

675-7/2
1980

58

ISSN-0132-6066

საქართველოს სსრ მეცნიერებათა აკადემიის

მაცნე

ენისა

და

ლიტერატურის

სერია

3. 1980

საქართველოს სსრ მეცნიერებათა აკადემიის მაცნე

ИЗВЕСТИЯ АКАДЕМИИ НАУК ГРУЗИНСКОЙ ССР

ენისა და ლიტერატურის
სერია

СЕРИЯ
ЯЗЫКА И ЛИТЕРАТУРЫ

თბილისი
ТБИЛИСИ

3. 1980

ჟურნალი დაარსებულია 1971 წელს, გამოდის 3 თვეში ერთხელ
 Журнал основан в 1971 году, выходит раз в 3 месяца

ს ა რ მ დ ა ქ ც ი ო კ ო ლ ე გ ი ა : ალ. ბარამიძე (რედაქტორი),
 თ. გამყრელიძე, ალ. გვაზარია (მდივანი), ქ. ლომთათიძე, ე. მეტრეველი,
 ს. ცაიშვილი, შ. ძიძიგური (რედაქტორის მოადგილე)
 პასუხისმგებელი მდივანი გ. ლლონტი

РЕДАКЦИОННАЯ КОЛЛЕГИЯ: Барамидзе А. Г. (редактор),
 Гамкrelidze Т. В., Гвахария А. А. (секретарь), Дзидзигური Ш. В. (зам. редактора),
 Ломтатидзе К. В., Метрели Е. П., Цайшвили С. С.
 Ответственный секретарь Г. А. Глонтц

© „საქართველოს სსრ მეცნიერებათა აკადემიის მაცნე“, ენისა და ლიტერატურის სერია,
 1980, № 3, გვ. 1—192

რ ე დ ა ქ ც ი ო ს მ ი ს ა მ ა რ თ ი : თბილისი, 380060, კუტუზოვის ქ., № 19 ტელ. 37-24-07
 Адрес редакции: Тбилиси, 380060, ул. Кутузова, 19, телефон 37-24-07

გადაეცა წარმოებას 6.V.80; ხელმოწერილია დასაბეჭდად 28.X.80; უე 14086;
 ქალაქის ზომა 70×1087/16; მაღალი ბეჭედა; ნაბეჭდი თაბახი 16, 80; სააღრიცხვო-
 საგამომცემლო თაბახი 15,80; ტირაჟი 2000; შეკვ. 1735;

გამომცემლობა „მეცნიერება“, თბილისი, 380060, კუტუზოვის ქ., 19
 Издательство «Мецниереба», Тбилиси, 380060, ул. Кутузова, 19

საქ. სსრ. მეცნ. აკადემიის სტამბა, თბილისი, 380060, კუტუზოვის ქ., 19
 Типография АН Груз. ССР, Тбилиси, 380060, ул. Кутузова, 19

შ ე რ ი ლ ე ბ ი

რედაქცია ჩხარტიშვილი

30-იანი წლების ქართული სალიტერატურო კრიტიკა და ჟურნალი „მნათობი“

ქართულ საბჭოთა ლიტერატურულ კრიტიკას მყარი საფუძველი 30-იან წლებში ექმნება. ეს ის პერიოდია, როდესაც მთელს საკავშირო მწერლობაში სრული ძალით მკვიდრდება ახალი შემოქმედებითი მეთოდი — სოციალისტური რეალიზმი.

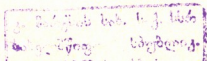
16561

ჟურნალმა „მნათობმა“, როგორც ქართული ლიტერატურული პერიოდიკის ფლავიანმა, იმთავითვე აუბა მხარი ახალი შემოქმედებითი მეთოდის დამკვიდრებას. მის ფურცლებზე დაბეჭდილი ლიტერატურული თუ კრიტიკული ნაწარმოებები, რომელთა სიუხვე აშკარა და შესამჩნევი იყო, სოციალისტური რეალიზმს ეფუძნებოდა. ამ მეთოდის ერთგულნი იყვნენ აღნიშნული პერიოდის ქართველი კრიტიკოსები შალვა რადიანი და დიმიტრი ბენაშვილი, ბენიკო ბუაჩიძე და ბესარიონ ქლენტი, გიორგი ნატროშვილი და ერემია ქარელიშვილი და სხვ.

ზემოთ დასახელებულ კრიტიკოსთა შემოქმედების მეცნიერული ანალიზი გარკვეულ შეხედულებას შეგვიქმნის არა მარტო მათს შემოქმედებითს პროფილზე, არამედ ჟურნალ „მნათობის“ საერთო სახეზე, მის ფურცლებზე გამოქვეყნებული კრიტიკული პროდუქციის საერთო ტენდენციებზე, ჟურნალის როლზე 30-იანი წლების ქართული კრიტიკული აზროვნების განვითარებაში.

30-იანი წლების „მნათობში“ ხშირად იბეჭდებოდა შალვა რადიანის კრიტიკული წერილები. კრიტიკოსის აქტიური თანადგომა ჟურნალს საჭირო ავტორიტეტს უქმნიდა მრავალრიცხოვანი მკითხველის თვალში. 30-იანი წლების ქართული კრიტიკის არსებითი ტენდენციების გამომხატველია შალვა რადიანის მიმოხილვითი ხასიათის სტატია „ქართული პოეზია თორმეტი წლის თავზე“¹. კრიტიკოსის მიზანი და ამოცანა ნათელია. სწორი ლიტერატურულ-კრიტიკული შეფასება მისცეს საქართველოში საბჭოთა ხელისუფლების დამყარების შემდეგ შექმნილ პოეტურ პროდუქციას. 1921 წლის თებერვლიდან, საქართველოში საბჭოთა ხელისუფლების დამყარების ისტორიული ხანიდან, ქართულმა პოეზიამ თვისებრივი სიახლე განიცადა. ამ სიახლეთა აღნუსხვა და ფიქსირება თანამედროვე კრიტიკის ერთ-ერთ უმნიშვნელოვანეს ამოცანას წარმოადგენდა, მაგრამ აღნიშნულ პერიოდში ძირითადი ყურადღება მაინც ლექსის შინაარსობრივ ანალიზს ეთმობოდა. ლექსის იდეურ-შინაარსობრივი ანალიზი, კრიტიკოსთა აზრით, მწერალთა არა მარტო ლიტერატურულ,

¹ ჟურნ. „მნათობი“, 1933, № 1—2.

არამედ პოლიტიკურ პოზიციასაც გამოხატავდა, რასაც არსებითი მნიშვნელობა ენიჭებოდა იმ პერიოდის საზოგადოებრივ-პოლიტიკური ცხოვრების ფონზე.

მ. რადიანის ზემოთ დასახელებულ წერილში ძირითადად ეს პათოსი გამოსჭევივს. ამ თვალსაზრისით აკრიტიკებს ავტორი თავისი დროისათვის ცნობილ პოეტს კოტე მყაშვილს². კრიტიკოსი წერდა: „პროლეტარული რევოლუციის მოწინააღმდეგე კლასების განწყობილება ყველაზე უფრო რელიგიურად თავის პოეზიაში ასახა პოეტმა კოტე მყაშვილმა. მთელი წყება მისი ლექსებისა გამოხატავდა პროლეტარიატის დიქტატურისადმი მტრობის გამომჟღავნებას, დაცემულ განწყობილებებს და გამოუსვლელ უიმედობას“³. დასკვნა, როგორც ვხედავთ, მეტად მკაცრია. თუმცა, შესაძლოა, ასეთი ზოგადი დასკვნის გამოტანის უფლებას არც იძლეოდეს ის ლექსი, რომლის სტრიქონები იქვე მოჰყავს წერალის ავტორს:

„გაქრა კვალი! ბნელა, ცოვა ... მოკვდა მზე!
 გულში გასწუდა რაღაც... მტკივა!.. მოკვდა მზე!
 შავი ნისლი ბურავს არეს, მიწის მკერდს!
 სევდის ფიჭვი გულზე მცვივა... მოკვდა მზე.
 ვინ ხარ? რა ხარ? გახსენ კრიჭა, სოჭვი!
 ბნელში ჩემი ხმა ვერ მოვა, მოკვდა მზე!
 მოდი ჩემთან, ერთად მოვკვდეთ!.. არსით ხმა!
 ისევ მართო... მცვივა... მტკივა! მოკვდა მზე!“

ამ სტრიქონებში, რასაკვირველია, ჩვენ ნამდვილად ვხედავთ „დაცემულ განწყობილებას და გამოუსვლელ უიმედობას“, მაგრამ უთუოდ გადაჭარბებულად უნდა მივიჩნიოთ „პროლეტარიატის დიქტატურისადმი მტრობის გამომჟღავნების“ ბრალდება. სხვას რომ თავი დავანებოთ, შეუძლებელია კოტე მყაშვილის საზოგადოებრივ მოღვაწეობას ეპკვის თვალთ შევხედოთ: „კოტე მყაშვილი 1917 წლის რევოლუციის პირველ დღეებიდანვე განახლებული საქართველოს მწერალთა კავშირს ჩაუდგა სათავეში, როგორც თავმჯდომარე 1926 წლამდე, ხოლო შემდეგ, სიკვდილამდე, როგორც გამგეობის წევრი. და დიდი ვატაცებით, გარაკეცებულ ენერგიით ემსახურებოდა ახალი საქართველოს კულტურული და იდეური აყვავების დიად საქმეს“⁴.

ასევე ცალმხრივადაა შეფასებული ი. გრიშაშვილის ზოგიერთი ლექსი, აქედან გამომდინარე თვით პოეტის იდეური მრწამსიც, მისი ლიტერატურულ-საზოგადოებრივი პოზიცია.

როგორც ვიცით, ი. გრიშაშვილის შემოქმედებისადმი კარგა ხანს არსებობდა მერყევი პოზიცია, ხშირად — მცდარი შეხედულება. კრიტიკოსთა საკმაოდ დიდი ნაწილი დაბეჯითებით უარყოფდა ი. გრიშაშვილის შემოქმედებაში სამოქალაქო მოტივების არსებობას და პოეტის მთელ პოეზიას სამიჯნურო მოტივებით განსაზღვრავდა. თავის დროზე შალვა რადიანიც ამ პოზიციაზე იდგა. მას თვალში ხედებოდა ინტიმურ თემაზე დაწერილი ლექსების სიუხვე და ვერ აფასებდა იმ ლექსებს, რომლებშიც საკმაოდ შეიძინეოდა პოეტის მოქალაქეობრივი პოზიცია საზოგადოებრივი ცხოვრების მტკივნეული პრობლემებისადმი. კრიტიკოსი წერდა: „იმავე ბანაკთან (პროლეტარიატის დიქტატურის მტრე-

² კოტე მყაშვილი გარდაიცვალა 1927 წელს.

³ ტურნ. „მნათობი“, 1933, № 1—2, გვ. 176.

⁴ მიხეილ ხანდუკელი, თხზულებანი, 1, 1972, გვ. 497.

ბის ბანაკთან, — რ. ჩ.) იყო დაკავშირებული ი. გრიშაშვილი. თავიდანვე იგი პოეზიაში გამოვიდა, როგორც წვრილბურჟუაზიული მეშჩანობის გულის მესაიდუმლე. გრიშაშვილმა სრულიად განდევნა პოეზიიდან სამოქალაქო მოტივები. ხელოვნება გრიშაშვილმა თვითმიზნად გახადა. ხელოვნების ეს თვითმიზანი მან გამოხატა ეროტიზმში, ფუქსავატურ სიყვარულში. მთელი მისი პოეზია — ეს იყო „ოქროს ფეხი“ და „კოცნა“⁵.

დღეს, როცა ძველი შეხედულებები წარსულს ჩაბარდა და გარკვეული გადაფასებები მოხდა მწერლობაში, მართებულად არის შეფასებული ი. გრიშაშვილის შემოქმედება და ლიტერატურულმა კრიტიკამ პოეტს კუთვნილი ადგილი დაუშვიდრა ქართული ლიტერატურის ისტორიაში. ახლა, ცხადია, ღია კარის მტურევა იქნება იმის მტკიცებაც, რომ ი. გრიშაშვილის აღრინდელ, რევოლუციამდელ პოეზიაშიც კი მკაფიოდ იგრძნობოდა პოეტის მოქალაქეობრივი პოზიცია, მისი ლექსები უხვად შეიცავდა სამოქალაქო მოტივებს, პოეტი ცოცხლად ეხმარებოდა ყოველდღიურ სინამდვილეს. მით უფრო უხვად იგრძნობოდა სამოქალაქო მოტივები იმ პერიოდის ლექსებში, როცა ჩვენი ქვეყანა სოციალისტური მშენებლობის გზას დაადგა. როგორც ცნობილია, ი. გრიშაშვილი არც ერთ იმ ჯგუფს არ ეკუთვნოდა, რომელთა არსებობა 20-იან წლებში ბევრწილად აბუნდოვანებდა სწორ ლიტერატურულ-პოლიტიკურ პოზიციას. აქედან გამომდინარე, სრულიად ზედმეტი იქნება იმის მტკიცებაც, რომ ი. გრიშაშვილი 20-იან წლებში „პროლეტარიატის დიქტატურის მტრების ბანაკთან“ იყო დაკავშირებული. რასაკვირველია, გადაჭრით არც იმის მტკიცება შეიძლება, რომ ი. გრიშაშვილი დიდი ოქტომბრის რევოლუციის პირველ დღეებშივე ამოუდგა გვერდში საბჭოთა სინამდვილეს, მაგრამ მის ლექსებში ყოველთვის იგრძნობოდა მშობლიური ქვეყნის სიყვარულით ანიტებული პოეტის დიდი გული.

პროფ. გ. იმედაშვილი მართებულად აღნიშნავს თავის მოგონებაში ი. გრიშაშვილზე: „რევოლუციის შემდეგ მისი ცხოვრებაცა და შემოქმედებაც რამდენიმე შემობრუნდა. მთავარი ის იყო, რომ მის თემატიკაში ქალის მოტივმა შესამჩნევად დაიწია უკან — თავდებოდა „ოქროს ფეხის“ ხოტბისა და „კოცნის პოეზია“, მის ადგილს თანადროული სოციალური სინამდვილის მოტივები იჭერდნენ“⁶. სინამდვილისადმი ობიექტური დამოკიდებულება, სოციალისტური სინამდვილის აღქმა პოეტის შემოქმედებაში ხელშესახები ჰდებოდა. მხოლოდ და მხოლოდ ამ თვალსაზრისით უნდა შეფასდეს მისი საუკეთესო ლექსი „გამოთხოვება ძველ თბილისთან“ და არა „ნაციონალისტური ხასიათის“ პოზიციიდან, როგორც ამას კრიტიკოსი აღნიშნავდა. „ოქტომბრის შემდეგ გრიშაშვილის პოეზიის ძირითად მოტივს — ეროტიკას, — წერდა შ. რადიანი, — მიემატა ახალი მოტივი, რომელიც გარკვეულად ნაციონალისტურ ხასიათს ატარებდა“⁷.

პოეტის შემოქმედებისადმი ამგვარი მიდგომა იმ ხანებში იშვიათი როლი იყო. ყოველივე ეს, ცხადია, ქართულ სალიტერატურო კრიტიკას შესამჩნევ ხარეხად დაჰყვებოდა.

⁵ ჟურნ. „მნათობი“, 1933, № 1—2, გვ. 176.

⁶ აღმანახი „კრიტიკა“, 1979, № 4, გვ. 124.

⁷ ჟურნ. „მნათობი“, 1933, № 1—2, გვ. 176.

რამდენადაც კრიტიკოსის მიერ აღებული საანალიზო პერიოდი ჯერ კიდევ გაურკვეველობისა და ბუნდოვანების პერიოდი გახლდათ ზოგიერთი ქართველი მწერლის შემოქმედებითს გზაზე, ამდენად აუცილებელი იყო სწორი იდეურ-პოლიტიკური მსოფლმხედველობით შეიარაღებული კრიტიკოსის დროული ჩარევა მერყევ პოზიციაზე მდგარ მწერალთა შემოქმედებითი გზის გაკვლევაში. ამ მიმართებითაც იმსახურებს ყურადღებას შალვა რადიანის წერილი.

ამავე წერილში კრიტიკოსი განსაკუთრებული სითბოთი ლაპარაკობს გალაკტიონ ტაბიძის პოეზიაზე, მის მოქალაქეობრივ პოზიციაზე, პოეტის აქტიურ დამოკიდებულებასზე სოციალისტურ სინამდვილესთან: „გ. ტაბიძემ პირველ ხანებში პროლეტარიატის დიქტატურა მიიღო როგორც რევოლუციონური რომანტიზმის გამოხატულება. რევოლუცია მისთვის გახდა დასაწყისი რაღაც არაჩვეულებრივი „მსოფლიო ორკესტრის“, „მსოფლიო ნგრევის“, „მეცხრე ზვირთის“. უკანასკნელ ხანებში გ. ტაბიძე ზოგად რევოლუციონურ მოტივებიდან თანდათან გადადის პროლეტარული რევოლუციის კონკრეტულ დამახასიათებელ მომენტების პოეტურ ასახვაზე⁸. ამ დებულების საილუსტრაციოდ კრიტიკოსი სავსებით მართებულად ასახელებს პოეტის ისეთ ლექსებს, როგორიცაა: „ჩვენ, პოეტები საქართველოსი“, „პაციფიზმი“, „ეპოქა“, „რევოლუციური საქართველო“ და სხვ. აქვე კრიტიკოსი ზოგადად მიმოიხილავს რამდენიმე მათგანს და კონკრეტულ შეფასებას აძლევს მათ. მიუხედავად გ. ტაბიძის პოეზიის საერთო მაღალი შეფასებისა, კრიტიკოსი საფუძვლიან შენიშვნებს გამოთქვამს პოეტური ნაწარმოებების როგორც იდეურ, ისე მხატვრულ მხარეზე: „გ. ტაბიძის პოეტურ კონცეფციაში ჯერ კიდევ ძლიერად მოისმის ძველი ნოტები, ჯერ კიდევ ღრმად ვერ გარდაუქმნია თავისი შემოქმედებითი მეთოდი ახალი მასალის შესატყვისად. გ. ტაბიძე ხშირად ვერ ნახულობს სათანადო სიტყვიერ საშუალებებს, რათა მხატვრულად გააფორმოს მოცემული მასალა“⁹.

კრიტიკოსის შენიშვნები უფრო კონკრეტულ ხასიათს ღებულობს საანალიზო პერიოდის ლექსების მიმოხილვისას. თუმცა აქვე ისიც უნდა აღვნიშნოთ, რომ თავისი დებულებების საილუსტრაციოდ წერილის ავტორი არც ერთ ლექსს არ ასახელებს. ეს კი მის შენიშვნებს ზოგად ხასიათს აძლევს. „გ. ტაბიძის მიერ პროლეტარული რევოლუციის პირობებში შექმნილ პოეზიაში უსათუოდ არის სავარძლობი ნაწილი მაღალი მხატვრული ღირსების, ხარისხობრივად გამართული ნაწარმოებები, რაც მთლიანად შეეა საბჭოთა პოეზიის აქტივში, მაგრამ ეს არ შეიძლება ითქვას მთლიანად მთელ მის უკანასკნელ წლებს ნაწარმოებებზე. ამ ნაწარმოებთა მხატვრული დონე და ხარისხი სხვადასხვანაირია. ხშირად მაღალმხატვრულ ნაწარმოებების გვერდით გ. ტაბიძის პოეტურ ფაქტებში შეხედებით ყოვლად გაუმართლებელ, ზერეულ და დაბალი ხარისხის ფაქტებს. ამ უკანასკნელ მოვლენას განსაკუთრებით იქ ვხვდებით, სადაც პოეტი უფრო ყოფითი-კონკრეტულ მომენტებს ეხება. გ. ტაბიძე უფრო იმორჩილებს პროლეტარული რევოლუციის საერთო პათოსს, მის ზოგად რომანტიულ გაქანებას, ვიდრე კონკრეტულ ყოველდღიურობას“¹⁰.

დასახელებულ წერილში შ. რადიანი სიმონ ჩიქოვანის პოეზიის საფუძვლიან ანალიზს იძლევა. კრიტიკოსი პოეტის შემოქმედებაში სამ ერთმანეთ-

⁸ ჟურნ. „მნათობი“, 1933, გვ. 177.

⁹ იქვე, გვ. 178.

¹⁰ იქვე.

საგან განსხვავებულ პერიოდს გამოყოფს. თითოეული ეს პერიოდი ნიშნეული და თვისებრივი იყო პოეტის შემოქმედებაში. თავისი პოეტური მოღვაწეობის დასაწყისში „ს. ჩიქოვანი გვევლინებოდა რუსეთის ფუტურისტების (კრუჩონისის, კამენსკის და სხვ.) დაგვიანებულ ეპიგონად. ის მთელ თავის პოეტურ უნარიანობას ანდომებდა უსარგებლო და უაზრო „ზაუნშიკური“ პოეზიის შექმნას. ამ ხანებში ს. ჩიქოვანი უპირისპირდებოდა წინა-ლიტერატურის კონსერვატიულ თაობას, მაგრამ ეს დაპირისპირება, ეს ბრძოლა არ მომდინარეობდა პროლეტარიატის იდეურ-კლასიურ პოზიციებიდან. იგი გარკვევით წვრილბუჩქუაზიული ხასიათის იყო“¹¹.

კრიტიკოსის მიზანი ნათელი იყო: თვალნათლივ ეჩვენებინა პოეტის შემოქმედების ევოლუციური გზა. თუ პირველ ხანებში პოეტი მარჯალაც რუსული ფუტურისტიკის დაგვიანებულ ეპიგონად გვევლინებოდა საქართველოში და ერთ-ერთი ყველაზე უფრო ორთოდოქსალური ფუტურისტი იყო ქართველ პოეტთა შორის, შემოქმედების მეორე პერიოდი აშკარად განსხვავდებოდა პირველი პერიოდის პოეტური „ძიებებისაგან“. ს. ჩიქოვანი თანდათან უარყოფს აღზრდილ „მიგნებებს“, თავის პოეზიაში გადაჭრით შეაქვს თვისებრივი სიახლეები. აფართოებს თემატიკას, სწვდება ცხოვრების სიღრმეებს, მეტ ყურადღებას აქცევს ყოველდღიურ სინამდვილეს, თანადროულ ყოფას. ერთი სიტყვით, აშკარა გარდატეხა ხდება მის მსოფლმხედველობაში, რაც თანამედროვეობასთან აახლოებდა პოეტს. ამ პერიოდში იგი წერს ლექსს „კავკასიიდან ტანგანოვამდე“, რომელშიც შეიმჩნევა პოეტის იდეური გარდაქმნა. კრიტიკოსის მართებული აღნიშვნით, „ამ ლექსით ს. ჩიქოვანი გარკვევით დაუპირისპირდა ნაციონალისტურ ინტელიგენციას, რომელიც ეროვნული კარჩაკეტილობის, სხვისადმი დაპირისპირების და მტრობის თეორიას ავითარებდა“¹².

პოეტის შემოქმედებაში ამგვარ აშკარა მეტამორფოზებს აეტორი გადაჭრით მიჰყავდა სოციალისტური რეალიზმის პრინციპებამდე. ყოველივე ეს პოეტის მსოფლმხედველობაში მომხდარმა არსებითმა ცვლილებებმა გამოიწვია, რაც სოციალისტური სინამდვილის შეგრძნებას ემყარებოდა. ჩვენი ცხოვრების სინამდვილის აღქმამ დააწერინა ისეთი ლექსები, როგორიცაა: „უშვულის კომკავშირი“, „შემოღამება ხახმატში“, „გმირი და წინ“, „ალაზნის ველი და ალაზნის ბამბა“, ხევსურული ძროხა“, „გმირის ძიებაში“ და სხვ. ეს ლექსები სწორედ სოციალისტური რეალიზმის მეთოდით დაწერილი ლექსებია. ამგვარი ხასიათის ლექსები უკვე ნაშენეული იყო ს. ჩიქოვანის შემოქმედების მესამე პერიოდში, ანუ 20-იანი წლების მიწურულსა და 30-იანი წლების დასაწყისში. პოეტის შემოქმედებაში მომხდარი თვისებრივი სიახლეების აღნიშვნა კრიტიკოსის უმთავრეს მიზანს წარმოადგენდა. იგი ხელს უწყობდა როგორც ქართული საბჭოთა პოეზიის ძირითადი იდეურ-მხატვრული მიმართულების განსაზღვრას, ისე ქართული სალიტერატურო კრიტიკის ამოცანების პრაქტიკულ განხორციელებას.

შალვა რადიანის წერილში მნიშვნელოვან ადგილს იჭერს ცისფერ ყანწელთა პოეტური შემოქმედების გზების საფუძვლიანი მიმოხილვა. კრიტიკოსი ხაზგასმით აღნიშნავს ამ ჯგუფის აღზრდიელი შემოქმედების თავისებურებებს, როცა მათთვის დამახასიათებელი იყო „სიმახინჯის კულტი, თვითმკვლე-

¹¹ ჟურნ. „მნათობი“, 1933, № 1—2, გვ. 179.

¹² იქვე.

ლობის და ლოთობის აპოლოგია, დაცემულობის განწყობილებები, წარსულის იდეალიზაცია და სხვ.¹³ სინამდვილისაგან დაშორებული თემები და მოტივები დიდი ოქტომბრის რევოლუციის შემდეგაც კარგა ხანს დაჰყვებოდა ცისფერ ყანწელთა შემოქმედებას, ისინი კარგა ხანს საზარდოობდნენ ძველი თემებით, რაც თანდათან მიუღებელი ხდებოდა ახალი ცხოვრების ფონზე. კრიტიკოსის მართებული აღნიშვნით, „რამდენად უფრო ღრმავდებოდა და მწვავედებოდა იდეოლოგიურ ფრონტზე კლასთა ბრძოლა, იმდენად უფრო ნათელი ხდებოდა დეკადენტური პოეზიის შეუთავსებლობა სოციალისტური მშენებლობის რელსებზე გადასულ ქვეყნის კულტურასთან“¹⁴. ყოველივე ამის ნიადაგზე ცისფერ ყანწელთა შემოქმედებაში თანდათან იჩენს თავს ახალი თემებით დაინტერესების სიმბოლოები, სინამდვილის ასახვის რეალისტური მეთოდები, რაც ბუნებრივად მიდიოდა სოციალისტური რეალიზმის პრინციპებამდე. 30-იანი წლების დასაწყისში, რა თქმა უნდა, ცისფერყანწელები ჯერ კიდევ ვერ იყვნენ გამიჯნული თავიანთ ადრეულ შემოქმედებითს პრინციპებთან, მაგრამ რეალისტური ელემენტების ძალუმი შემოჭრა იმის უტყუარ საფუძველს ქმნიდა, რომ ისინი სულ მოკლე ხანში გაწყვეტდნენ კავშირს წარსულთან და სოციალისტურ სინამდვილესთან ორგანულად მივიდოდნენ.

ყოველივე ამას შ. რადიანი კრიტიკოსის მახვილი თვალით ამჩნევდა ცისფერ ყანწელთა ერთ-ერთი ლიდერის ტიციან ტაბიძის შემოქმედებაში. კრიტიკოსი ხაზგასმით აღნიშნავდა: „უკანასკნელ პერიოდში (30-იანი წლების დასაწყისში. — რ. ჩ.) ტ. ტაბიძე ცდილობს თავი დააღწიოს ძველ, ანტირევოლუციონურ განწყობილებებს. ამის ილუსტრაციაა მისი „რიონ-პორტი“, „გულდავულ“, „გემები ორბირში“, „სომხეთში“ და სხვ.“¹⁵ მაგრამ კრიტიკოსი იქვე შენიშნავდა იმ არსებით ნაკლს, რაც ჯერ კიდევ ახასიათებდა ტ. ტაბიძის იდეურ-მხატვრულ მსოფლმხედველობას: „ტ. ტაბიძეს დღესაც ძველი „ტვირთი“ ჯერ კიდევ ძლიერ აწევს მხრებზე. ამის შედეგად მის ამ უკანასკნელ ლექსებშიაც არის მისტიციზმი, ფანტასტიკა, სიმბოლისტური ნისლი“¹⁵.

შედარებით მკაცრად აკრიტიკებს შ. რადიანი პაოლო იაშვილს, რომელმაც, კრიტიკოსის აზრით, ჯერ კიდევ ვერ უარყო ძველი გზა და ახალ სინამდვილეს ვერა და ვერ დაუახლოვდა, თუმცა დაახლოების სურვილი უთუოდ შეინიშნება მის ზოგიერთ ლექსში. პრაქტიკულად კი ამისათვის პოეტს ჯერჯერობით არაფერი გაუკეთებია. მართალია, კრიტიკოსი ამ მიმართებით საგანგებოდ გამოყოფს ლექსს „ლენინ“, რომლის იდეურ-მხატვრული მაღალი ღირსება თვალსაჩინო და სამავალითაა, მაგრამ, წერილის ავტორის აზრით, ეს ლექსი პოეტის იმ პერიოდის შემოქმედებაში სრულიად განმარტოებით დგას.

30-იანი წლების დასაწყისი მართლაც ვერ გამოირჩევა პაოლო იაშვილის შემოქმედებაში ისეთი აქტიური შემოქმედებითი ნაყოფიერებით, როგორც 30-იანი წლების შუახანები. პოეტის მსოფლმხედველობის შემდგომ გარდაქმნას იქნებ შ. რადიანის წინამდებარე წერილმაც შეუწყო ხელი, როგორც პრინციპული ხასიათისა და სწორი ლიტერატურულ-კრიტიკული პოზიციებიდან დაწერილმა სტატიამ.

¹³ ჟურნ. „მნათობი“, 1933, № 1—2, გვ. 180.

¹⁴ იქვე, გვ. 181.

¹⁵ იქვე.

ცისფერ ყანწელთა ჯგუფის წევრებიდან კრიტიკოსის ყურადღება გამახვილებულია ვ. გაფრინდავილის, გ. ლეონიძის, რ. გვეტაძისა და ნ. მიწისფლის პოეტური გზების როგორც ადრეულ, ისე უკანასკნელ პერიოდის ნიშანთვისებებზე. კონკრეტული ლექსების მიმოხილვით კრიტიკოსი თითოეული მათგანის ღირსება-ნაკლოვანებებზე მსჯელობს, მართებულად აღნიშნავს უკანასკნელი პერიოდის სასიამოვნო მხატვრულ სიახლეებს მათს შემოქმედებაში, რომელიც თანდათან უახლოვდება სოციალისტური რეალიზმის პრინციპებს.

შალვა რადიანი თავის წერილში უნდა შეხებოდა ამ პერიოდის მოღვაწე ყველა აქტიურ პოეტს, რამდენადაც საანალიზო პერიოდი ქართული პოეზიის მთლიანობაში წარმოიჩინას გულისხმობდა. მართლაც, კრიტიკოსი ცდილობს ყურადღების ჭიკაძე არ დაჩრჩხოს ს. შანშიაშვილი და ი. მოსაშვილი, გრ. ცეცხლაძე და ვ. გორგაძე, ვ. რუხაძე და ვ. ჟურაული, ალ. ქუთათელი და სხვ. რომელთა პოეტური შემოქმედება მეტ-ნაკლები სისრულით გამოხატავდა სოციალისტური მშენებლობის მღვლეარე დღეებს.

შალვა რადიანი საგანგებო ყურადღებას უთმობს პროლეტარული მწერლობის წარმომადგენლების შემოქმედებითი ნიმუშების საფუძვლიან ანალიზს. ამ მიმართებით წერილში ვრცელი ადგილი უჭირავს ს. ეულის, ნ. ზომლეთელის, ი. ვაკელის, პ. სამსონიძისა და ი. ლისაშვილის პოეტური ნაწარმოებების განხილვას. ამ პოეტთა ზოგადი შეფასება არსებითად დადებითია, მაგრამ კრიტიკოსი სერიოზულ შეშფოთებას გამოთქვამს იმ მხატვრულ-ფორმალური სისუსტეებისა და შაბლონის გამო, რომელთა სიუხვე აშკარად საგრძნობი იყო მათს პოეტურ მოღვაწეობაში. კრიტიკოსის შენიშვნები კონკრეტული და პრინციპული იყო.

წ. რადიანის წერილის კრიტიკული პათოსი, შეიძლება ითქვას, ნიშნულ თვისებად დაჰყვებოდა 30-იანი წლების ქართული სალიტერატურო კრიტიკას, რასაც გარკვეული წვლილი შეჰქონდა მხატვრული ლიტერატურის განვითარებაში.

პროლეტარული მწერლობის უფროსი თაობის პოეტური შემოქმედების ანალიზის შემდეგ კრიტიკოსი ვრცლად მიმოიხილავს ამავე ჯგუფის ახალგაზრდა თაობის პოეტების მხატვრულ ნიმუშებს. ეს ახალგაზრდა თაობა, რომელშიც შედიოდნენ ა. შაშაშვილი (მირცხულავა), კ. ლორთქიფანიძე, კ. კალაძე და სხვ., ამ დროისათვის მომავალ საიმედო ძალას წარმოადგენდა ქართული მხატვრული მწერლობისათვის. მათი პოეტური მოღვაწეობის სერიოზული შეფასება სალიტერატურო კრიტიკის ერთ-ერთ მნიშვნელოვან ამოცანას შეადგენდა.

წერილის დასასრულს შალვა რადიანი ვრცლად ლაპარაკობს სკკპ ცენტრალური კომიტეტის 1932 წლის 23 აპრილის დადგენილების „სამხატვრო-სალიტერატურო ორგანიზაციითა გარდაქმნის შესახებ“ შემდეგ განვილი პერიოდზე, როცა ქართულმა მხატვრულმა ლიტერატურამ საგრძნობლად განიცადა თვისებრივი ცვლილებები როგორც იდეურ-შინაარსობრივი, ისე მხატვრულ-ფორმალური თვალსაზრისით. წერილის ავტორი დაწვრილებით ლაპარაკობს აღნიშნული დადგენილების მიერ გამოვლენილ იმ უხეშ შეცდომებზე, რომლებიც აშკარად ახასიათებდა პროლეტარული მწერლობის ასოციაციის ხელმძღვანელობას, აკრიტიკებს როგორც პოეზიის „მცირე ფორმის“ ქანრების უარყოფელთ, ასევე ამ ქანრების „ერთგულ დამცველთ“ და გადაჭრით აც-

ხადებს: „ღღეს ჩვენ გვესაჭიროება როგორც „მცირე ფორმის“, ისე „დიდი ფორმის“ ხელოვნება“¹⁶.

„რომ საესეებით გაამართლა შალვა რადიანის მოსაზრება. დღეს წარმოუდგენელია „კლასიფიცირებული“ ქართული საბჭოთა პოეზია.

1932 წლის „მნათობის“ პირველ ორ ნომერში (1—2, 3—4) ორ ნაწილად დაიბეჭდა ბესარიონ ჟღენტის მიმოხილვითი ხასიათის წერილი „გადამწყვეტი წელი ქართულ ლიტერატურაში“. ფაქტიურად ეს წერილი მოიცავდა 1931 წლის მხატვრული ლიტერატურის მიმოხილვას. მხატვრული პროდუქციის მიმოხილვის დაწყებამდე კრიტიკოსმა წერილს ვრცელი თეორიული შესავალი დაურთო, სადაც შეფასებული იყო აღნიშნული პერიოდის სოციალურ-პოლიტიკური და ეკონომიკურ-კულტურული ცხოვრების საერთო ნიშნები. ამ ფონზე შენიშნული იყო ქართული სატყვეპაზმული მწერლობის არსებითი ტენდენციები, ავტორი აკეთებდა დასკვნას ქართული მწერლობის როლსა და მნიშვნელობაზე საზოგადოებრივ-ეკონომიკური ცხოვრების განვითარებასა და წინსვლაში, რეალური სინამდვილის ობიექტურ ასახვაში.

უნდა აღვნიშნოთ, რომ ბ. ჟღენტი მუდამ გამოირჩეოდა ცოცხალ ლიტერატურულ პროცესში აქტიური მონაწილეობით, ყოველთვის ცდილობდა ახალი ლიტერატურული ნიმუშები ობიექტურად დაეკავშირებინა რეალურ სინამდვილესთან, ახდენდა ფაქტების განზოგადებას, აკეთებდა სწორ დასკვნებს, იძლეოდა ობიექტური სინამდვილისა და ლიტერატურული ცხოვრების საერთო სურათს. ეს ნიშნები არსებითი და დამახასიათებელი იყო ბ. ჟღენტის ლიტერატურული მოღვაწეობისათვის. ამ ნიშნებით ხასიათდება ბ. ჟღენტის 30-იანი წლების ლიტერატურულ-კრიტიკული წერილები, რომელთა დიდი უმრავლესობა სწორედ „ეურნალ“ „მნათობში“ გამოქვეყნდა.

ამ თვალსაზრისით იქცევს ჩვენს ყურადღებას ზემოთ დასახელებული წერილი. როგორც აღვნიშნეთ, წერილში გაანალიზებულია 1931 წლის ქართული ლიტერატურა, უფრო სწორად, ქართველ მწერალთა ის ნაწარმოებები, რომლებიც 1931 წელს გამოქვეყნდა პერიოდულ პრესაში. ანალიზის შედეგად კრიტიკოსი გარკვეულ დასკვნებს გვთავაზობს, მაგრამ მათ კრიტიკოსი წერილის დასასრულს კი არ იძლევა, არამედ შესავალ ნაწილში. იქნებ ამ მიზეზით არის გამოწვეული დასკვნებს შორის არსებული წინააღმდეგობა. კრიტიკოსი ჯერ კატეგორიულად წერს: „გადამწყვეტ წელს მუშათა კლასმა და მისმა ხელმძღვანელმა პარტიამ მწერლობას გარკვეული მოთხოვნა წარუდგინა — ხუთწლედის გმირის ლიტერატურაში ჩვენების სახით... ეს დავალება გულისხმობს მწერლობის მიერ მიმდინარე წარმოებითი პროცესების ორგანულ ცოდნას, სოციალიზმის მშენებელი ახალი ადამიანის დიალექტიკურად ხილვას და მის გამოსახატავად საჭირო საშუალებათა დაუფლებას... გარკვევით უნდა ითქვას, რომ ქართულმა ლიტერატურამ ვერ შეასრულა კლასისა და პარტიის მოთხოვნა. გასული წლის ერთი უმთავრესი ნაკლოვანებათაგანი ლიტერატურის ფორმტზე სწორედ ამაში მდგომარეობს. ჩვენ დღემდე არა გვაქვს არც ერთი ნაწარმოები, რომელიც თავის მხატვრული ძალით, სიღრმით და იდეური ხარისხით შეეფერებოდეს ამ ახალსა და რთულ თემას, ღირსეულად გამოხატავდეს ახა-

¹⁶ ეურნ. „მნათობი“, 1933, № 1—2, გვ. 192.

ლი ქვეყნის მამოძრავებელ ახალ ადამიანს¹⁷. ორიოდ გვერდის შემდეგ კრიტიკოსის დასკვნა ასეთია: „მოლიანად გასული წლის საბჭოთა მწერლობის მდგომარეობას შემდეგნაირი შეფასება უნდა მიეცეთ: გადამწყვეტი წლის სპეციფიურ გარემოცვისა და ამოცანების ნიადაგზე ჩვენი ლიტერატურა ავიდა ახალ, უმაღლეს იდეურ ეტაპზე“¹⁸ (ხაზგასმა კრიტიკოსს ეკუთვნის. — რ. ჩ.). ეს წინააღმდეგობა მით უფრო თვალში საცემია, თუ გავითვალისწინებთ, რომ აღნიშნული წერილი არსებითად კრიტიკული ხასიათისაა. მასში მძაფრად არის მხილებული ის ნაკლოვანებები, რაც შესამჩნევად ახასიათებდათ ქართველ მწერლებს როგორც იდეური შინაარსის, ისე მხატვრული ფორმის თვალსაზრისით. ამასთან, ისიც საველისხმოა, რომ ვიდრე ამ მეორე დასკვნას ვაკეთებდა წერილის ავტორი, იქვე აღნიშნავდა ქართული დრამატურგიის ჩამორჩენილობას, დრამატულ ნაწარმოებთა იდეურ-მხატვრულ სისუსტეს. მისი თვალსაზრისის საილუსტრაციოდ წერილის ავტორი კრიტიკის ქარცეცხლში ატარებდა ს. შანშიაშვილის პიესას „სამნი“ და შ. დადიანის ტრაგედიას „თეთნულდს“. კ. კალაძის, ა. მირცხულავას და გ. ბუხნიკაშვილის პიესების გამო („სახლი მტკვრის პირას“, „განგაში“, „ხანძარი“) წერდა: „რომ დაწერილებით არ შევუდგეთ აქ მათ მიერ გასულ წელს დაწერილ პიესების განხილვას, შეიძლება გარკვევით და კატეგორიულად ითქვას, რომ ავტორებმა საგრძნობი შემოქმედებითი ზრდისა და მიღწევების პირობებში ვერ შეძლეს მოეცათ (ხაზი ჩვენია. — რ. ჩ.) გადამწყვეტი წლის ბრძოლების და გამარჯვების შესაფერი დრამატურგიული ტილოები, რომლითაც ნამდვილი იმპულსი მიეცათ ჩვენი თეატრებისათვის, მართლაც წაყვანათ ისინი სოციალისტური რეკონსტრუქციის გზით“¹⁹.

ვფიქრობთ, ბ. ჟღენტის მიერ ვაკეთებულ იურიტიკოსსაწინააღმდეგოდ დასკვნა იმ ნაკლოვანებებიდან გამომდინარეობს, რომელიც, სამწუხაროდ, არცთუ ისე იშვიათად ახასიათებდა კრიტიკოსს თავისი მოღვაწეობის მანძილზე. ხშირად მისი დასკვნები ნაჩქარევი და დაუსაბუთებელი იყო, ხან აშკარად დალატობდა ლიტერატურული აღლო ამა თუ იმ ნაწარმოების შეფასებისას, რაც საგრძნობ დას ასვამდა საერთოდ სალიტერატურო კრიტიკის ობიექტურ სახეს. ამის მაგალითად ჩვენ მიერ ზემოთ ნახსენები შ. დადიანის „თეთნულდი“ გამოდგება, რომლის შესახებ კრიტიკოსი გადაჭრით აცხადებდა: „თეთნულდი“ ძველი და ახალი ყოფის დაპირისპირებას ახლენს კლასობრივი ბრძოლის მომენტის სრული იგნორაციით. მხედველობის არედან სახსებთ გამორიცხულია სოციალურ ცხოვრებაში წამოჭრილ წინააღმდეგობათა ეკონომიკური საფუძვლები. ნამდვილი ბრძოლის გამოხატულების მაგიერ ვღებულობთ კოლიზიების დაუსაბუთებელ აბსტრაქციას, რის შედეგადაც თანამედროვე სენანთში წარმოებული მშენებლობისა და ბრძოლის პროცესები სრულიად ყალბდება და მახინჯდება პიესაში“²⁰.

ასეთი შეფასება, რა თქმა უნდა, უმართებულოა, რაც ლიტერატურული აღლოს ან გემოვნების მოდუნების შედეგად უნდა მივიჩნიოთ. „თეთნულდი“

¹⁷ ჟურნ. „მნათობი“, 1932, № 1—2, გვ. 249.
¹⁸ იქვე, გვ. 251.
¹⁹ იქვე.
²⁰ იქვე.

ერთი უბრალოდ ნაწარმოებია ქართულ დრამატურგიაში და არამართო ქართულ დრამატურგიაში, იგი ერთი პირველი ტრაგედიაა მთელს საბჭოთა მწერლობაში²¹, რომელმაც „დიდი და მნიშვნელოვანი როლი შეასრულა ქართული საბჭოთა დრამატურგიისა და თეატრის განვითარების საქმეში“²². შემდეგ, როცა საგრძობლად დაიწმინდა საზოგადოებრივ-ლიტერატურული ატმოსფერო, თავად ბ. ელენტიც ერთ-ერთი პირველი აღიარებდა „თეთნულ-ღის“ ჭეშმარიტ ლიტერატურულ-დრამატურგიულ ღირებულებას. ამგვარი ლიტერატურული გადაფასებები, უნდა ვაღიაროთ, რომ არცთუ იშვიათი იყო ბ. ელენტის შემოქმედებითს პრაქტიკაში. თუმცა ამ საკითხებზე მსჯელობა სულაც არ შეადგენს ჩვენი შრომის მიზანს.

წერილის ძირითადი ნაწილი, განსაკუთრებით პირველი ნაწილი, მამხილებელ-კრიტიკული ხასიათისაა. წერილის ავტორი თავს ესხმის და კრიტიკის ქარცეცხლში ატარებს საბჭოთა მწერლების მემარჯვენე სექტორის წარმომადგენლებს, რომლებიც, კრიტიკოსის აზრით, ჯერ კიდევ ვერ გათავისუფლებულან წერილბურჟუაზიული შეხედულებებისა და ანტიპროლეტარული მსოფლმხედველობისაგან. ყოველივე ეს, წერილის ავტორის აზრით, საგრძობლად ატყვია ა. ჭუმბაძის, ალ. აბაშელის, ს. თავაძის, ვ. რუხაძის²³, ს. შანშიაშვილისა და მ. ჯავახიშვილის ნაწარმოებებს, რის გამოც ისინი შორს დგანან სინამდვილის ობიექტური ასახვისაგან და გამოხატავენ „ანტიპროლეტარული კლასების განწყობილებებს“ (ბ. ელენტი).

თუმცა კრიტიკოსს მიაჩნია, რომ არისტო ჭუმბაძე ცდილობს თანდათან დაუახლოვდეს სოციალისტურ სინამდვილეს, მაგრამ, მისივე აზრით, „მისი ნაბიჯები მეტად ნელი და გაუხედავია“. ალ. აბაშელი კი იმიტომ იმსახურებს კრიტიკოსის საყვედურს, რომ პოეტი „სრულიად გაეჭაა გადაწყვეტი წლის ლიტერატურულ პრაქტიკას“.

კრიტიკოსის განსაკუთრებული რისხვა მიხეილ ჯავახიშვილსა და მის ჯერ კიდევ დაუმთავრებელ რომანს „არსენა მარაბდელს“ ატყდება თავს. კრიტიკოსი მწერალს შემოქმედებით მეთოდს უწუნებს, სწორად ვერ აფასებს რომანის იდეურ-მხატვრულ პრობლემებს და კატეგორიულად ასკვნის: „ძნელია იმის თქმა, თუ რა ხაზით განავითარებს ამ რომანს ჯავახიშვილი. შეიძლება მან შესძლოს შემდეგ ნაწილებში მდგომარეობის ცოტად თუ ბევრად გამოსწორება, ალებული გეზის რამდენადმე მაინც შეცვლა. ეს, რა თქმა უნდა, ნაწარმოების „ბედს“ დაეხმარება. მაგრამ ნაწარმოები მაინც ვერ იქნება ორგანულად, მთლიანად დამყარებული სწორ მეთოდოლოგიურ საფუძველებზე. ამ რომანის მიხედვით ჩვენ არა გვაქვს საფუძველი ვიფიქროთ, რომ მ. ჯავახიშვილი დაიძრა მემარჯვენეობის პოზიციებიდან რევოლუციის ლიტერატურულ თანამგზავრობისაკენ“²⁴.

²¹ გ. ც ი ც ი შ ვ ი ლ ი, შალვა დადიანი, თბილისი, 1974, გვ. 433.

²² იქვე, გვ. 450.

²³ კრიტიკოსის შეხედულებით, ვ. რუხაძე „დემოკრატიული პოეზიის“ ბანაკის წარმომადგენელია, თითქოს უფრო მეტად თანამგზავრული ტენდენციების მატარებელია, მაგრამ წერილის ავტორი თვლის, რომ მისი მხატვრული ალლო იმდენად ზოგად რევოლუციონურ ფრაზითაა განსაზღვრული, იმდენად შორსაა მისი შემოქმედებითი პრაქტიკა დღევანდლობის კონკრეტული პრობლემებიდან, რომ დღევანდელ ეტაპზე მის ლექსებს არავითარი სასარგებლო და საჭირო ფუნქცია არ გააჩნია“ (გვ. 253).

²⁴ ეურნ. „მნათობი“, 1932, № 1—2, გვ. 255.

ახლა აღბათ შედმეტეც იქნება ამ დებულების კომენტირება. კრიტიკოსის ეს მცდარი მოსაზრება ისევ იმ ნაჩქარევი და დაუსაბუთებელი შეფასებებიდან გამომდინარეობს, ხანდახან ლიტერატურული აღლოს მოდუნების შედეგს რომ წარმოადგენდა. სხვაობად ჩვენ ვერაფერს ვივარაუდებთ, რამდენადაც მოგვიანებით თვით ბ. ქლენტი სრულიად საწინააღმდეგო შეფასებას აძლევს „არსენა მარაბდელს“ და მ. ჯავახიშვილის შემოქმედებას საერთოდ²⁵.

როცა კრიტიკოსი ამ პერიოდის მხატვრულ ნიმუშებზე ლაპარაკობს, ნაწარმოებებს ყოველთვის იდეურობის პოზიციიდან აფასებს, რაც, მთლად გამართლებული პოზიცია არ ვახლავთ და კრიტიკოსის მარცხის მიზეზიც ხშირად ეს იყო. როგორც ვნახეთ, მხოლოდ ამ თვალსაზრისით იწუნებდა ბ. ქლენტი „არსენა მარაბდელს“, თორემ რომანის მხატვრული ფორმის ღირებულება უდავო იყო, რასაც ბ. ქლენტიც აღიარებდა. „რომანს აქვს ღირსებათა მთელი რიგი, — აღნიშნავდა კრიტიკოსი, — ჯავახიშვილისათვის ჩვეული ოსტატობით შენდება ნაწარმოების სიუჟეტური ხაზი: ტიპების მოხაზვასა და შესრულებაში, დიალოგის დამუშავებაში, საერთოდ სიტყვიერი მასალის ორგანიზაციასა და რომანის კომპოზიციის მხრივ, ეს ნაწარმოები უთუოდ მნიშვნელოვანი მოვლენა და მოწმობს ავტორის მხატვრულ კულტურას და შემოქმედებით უნარიანობას“²⁶.

„არსენა მარაბდელს“ მხატვრული ფორმის ბ. ქლენტისეული შეფასება არსებითად დღესაც ძალში რჩება, ხოლო რომანის იდეურ-მხატვრული პრობლემები კარგა ხანია გარკვევით არის შეფასებული ქართული სალიტერატურო კრიტიკისა და ლიტერატურათმცოდნეობის მიერ.

წერილის შემდეგი ნაწილი ცისფერ ყანწელთა წარმომადგენლების საერთო შეფასებასა და მათი პოეტური ნიმუშების ანალიზს ეძღვნება. ეს შეფასება რამდენადმე მკაცრია, მაგრამ მართებულია, რამდენადაც 20-იან წლებსა და 30-იანი წლების დასაწყისში ცისფერყანწელთა სიმბოლისტური სკოლის ძირითადი ბირთვი დაბეჭდვითი არ თმობდა პოზიციებს და ადრინდელი მსოფლმხედველობით განაგრძობდა პოეტურ მოღვაწეობას²⁷. ამ ფაქტს ხაზგასმით აღნიშნავდა ბ. ქლენტი: „რაც უფრო ღრმავდება, რთულდება და ახალ, უმაღლეს საფეხურზე აღის იდეოლოგიურ ფორმებზე წარმოებული კლასობრივი ბრძოლა, მით უფრო მწვავედ საგრძობი ხდება ბურჟუაზიულ-დეკადენტური პოეზიის ქართული სკოლების — „ცისფერი ყანწების“ მხატვრულ-იდეური ორიენტაციის შეუთავსებლობა პროლეტარული რევოლუციის კულტურულ ტენდენციებთან. საბჭოთა საქართველოს არსებობის თერთმეტი წლის მანძილზე ამ ლიტერატურულ დაჯგუფების ძირითადმა, ხელმძღვანელმა კადრმა ვერ მოახერხა ანტიპროლეტარული, იდეალისტური მსოფლმხედველობიდან განთავისუფლება, იგი ვერ გაცვილდა პოლიტიკური დეკლარაციების სტა-

²⁵ ბ. ქლენტი, მხატვრული თხრობის დიდებული ოსტატი, „ლიტერატურული გაზეთი“, 1962, № 4.

²⁶ ჟურნ. „მნათობი“, 1932, № 1—2, გვ. 255.

²⁷ თუმცა ქართულ ლიტერატურათმცოდნეობაში აღიარებულია, რომ „ცისფერი ყანწების“ ლიტერატურული ჯგუფი გაუქმდა 1931—32 წლებში (მ. აფხაიძე, პაოლო იაშვილი, „მნათობი“, 1960, № 12, გვ. 165). ამ თვალსაზრისის ოპირებს მ. აბულაძე („ლიტერატურულ მიმდინარეობათა ისტორიიდან XX ს. ქართულ მწერლობაში“, 1977, გვ. 148).

დას, ორგანულად ვერ მიუახლოვდა სოციალიზმის შმენებელი კლასის მებრძოლ პრაქტიკას და მისი პოეტური გამოხატულება ვერ მოგვცა²⁸.

კრიტიკოსი კონკრეტულად ასაბუთებს, რომ სიმბოლისტური სკოლის ჯგუფში ბოლო დროს ტრადიციები შეირყა, გარკვეული ნაწილი აღრინდელ პოზიციებს თმობს და ლიტერატურული თანამგზავრობის პოზიციას დაადგა. ამ უკანასკნელთა შორის კრიტიკოსი ასახელებს რ. გვეტაძეს, შ. აფხაიძეს, ს. კლდიაშვილს და სხვ. იმ მიზნით, რომ კონკრეტულად ნათელყოს სიმბოლისტური სკოლის ძირითადი ბირთვის მეთოდოლოგიური შეცდომები, კრიტიკოსი დაწვრილებით ანალიზებს პ. იაშვილის, ტ. ტაბიძის, ნ. მიწიშვილისა და ვ. გაფრინდაშვილის სიმბოლისტურ-დეკადენტური ნაკადის პოეტურ ნიმუშებს. პ. იაშვილის შესახებ კრიტიკოსი გადაჭრით აცხადებს, რომ პოეტი შორს დგას სინამდვილისაგან, ვერ იძლევა დღევანდელი ნათელ და მართალ სურათებს, „ვერ მოგვცა ჩვენი ქვეყნის შრომისა და ბრძოლის ორგანულად გამგები და გამომხატველი პოეზია. ლექსის ოსტატობის თვალსაზრისითაც უკანასკნელი წლის ლექსები ვერ შეედრებიან ამავე პოეტის პირველი პერიოდის მხატვრულ ფაქტებს“. ამის მიზეზს კრიტიკოსი პოეტის ძველ მსოფლმხედველობაში ზედაუს. „ახალ თემატურ მასალასთან ძველი მსოფლმხედველობით და ტრადიციული მხატვრული მეთოდით მიღგომა იწვევს შემოქმედებით კრიზისს და პოეტს გარკვეული საფრთხის წინაშე აყენებს“²⁹.

ტიციან ტაბიძის შემოქმედებიდან კრიტიკოსმა ლექსების ციკლი „სომხეთში“ და ნარკვევების სერია „ახალი კოლხიდა“ განიხილა. დასკვნა კი, რომელიც შესავალშივე მოგვცა წერილის ავტორმა, ასეთია: „იგი (ტ. ტაბიძე. — რ. ჩ.) არ გაუტრბის საბჭოთა თემატიკას, მაგრამ აქაც პოეტის მსოფლმხედველობითი დაშორება რევოლუციონურ დღევანდელი ნათელისაგან და მისი ტყვეობა სიმბოლისტური მისტიციზმის რკალში საშუალებას არ აძლევს პოეტს აღებული თემატური მასალა შესაფერ ფუნქციონალურ განსხეულობაში მოგვცეს“³⁰. ტ. ტაბიძისა და მისი პოეზიის ირგვლივ კრიტიკოსი ანალოგიურ დასკვნას კვლავ გვთავაზობს: „ტ. ტაბიძე მომქმედი და ლიტერატურულად აქტიური ძალაა. იგი არასოდეს არ დამდგარა „შემოქმედებითი დუმილის“ პოზიციაზე. იგი არ გაქცევია საბჭოთა თემატიკას და უკან არ დაუხევია რევოლუციონური დღევანდელი ნათელისაგან. ყოველივე ეს პოეტის ღირსებაა, რაც უნდა შექველად აღინიშნოს, მაგრამ პოეტის შემოქმედებაში უმთავრესი და გადამწყვეტი — მსოფლმხედველობა და შემოქმედებითი მეთოდი. ამ მხრივ კი ტიციან ტაბიძე ისევ სიმბოლისტურ-დეკადენტური ტრადიციების ტყვეობაშია. მას დასჭირდება ინტენსიური ბრძოლა და მუშაობა ამ გავლენიდან განთავისუფლებისათვის“³¹.

ამავე საზომით უდგება კრიტიკოსი ნ. მიწიშვილისა და ვ. გაფრინდაშვილის პოეტური ნიმუშების განხილვას. მათი პოეზიის შეფასებისას წერილის ავტორს უმთავრესად მომარჯვებელი აქვს ერთადერთი კრიტერიუმი — იდეურობა. ამ პოზიციიდან კრიტიკოსი ხშირად ისეთ ლექსებსაც იწუნებს, სადაც საბჭოთა თემატიკა, რეალური სინამდვილეა ასახული, მაგ.; ს. თავაძის „ბაქოს პროლეტარიატს“, ს. შანშიაშვილის ლექსს, რომელიც 26 ბაქოელ კომისარ-

²⁸ ქურნ. „მნათობი“, 1932, № 1—2, გვ. 256.

²⁹ იქვე, გვ. 257.

³⁰ იქვე.

³¹ იქვე, გვ. 259.

ზეა დაწერილი, პ. იაშვილის „ცხოვრება ალიოზა ჯაფარიძისი“ და „პოეტის საქმე“, ტ. ტაბიძის ლექსების რკალი თანამედროვე სომხეთზე და ნარკვევების ციკლი „ახალი კოლხიდა“, ნ. მიწიშვილის „თბილისიდან ორჯონიკიძემდე“, ვ. ვაფრინდაშვილის „შაბათობაზე“ და „ოქტომბრის სტრიქონები“ და სხვ. ასეთ მხატვრულ ნიმუშებში კრიტიკოსი რატომღაც პროლეტარული მსოფლმხედველობის გამრუდებებს ხედავს და ავტორთა ლიტერატურულ პოზიციებს ეჭვის ქვეშ აყენებს. მაგალითად, ამგვარი მოსაზრება აქვს გამოთქმული ნ. მიწიშვილისა და მისი ლექსის „თბილისიდან ორჯონიკიძემდე“ გარშემო: „ეს სტრიქონები ლექსში, სადაც ხშირად გვხვდება ახალი ცხოვრების აპოლოგია, გვიჩვენებენ, რომ პოეტს სწორად არ ესმის ამ ახალი ცხოვრების აზრი და მიმართულება. მთლიანად ეს ლექსი პოეტის ერთადერთი გამოხატულებაა გადამწყვეტი წლის ამოცანებისათვის. მიუხედავად ოსტატობის საკმაოდ მაღალი ხარისხისა და კვალიფიციურობის, ვერ იძლევა მიწიშვილის განვითარების რაიმე გარანტიას მისი პროლეტარული იდეოლოგიასთან (ხაზი ჩვენია, — რ. ჩ.) დაახლოების თვალსაზრისით“³². ამგვარი დასკვნები, ჩვენი აზრით, იმ სქემიდან გამომდინარეობდა, რომელიც წინასწარ იყო შემუშავებული საერთოდ ცისფერყანწელთა მიმართ. სხვაგვარად ვერ ვიფიქრებთ, რამეთუ კრიტიკოსი თავის კატეგორიულ დასკვნებს ზოგჯერ სრულიად გამართული და მაღალმხატვრული ლექსის სტრიქონების ციტირების შედეგად აკეთებს. ასეა ნ. მიწიშვილთანაც. კრიტიკოსის ზემოთ აღნიშნული დასკვნა ამ სტრიქონებს ემყარება:

„ოვღე შენი ქვეყნის ბედი
კვლავ აგრიალდა,
ზურგიდან მახვილს ქართველ მუშას
ველარ დაჰკრავენ.
და შენც დაღეჟი მასთან ერთად
აქ დარიალთან“.

ჩვენი აზრით, ერთობ ძნელია ამ სტრიქონების გამო ავტორს პროლეტარული მსოფლმხედველობისაგან დაშორება ან მისი იგნორირება დავწამოთ. პირიქით, აქ ავტორს შესაძლოა ვეკამათოთ პოეტური ოსტატობის ხარისხზე, მხატვრული ჩანაფიქრის განსხეულების დონეზე, რასაც ასე თავგამოდებით იწონებდა კრიტიკოსი, და არა ლექსის იდეური მხარის სისუსტეზე.

ამგვარი საკამათო ადგილები, პირდაპირ უნდა აღინიშნოს, რომ არცთუ იშვიათი იყო 30-იანი წლების ქართულ სალიტერატურო კრიტიკაში, რაც თავისებურ ზეგავლენას ახდენდა მის საერთო ტენდენციებზე.

წერილის მეორე ნაწილი, რომელიც მომდევნო ნომერშია დაბეჭდილი (№ 3—4), იწყება ლიტერატურულ მოკავშირეთა ნაწარმოებების განხილვით და მათ გარშემო მსჯელობით. კრიტიკოსის განმარტებით, „პროლეტარიატის შემოქმედებითი მოკავშირე ისეთ მწერალს გულისხმობს, რომელიც საბოლოოდ უკან დაუხეველად საბოლოოდ გაემიჯნა ძველ, ანტიპროლეტარულ იდეოლოგიას და მთელი თავისი შეგნებით და შემოქმედებით გაჰყვა პროლეტარული რევოლუციის მდინარეებს, გაჰყვა მას არა „რომელიმე სადგურამდე“,

³² ჟურნ. „მნათობი“, 1932 წ., № 1—2, გვ. 260.

ქართული
ლიტერატურა

არამედ საბოლოოდ, გაიგო და მიიღო ეს რევოლუცია მბოლიანად, მთელი თავისი მრავალმხრივობით და მრავალფეროვანებით“. ლიტერატურული მოკავშირეობის არსი არსებითად ეს იყო, მაგრამ იგი ჯერ კიდევ არ ნიშნავდა იმას, რომ ასეთი მწერლები ახალი იდეოლოგიის მატარებლებად გამოცხადებულიყვნენ. კრიტიკოსი ამას საგანგებოდ უსვამდა ხაზს: „მოკავშირე ჯერ კიდევ არ განმტკიცებულა პროლეტარიატის იდეურ პოზიციებზე. ჯერ კიდევ მისი შემოქმედება მთლიანად არაა დამყარებული მუშათა კლასის მსოფლმხედველობაზე. მას ჯერ კიდევ მთელი სიღრმით ვერ მოუშარბევია მატერიალისტური დიალექტიკის მეთოდოლოგია, რაც აუცილებელი პირობაა იმისათვის, რომ მწერალმა შეძლოს სინამდვილის პროლეტარული თვალთ ხილვა და გამობატყვა“³³.

ამ თვალსაზრისით ეხება ბ. ჟღენტი ისეთ ლიტერატურულ მოკავშირეებს, როგორც იყვნენ: გ. ტაბიძე და ს. ჩიქოვანი. ცნობილია, რომ გ. ტაბიძისათვის არასოდეს არ მდგარა ალტერნატივა: მიეღო თუ არ მიეღო რევოლუცია მაშინ, როცა ეს ალტერნატივა დიდხანს მძაფრად იდგა არაერთი ქართველი მწერლისათვის. გ. ტაბიძე ერთ-ერთი პირველი ქართველი პოეტი იყო, რომელმაც მაშინვე იწამა რევოლუციური სიახლე. იგი იყო აგრეთვე ერთ-ერთი პირველი ქართველი პოეტი, რომელმაც უშუალოდ იხილა და განიცადა რევოლუციის მღელვარე დღეები და არაჩვეულებრივი პოეტური სტრიქონები უძღვნა მას („დროშები ჩქარა“, „ჯონ რიდი“, „გემი „დალანდი“ და სხვ.). სწორედ ამიტომ სოციალისტური სინამდვილის რეალური ყოფის მხატვრული განსახოვნება იმთავითვე იქცა გ. ტაბიძის შემოქმედების ერთ-ერთ ძირითად საგნად. ამიტომ გახდა იგი ლიტერატურული მოკავშირე, მაგრამ თუ იგი ჯერ კიდევ მთლიანად ვერ მივიდა მარქსისტულ მსოფლმხედველობამდე, ამის მიზეზი მის პოეტურ წარსულში უნდა ვეძიოთ: მისი რევოლუციამდელი შემოქმედება ხომ არსებითად გამსჭვალული იყო სიმბოლისტურ-დეკადენტური მსოფლმხედველობით. მაგრამ 20-იანი წლების მიწურულსა და 30-იანი წლების დასაწყისში გ. ტაბიძე უკვე საესეებით ძლევს მისი პოეზიისათვის დამახასიათებელ ადრეულ დეკადენტურ ელემენტებს და შეგნებულად უახლოვდება იმ ახალ შემოქმედებითს მეთოდს, რომელსაც შემდგომ სოციალისტური რეალიზმი ეწოდა.

ასეთივე გზა განვლო სიმონ ჩიქოვანმა. იგი ქართულ პოეზიაში მოვიდა როგორც ფუტურისტი. მაგრამ სოციალისტური მშენებლობის გრანდიოზულმა სურათებმა და ახალი ყოფის ნათელმა პერსპექტივებმა ს. ჩიქოვანი საბჭოთა სინამდვილის გულწრფელ მომღერლად აქციეს.

ასეთი იყო გ. ტაბიძისა და ს. ჩიქოვანის შემოქმედებითი გზები. ამ ნიშნების საილუსტრაციოდ კრიტიკოსი დაწვრილებით მიმოიხილავს გ. ტაბიძის „რევოლუციურ საქართველოს“ და ს. ჩიქოვანის ორ ლექსს: „შემოღამება ხახმატში“ და „ალაზნის ველი და ალაზნის ბაბა“. დასახელებულ ლექსებს კრიტიკოსი ავტორთა შემოქმედებითი წინსვლის ნიშნად მიიჩნევს, მაგრამ არ ავიწყდება კრიტიკული შენიშვნის გამოთქმაც. თუმცა შენიშვნა იმდენად ზოგადი ხასიათისაა, ვეჭვობთ, იგი ქმედითი ყოფილიყო ავტორთათვის. აი, ეს შენიშვნაც: „ჩიქოვანის პოეზიაში უნდა გავრამადვს ყოველდღიურობის

³³ ყურნ. „მნათობი“, 1932 წ., № 3—4, გვ. 220.

და აქტუალობის მომენტი. მან მეტი პოლიტიკური სიმახვილე უნდა მისცეს თავის ლექსებს³⁴. ამგვარ შენიშვნებს კონკრეტული დახმარების გაწევა, რა თქმა უნდა, არ შეეძლო. იმჟამინდელი ქართული ლიტერატურული კრიტიკის უპირველესი ამოცანა კი სწორედ ის გახლდათ, რომ კონკრეტულად ეჩვენებინათ ავტორთათვის ის ნაკლოვანებები, რაც მათ მხატვრულ პრაქტიკაში შეინიშნებოდა.

წერილის შემდგომი ნაწილი თანმიმდევრულად ეხება პროლეტარული მწერლობის როგორც პირველი თაობის (ს. ეული, ნ. ზომლეთელი, ი. ლისაშვილი, გ. ქუჩინვილი, ი. ვაკელი, ა. მირცხულავა, კ. კალაძე, ე. ზედგინიძე, კ. ლორთქიფანიძე, პ. ჩხიკვაძე, ბ. ჩხეიძე, ს. წვერავა), ისე ახალგაზრდა თაობის (ირ. აბაშიძე, ალ. გომიაშვილი, გ. კაჭახიძე, ა. ჩაიბაია, მ. გვასალია, გ. შატბერაშვილი) მხატვრული ნაწარმოებების განხილვას.

ბ. ელენჯის აღნიშნულ ლიტერატურულ-კრიტიკულ წერილს, მიუხედავად მასში გამოთქმული ზოგიერთი ნაჩქარვეი და არასწორი დებულებისა, უთუოდ დიდი მნიშვნელობა ჰქონდა 30-იანი წლების ქართული კრიტიკული აზროვნების განვითარებაში და მას მხოლოდ ამ თვალსაზრისით უნდა მიეცეს შეფასება.

30-იანი წლების ქართველ კრიტიკოსთა შორის დიმიტრი ბენაშვილი ერთ-ერთი ყველაზე უფრო აქტიური კრიტიკოსი იყო. ღრმა ერთდღივით, ანალიტიკური უნარი, მყარი მარქსისტული მსოფლმხედველობა ჰარმონიულად იყო შეხამებული მის ლიტერატურულ-კრიტიკულ სტატიებში, რომლებიც უთუოდ წარმოაჩენდა 30-იანი წლების ქართული ლიტერატურული კრიტიკის პათოსს. ამდენად, როდესაც აღნიშნული პერიოდის ქართული საბჭოთა კრიტიკის დაძახასათებელ ტენდენციებზე ვლაპარაკობთ, ამ ტენდენციების ძლიერი ძირები დიმიტრი ბენაშვილის კრიტიკულ წერილებში უნდა დავძებნოთ.

დ. ბენაშვილის ფრიალ საყურადღებო წერილი „კონსტანტინე გამსახურდია“, რომელიც 1938 წლის „მნათობის“ მე-8 ნომერში გამოქვეყნდა, შეიძლება ითქვას, უტყუარი სიზუსტით გამოხატავდა როგორც მწერლის შემოქმედების არსებით მხარეებს, ისე ქართული კრიტიკის ყველაზე უფრო დამახასიათებელ ნიშნებს. თუ რა დამახასიათებელ ნიშნებს ვგულისხმობთ დასახელებულ წერილში, ამაზე ქვემოთ, წერილის ანალიზის დროს ვიმსჯელებთ.

კონსტანტინე გამსახურდია ქართველ მწერალთა იმ ჯგუფის ერთ-ერთი თავკაცი იყო, რომელმაც მყარი საფუძველი ჩაუყარა ქართულ საბჭოთა ლიტერატურას. მართალია, მას ჯერ კიდევ არა აქვს დაწერილი „დიდოსტატიკ მარჯვენა“ და „დავით აღმაშენებელი“, მაგრამ იგი ავტორი იყო „დიონისოს ღიმილისა“ და „მთვარის მოტაცებისა“. განსაკუთრებით ეს უკანასკნელი, შეიძლება ითქვას, ერთგვარად საეტაპო ნაწარმოები იყო კ. გამსახურდიას რთულ შემოქმედებითს გზაზე და არა მარტო კ. გამსახურდიას შემოქმედებაში. ამ რომანის ჰუმანიტი ლიტერატურული ღირებულების წარმოჩენა ქართული კრიტიკის უპირველესი ამოცანა იყო. დიმიტრი ბენაშვილი ერთ-ერთი პირველი ქართველი კრიტიკოსი იყო, რომელმაც ამ ამოცანის შესრულება იკისრა. ცოცხალ ლიტერატურულ პროცესებში ღრმა ხედვა და ამ პროცესებ-

³⁴ ეურნ. „მნათობი“, 1932 წ., № 3—4, გვ. 226.

ში უშუალო მონაწილეობა კრიტიკოსს იმის უტყუარ გარანტიას აძლევდა, რომ ამ რთულ ამოცანას წარმატებით გაართმევდა თავს.

წერილში თანმიმდევრულად, ზომიერად და მხატვრული გემოვნებით არის გაანალიზებული „დიონისოს ღიმილი“, 1930 წელს დაბეჭდილი მწერლის ნოველების კრებული „მარცხენა თვალთ“ და „მთავარის მოტაცება“.

წერილის დასაწყისში კრიტიკოსი ძალზე მოკლედ, მაგრამ ზუსტად მიმოიხილავს მწერლის შემოქმედებითს გზას. როგორც ცნობილია, კ. გამსახურდია ქართულ მწერლობაში რევოლუციამდე მოვიდა. ეს ის დრო იყო, როდესაც ქართულ ლიტერატურაში არსებითად გაბატონებული იყო დეკადენტობი, სიმბოლიზმი, მისტიციზმი; ქართველი მწერლების უმეტეს ნაწილს გადაჭრით ჰქონდათ გაწყვეტილი კავშირი ქართულ კლასიკურ რეალიზმთან. „კლასიკურ რეალიზმს ამ მწერლებმა იმპრესიონიზმი დაუბირისპირეს, ხოლო ილია ჭავჭავაძის, ალექსანდრე ყაზბეგის, აკაკი წერეთლის, დავით კლდიაშვილისა და ვაჟა-ფშაველას პროზას — მისტიციზმით გაყვანილი უიდეო ნოველები და მხატვრულ ღირებულებას მოკლებული უსიუფეტო, დეკადენტური მინიატურები. ხელოვნება დასცილდა ხალხს და გაჩნდა უფსკრული მწერლების შემოქმედებასა და ცხოვრებას შორის“³⁵. ხელოვნებაში უიდეო ნაწარმოებების ერთ-ერთი ამოკრეფილია თეორეტიკოსი კ. გამსახურდია იყო. ხოლო საქართველოში საბჭოთა ხელისუფლების დამყარების შემდეგ „კონსტანტინე გამსახურდია, თუმცა ზიგზაგებით, მერყეობით, ზოგჯერ წინააღმდეგობებით, მაგრამ არსებითად მაინც მობრუნდა რევოლუციისაკენ“³⁶.

რევოლუციისაკენ მწერლის არსებითი მობრუნების ერთ-ერთ პირველ ნიშნად ერთ-ერთი პირველი ქართული რომანი „დიონისოს ღიმილი“ უნდა მივიჩნიოთ. სწორედ იმიტომ, რომ „დიონისოს ღიმილი“ მწერლის პირველი მხატვრული ნაწარმოებია, რომელშიც თითქმის დაგმობილია ავტორის ადრინდელი შემოქმედებითი მეთოდი და არის ცდა სინამდვილის რეალისტური ასახვისა, რომანში მაინც შეინიშნება დეკადენტობის, მისტიციზმისა და დაცემულობის ელემენტები, რაც ნაწარმოებს რეალისტურობის მკვეთრ ფერებს უფეროვრებდა. მიუხედავად ამისა, „დიონისოს ღიმილი“ კ. გამსახურდიას შემოქმედებაში სოციალისტური რეალიზმის პრინციპებისაკენ ამკარად წინადადებული ნაბიჯია. ამიტომ მართებულად უნდა მივიჩნიოთ კრიტიკოსის მოსაზრებას ამ რომანის ვარემო. „დიონისოს ღიმილი“ ერთსა და იმავე დროს ხარკს უხდის როგორც ლიტერატურულ რეალიზმს, ისე ექსპრესიონისტულ მისტიციზმს. უფრო ზუსტად რომ ვთქვათ: „დიონისოს ღიმილი“ კონსტანტინე გამსახურდიას შემოქმედებაში უნდა ჩაითვალოს უღელტეხილად მისტიციზმიდან რეალიზმისაკენ გადასვლის გზაზე“³⁷.

ამ დებულების დასადასტურებლად კრიტიკოსი დ. ბენაშვილი დამაჯერებელი არგუმენტებით გვაძლევს რომანის მთავარი გმირის კონსტანტინე სავარსამიძის მხატვრული სახის ანალიზს, რის საფუძველზეც ნათესოფილია „დიონისოს ღიმილის“ მხატვრული ღირებულება. კრიტიკოსის მართებული დასკვნით, ეს რომანი ჯერ კიდევ არ იყო მწერლის მხატვრული შესაძლებლობის სრული გამოხატველი, მასში ჯერ კიდევ იგრძნობოდა წარსულ შემოქმე-

³⁵ ქურნ. „მნათობი“, 1938 წ., № 8, გვ. 96.

³⁶ იქვე, 33-97.

³⁷ იქვე.

დებიის პრინციპებთან მწერლისეული კავშირი, ჳერ კიდეე ვერ იყო (ბუნებ-
რიეად) შეეცნობილი სოცილისტური რეალიზმის პრინციპები — მწერალი ჳერ
კიდეე ზარეს უხდიდა დეკადენტოზმსა და მისტიციზმს.

ამ ელემენტების გამოვლინებაა 1930 წელს გამოეცემული მწერლის ნოეე-
ლების კრებული „მარტენა თვალთ“. კრიტიკოსი მართებულად აღნიშნავს:
„იდეებისა და ფორმალური ბიების თვალსაზრისით ამ წიგნით კონსტანტინე
გამსახურდია უკანასკნელ ზარეს უხდის დასავლეთ ევროპის ექსპრესიო-
ნიზმს“³⁸. ამ მოსაზრების საილუსტრაციოდ კრიტიკოსი დაწვრილებით აახალი-
ზებს ნოეელა „ტაბუზ“ და დასკვნის: „ნოეელა „ტაბუ“ რამდენადაე ყალბია
იდეურად, იმდენად სუსტია მხატვრულად. ამ ნაწარმოებში მოაზროვნე გამსა-
ხურდიამ დაჩრდილა მხატვარი გამსახურდია. მთელი ნოეელა დაბნელებულია
კომმარული და ჩენი ეპოქისათვის მიუღებელი იდეებით“³⁹. შესაძლოა ნოეე-
ლის ამგვარი შეფასება გადაჭარბებულად მოგვეჩვენოს, რამდენადაე ნოეელაში
ასახული დრო საზოგადოებრივი ცხოვრების მეტად რთულ პერიოდს მოიცავს,
როცა აღამიანთა შეგნებაში ჳერ კიდეე არ იყო ჩამოყალიბებული რევოლუ-
ციის შედეგად დაშვიდრებული ახალი საზოგადოებრივი სტრუქტურის ნათელი
პერსპექტივები და აღამიანებს ჳერ კიდეე არ ჰქონდათ გაწყვეტილი კავშირი
წარსულთან, ამასთან, პრივილეგიური კლასის წარმომადგენლები ჳერ კიდეე
მთელი ძალით ებლაუტებოდნენ წარსულს. ამგვარ აღამიანთა სულიერი სამყა-
როს ასახვა მეტ ფსიქოლოგიურ სიღრმეს მოითხოვდა, რაც გარკვეულ სირთუ-
ლებებთან იყო დაკავშირებული. ყოველიეე ეს ნაწარმოების შინაჯან და გარეჯან
მხატვრულ კომპონენტთა განსაკუთრებულ სტრუქტურას საპიროებდა, რის
გამოეე ნოეელის იდეური შინააარსი ბუნებრივად რთულდებოდა, ზოგჯერ ბუნ-
დოვანებამდეე კი მიდიოდა.

მწერლის ამეეე კრებულში დაბეჭდილია ნოეელა „იდი იოსება“, რომე-
ლიეე სწორედ ექსპრესიონიზმისა და რეალიზმის გზავასაყარზე დგას. კრიტი-
კოსის დასკვნაც მართებულად მიგვაჩნია: „იდი იოსება“ ქრონოლოგიურად
შემდგომი ზანის ნაწარმოებია. „ტაბუდან“ „იდი იოსებამდე“ აეტორი ევოლუ-
ციას განიცდიდა. ამ ნოეელაში ექსპრესიონისტული ბნელი იდეები აღარ აღი-
ზიანებენ მკითხველის გონებას. მხატვრულადაე ეს ნაწარმოები გაცილებით
მალა დგას „ტაბუზე“. „იდი იოსება“ რეალისტური სტილის ნაწარმოებია,
თუმეცა სტრიქონებს შუა კიდეე დაჰქრის ექსპრესიონიზმის აჩრდილი“⁴⁰.

წერილში ვრეელი ადგილი უჭირავს „მთვარის მოტაცების“ ლიტერატუ-
რულ-კრიტიკულ ანალიზს. როგორე ჳემოთ აღვნიშნეთ, დ. ბენაშვილის ეს წე-
რილი ერთ-ერთი პირველთვანია, რომელშიეე გამოწვლილვით იყო გაანალი-
ზებული რომანი. ამ ფაქტს საგანგებო ყურადღება უნდა მიექცეს. „მთვარის
მოტაცება“ მრავალწახნაგოვანი ნაწარმოებია, მისი წაკითხვა მრავალი კუთხი-
დან შეიძლება. სწორედ ეს გახლდათ იმის მიზეზი, რომ რომანის ირგვლიეე არა
ერთი ურთიერთსაპირისპირო მოსაზრებები გამოითქვა ქართულ სალიტერატუ-
რო კრიტიკაში. კრიტიკოსთა ერთი ნაწილი ვერ ჩასწვდა თარამ ემზვარის მზა-
ტვრული სანის ბუნებას, მისი ზასიათის განვითარების ლოგიკას, ზოგს არ-
ზაყან ჳეამბაიას სანის ფსიქოლოგიის მოტივაცია მიაჩნდა არადამაჯერებლად,

³⁸ ჟურნ. „მნათობი“, 1938 წ., № 8, გვ. 103.
³⁹ იქვე, გვ. 106.
⁴⁰ იქვე.

ზოგი კაც ზეამბაიას სახის შინაგან ლოგიკას იწუნებდა, მაგრამ მთავარს ვერც ერთი ვერ უარყოფდა — „მთავარის მოტაცება“ სრულიად ახალი ეტაბი იყო ქართული საბჭოთა რომანის განვითარებაში. სოციალისტური რეალიზმის პრინციპები, თანდათან რომ იკიდებდა ფეხს ქართულ მწერლობაში, შეიძლება ითქვას, მთელი სიმკვეთრით ამ რომანში გამოვლენდა.

სწორედ ამ თვალსაზრისით იძლევა დიმიტრი ბენაშვილი რომანის ერთ-ერთი მთავარი გმირის თარაშ ემხვარის მხატვრული სახის ლიტერატურულ-კრიტიკულ ანალიზს. უნდა აღინიშნოს, რომ ქართული სალიტერატურო კრიტიკის მიერ დღეისათვის სწორად შეფასებული თარაშ ემხვარის მხატვრული სახე არსებითად იმ შეფასების კრიტერიუმს ემყარება, რომელიც ჯერ კიდევ 1938 წელს მოგვცა დიმიტრი ბენაშვილმა. თარაშ ემხვარის პირადი ტრაგედია მის სოციალურ წარმომავლობაშია. ემხვართა უკანასკნელმა ნაწიერმა აღლო ვერ აღლო ახალ სოციალურ ურთიერთობას და სინამდვილეს მოსწყდა. საზოგადოებას მოწყვეტილი პიროვნების გარდუვალი დაღუპვა მხატვრული ლიტერატურის ნაცნობი თემაა, რომლის ახალი ასპექტებით დამუშავება ლიტერატურის ახალი მწვერვალების დაპყრობას უდრის. თარაშ ემხვარი ერთ-ერთი ასეთი ახალი სახეა ქართული ბელეტრისტიკის სინამდვილეში. ამ ფაქტის შესაბამისი არგუმენტირება დიმიტრი ბენაშვილის კრიტიკული წერილის უმნიშვნელოვანესი ამოცანა იყო.

ასევე ახალი სახეა არზაყან ზეამბაია. იგი 30-იანი წლების კომკავშირელის ტიპური წარმომადგენელია, რომელსაც ორგანულად აქვს შესისხლხორციებული თავდადება და ერთგულება სოციალისტური რევოლუციის მონაპოვრისადმი. ახლა იგი თავგამოდებული ენთუზიასტია სოფლად საკოლმეურნეო ცხოვრების ჩამოყალიბებისა და დამკვიდრებისა. მაგრამ არზაყანის საზოგადოებრივი საქმიანობის გარდა მწერალი მუქი ფერებით ხატავს მის ინტიმურ დამოკიდებულებას თამარ შერვაშიძისადმი, ყოფილი თავადის ასულისადმი. ამ სიყვარულს სოციალური დაპირისპირებულობის გამო პერსპექტივა არ ეწერა, რის გამოც რთული და წინააღმდეგობრივი გახდა არზაყანის ხასიათი. კრიტიკოსი დ. ბენაშვილი არზაყანის ხასიათის ამ არსებით ნიშნებზე ამახვილებს ყურადღებას, ცდილობს მისი ბუნება ორგანულად დაუკავშიროს ეპოქის დამახასიათებელ ნიშნებს, რაც, ჩვენი აზრით, წარმატებით არის მიღწეული. ამდენად, კრიტიკოსი არზაყანის მხატვრულ სახესაც ძირითადად სწორად ხსნის.

ასევე სწორი შეფასება მოგვცა კრიტიკოსმა კაც ზეამბაიას მხატვრული სახისა. ამ პერსონაჟთა ლიტერატურულ შეფასებას არსებითი ცვლილება არ განუტღობია თანამედროვე ქართულ კრიტიკაში.

როცა დიმიტრი ბენაშვილის დასახელებულ წერილზე ვლაპარაკობთ, შეუძლებელია საგანგებოდ არ აღვნიშნოთ ერთი მეტად საყურადღებო ადგილი: „მთავარის მოტაცებას“ პირველ გამოცემაში კაც ზეამბაიას და არზაყანის კონფლიქტი მთავრდება იმით, რომ შვილმა მამა რევოლუციით მოკლა. კრიტიკოსი მახვილად შენიშნავდა, რომ ამ კონფლიქტს არ ჰქონდა ისეთი საფუძველი, შვილს მამა მოეკლა. ამავე დროს იგი არ გამომდინარებოდა არც ფაქტების ლოგიკიდან და არც არზაყანის მხატვრული სახის ბუნებიდან. ეს იყო კრიტიკოსის მიერ აღნიშნული არსებითი შენიშვნა და ასე ასაბუთებდა მას: „მამის სიკვდილი პირველი ადამიანური შეცდომა იყო არზაყანისა და იგი

შავ ლაქად დაესვა მის ვაჟკაცობას. ჩვენი აზრით, რომანის ავტორს ეს სცენა ძლიერი ფერებით აქვს დახატული, მაგრამ ულოგიკოა იგი და მოკლებულია ჭეშმარიტებას. აქ არ სჩანს მოტივი, რომელიც აიძულებდა არზაყანს მამის სისხლში გაესვარა ხელი. მამა ხომ მხოლოდ არზაყანის სიკეთისათვის უშლიდა „შვილს თბილისში წასვლას. ნუთუ არზაყანი იმდენად წინდაუხედავია, რომ ვერ მიხვდა მამის გულწრფელ სურვილს? განა კაც ზეამბაია დამოკიდებულებაში შვილისადმი არის ისეთი გამაღიზიანებელი მომენტი, რომელიც არზაყანს აქეზებს ამ საშინელი დანაშაულის ჩადენისათვის? არა, სრულიად უსამართლოა არზაყანის მოქმედება და მოკლებულია საბუთს“.

„ამიტომ არის, რომ არზაყანი მკითხველთა თვალში თუ მამის მკვლევლობამდე იდეალური გმირია. — განაგრძობს კრიტიკოსი, — ამ მკვლევლობის შემდეგ იგი დიდების პიედესტალიდან ძირს ეშვება. მაინც რატომ უნდა მოეკლა შვილს საკუთარი მამა? კაც ზეამბაია ხომ ტიპური საშუალო გლეხია. თუ იგი მერყეობს კოლექტივისა და კერძო საკუთრებას შორის, თუ მას ჭერჭერობით კერძო საკუთრება უყვარს — ეს სრულიად ბუნებრივია. თუ ზოგჯერ ზეამბაია საკუთარ შვილს უსაყვედურებს კომუნისტობასა და რწმენას, არა იმიტომ, რომ ეჭვადრება პარტია და ხელისუფლება, არამედ მხოლოდ იმიტომ, რომ არლანის ანტიბოლშევიკურმა ხაზმა, არასამართლიანმა განკუთვალვამ კაც ზეამბაია გაამწარა. არლანის უკანონო მოქმედება საბუთს აძლევს მამას უსაყვედუროს შვილს პარტიულობა, მაგრამ ჩვენ ვერ დავწამებთ მოხუც ზეამბაიას, თითქოს მას შვილი სძაგდა. პირიქით: რომანის ავტორს მამის მოსიყვარულე გრძნობა დიდებულად აქვს დახატული. ამიტომ ვამბობთ, რომ სრულიად უსაბუთო და უსამართლოა არზაყანის, ამ ჰკვიანი და ნიჭიერი ადამიანის მოქმედება მამის მიმართ“⁴¹.

ვფიქრობთ, რომ კრიტიკოსის შენიშვნა არსებითი იყო და უტყუარ ლოგიკას ემყარებოდა. ეს მით უფრო სარწმუნოა, რომ დ. ბენაშვილის ეს შენიშვნა თავად კ. გამსახურდიამ უყოყმანოდ გაიზიარა და რომანის შემდგომ გამოცემაში მამისა და შვილის შეჯახების თავისთავად საინტერესოდ დახატული სცენა არსებითად გადაამუშავა — კაც ზეამბაია არზაყანის ნაცვლად მათ მოსისხლე მტრებს, ტარბებს მოაკვლევინა. ეს ფაქტი ორგანულად გამომდინარეობდა ლოგიკიდან, რამდენადაც ზეამბაიებსა და ტარბებს შორის ჩამოვარდნილი სამკვდრო-სასიცოცხლო შუღლი უემპეკლად ტრაგიკულად უნდა დასრულებულიყო.

ყოველივე ეს იმის მყარ საფუძველს გვაძლევს, რომ ერთხელ კიდევ ხაზგასმით აღვნიშნოთ 30-იანი წლების ქართული სალიტერატურო კრიტიკის როლი და მნიშვნელობა ქართული სიტყვაკაზმული ლიტერატურის განვითარების საქმეში.

წინამდებარე სტატია ნაწილია ნაშრომისა, რომელშიც განზრახული გვაქვს უფრო ფართოდ და მრავალმხრივ შევისწავლოთ და გავაანალიზოთ 30-იანი წლების ჟურნალ „მნათობის“ ქართული ლიტერატურული კრიტიკა. ჟურნალ „მნათობის“ კრიტიკული პროდუქციის შესწავლა და მისი ანალიზი ნიშნავს საერთოდ 30-იანი წლების სალიტერატურო კრიტიკის შესწავლას, რასაც თავისი მნიშვნელობა უნდა მივანიჭოთ. წარმოდგენილ ნაშრომში ჩვენ შევეხეთ შალ-

⁴¹ ჟურნ. „მნათობი“, 1938 წ., № 8, გვ. 126—127.

ვა რადიანის, ბესარიონ ელენტიისა და დიმიტრი ბენაშვილის თითო-თითო ლიტერატურულ-კრიტიკულ სტატიას და ვერ შეგვეხეთ გ. ნატროშვილის, ბ. ბუაჩიძის, ე. ქარელიშვილის, ლ. ასათიანის და სხვათა წერილებს, რომლებშიც მკაფიოდ ვლინდებოდა 30-იანი წლებში ქართული ლიტერატურული კრიტიკის არსებითი ტენდენციები.

ამ ტენდენციების მეცნიერული ანალიზი ნათელყოფს ქართული კრიტიკული აზროვნების განვითარებას ჩვენი საუკუნის 30-იან წლებში.

Р. Ч. ЧХАРТИШВИЛИ

ЛИТЕРАТУРНАЯ КРИТИКА 30-х ГОДОВ И ЖУРНАЛ «МНАТОБИ»

Резюме

В труде дан анализ критических материалов, опубликованных в журнале «Мнатоби» в 30-х годах XX века, которые отражают основные тенденции грузинской советской литературной критики.

В журнале часто печатались известные грузинские критики Ш. Радиани, Д. Бенашвили, Б. Жгенти, Г. Натрошвили, Л. Асатиани и другие, в трудах которых были проанализированы художественные произведения грузинских писателей.

Дана также оценка вклада журнала «Мнатоби» в развитие грузинской советской критики.

საქართველოს სსრ მეცნიერებათა აკადემიის შ. რუსთაველის სახელობის ქართული ლიტერატურის ისტორიის ინსტიტუტის ეურნალისტიკის განყოფილება
 წარმოადგინა საქართველოს სსრ მეცნიერებათა აკადემიის ქართული ლიტერატურის ისტორიის ინსტიტუტმა

პურამ გვინებაძე

ილია ჭავჭავაძის შემოქმედებითი პროცესის ისტორიიდან

ილია ჭავჭავაძე 17—19 წლის ყმაწვილი იყო, როცა ლექსებს თხზავდა. მისი ლირიკის ერთ-ერთი პირველი ბრწყინვალე ნიმუში „ყვარლის მთებს“ 1857 წ. დაიწერა. იგი ლექსებს წერს განაფხულზე, ბუნების სურათები გადააქვს სახეებში და თარგმნის ა. პუშკინის „პატარა ჩიტს“. როგორც პავლე ინგვროყვა ამტკიცებს, ეს უკანასკნელნი დაწერილია 1852—1856 წლებში. ი. ჭავჭავაძის შემოქმედებითი მომწიფების გასათვალისწინებლად ჩვენთვის განსაკუთრებით საგულისხმოა მისი ყრმობისდროინდელი ლექსი „ალბომში კნ. ანდრონიკოვისა“, რომელშიც თვითონ პოეტი აღიარებს, რომ სხვას ზაძავს:

„ნელ ტანის რხევა, ნაზი კტევა მე შენი ვნახე,
 არს შენი თვალნი განათლნი ჭაბუკთთვის მახე,
 ტუჩთა ღიმილი, შენი სიცილი, გულსა ვისახე.
 ორთა ვით დათა, ცელქობამ კავთა, გიშვეს შენ სახე
 როს თამაშობა ქორწინებას მე შენი ვნახე.
 გიძღვნი ამ ლექსსა საალბომოდ, სხვათა მივბაძე.
 რომ მომიგონო, მამდ მიგონო მე ჭავჭავაძე“.

დაკვირვებული თვალი ამ ლექსის წაკითხვისას გრძნობს ბესიკის პოეტური სტრიქონების შემოქმედების კვალს. ილია თვითონ ამბობს: „სხვათა მივბაძე“. რაც დრო გადიოდა, თანდათან ფართოვდებოდა ი. ჭავჭავაძის მხატვრულ და მსოფლმხედველობრივ ხედვათა არეები. ამ უკანასკნელის სიმწიფის მათუწყებელია შემოქმედებითი ინტერესების გადანაცვლება წმინდა ინტიმური სფეროდან სოციალურში. სოციალური გარემო განსაზღვრავს შემდგომ პერიოდში ილიას თხზულებათა თემატიკას.

ი. ჭავჭავაძე კარგად ხედავდა, როგორ ვითარებაში იყო მაშინდელი საქართველო სოციალური თვალსაზრისით: ბატონყმობა უკვე აღარ შეესაბამებოდა საზოგადოებრივი არსებობის იმ დონეს და ცხოვრების წინსვლის გზაზე შემფერხებლის როლში გამოდიოდა. ამიტომაც იყო, რომ როგორც სიტყვით, ისე საქმით ილია იბრძოდა ბატონყმობის გაუქმებისათვის. საქვეყნოდაა ცნობილი მისი შეხლა-შემოსლის ამბავი ქართველ თავადებთან ბატონყმობის გაუქმების თაობაზე: „თავად-აზნაურთა საგანგებო კრებაზე ილიამ თამაზად ვანაცხადა, რომ თავისუფლებასთან ერთად გლესს უნდა მიეცეს მიწები. ამ დიდმა განცხადებამ საშინლად ააღელვა იქ მყოფი ფეოდალები. ერთმა მათგანმა იმიშვლა ხანჯალი და უცნაურის ლანძღვა-გინებით გაექანა ილიას მოსაკლავად, მაგრამ მშრომელი ხალხის მედგარი დამცველი არ შეუშინდა არც მახვილს და არც მუქარას“¹.

¹ ი. ჭავჭავაძე, „ქართულ ლიტერატურულ კრიტიკაში“, ტ II, თბ., 1958, გვ. 8.

ბუნებრივია, ილია ჭავჭავაძე ყოველთვის ატარებდა ბატონყმობის, როგორც სოციალური მოვლენის, საწინააღმდეგო თვალსაზრისს: განსაკუთრებით მტკიცედ იცავდა მას თავისი შემოქმედების ადრეულ პერიოდში, კერძოდ იმ დროს, როცა მთელი სიმწვავეთ იღვა ჩვენში ამ წყობის არსებობის მძიმე შედეგების გამო წამოჭრილი საკითხები. თანადროული სოციალური პრობლემებისადმი ილიას შემოქმედებითს ინტერესებს ასაზრდოვებდა პოეტის სიახლოვე ჩვენი ხალხის ყოველდღიურობასთან.

არსებობს ცნობა, რომ ილია პირადად შეხვედრია კაკო ყაჩაღის ორეულს და სწვევია კიდევ მას ბინაზე ტყეში. ამის შესახებ კონტა აფხაზი მოვეითხრობს: „კაკო ყაჩაღის“ შესახებ მახსოვს კარგად, რომ კაკო პირდაპირ ცხოვრებიდან არის აღებული. კაკო გულავთ ერთი კარდნახელი გლეხი, ვინმე გაუხარაშვილი, რომელმაც მართლა ესროლა თავის ბატონს (რომელიღაც ვაჩანაძეს) და ყაჩაღად გავარდა. ხმა და სახელი დიდი ჰქონდა გავარდნილი. ერთხელ ილია სწორედ იმ გზით მოდიოდა ჩვენსა კარდნახში, თან ახლდა მოსამსახურე ბიჭი. უტბად ერთ ალაგას წინ ვადანდგომია შეიარაღებული გაუხარაშვილი და შაუჩერებია, გამოუკითხავს ვინაობა და მოგზაურობის მიზანი... რომ გაუგია ჭავჭავაძის გვარი. უკითხავს: — ჭავჭავაძეს კარდნახში რა უნდაო. ბიჭს აუხსნია, რომ კარდნახში თავის ნათესავ აფხაზსთან მიდისო. მაშინ ყაჩაღს თოფი დაუშვია ძირს და ილია მიუწვევია თავის ბინაზე, კარგად გამასპინძლებია და დაუთვრია კიდევ. ასე რომ, ილია როდესაც ჩვენსა მოვიდა ბარბაცებდა და მარტო ამას ვაძახებოდა ენის ბორძიკით: „დამაძინეთ, დამაძინეთ“. მეორე დღეს კი გვიამბო თავის თავგადასავალი, ხოლო დაუმატა, რომ გაუხარაშვილი სულ ბატონებს სწყევლის და აგინებსო“².

ამ ფაქტთან დაკავშირებით ბავლე ინგოროყვა აღნიშნავს: „კონტა აფხაზი მართალი უნდა იყოს, როდესაც იგი ფიქრობს, რომ ილიას ამ შეხვედრას ყაჩაღ გაუხარაშვილთან გავლენა მოეხდინოს პოეტზე და კაკოს ტიპის დახატვის დროს მას აედოს ზოგიერთი საზი გაუხარაშვილის ცხოვრებიდან. ამას გვაფიქრებინებს სხვათა შორის ის ვარაუდებაც, რომ ილიას მიერ გადაწერილ „კაკო ყაჩაღის“ უძველეს ხელნაწერში პოემას ეწოდება არა „რამდენიმე სურათი ანუ ეპიზოდი ყაჩაღის ცხოვრებიდან“, არამედ „მოთხრობა ქისიყელისა“. ხოლო გაუხარაშვილი, მართლაც ქისიყელი იყო (იგი, როგორც მოვიხსენეთ, კარდნახიდან ყოფილა)“.

ამ საკითხს კიდევ უფრო ნათელს ხდის 1968 წლის მერვე ნომერ „დროშაში“ დაბეჭდილი ალექსანდრე სიგუას წერილი „ვისაც შენებრი დაჰბადებია“. აქ ავტორი მსჯელობს ალ. მღვდლიაშვილის წერილზე „ილია კარდნახში“, რომელშიც გამოთქმულ მოსაზრებას, რომ გაუხარაშვილი იგივე ივანე ჩალათაშვილია, იგი ეთანხმება. ალ. მღვდლიაშვილის წერილიდან ირკვევა, რომ კარდნახელ გაუხარო ჩალათაშვილს თავადი ვაჩანაძე მოუკლავს და ტყეში გაჭრილა³. აქ მოხმობილია ახალი მასალები, კერძოდ, ყაჩაღ ჩალათაშვილის შთამომავლის იოსებ ჩალათაშვილის ჩანაწერები: „კაკლის ხის ჩრდილში, სადილობისას მამამ დალია წინაპრების სადღეგრძელო და გვითხრა: პაპაჩემი სახელოვანი ადამიანი ყოფილა, არსენასავით კაცი, დაჩაგრულის შემწე და მფარ-

² ი. ჭავჭავაძე, ტ. 1, 1937, გვ. 699—700.

³ „დროშა“, 1968, № 8, გვ. 15.

ველი, ბატონებისა და მეფის ჩინოვნიკების დაუძინებელი მტერი. ჭავჭავაძისას გოგებაშვილის ქალი შეურთავს. მებატონეს, ვაჩნაძეს პირველი დამის უფლება მოუთხოვია. ვაყვაცმა ეს ითაკილა და მოჰკაზმა ბატონი. ამის შემდეგ ის ყაჩაღად გაეარდნილა, ხოლო ვაჩნაძეებს მისი სახლ-კარი გადაუბუგათ⁴.

ამრიგად, ამ პოემის ერთგვარ წყაროს წარმოდგენდა კონკრეტული ფაქტი. ლიტერატურული თვალსაზრისით პოეტის ფანტაზიას შეიძლება გარკვეული ბიძგი მისცა არსენას თემამაც. ილიამ ხომ არსენა — სოციალური თვალსაზრისით ეს ქველმოქმედებრივი ხასიათი — კაკო ყაჩაღისა და ზაქროს იდეალად წარმოგვიდგინა. „არსენობა“ აქ ნიშნავს სამართლიანობისათვის ბრძოლას, დამატარებისათვის დახმარებას, სიმამაცეს, სიქველეს, ზნეობრივ კეთილშობილებას:

„არსენა ჩვენი, ის მხნე არსენა
ჩვენამდინ, ძმაო, ზღაპრად მოსული...
მიყვარდა მე ის კეთილდღიანი
და არსენობა მენატრებოდა“.

პოემის გმირის იდეალის — არსენას ამბავი თურმე „ჩვენამდინ ზღაპრად მოსულა“, ე. ი. ხალხის გადმოცემებით მოუღწევია. სწორედ ეს მომენტიც გვიხსნის გარკვეულად „კაკო ყაჩაღის“ ერთი წყაროს საკითხსაც. იმ დროის საქართველოში, ხალხში ფართო პოპულარობით სარგებლობდა როგორც „არსენას ლექსი“, ისე მრავალი გადმოცემა არსენას შესახებ. ი. ჭავჭავაძე ზოგადად, მაგრამ ძირითადი შტრიხებით კარგად ხატავს ამ სახალხო გმირის პორტრეტს. ამ პორტრეტის ხატვისას, რა თქმა უნდა, იგი ხალხურ წყაროებს ეყრდნობა და სავსებით სწორად ითვისებს მას.

ამრიგად, ილია ჭავჭავაძე პოემაზე მუშაობისას თავისი მხატვრული ნიჭისა და ფანტაზიის გარდა, იყენებს იმ საჭირო მასალას, რაც ხალხურ გადმოცემებშია თუ ყოფიერ სინამდვილეში მოიხიებოდა, და ქმნის „კაკო ყაჩაღს“. დაახლოებით ასეთია „კაკო ყაჩაღის“ შექმნის სოციალური, ფოლკლორული წყაროები.

ილია ჭავჭავაძის პოემა „კაკო ყაჩაღს“ უკავშირებენ მისსავე ორ ვრცელ მოთხრობას: „გლახის ნაამბობსა“ და „კაცია ადამიანს“. ამას აქვს გარკვეული საფუძველი: გმირთა სახელების დამთხვევა, ზოგიერთი სიუჟეტური ხაზის მსგავსება. ამას გარდა, სამივე თხზულებაში ერთი და იგივე სოციალური საკითხი დომინირებს; სამივე ქმნილებაში მოცემულია კოლიზია ბატონსა და ყმას შორის და ეს კოლიზიები ფორმით სხვადასხვაგვარად, მაგრამ ხასიათით ერთნაირადაა გადაწყვეტილი: დაჩაგრული გლეხი გატარბის თავის ბატონს, რათა დაიცივას თავისი ადამიანური ავტონომია („კაკო ყაჩაღი“, „გლახის ნაამბობი“), ანდა ბატონყმობის გამო მებატონეთა საყოფიერო საგნების დანაშაულები ხდება (ლამაზისეული, დათო — „კაცია ადამიანიდან“). მიუხედავად ამისა, ჩვენ სავსებით შესაძლებლად მიგვაჩნია ეჭვის თვალთ შევხედოთ იმ თვალსაზრისს, რომლის მიხედვითაც „კაკო ყაჩაღი“ უკავშირდება „გლახის ნაამბობისა“ და „კაცია ადამიანის“ ლიტერატურულ პირველწყაროს — „კოლასა“ და „კაკოს“ და არსებული თვალსაზრისის გასაბათილებლად წარმოვიდგინოთ ჩვენი მოსაზრება.

პაველე ინგოროყვა „ილიას ნაწარმოებთა კომენტარში“ წერს: «ეს მოთხრობები „კოლა“ და „კაკო“ წარმოგვიდგენენ შეერთებულს რედაქციას „კაცია ადამიანისა“, „გლახის ნაამბობისა“ და „კაკო ყაჩაღისა“. ავტორს თავდაპირველად ეს სამი ნაწარმოები — ერთი მოთხრობის სახით ჰქონია განსაზღვრული. ილიას დაუწერია კიდევ მოთხრობის რამდენიმე ესკიზი („კოლა“ — ორი ვარიანტის სახით და „კაკო“); მაგრამ შემდეგ ეს განზრახვა დაუტოვებია და უფრო გვიან ამ მოთხრობების ქარგაზე შეუქმნია ეს სამი ცალკე თხზულება — მოთხრობები „კაცია ადამიანი“, „გლახის ნაამბობი“ და პოემა „კაკო ყაჩაღი“⁵. შემდეგ ასე აგრძელებს ილია ჭავჭავაძის მკვლევარი პ. ინგოროყვა „მოთხრობაში „კოლა“ წარმოდგენილია გლეხი ზაქრო, ხოლო მოთხრობაში „კაკო“ — გლეხი კაკო. ორივე ესენი, კაკო და ზაქრო, არიან პროტოტიპები პოემა „კაკო ყაჩაღის“ პერსონაჟებისა — კაკოსი და ზაქროსი და მოთხრობა „გლახის ნაამბობის“ გმირისა — ყაჩაღად გაჭრილის გაბროსი“. რამდენად სწორია ეს თვალსაზრისი?

ლეილა სანაძის შრომაში „ილია ჭავჭავაძის „გლახის ნაამბობის“ შემოქმედებითი ისტორია“ არის ცდა უარყოს ეს თვალსაზრისი იმის გამო, რომ „კაკო ყაჩაღს“ სინამდვილეში ძალიან მცირე რამ აქვს საერთო აღნიშნულ მოთხრობებთან. აი, რას წერს ლ. სანაძე: „მიუთითებენ, რომ ამ მოთხრობებში („კოლა“, „კაკო“. — გ. გ.) გაერთიანებულია „გლახის ნაამბობის“, „კაცია ადამიანის“ და „კაკო ყაჩაღის“ იდეა, მაგრამ უნდა შევნიშნოთ, რომ დასახელებულ მოთხრობებს „კაკო ყაჩაღთან“ ძალიან ცოტა აქვს საერთო. შესაძლებელია, მხოლოდ ვიყარაუდოთ, რომ მოსალოდნელი იყო ავტორის, „კაკო ყაჩაღის“ სიუჟეტური ხაზი განეითარებინა მოთხრობების (განსაკუთრებით „კაკოს“) ბოლო ნაწილში“⁶. „გლახის ნაამბობისა“ და „კაცია ადამიანის“ შემოქმედებითი ისტორიის მკვლევარი ასე ასკვნის: „რაიმე არსებითი მსგავსება პოემასა და მოთხრობებს შორის არ შეინიშნება“⁷. მიუხედავად ამისა, საბოლოო გადაწყვეტა ამ საკითხისა არც ლ. სანაძეს მოუცია, რის გამოც ჩვენ სპეციალური დაკვირების საგნად გავიხადეთ დაუშთავარებელი მოთხრობები — „კოლა“, „კაკო“ და პოეტის თხზულებანი — „კაკო ყაჩაღი“, „გლახის ნაამბობი“, „კაცია ადამიანი“!⁸.

დასახელებული ნაწარმოებების ურთიერთშედარებამ უნდა გვაჩვენოს, თუ ი. ჭავჭავაძის პირვანდელი ჩანაფიქრი როგორ გააძლიერა და გაამრავალფეროვნა მაშინდელმა ცხოვრებამ, ბატონყმობისდროინდელმა საქართველოს სინამდვილემ.

ირკვევა, რომ ი. ჭავჭავაძეს იმ დროს ჯერ კიდევ არსებული მიმეც სოციალური სინამდვილის ასასახავად გადაუწყვეტია დაეწერა მოთხრობა „კოლა“. „კოლას“ პირველი ვარიანტიდან მხოლოდ და მხოლოდ ამ დასკვნის გამოტანა თუ შეიძლება, რომ ილია „კოლაზე“ მუშაობისას არსებითად აღზნებული იყო „გლახის ნაამბობის“ იდეური მიმართულებითა და განცდებით. მოთხრობა „კოლაში“ „გლახის ნაამბობის“ წინააღმდეგობის გამომწვევი მთავარი ფაქტორი — ბატონის მუსუსი ხასიათი არ ჩანს. სწორედ ამ საკოლიზო მასალის ძიებამ მიიყვანა მწერალი „კოლას“ მეორე ვარიანტამდე. საქართვე-

⁵ ი. ჭავჭავაძე, ტ. I, თბ., 1937, გვ. 699—700.

⁶ ტექსტოლოგიის საკითხები, თბ., 1971, გვ. 6.

⁷ იქვე.

ლოს ბატონყმობის იმდროინდელი სურათები მწერალს ამ მხრივ შესანიშნავ მასალას აძლევდა. მას შეეძლო, ერთი მხრივ, ქართველ ბატონებში დაენახა ქალების წესუსტი და ამ მხრივ დაეხატა მებატონის თავგასულობა, ხოლო, მეორე მხრივ, ქართველ მებატონეთაგან აეღო ლუარსაბ თათქარიძისთანა ტიპები და ეჩვენებინა მათი ცხოვრების ამოება. ამ მოტივებითაა განსხვავებული „კოლას“ პირველი ვარიანტისაგან მეორე ვარიანტი და სწორედ ესაა ვარიანტთა სხვაობის განმსაზღვრელი. უნდა ითქვას, არავითარი მნიშვნელობა არ აქვს იმას, რომ „კოლაში“ გლეხ გმირს ჰქვია ზაქრო, სახელი „კაკო ყაჩაღის“ პერსონაჟისა, ხოლო „კაკოში“ გამოყვანილია გლეხი „კაკო“, რომლის სახელსაც ვხვდებით პოემისშიც. სახელთა ეს იდენტურობა არაფერს გვეუბნება ავტორის ჩანაფიქრის განვითარების პროცესზე.

სწორედ „კოლას“ მეორე ვარიანტი ასხვავებს ორივე თხზულების („გლახის ნაამბობისა“ და „კაცია ადამიანის“) ცენტრალურ მოტივებს და ახდენს მათს დიფერენციაციას. „კოლას“ მეორე ვარიანტის მეორე თავის დასაწყისში სპეციალური მსჯელობაა ბატონის ავხორცობაზე. აქ ირკვევა, რომ ბატონი „მეტის-მეტი მსუნავია. თუ ქალს სადმე თვალი შეასწრო, თუ პატარა პირწყლიანიც არის, აედევნება უკან. იმდენსა იქს, თავის ნებაზეც მოიყვანს, მერე ამოიძულებს ისევ და თავ-განებებს“⁸. აქ უკვე ისახება იმის შესაძლებლობა, რომ შემდგომში ბატონი დაუპირისპირდეს თავისავე ერთგულ ყმას — ზაქროს, სწორედ ამგვარი შიშისაგან მიყვავართ ავტორს, როცა დათოს ზაქროსთავის ათქმევივნებს: „ყრმისთვისაც კი არ ვარგა უცოლო და მერე მაგისთანა დაუნდობარი ბატონი. რა ვიცი? თავზედ ლაფი არვის დასახსან“⁹. აქ „დაუნდობარი“ არაფრითაა მოტივირებული. იგი ტექსტში ნათუბათევედ არის შემოტანილი და მიგვანიშნებს ავტორის მომავალ ჩანაფიქრზე, რომელიც „გლახის ნაამბობში“ აისახა. „კაცია ადამიანის“ მონახაზები უფრო გვიან ჩნდება. ჯერ ერთი, პირველ ვარიანტში იგი არსად არ იჩენს თავს, ხოლო მეორე ვარიანტში — დასასრულს. აი, ეს ბოლო აბზაცი „კოლას“ მეორე ვარიანტიდან: „როცა ან მეზობელი, ან ნათესავი ეტყოდა ხოლმე — შვილს ნუ აუბედურებო, გაგზავნე ქალაქშიო, ძალიან შორს დაიჭერდა ხოლმე. — ღვთის მადლით, ეგ ერთი შვილი მომეცაო, ვერ გამოვიმეტებო, ვისაც ექესი შვილი ჰყავდეს, ეგ იმან უნდა ქმნასო“. «ხანდახან როცა ლამაზად მოძლებოდა და კმაყოფილი გადაგორდებოდა ხოლმე სუფრიდან ტახტზედ, დაიკრამდა მუცელზედ ხელს და იტყოდა: „მე თუ არ მისწავლია, მე ვიცი...“¹⁰.

უკვე სხვაგვარად დგას საქმე „კაკოში“. აქ თითქმის ყველაფერი ერთი საფეხურითაა წაწეული წინ. თხზულების პირველ ნაწილში გამოყვანილია ლუარსაბ თათქარიძე და მისი მეუღლე ქეთევანი. ლიტერატურული პროტოტიპები „კაცია ადამიანის“ პერსონაჟებისა. სამაგიეროდ, „გლახის ნაამბობის“ მთავარი ქარგა მოცემულია თხზულების მეორე ნაწილში. ამრიგად, თუ „კოლაში“ პრიორიტეტი ჰქონდა „გლახის ნაამბობის“ მთავარ შტრიხებს, „კაკოში“ დომინირებს „კაცია ადამიანის“ შტრიხები, ხოლო „გლახის ნაამბობისა“ მეორე პლანს ავსებს.

ამრიგად, შეიძლება გვაკეთოთ ერთადერთი დასკვნა: ავტორის თავდაპირ-

⁸ ი. ჭავჭავაძე, ტ. I, თბ., 1937, გვ. 615—616.

⁹ იქვე.

¹⁰ იქვე, გვ. 618.

ველად „კოლაში“ სურდა ბატონის თავგასული და უარყოფითი სახე ეჩვენებინა „გლახის ნაამბობის“ მთავარი იდეით, მაგრამ თხზულებაზე მუშაობის პროცესში ცხოვრებისეული სიმართლისადმი ყურისგდება იგი მიიყვანა იმ აზრამდე, რომ შესაძლებელი იყო ეჩვენებინა „გლახის ნაამბობში“ გამოსაყვანი მებატონის ვადაგვარების გენეზისი მისივე მშობლების სახეებში. ამიტომაც ავტორმა „კაკოში“ შემოიტანა ლუარსაბისა და მისი მეუღლის სახეები. ამრიგად, „გლახის ნაამბობის“ იდეური ხაზი დაუკავშირა „კაცია ადამიანის“ იდეურ ხაზს, ე. ი. „კაკოში“ ჯერ ასახა მებატონე მშობლების უაზრო ცხოვრება და მერე აჩვენა, რომ „გლახის ნაამბობში“ გამოყვანილი ვადაგვარებული მებატონე არც შეიძლება და სხვანაირი გამოსულიყო, რადგან მსგავსი მსგავსსა შობს. მაგრამ „კაკო“ ავტორმა არ დაასრულა. რით შეიძლება ეს აიხსნას?

თანადროულმა ცხოვრებამ ილიას მისცა უხვი მასალა ახალ-ახალი ფართო ტილოებისათვის. ისიც ხელს ჰკიდებს მათ მხატვრულ ხორცშესხმას. „კაცია ადამიანი“ აჩვენა მებატონეთა უხნეო, მანკიერი და არაფრისმოძტანი უაზრო ცხოვრება, რასაც საბოლოოდ ამ კლასის მოსპობამდე მიყვავართ (ლუარსაბს შვილი არ უჩნდება). „გლახის ნაამბობში“ დახატა თავგასული, გარყვნილი მებატონის სახე, რომელიც თავის საყვარელ ყმასაც კი არ ინდობს. კოლიზიის შედეგად იგი იღუპება და ღუპავს სხვებსაც (თამროს, ვაბროსა და პეპას). მასალამ, რომელსაც სხვადასხვა იდეური განზომილება ჰქონდა, მწერალი მიიყვანა თავისი ჩანაფიქრის ვაფართობამდე. მწერალი დარწმუნდა, რომ ამ მდიდარ მასალას არ ეყოფოდა მხოლოდ ერთი ვრცელი მოთხრობა — „კოლა“ ან „კაკო“, ხოლო ქანრის თვალსაზრისით — მხოლოდ მოთხრობა და მას მიუძღვნა: ფსიქოლოგიური მოთხრობა „ოთარაანთ ქვრივი“, პოემა „კაკო ყაჩაღი“, რომანის ტიპის თხზულება „გლახის ნაამბობი“ და სხვ. ჩვენი თვალსაზრისის სისწორეში ვვარწმუნებს ისიც, რომ „კაკოს“ ავტორგაფზე ილიას წაუწყურია „კაკო ყაჩაღის“ თავდაპირველი ესკიზი („ნიაგო, ჩემო ნიაგო...“). ეს რომანტიკული მანერით შესრულებული ლირიკული ლექსია, რომელშიც ყაჩაღად გავარდნილი კაკოსადმი ავტორისეული სიმპათიებია გამოხატული (რის შესახებაც ქვემოთ ვისაუბრებთ).

როგორც ვხედავთ, „კაკო ყაჩაღი“ ნაკლებ კავშირს ავლენს „კოლასა“ და „კაკოსთან“. რაც შეეხება „გლახის ნაამბობსა“ და „კაცია ადამიანს“, აქ მდგომარეობა ასეთია: პირველად ილიამ დაასრულა „გლახის ნაამბობი“. ეს ბუნებრივიცაა. ილია „გლახის ნაამბობის“ იდეით იყო შეპყრობილი ყველაზე ადრე და ყველაზე ძლიერ. იგი თვითონვე აცხადებდა: „გლახის ნაამბობი“ ჩემი პირმშოაო“ და ძალიან უყვარდა ეს ნაწარმოები. პროფ. დ. გამეზარდა-შვილი მოუთითებს: „დაღმთავრებულ მოთხრობაში („კაკო“) განვითარებული სიუჟეტური ხაზების ცალკეულ ნაწარმოებად დამუშავების გზაზე პირველი ნაბიჯი „გლახის ნაამბობი“ იყო. ამიტომაც მწერალი ამ მოთხრობას თავის „პირმშოს“ უწოდებდა. „გლახის ნაამბობის“ წერა ილია ჭავჭავაძემ 1859 წელს დაიწყო. ამავე წელს დაამთავრა მან მისი პირველი ნაწილის პირველი ვარიანტი“¹¹. შემდეგ ილიამ დაიწყო და დაასრულა „კაცია ადამიანი“. ყოველივე ამის შემდეგ მუშაობს ავტორი „კაკო ყაჩაღზე“ და ამ სამი თხზულებიდან ყველაზე გვიან ასრულებს მას.

ამრიგად, ყველაფრიდან ჩანს, რომ „კაკო ყაჩაღი“ მთელი თავისი არსე-

¹¹ დ. გამეზარდაშვილი, ქართული კრიტიკული რეალიზმი, თბ., 1967, გვ. 233.

ბით აშკარად განსხვავდება „გლახის ნაამბობისა“ და „კაცია ადამიანისაგან“. ჩვენ ვერავეთარ მსგავსებას ვერ ვხედავთ მათ შორის. „კაკო ყაჩაღის“ გენეზისი უკავშირდება სულ სხვა წყაროს. ეს წყაროა ი. ჭავჭავაძის შეხვედრა ყაჩაღ გაუხარაშვილთან.

„კაკო ყაჩაღის“ თემატიკური ფესვები ილიას ლექსითი ხასიათის თხზულებაში ვლინდება. ასე, მაგალითად: ი. ჭავჭავაძე პოემის ტექსტზე მუშაობისას პირველ ხანებში ამუშავებს ექვსსტროფიან ლირიკულ ლექსს, რომელიც შემდეგ „კაკოს“ ერთ-ერთი ვარიანტის ეპიგრაფად გამოიყენა. როგორც აღვნიშნეთ, ცნობილია, რომ ეს ლირიკული ლექსი წარმოადგენს „პირვანდელ ესკიზს პოემისა „ეპიზოდის ყაჩაღის ცხოვრებიდან“¹². ამ ლექსში ლირიკული საუბარი გაუბამს პოეტს ნივთთან:

„ნიაო, ჩემო ნიაო,
ნუ სჩაგრავ ტყეში ობოლსა,
მსტვინავო, ჩიტო მსტვინავო,
შენ უაღერსე კაკოსა!

ბუღბუღო, ჩემო ბუღბუღო,
გაიზებორე სიტყვები,
უთხარ უმისოდ უსულო,
ცრემლებად ვშრები და ვცვივი...“

საგულისხმოა, რომ ილია ჭავჭავაძემ ეს რომანტიკული აღსარება-ლექსი არ შეიტანა პოემაში, რაც იმას გვიმტკიცებს, რომ ამ უკანასკნელის დაწერის დროისათვის „ილია წარმომადგენელია რეალისტური მიმართულებისა, რომლის მთავარი ტენდენცია იმავი მდგომარეობს, რამდენადაც შეიძლება თავისი პირადი გრძნობები დამალოს და არ გამოაჩინოს თავისი პირადი განწყობილება მოქმედ პირთადმი. შესაძლოა ამის მოსაზრებით ილიამ უხერხულად მიიჩნია ამ ლექსის ჩართვა პოემის სათაურში და მით უფრო მოთხრობის შესავალში“¹³. — სავესებით მართებულად მსჯელობდა თავის დროზე კ. აბაშიძე.

ის ფაქტი, რომ ილიამ ეს ლექსი არ შეიტანა თავის პოემაში, ნათლად გვიჩვენებს იმას, რომ ეპიკურ ქმნილებაში ილია მოერიდა რომანტიკული „მე“-ს წინა პლანზე წამოწეფას, რომანტიკოსისათვის დამახასიათებელ ინდივიდუალიზმს, საკუთარი სიმპათიის გამოვლენას პოემის ცენტრალური პერსონაჟის დახასიათებისას. ამით ის მტკიცდება, რომ ი. ჭავჭავაძე უკვე პოემის შექმნის პერიოდისათვის უკვე რეალიზმის პოზიციებზე იდგა. მიუხედავად ყოველივე ამისა, პოემაში გვხვდება რომანტიკული ელემენტები. ეს ხდება იმიტომ, რომ აქ ასახულია ცხოვრება, ხოლო, როგორც ბელინსკი ამბობს: „ცხოვრება იქ არის, სადაც ადამიანია, ხოლო სადაც ადამიანია — იქ რომანტიზმიც არის“¹⁴.

რომანტიკოსი შემოქმედისათვის დამახასიათებელია წარსულის იდეალიზაცია. ამგვარი მომენტი გვაქვს პოემის იმ ადგილებში, სადაც ზაქრო იგონებს ნახირში უღარდელად გატარებულ დღეებს:

„ძიო! რა ტკბილად, რა უღარდელად
ჩემი დღეები იქ მიდიოდნენ!
არაბა მქონდა იქ სადიქრელად“.

რომანტიკული სულით არის აღბეჭდილი არსენას გაიდვალებული სახე. ზაქრო კაკოს არსენას იდეალს დაუხატავს და მიუთითებს: აი, არსენა ასეთი იყო და შენც იგი ნიმუშად უნდა გაიხადო. ამ მომენტს ერთვის თვით ავტორის ჩივილიც:

¹² ი. ჭავჭავაძე, ტ. I, თბ., 1937, გვ. 603.

¹³ კიტაბაბაშვილი, ილია ჭავჭავაძე, იხ. წიგნი: „ი. ჭავჭავაძე ქართულ ლიტერატურულ კრიტიკაში“, ტ. II, თბ., 1958, გვ. 143.

„ნეტავ იმ დედას, ვისგანაც გაზრდილა
 მისებრი შვილი, ბევრიც იმატროს,
 ეხლანდელ დედამ ველარ გაზარდოს...“

ეს ავტორისეული რემარკა აშკარა რომანტიკული ბუნებისაა და რომანტიკული სულსცვეთებით ემთხვევა ნ. ბარათაშვილის „ბედი ქართლისას“ ცნობილ სიტყვებს:

„ჰოი, დედანო, მარად ნეტარნო,
 კურთხევა თქვენდა, ტკბილასსოვარნო,
 რა იქნებოდა, რომ ჩვენთა დედათ
 თქვენებრი სული გამოჰყოლოდათ?“.

როგორც ვხედავთ, ორივეგან რომანტიკული დამოკიდებულებაა წარსულისადმი, კერძოდ, ერთნაირად რომანტიკულად უპირისპირებენ ნ. ბარათაშვილი და ილია ჭავჭავაძე ერთმანეთს წარსული დროისა და თავიანთდროინდელ დედებს.

ჩვენი აზრით, საბოლოოდ დადგენილია და უნდა ჩაითვალოს, რომ „კაკო ყაჩაღს“ საფუძვლად დაედო ილიას შეხვედრა ყაჩაღ გაუხარაშვილთან და ლირიკული ლექსი „ნიაეო, ჩემო ნიაეო“.

Г. Г. ГВЕНЕТАДЗЕ

ИЗ ИСТОРИИ ТВОРЧЕСКОГО ПРОЦЕССА ИЛЬИ ЧАВЧАВАДЗЕ

Резюме

Идея создания «Разбойника Како» у Ильи Чавчавадзе зародилась именно при столкновении с жизненным фактом. Поэт встречался с разбойником Гаухарашвили, поносившим помещиков и крепостной строй. Эта встреча дала поэту толчок к созданию поэмы «Разбойник Како», в которой он вывел известного грузинского народного героя Арсена Одзелашвили.

Первоначальным источником «Разбойника Како» считают «Кола» Ильи Чавчавадзе (П. Ингороква). Это мнение подвергла сомнению исследователь Л. Санадзе. Строгое текстологическое сравнение названных трудов убеждает нас в том, что литературным прототипом «Разбойника Како» является «Како», а не «Кола». Это подтверждается и эскизным стихотворением «Ветерок, мой ветерок», где прослеживаются зачатки «Разбойника Како», и которое было использовано эпиграфом к одному из вариантов «Како».

თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტის ახალი
 ქართული ლიტერატურის კათედრა
 წარმოადგინა საქართველოს სსრ მეცნიერებათა
 აკადემიის აკადემიკოსმა შ. ძიძიგურმა

ბრიზოლ ბერიძე

 სულხან-საბა ორბელიანის ზოგიერთი იგავ-არაკის ხალხური
 პარალელური ვარიანტები ჩაწერილი მასალების მიხედვით

ყოველი დიდი მწერლის შემოქმედება ხალხური სიტყვიერებით საზრდო-ობს. ასევეა ჩვენი სასიქაღულო მთავრის სულხან-საბა ორბელიანის წიგნი „სიბრძნე სიცრუისა“.

ჯერ კიდევ მე-19 საუკუნის ჩვენი კულტურის დიდმა კორიფეებმა — ილიამ და აკაკიმ — მიუთითეს დიდი მთავრის შემოქმედების ხალხურობასა და მაღალმხატვრულ ღირებულებაზე. ილია ჭავჭავაძის აზრით, „სულხან-საბა ორბელიანს ამის თქმა უნდა: მე ზღაპარს გეუბნები და სიბრძნეს კი გამცნობო“¹. აკაკი წერეთელი პირდაპირ გვეუბნება: „საბას მისი იგავ-არაკები ჩვენს ქვეყანაშივე, საერთო ზეპირსიტყვიერებქსაგან აულია. „სიბრძნე სიცრუე“ ისე იყო გავრცელებული, რომ შეიძლება, პირიქით, ხალხში გავრცელდა და მისივე გემოზე გადაკეთდა, მაგრამ ის ნიმუშები ზეპირსიტყვიერების, რომელიც დღეს ჩვენ ხელშია, სულ სხვას ამტკიცებენ“².

სამეცნიერო ლიტერატურაში მიღებულია აზრი, რომ „იგავ-არაკების“ არც ერთი მათგანი საბას მოგონილი ან უცხო კრებულებიდან ამოღებული არ უნდა იყოს. ისინი ამოღებულია, მართლაც, ხალხის წიაღიდან“³. ა. ბარამიძის აზრით, „სულხან-საბა ორბელიანის ძირითადი წყარო უნდა ყოფილიყო ფოლკლორი“⁴. გ. ლეონიძე სხარტულად ამბობს: „სიბრძნე სიცრუისა“ არის კათეხიზმო ქართული იგონებამახვილობისა“⁵. მ. ჩიქოვანის აზრით, „სიბრძნე სიცრუისა“ გამშვენიერებულია მოკლე ლეგენდებითა და ანეგდოტებით, ანდაზებითა და აფორიზმებით, რომლებიც დღესაც ფართოდაა გავრცელებული ხალხში“⁶. ამ აზრს იზიარებენ სხვა მკვლევარებიც: ა. ცაგარელი⁷, ა. ლლონტი⁸, ქ. სიხა-

¹ ილია ჭავჭავაძე, თხზულებათა სრული კრებული, ტ. II, თბილისი, 1953, გვ. 40.

² „აკაკის კრებული“, 1898, № 9.

³ ქ. ქეკელიძე, ძველი ქართული მწერლობის ისტორია, თბილისი, ტ. II, 1952, გვ. 651.

⁴ ა. ბარამიძე, ნარკვევები ქართული ლიტერატურის ისტორიიდან, II, თბილისი, 1940, გვ. 272.

⁵ ს.-ს. ორბელიანი, „სიბრძნე სიცრუისა“ გ. ლეონიძის და ს. ოორდანიშვილის რედაქციით, თბილისი, 1938, გვ. XXVI.

⁶ მ. ჩიქოვანი, ქართული ხალხური ზღაპრები, ტ. I, თბილისი, 1938, გვ. XXVI.

⁷ С.-С. Орбелиани, Мудрость лжи, Тбилиси, 1939, გვ. XI.

⁸ ა. ლლონტი, სულხან-საბა ორბელიანის ორი იგავის ფოლკლორული წყაროები, „კომუნისტური აღზრდისათვის“, 1958, № 2, გვ. 54—58.

3. მაცნე, ენისა და ლიტერატურის სერია, 1980, №3

რულიძე⁹, ა. ცანავა¹⁰, ლ. მენაბდე¹¹, ე. ვირსალაძე¹², ს. იორდანიშვილი¹³ და სხვები.

ჩვენი წერილის მიზანია ჯავახეთში ჩაწერილი ოთხი¹⁴ ხალხური არაკის სიუჟეტური მსგავსების ჩვენება სულხან-საბა ორბელიანის იგავებთან¹⁵: „ძუნწი ვაჟარი“ (გვ. 9—11), 2. „ენით დაკოდილი“ (გვ. 32), 3. „უნადვლოთა მძებნელი“ (გვ. 35—43), 4. „კაცი და გველი“ (გვ. 126—127).

1. „ძუნწი ვაჟარი“. ფოლკლორში ამ იგავს „მებადღე და მდიდარი“ ჰქვია. იგი ასეთი შინაარსისაა: „ერთი კაცი ძალიან მდიდარი ყოფილა. ერთი მორი მოუჭრია. მთელი ოქრო შიგ ჩაუყრია და მორი წყალში ჩაუგდია, არავინ მომ-პაროსო. მებადღეს ბადე უსროლია და ეს მორი ამოჰყოლია. წაუღია მება-დღეს მორი. მორის პატრონი შემთხვევით მებადღეთან სტუმრად მისულა. ქმარს უთქვამს ცოლისათვის: ერთი გოძო ვიპოვნე, წადი, დააბე, ამ კაცს საჰმე-ლი გაუკეთეთო. ცოლს გოძო დაუბია და შიგნიდან გამოცვივტულა ოქრო.

მასპინძელს უთქვამს. ეს ოქრო ჩვენი სტუმრის ბედი ყოფილაო. ოქროს ნახევარი მასპინძელმა სტუმარს შეაძლია, მაგრამ სტუმარმა ეცივი უარი უთხ-რა, მასპინძელს უთქვამს ცოლისათვის: ქალო, ქალო, ერთი ფახათი (ფურნის დიდი და მრგვალი პური. — გ. ბ.) გამოაცხე, ეგ ოქრო იმაში ჩაატანე, თორემ ვერ დავიყოლიამთო. ცოლმა შეასრულა ქმრის საიდუმლო თხოვნა და სტუ-მარს გაატანეს სამგზავროდ ოქროჩატანებული პური. სტუმარმა გაიარა მინ-დორი და დაინახა სამი-ოთხი კაცი. ისინი ისხდნენ და სადილობდნენ. ამ კა-ცებმა მიიპატიეს ეს მგზავრი. მან შემხვედრთ ეს პური დაუტოვა. მათ გატე-ხეს ფახათი და შიგნიდან ოქრო გადმოცვივდა, მერე თქვეს: მაგ კაცის ყისმათი არ ყოფილაო¹⁶.

ხალხური იგავი აქ წყდება. პური მებადღეს არ უბრუნდება. სიუჟეტუ-რად საბასეული და ხალხური იგავები ერთმანეთისაგან ძირითადად არ გან-სხვავდება, მაგრამ სხვაობა მაინც იგრძნობა. ჯერ ერთი, საბას იგავის სათაურია „ძუნწი ვაჟარი“; მეორეც, თუ ხალხურ არაკში ქონების დამგროვებლად გა-მოყვანილია სურთოდ მდიდარი ადამიანი, მწერალთან იგი დიდვაზობია; მე-სამე, საგანძურის მოვლელის როლში, ხალხურის მსგავსად, მებადღე (მებადღე-რი. — გ. ბ.) კი არაა გამოყვანილი, არამედ — შრომისმოყვარე ხურო ნაზარა.

იგავის ბოლოს საბა ხუროს ათქმევივნებს: „ვისაც ღმერთი მისცემს, ეს-

⁹ ქ. ს. ი. ხ. ა. რ. უ. ლ. ი. ძ. ე. ქართული მწერლები და ხალხური შემოქმედება, II, თბილისი, 1966, გვ. 82.

¹⁰ ა. ცანავა, შიგნი „სიბრძნე სიკრუსა“ და ქართული ხალხური მახვილსიტყვაობა, თბილისი, 1959, გვ. 3, 19, 21, 22.

¹¹ ლ. მენაბდე, სულხან-საბა ორბელიანი, თბილისი, 1953, გვ. 103.

¹² ე. ვირსალაძე, რჩეული ქართული ხალხური ზღაპრები, თბილისი, 1949, გვ. 485, 488, 491, 493, 495.

¹³ С. -С. Орбелиани, Мудрость лжи., გვ. 207.

¹⁴ მესხეთში ჩაწერილი აღნიშნული ოთხი იგავი დართული აქვს ჩვენს სადისერტაციო ნაშ-რომს: გ. ბ. ბ. ბ. ე. ქართული ენის ჯავახური ეკლო, 1973. შრომა ინახება თბილისის სახელმწი-ფო უნივერსიტეტში.

¹⁵ საბას იგავების კრებულის გვერდები მითითებულია: ს. ს. ო რ ბ ე ლ ი ა ნ ი, „სიბრძნე სიკრუსა“, გ. ლეონიძის წინასიტყვაობითა და ს. იორდანიშვილის რედაქციით, თბილისი, 1938.

¹⁶ გ. ბ. ბ. ბ. ე. ქართული ენის ჯავახური ეკლო, 1966—198. „მებადღე და მდიდარი“ გ. ბერიძის მიერ ჩა-წერილია სოფ. ჩუენხაში 1956 წელს.

რეთ მისცემსო, ვისაც წაართმევს, ესრეთ წაართმევსო“. თხრობის ასეთი მანერა ხალხურშიც დაცულია. მთქმელმა ეს იგავი ჩაურთო ოსმალთა შემოსევის ამბის თხრობისას, თან დაატანა: „ასევე ბევრი ხალხის ყისმათი არ იყო ქონება და არც შერჩათ; ყველაფერი თათრებ დარჩათო“.

2. „ენით დაკოდილი“. ხალხური იგავის სათაურია: „ენით გაჩენილი იარა“. ხალხური იგავის მოკლე შინაარსი ისეთია, როგორც საბასეული იგავისა, ამიტომ ჩვენ პირდაპირ შედარებით დავიწყებთ.

საბასეული იგავი მოკლე და სხარტია, ხალხური კი სამჯერ ვრცელია. შინაარსში ორი განმასხვავებელი მომენტია. პირველი: საბასეული იგავის მიხედვით, გამომწვევადობებისას კაცმაც აკოცა დათვის და ცოლსაც აკოცინა. ხალხურში კი, კაცმა როცა დათვი მიიწვია, ცოლი შინ არ დაუხვდა, მეზობლისას იყო. „კაცი წავიდა ცოლის მოსაყვანად. მოიყვანა იგი და უთხრა:—ქალო, მალე საქმელი გავვიზახდე, თორემ შვირები ვართ მე და ჩემი სტუმარიო. ეს დათვი იქვე, კუთხეში, მიტუზულიყო და უცდიდა, რას იტყოდა ანჩხლი დედაკაცი.— ეგ რა ამობილია?! მეც შენ დეგეცა და შენს მაგ ამობილსაცო... ერთი შენსავით ძუნძულა, ბანდიანიო“. ხალხური იგავის მიხედვით, არც კაცს უკოცნია პირველი სტუმრობისას დათვისათვის და არც ცოლს.

მეორე სხვაობა ასეთია: საბასეული იგავის მიხედვით, განაწყენებული დათვი წავიდა ტყეში. მერე ეს კაცი ეწვია დათვს სტუმრად და თან შემის დასამზადებლად ცული წაიღო. დათვმა სწორედ ამ დროს „დააკოდილა“ ცულით თავი და მესამედ შეხვედრისას უთხრა მიზეზი წყენისა. ხალხური იგავის მიხედვით, პირველად მისვლისთანავე მოატანინა დათვმა კაცს ხანჯალი და დაარტყმევინა თავში. თან დასძინა: „გამთელდა შენი ხანჯლით მოყენებული იარა, მაგრამ შენი ცოლი ენით მოყენებული იარა კი არ გამთელდა“.

შინაარსობრივად ერთია საბასეული და ხალხური არაკი, მაგრამ სიტყვიერად განსხვავდება არაკების დასკვნითი, აფორისტული თქმანი. საბასეულია: „ძმო, შენის ცულით დაკოდილი თავი კი გამიმთელდა, და შენის ცოლის ენით დაკოდილი გული არაო“; ხალხური: „გამთელდა ხმლის — ხანჯლის იარა და არ გამთელდა ენის იარაო“¹⁷.

3. „უნადვლოთა მძებნელი“. ხალხურში ამ იგავს სათაურად აქვს: „უდარდელი კაცის ამბავი“. მოკლე შინაარსი ასეთია: ერთი კაცი ძალიან მდიდარი იყო. მან შვილს უთხრა: დაქორწინდიო. შეიღმა უბასუხა: ვიდრე არ მოვძებნი უდარდელ კაცს, არ დაქორწინდებიო. ბევრი იარა და ნახა ერთი ძალიან მდიდარი კაცი, ესტუმრა მას და თავისი მისვლის მიზანი აუწყა. მასპინძელმა მიუგო: მართალია, ყველაფერი გამაჩნია, ცოლიც ულამაზესი მყავს, მაგრამ ჩემზე უბედური ღელამიწის ზურგზე არავინაა. მოუყვა თავის ამბავს. ამ კაცმა ცოლი როცა შეირთო, ცოლ-ქმარმა შეჰფიცეს ერთმანეთს: თუ ქმარი მოკვდებაოდა ადრე, ცოლი სხვას არ გაჰყვებოდა, ხოლო, თუ ცოლი გარდაიცვლებაოდა, ქმარი სხვას არ შეირთავდა. გამოხდა ხანი. ცოლი ავად გახდა. ექიმებმა მას აუკრძალეს ქმართან ურთიერთობა, ქმარმა თავი დაიკოდა. ქალი გამოჯანმრთელდა, ექიმებმა ნება დართეს მას ქმართან კავშირისა, მაგრამ ქმარი უკვე დასაჭურისებული იყო. ცოლმა დაქინებით მოითხოვა მამაკაცი, ქმარმა ნება

¹⁷ გ. ბ. რ. ი. ძ. ე, დასახ. შრომა, გვ. 196—198. ჩაწერილია სოფ. ჩუნჩხაში 1956 წელს გ. ბერძინის მიერ.

ღართო ცოლს ეცხოვრა მოჯამავირე არაბთან, ოღონდ არ გათხოვილიყო. ასე საკუთარი თვალთ უყურებდა „ზენდიერი“ კაცი თავისი ცოლის სხვასთან სიამოვნებას. „აი ჩემი უღარდელია“¹⁸, — უთხრა ლამაზი ცოლის პატრონმა. ამის შემდეგ ეს ვაჟი თავს ანებებს უღარდელი კაცის ძებნას და ქორწინდება.

პირველი, რაც თვალში გვეცემა საბასეული და ხალხური იგავების შედარებისას, ისაა, რომ საბასეული იგავის მოქმედი პირი მეფეა. მეფეები არიან აგრეთვე ისინი, ვინც ბალში ნახა უნაღვლოთა მძებნელმა მეფემ. ხალხურში კი ზოგადად მდიდარ ადამიანზეა ლაპარაკი. საბა თავის სატირულ კალამს მიმართავს უზრუნველი და უღარდელი კაცის მძებნელი მეფის წინააღმდეგ. მეათე უნაღვლო კაცის სიტყვები ამხელს მეფეს და მოუწოდებს: „...თუშეცა ყმანი ჭკუათა მყოფნი გყვანან, იგინი ამეფე და შენ მათ დაემონე“. მეფე რწმუნდება, რომ ცოცხალი ადამიანი არ შეიძლება იყოს უნაღვლო.

მეორე სხვაობა ისაა, რომ უნაღვლოთა მძებნელი მეფე შეხედება ათ კაცს. ისინიც მეფეებია. თითოეული თავთავის ამბავს მოუთხრობს მას. ამ ამბავთაგან ზუსტად არც ერთის სიუქეტი არ ემთხვევა ხალხური იგავის სიუქეტებს, მაგრამ იდეური შინაარსი ერთია.

ადვილი შესაძლებელია ხალხურში იყოს ვარიანტებად გავრცელებული სხვა უნაღვლო ადამიანების ამბავიც, რომელიც ჩვენმა მოქმედმა არ იცოდა. მან მართლაც მოიბოღინა: „მე დავბერდი, დამავიწყდა, თორემ ეს ამბავი დიდიაო“.

4. „კაცი და გველი“. ეს არაკი გვხვდება „ქილილა და დამანას“ კრებულშიც. ხალხურში ამ იგავს ეწოდება „გლეხი და გველი“.

ხალხური იგავის შინაარსი ასეთია: ერთი გლეხი გზაზე მიდიოდა. დაინახა, რომ ეკალს ცეცხლი ეკიდა, ზედ გველი იყო და იწვოდა. გლეხს შეეცოდა გველი, გაუწოდა ჭოხი და გამოიყვანა. გველი აცოცდა ჭოხზე, შემოეხვია გლეხს ყელზე. „გლეხმა უთხრა: სიკეთე გიყავ, გადაგარჩინე, რატომ მახრჩობო? გველმა უპასუხა: სიკეთეზე სიკეთე ვის უქნია, უნდა დაგახრჩოო. გლეხმა უთხრა: ვიდრე დამახრჩობდე, წავიდეთ, ერთი ამხანაგი ხარი მყამს, იმას ვკითხოთო, გადაგვიკრას სამართალი და მერე დამახრჩეო. მივიდნენ ხართან. ხარმა უთხრა: მოუქი, გველო, დაახრჩეო, სიკეთეზე სიკეთე ვის უქნიაო? მეც, სანამ, ახალგაზრდა ვიყავი, სულ მამუშავებდნენ და არ მაქმევდნენო. ახლა, როცა დავბერდი, არავინ მპატრონობს, მშიერი ვარო. გლეხი შეეხვეწა გველს: ერთი კიდე მაპატიე და მერე დამახრჩეო. მოდი, ახლა აიმ ხეს ვკითხოთო. გლეხმა უთხრა ხეს: დაწვას გადაგარჩინე და მახრჩობსო. ხემ უპასუხა: კარგათ შვრება, სიკეთეზე სიკეთე ვის უქნიაო? — მე ამ წყაროს ვიტყვ, ჩემ ქოლგაში (ჩრდილში. — გ. ბ.) ყველა ისვენებს, რომ წავლენ, ტოტებ ჩამამტვრევენო. სიკეთეზე სიავეს მიშვრებიანო. მოუქი, გველო, დაახრჩეო! გლეხი მესამეთ შეეხვეწა: ერთხელ კიდე მაპატიეო. გაიარეს გზა, შემოხვდათ მელა. გლეხმა მელას ყველაფერი უამბო. მელამ უთხრა გველს: რაც თქვა მართალიაო? გველი დაეთანხმა. თუ ეგრეა, ჩამოდი ძირ და ისე გადაგვრათ სამართალი, მოსამართლეს უზრდელათ ნუ ელაპარაკებო. გველი ჩამოვიდა ძირ, მელამ უთხრა გლეხს: რა გაგიღია პირი და მიყურამ? დასცხე ჭოხი და მოკალიო.

¹⁸ გ. ბერიძე, დასახ. შრომა, გვ. 89, ჩაწერილია სოფ. აფნიაში 1956 წელს ა. მოსიძის მიერ.

გლენხმა დაარტყა ჯოხი და გველს თავი გაუგალა (დაუჭეჭყა. — გ. ბ.). მერე მელამ გლენხს უთხრა: ახლა წადი, ღმერთი შეგეწიოსო¹⁹.

საბასეული იგავი და ხალხური იგავი ერთმანეთისაგან თითქმის არ განსხვავდება. სამაგიეროდ „ქილილა და დამანას“ იგავი საგრძნობლად განსხვავდება მათგან, თუმცა ძირითადი აზრი ერთია. ჯერ შევადაროთ საბასეული იგავი და ხალხური იგავი ერთმანეთს, ხოლო შემდეგ ესენი — „ქილილა და დამანას“ იგავს.

პირველი ორი იგავის სათაური ერთი და იგივეა; განსხვავება იმაშია, რომ ხალხურში კაცის ნაცვლად გლენხია. საბასეულია — „კაცი და გველი“, ხოლო ხალხური — „გლენხი და გველი“. ხალხურის მიხედვით, ცეცხლი ეკიდა ეკალს, საბასეულში — ძეძეს. საბასეულ იგავში კაცმა გველის გადასარჩენად შუბის წვერი გააწოდა, ხოლო, ხალხურის მიხედვით, გლენხმა ჯოხით გამოიყვანა გველი. აღნიშნული სხვაობანი არსებითი არაა. ასეთი შესწორების შეტანა მოქმელსაც შეეძლო. მნიშვნელოვანი სხვაობა იგავების დასასრულსაა. ჯერ ერთი, გველს კლავს არა კაცი, როგორც ეს ხალხურშია, არამედ — მელა. ხალხურში გველის მოკვლით სრულდება არაქი. მელა გლენხს გზას უღოცავს: წადი, ღმერთი შეგეწიოსო. ასე გაიყრებიან გლენხი და მელა ერთუროს შადღიერენი.

საბასეული იგავი სხვაგვარად ბოლოვდება. ცხადია, გენიალურ მეიგავეს სხვა იდეური ვაზრება შეაქვს იგავში. ეს სხვაობა ასეთია: გველისაგან განთავისუფლების შემდეგ კაცს მოეწონა მელას ბეწვი და მელას შუბის წვერზე აცმა მოისურვა. მელამ გაუგო ავი განზრახვა. გაიჭტა და თან ინანა: დავაშავე, რატომ ვიხსენიო. ხალხურში ეს სულ არაა. საკითხავია, რატომ დასჭირდა საბას ამ იგავის დასასრულის შეცვლა, უფრო სწორად, დამატება?

ხალხური იგავის დასასრული გვაუწყებს: სიკეთეზე სიკეთით უნდა ვუბასუხოთ. ვინც ამ წესს დაარღვევს, უნდა დაისაჯოს. საბასეული იგავი კი გვეუბნება: ქვეყნად მხოლოდ ბოროტება მძვინვარებს და სიკეთის წილ სიკეთის ქმნას არ უნდა ელოდოს ადამიანი. ასეთ დასკვნას საბა განგებ აკეთებს. ამ არაქის მოქმელი ხომ ბოროტი და ავყია რუქაა. საბას კრებულში რუქაბოროტების სიმბოლოა. მას სიკეთის ქმნა არ შეეძლო და არც სხვისაგან ელოდა სიკეთეს. სწორედ ამიტომ დასჭირდა საბას ხალხური იგავის დასასრულის გადაამუშავება. რუქას პასუხად ლეონი, მართლაც, ისეთ არაქს ამბობს, რომლის მიხედვით სიკეთეს გველიც კი სიკეთით უხდის მგზავრს.

ახლა შევადაროთ საბასეული და ხალხური იგავები „ქილილა და დამანას“ არაქს. ეს უკანასკნელი ოთხჯერ დიდია, ვიდრე პირველი ორი²⁰. სათაურიც განსხვავებული აქვს: „სიკეთის მუქათა“. ქვემოთ დავინახაეთ, რომ „ქილილა და დამანას“ იგავი საგრძნობლად განსხვავდება საბასეულისა და ხალხურისაგან. დაიწყოთ მოქმედი პირებით. ამ იგავში მგზავრი აქლემოსანია. წინა ორ იგავში კი ქვეითი (კაცი, გლენხი). აქ გველმა, როცა იწვოდა, „ხმა ყო“: მიხსენიო. იქ კი თვითონ კაცმა და გლენხმა შენიშნეს პირველად, გველი რომ იწვოდა. თანაც კაცმა და გლენხმა გადაარჩინეს შუბის წვერითა და ჯო-

¹⁹ გ ბ ე რ ი ძ ე, დასახ. შრომა, გვ. 3—4, ჩაწერილია სოფ. ჩუნჩხაში 1956 წელს მ. ბერიძის მიერ.

²⁰ „ქილილა და დამანას“, ქართულად გადმოღებული ვახტანგ VI-ისა და სულხან საბა ორბელიანის მიერ, ა. ბარამიძისა და პ. ინგოროყვას რედაქციით, თბილისი, 1949, გვ. 244—248.

ხით, აქლემოსანმა კი ოროლის წვერზე ჩანთა დაამაგრა, გველი შიგ ჩაძვრა და ისე გამოიყვანა ცეცხლიდან. ასევე საგულისხმოა, რომ, თუ საბასეულსა და ხალხურში ძეძვსა და ეკალს ეკიდა ცეცხლი, აქ ვიღაც მგზავრებს კაჭაქისაგან ცეცხლი გაეჩაღებინათ, მერე არ ჩაეჭროთ და ქარს გაეძლიერებინა. გველი ამ ცეცხლის შუაგულიდან ყვიროდა: „რა იქნება მომხმარო, მოწყალებით შემივედრო“. გადარჩენის მერე აქლემოსანი კაცი არიგებს გველს: ადამიანს არ უნოს. საბასეულსა და ხალხურ იგავებში ასეთი გასაუბრება არაა. გველი ემუქრება აქლემოსან კაცს, რომ უნდა უკბინოს აქლემსაც და მასაც, რადგან „უბითანაც სივე საქმენლია, მასთან სიკეთისა ქმნასა რას აქნევდიო?“ გველის სიტყვებში ხაზგასმულია ის, რომ „ადამის ტომთა წესი ეგ არის: კეთილის წილ ბოროტის ქმნა“. საბასეულსა და ხალხურ იგავებში ამაზე ასე გამოკვეთილად არაა საუბარი. მოწმეებს ამ იგავში იხმობს გველი და არა აქლემოსანი, იმ იგავებში კაცი (გლეხი) ეძახის. პირველი მოწმე აქ კამეჩია, იქ კი ხარია ორივეში.

იგავის დასასრულს გველის მოკვლის სცენა სხვაგვარია და მთლიანად განსხვავდება საბასეული იგავის დასასრულისაგან.

„ქილილა და დამანას“ იგავის მიხედვით, მელამ თავისი ხერხიანი საუბრით გველი კვლავ ჩანთაში ჩაიტყუა და უბრძანა აქლემოსანს, მოეკლა იგი. ხალხურ იგავში ძირს ჩამოსულ გველს გლეხი კლავს ჯოხით. საბასეულ იგავში თვითონ მელა კლავს ტოტით (ფეხით, თათით).

ამ სხვაობათა შორის განსაკუთრებით ყურადსაღებია სამი მომენტი. პირველი, შევლას თვითონ გველი ითხოვს; გველი წინასწარ მაკლენებლის როლში გამოდის. მეორე, მოწმეებს თვითონვე ეძახის. პირველი ორი მოწმე — კამეჩი და ხე — გველს ემხრობა, მესამე, მოწმე — მელია — აქლემოსანმა მოიკითხა. მელა ყურს უღებდა მათ საუბარს და სამართალიც გაარჩია. იგი არც გველს მიუდგა და არც აქლემოსანს. მესამე, გველი უკვირებს აქლემოსანს, რომ ადამის მოღგმის წესი სიკეთის სანაცვლოდ ავის ქმნაო. რატომ სურდა გველს აქლემის დაკბენა? აქლემი ხომ ადამის მოღგმისა არ იყო? „ქილილა და დამანას“ იგავის მიხედვით, გველი აბსოლუტური ბოროტების სიმბოლოა, იგი ყველაფერს მტრობს.

სამივე იგავში სიკეთეს უპირისპირდება ბოროტება, მაგრამ საკითხის გადაწყვეტა სხვადასხვაგვარია; ერთი და იგივე მასალა გამოყენებულია სხვადასხვა დასკვნისათვის. საბას იგავი გვეუბნება, რომ სიკეთის წილ სიკეთე უნდა იყოს, ამ კანონის გამრუდება მხოლოდ ბოროტთა საქმეა. გავისხენით ლეონის პასუხი რუქასადმი, როცა წითელმა გველმაც კი დაინახა სიკეთე. ე. ი. გველი ხომ გველია, — გვასწავლის საბა ლეონის პირით, — იმანაც კი იცის სიკეთის წილ სიკეთეო. მხოლოდ რუქას მსგავსი ადამიანები სჩადიან სიკეთის სანაცვლოდ სივეს. თორემ სიკეთის წილ სივე ვის უქნია?!

როგორც ზემოთ აღვნიშნეთ, „ქილილა და დამანას“ და საბასეული იგავების შინაარსობრივი მსგავსება იდეურ ნათესაობას არ ნიშნავს. პირველის მიხედვით, გველი იქ უფრო ბოროტების საწყისია, აქლემსაც კბენს, ადამიანებსაც კი უკვირებს, სიკეთეზე სიკეთით პასუხობთო. საბასეული იგავი სხვაგვარად მთავრდება, ხოლო ქართული ხალხური იგავი ჰუმანურია, იგი სიკეთისაკენ მოწოდებაა. ამბავიც მარტივად მთავრდება.

ასეთსავე ფაბულაზეა აგებული ერთი პოლონური ზღაპარი: „გლეხი, და-

თვი, ცხენი, კურდღელი და მელა, ანუ არის თუ არა ქვეყნად სამართალი²¹. ამ ვრცელ სათაურში დასმულ კითხვას საინტერესოდ პასუხობს თვით ზღაპრის შინაარსი. ერთი გლეხი შეშაზე წავიდა და წაქცეული ფიჭვის ქვეშ მოყოლილი დათვი ნახა. შეეცოდა გლეხს მხეცი და გაათავისუფლა. დათვმა გლეხს შეჭმა დაუპირა. გლეხმა მოითხოვა სამართალი და მოსამართლის ძებნა დაიწყო. პირველად ცხენი შეხვდათ. ცხენმა დათვის სასარგებლოდ გადაწყვიტა სამართალი. გლეხმა სხვა მოსამართლის ძებნა დაიწყო. შემოხვდათ კურდღელი. კურდღელიც მიემხრო დათვს. დათვმა და გლეხმა მესამე მოსამართლეს — მელას მიმართეს. მელა დაეთანხმა. გლეხმა ჩასტურჩულა მელას: თუ სიმართლით გადაჭრი, ჯილდოდ ექვს ქათამს მიიღებო.

მელამ წაიყვანა დათვი და გლეხი ისევ იმ წაქცეულ ფიჭვთან; ააწვივინა გლეხს ფიჭვი და დათვი ქვეშ მოაქცევინა, რომ საქმე ადგილზე ენახა და გაერჩია.

გლეხმა მადლობა მოახსენა მელას, მაგრამ მხოლოდ სამი ქათამი მისცა, ხოლო მეოთხე ქათმისათვის მოსულ მელას მეზობლისაგან ნათხოვარი თოფით დაუხვდა. მელამ მოკურცხლა და განაწყენებულმა მიიძახა: შენც კარგი მადლობის გადახდა გცოდნიაო.

გასათვალისწინებელია ერთი დეტალი, რომელიც მხოლოდ პოლონურ ზღაპარს აქვს. გლეხი მელას ქრთამავს. მელამ სამართალი სწორად გადაჭრა. გლეხმა არ შეასრულა დანაპირები, გადამჩინა მელას მიმართ უმადურობა გამოიჩინა. ასეთი ვართ ჩვენ, აღამიანები; გაჭირვებისას ანგელოზებად მოგვაქვს თავი, დაღინების დროს საკუთარი თავის მეტი არავინ გვახსოვს, ვიციწყებთ ყველას, ყველაფერს, ამიტომ სვამს კითხვას სათაურშივე პოლონური ზღაპარი: „არის თუ არა ამ ქვეყნად სამართალი?“

ეს წერილი კარგა ხნის (1958 წელს) გამზადებული იყო დასაბეჭდად, როცა გამოვიდა აფრიკული ზღაპრები. ჩვენ ძალიან არ გავკვირვებია, როცა აფრიკის მატერიკზე ბანტუს ერთ-ერთ ხალხს — სუტო-ჩვანას — ჰქონია ამ ივავის მსგავსი ზღაპარი: „მაიმუნი, პითონი და კურდღელი“²².

ზღაპარი მეტად ლაკონურია, ამიტომ მოვიყვანთ მთლიანად.

„დიდი ხნის წინათ, მაშინ, როდესაც ცხოველები აღამიანებივით ლაპარაკობდნენ, ცხოვრობდა ერთი მაიმუნი. ერთხელ მაიმუნი საჭმლის საშოვნელად წავიდა. მივიდა ერთ ბორცვთან და ასწია შვის გულზე დაგდებული ქვა. ქვის ქვეშ უამრავი ჭიკაყლა, მორიელი და ხოჭო იბოვა. შეჭამა ყველა და განაგრძო გზა. ცოტა ხნის შემდეგ უზარმაზარი, ბრტყელი ქვის ქვეშ მოყოლილ პითონს წააწყდა. პითონი მაიმუნს შეეხვეწა: ო, მამაჩემის შვილო, მიშველე რამე! გადააგორე ეს ქვა, რომ გამოვძკრეო!“

მაიმუნმა გადააგორა ქვა და იხსნა პითონი. პითონი გამოძვრა თუ არა, მაშინვე ეცა მაიმუნს, დაიჭირა და გადაყლაპვა მოუწოდებდა. მაიმუნი ყვიროდა. ეხვეწებოდა: შემობრალეო, მაგრამ პითონმა არ შეისმინა მისი თხოვნა. ამ დროს სრულიად შემთხვევით კურდღელმა გამოიარა. საცოდავმა მაიმუნმა კურდღელს სთხოვა: მოდი, მე და პითონი მოგვარიგეო. პითონმა და მაიმუნმა უამბეს კურდღელს, რაც მოხდა. კურდღელმა თქვა: — თქვენი ნაამბობით ვე-

²¹ პოლონური ზღაპრები, თბილისი, 1970, გვ. 16—19.

²² აფრიკული ზღაპრები, თბილისი, 1974, გვ. 122—123.

რაფერი გავიგე. მოდით, ასე მოვიქცეთ, პითონი დაწვეს ისევ იმ ქვის ქვეშ, სადაც მიიმუხმა ნახა, რომ ჩემი თვალთ ვნახო, სინამდვილეში საქმე როგორ იყო.

ასეც მოიქცნენ. პითონი დაწვა. მიიმუხნა ზედ დაადო უზარმაზარი ბრტყელი ქვა. მაშინ კურდღელმა მიიმუნს უთხრა: ახლა კი თავს უშველე, ჩემო დო, აქედან გაიქციე! ორიენი გაიქცნენ, პითონი კი ისევ ქვის ქვეშ დარჩა“.

როგორც დავინახეთ, აფრიკულ ზღაპარში საკითხი მოკლედ წყდება. სიკეთისმქმნელ მიიმუნს არ დასჭირებია მოწმეების ძებნა და სამართლის გადაწყვეტა: სრულად შემთხვევით მათთან გამოვლილმა კურდღელმა „მოავგარა“ მიიმუნისა და პითონის დავა. კურდღლის რჩევით პითონი კვლავ ქვის ქვეშ დაწვა, ხოლო მიიმუნმა და კურდღელმა გაქცევით უშველეს თავს.

თუ ქართულ ხალხურ, საბასეულ, სპარსულ იგავებში და პოლონურ ზღაპარში ორ-ორი მოწმე და მესამე მოსამართლე (სამიგეში მელა) წყვეტს სამართალს, აფრიკულში მარტო კურდღელი აგვარებს საქმეს.

ჩვენ განზრახული არ გვაქვს აფრიკული ზღაპრის ოთხივე პარალელის ფოლკლორული შეპირისპირებითი ანალიზი, მაგრამ ორიოდ დეტალს მაინც შევღაღაოთ. პირველია პერსონაჟთა საკითხი.

აფრიკული ზღაპრის გარდა, ოთხივე ზღაპრის პერსონაჟი თითქმის ერთი და იგივეა. სამართალს ყველგან მელა წყვეტს. სიკეთისმქმნელი ქართულ ხალხურ იგავში და პოლონურ ზღაპარში გლეხია, საბასთან — ქვეითი კაცია, სპარსულში კი აქლემოსანი კაცია.

უფრო საინტერესოა ზღაპრის ფინალი. ქართულ ხალხურ იგავში გლეხი კლავს გველს. ასევე აქლემოსანმა კაცმა მოუღო ბოლო გველს სპარსულ იგავში. საბასეულ არაქში თვითონ მოსამართლე მელამ დაუქუჩა თავი სიკეთედ დაუნახავ ქვეწარმავალს. პოლონურ ზღაპარში მელას მითითებით გლეხმა ისევ წაქცეული ფიშვის ქვეშ მოაქცია უმადური დათვი. ასევე მოიქცა აფრიკულ ზღაპარში კურდღელი, რომელმაც მხარობელა პითონს ისევ ბრტყელი ქვა დაადო ზემოდან.

ინტერესმოკლებული არაა ისიც, რომ ქართულ ხალხურ, საბასეულსა და სპარსულ იგავებში ბოროტების ჩამდენი გველია, პოლონურ ზღაპარში — დათვი, ხოლო აფრიკულ ზღაპარში — პითონი. მაგრამ საბასეული იგავისა და პოლონური ზღაპრის დასასრულს ერთი მნიშვნელოვანი დეტალია. საბას მიხედვით, კაცმა მოისურვა გადამრჩენელი მელას შუბის წვერზე აცმა (ბეწვი მოეწონა), ხოლო პოლონურ ზღაპარში — გლეხმა შეპირებული ექვსი ქათმიდან სამი უბოძა, ხოლო მეოთხე ქათმის მისაღებად მისულ მელას თოფი ესროლა.

ქართულ ხალხურ და სპარსულ იგავებში და აფრიკულ ზღაპარში სიკეთედ დაუნახავი არსება ისჯება, იმარჯვებს დევიზი: „სიკეთის წილ სიკეთე“, მაგრამ საბასეულ იგავსა და პოლონურ ზღაპარში გადარჩენილნი გადამრჩენს უპირებენ სიკედილს. ეს მომენტი საბასთან განპირობებულია იმით, რომ იგავის მთხრობელი პერსონაჟი ბოროტი რუქაა. პოლონურ ზღაპარში სათაურშივეა ექვსი ქვეშ დაყენებული საერთოდ მიღებული დებულება: „სიკეთის წილ სიკეთე“ და მას ცვლის: „არის თუ არა ამ ქვეყნად სამართალი?“ ანუ სიკეთის წილ სიკეთე ვის უქნიაო.

აქ განხილული იგავებისა და ზღაპრების შინაარსმა დაგვანახა, რომ ტერიტორიულ და მორტიულ სხვადასხვა ხალხს შეუძლია შექმნას ერთი და იმა-

ვე სიუჟეტის მქონე ზღაპრები. სიკეთესა და ბოროტებას შორის ბრძოლა იყო, არის და იქნება ადამიანთა ურთიერთობის თანმხლები, მარადიული მოვლენა.

1. ზემოგანხილული სიუჟეტური მსგავსებანი იგავებს შორის იმის მათ-წყებელია, რომ სხვადასხვა ხალხს ერთმანეთისაგან დამოუკიდებლად შეუძლიათ შექმნან მსგავსი შინაარსის ხალხური შემოქმედების ნიმუშები, ამიტომ ფაბულათა ნასესხობაზე ლაპარაკი ყოველთვის გამართლებული არ არის.

2. აქ განხილული იგავ-არაკების ოთხივე ნიმუში, განსაკუთრებით კი მეოთხე, ცხადყოფს, რომ სულხან-საბა ორბელიანს საკუთარ შეხედულებათა მიხედვით დაუმუშავებია არაკები.

3. დიდ მეიგავეს შეგნებულად გადაჰქონდა გმირთა მოქმედების ადგილ-სამყოფელი უცხოეთში. ამ მხრივ მისი „სიბრძნე სიცრუისა“ „ვეფხისტყაოსანს“ გვაგონებს.

4. ჩვენ მიერ განხილული იგავების ხალხური პარალელები გახდა სათავე საბას იგავ-არაკებისა. გამორიცხული არც ისაა, რომ რომელიმე იგავის სიუჟეტი დიდებულ მეიგავეს სხვა გზით მიეღო.

Г. М. БЕРИДЗЕ

ПАРАЛЛЕЛИ МАТЕРИАЛОВ НАРОДНОГО ТВОРЧЕСТВА ДЖАВАХЕТИИ С БАСНЯМИ СУЛХАН-САБА ОРБЕЛИАНИ

Резюме

В научной литературе утвердилось мнение, что великий грузинский баснописец Сулхан-Саба Орбелиани переработал образцы народного творчества. Исходя из этого, мы в настоящей работе рассмотрели записанные нами четыре басни из народного творчества Джавахетии: «Скупой купец», «Раненный языком», «Искатель беспечных», «Человек и змея». Параллели последней встречаются в персидском («Калила и Димна») и польском («Польские сказки», 1970) языках, в фольклоре народов Африки («Африканские сказки», 1974).

Анализ подтверждает, что сюжетное совпадение этих произведений доказывает возможность независимого создания сходных по основной идее текстов в совпадающих социально-экономических условиях общественно-политической жизни. Поэтому не всегда оправдана ссылка на заимствование фавулы.

Рассмотренные нами образцы народного творчества Джавахетии позволяют предположить их влияние на басни С.-С. Орбелиани. Не исключена возможность и того, что сюжет какой-либо басни дошел до писателя другим путем и был основательно переработан в его творческой лаборатории. Это обстоятельство несколько не снижает ценности этих известных басен.

საქართველოს სსრ განათლების სამინისტროს პედაგოგიკის ინსტიტუტის ქართული ენისა და ლიტერატურის სწავლების მეთოდოლოგიის სექტორი

წარმოადგინა საქართველოს სსრ მეცნიერებათა აკადემიის აკადემიკოსმა შ. იმიჯურამმა

ნ უ გ ზ ა რ ც ხ ვ რ ე ბ ვ

РУССКАЯ ЛИТЕРАТУРА И ПРОБЛЕМЫ СРАВНИТЕЛЬНОГО
ИЗУЧЕНИЯ ГРУЗИНСКОЙ ПОЭЗИИ XX ВЕКА

Начало нового столетия в русско-грузинских литературных связях знаменуется более активным, многосторонним творческим контактом. Наряду с рецепцией классической литературы, единой по своему функциональному значению¹, несомненный интерес представляет новая поэзия — творчество К. Бальмонта, В. Иванова, И. Анненского, В. Брюсова, А. Блока и др., различные декадентские течения конца XIX — начала XX столетия. Опыт многовектовой грузинской поэзии оказался, в свою очередь, плодотворным для советских поэтов — П. Антокольского, Н. Тихонова, Б. Пастернака, Н. Заболоцкого и др.²

Качественно новый характер своего творчества многие видные писатели связывают с русской литературой, которая во многом определила общую направленность развития грузинской советской поэзии. Начинается новая, по-существу, страница отечественной словесности — она органично включается в русло европейского культурного развития, а до этого «пребывали в восточной лени и омархаямизме, если в этом и есть поэзия, все же она не одухотворена страданием мысли, чему и мы и весь мир обязан русской поэзии»³.

Основное внимание исследователей направлено было на контактные формы русско-грузинских литературных связей, их констатацию, а в последнее время и на вопросы их взаимообогащения; что же касается сравнительного, типологического изучения литературных явлений, осмысления самого литературного процесса в широком сравнительно-историческом контексте, то интерес к ним был значительно ослаблен. Между тем, поэзия начала века — творчество А. Абашели, Т. Табидзе, В. Гаприндашвили, К. Надирадзе, Н. Мицишвили, С. Чиковани, Г. Леонидзе, особенно же Галактиона Табидзе, знакомство которого с русской литературой весьма разнохарактерно и многообразно, заслуживает самого большого внимания.

¹ См. Л. Д. Х и х а д з е, Из истории восприятия русской литературы в Грузии, Тб., 1973.

² См. А. К. Т а р а с е н к о в, Статьи о литературе, т. II, М., 1963; В. А. Ш о ш и н, Поэт и мир, М.-Л., 1966; А. М. Т у р к о в, Николай Заболоцкий, М., 1966; Т. К. П у т у р и д з е, Н. Заболоцкий и грузинская поэзия, автореферат кандидатской диссертации, Л., 1970 и др.

³ Т. Т а б и д з е, Статьи, очерки, переписка, Тб., 1964, с. 195.

Наше представление о связях Галактиона Табидзе с русской литературой неверно было бы ограничивать теми немногочисленными статьями, заметками, где он касается творчества А. Пушкина, М. Лермонтова, Л. Толстого, Ф. Достоевского, И. Тургенева, И. Бунина, А. Блока, В. Брюсова, А. Толстого и др. Новые материалы из архива Г. Табидзе, его личная библиотека, которая хранится в Государственном литературном музее Грузии, ставят вопрос об отношении поэта к русской литературе, связях с ней на более широкую основу, на многое позволяют взглянуть совершенно по-иному. Так, например, благодаря архиву поэта нам открылась, неведомая до последнего времени, сторона его деятельности — в тридцатые годы Галактион Табидзе намеревался выступить в роли историка, исследователя русской литературы. К этому времени относятся собранные им «Материалы к биографии и литературному портрету поэта и журналиста Петра Ивановича Шаликова (Шаликашвили) — 1768—1852». Г. Табидзе разработал только начальную часть монографии, озаглавив ее — «К истории одной эпиграммы», в которой речь идет о взаимоотношениях Д. Давыдова и П. Шаликашвили, даются подробные комментарии к их эпиграмам. Упомянутая тетрадь, как выясняется из записи, сделанной на двенадцатой странице, не единственная с материалами об издателе «Дамского журнала» и «Московского зрителя». Г. Табидзе разработан был раздел — «Взаимоотношения А. Пушкина и П. Шаликова (Шаликашвили)»⁴.

В сферу творческих интересов Галактиона Табидзе, наряду с писателями всемирно известными, попадали и такие, которые известны были лишь небольшому кругу читателей, однако и они, в свою очередь, заслуживают внимания, как свидетельство тех или иных склонностей, интересов грузинского поэта. Из архивных материалов мы узнаем о его интересе к революционной поэзии Серафимы Владимировой — авторе сборника «Братская могила», ее трудной судьбе. Стихи С. Владимировой, опубликованные на страницах рабочей газеты «Гудок», были известны самому незначительному кругу любителей поэзии.

Интересно здесь же отметить, что Г. Табидзе был не только почитателем поэтического таланта Ивана Бунина — в личной библиотеке поэта сохранился экземпляр сборника «Листопад», но и одним из первых переводчиков рассказов Бунина на грузинский язык⁵.

Галактион Табидзе хорошо, как выясняется, знал и новую поэзию. В одном из своих ранних писем к О. Окуджава он сообщает о своем личном знакомстве с И. Северяниным, поэтическая слава которого в определенных литературных кругах была огромной⁶. В архиве поэта нам удалось обнаружить перевод стихотворения Игоря Северянина «Поэза раскрытых глаз» — перевод этот не вошел в число переводов Г. Таби-

⁴ Архив Г. Табидзе, фонд хр.: 021371—13.

⁵ Архив Г. Табидзе, фонд хр.: 021371—57.

⁶ Г. Табидзе, т. XII, с. 523.

дзе, впервые напечатанных в VII томе академического издания его сочинений⁷.

Литературный пласт — М. Лермонтов и Г. Табидзе — освещается в ряде работ. Это статьи и отдельные заметки Г. Гачечиладзе, Р. Мишвеладзе, Р. Тварадзе, Р. Бурчуладзе.

Имя М. Лермонтова встречается в многочисленных заметках грузинского поэта, дневниковых записях, в материалах его личного архива. В одной из записных книжек Г. Табидзе по памяти воспроизводится стихотворение Лермонтова «Завещание»⁸. В черновом автографе перевода «Ночной песни странника» Гете имеется немецкий подстрочник этого стихотворения, однако перевод выполнен не с немецкого подстрочника, а с русского перевода Лермонтова⁹.

В дневниковой записи тридцатых годов отразилась мысль поэта о том, что творчество Лермонтова, его судьба — это единая для него, внутренне нерасторжимая цепь восприятия, переживания, творческой рефлексии. «Перечел отдельные страницы книги «Как работал Толстой». Конечно же, Толстой работал гениально, вовсе не так, как я — метод моей работы совершенно иной. Толстой, в конце концов, литератор... Но чем была литература для Верлена, Лермонтова, или что есть литература для меня? Кто дал бы возможность Лермонтову работать в таких условиях, в каких работал Лев Толстой?»¹⁰.

Ссылаясь на своеобразие и метод собственного творчества, Галактион Табидзе усматривает близость с Лермонтовым, его стилем работы, жизненно, как известно, довольно неупорядоченным.

Другая запись Г. Табидзе о лермонтовской поэзии, ее настрое прямо указывает на ту сферу творчества русского поэта, где слышит он звуки близкие, родственные, не чуждые и ему самому. Поэт знакомится с новой, современной ему поэзией, проникнутой пафосом борьбы, героики, в создании которой и он принимает участие. Но этим, замечает Г. Табидзе, искусство не исчерпывается — «оно должно быть всеобъемлющим, звучать должна каждая ее струна. Существует еще ведь и минорная струна? Так вот, мне кажется, что не грех, если даже такой человек, как я, иногда может расплакаться над книгой... Герои «Вепхвисткаосани» Автандил и Тариел часто плачут. Лермонтовский Печорин («железный человек») горько плачет среди ночи, когда под ним рухнула взмыленная лошадь»¹¹.

Минорное звучание, скорбная «струна», недостижимость идеала земного счастья, иллюзорность гармоничной любви и т. д. и т. п. — все эти мотивы отчетливо выразились в стихах Галактиона Табидзе «Чем дальше от меня ты...», «Для чего?», «У окна», «Часто, мечтая, гля-

⁷ Личный архив Г. Табидзе, фонд хр.: 11029—6.

⁸ Архив Г. Табидзе, фонд хр.: 021370—(66).

⁹ Ср. Г. Табидзе, т. VII, Тб., 1972, с. 195; М. Лермонтов, Собр. сочин. в четырех томах, т. I, М., 1975, с. 63.

¹⁰ Речь идет о книге Н. К. Гудзия «Как работал Толстой», М., 1936.

¹¹ Г. Табидзе, т. XII, с. 175.

жу я на небо», «Элегия» и др. Названные стихотворения грузинского поэта необычайно близки и созвучны лермонтовским произведениям — «Молитва», «Оправдание», «Нет, не тебя так пылко я люблю», «Прости, мой друг! Как призрак я лечу...», «Одиночество», «Элегия», «Песня» и др.

К числу тех ранних произведений Г. Табидзе, которые отмечены печатью воздействия поэзии Лермонтова, следует отнести такие его произведения, как стихотворение «Скульптура» (1909) и поэма «Сатана» (1915). Поэма «Сатана» лишь недавно стала известна читателю — она впервые напечатана в академическом собрании сочинений грузинского поэта. Факт литературного влияния здесь не осложнен, как это часто бывает уже в зрелой поэзии, когда в силу законченности творческой манеры, своеобразия стилистических приемов автор отклоняется от первоисточника и создает нередко принципиально иную творческую модель, что затрудняет выявление генетических истоков.

Стихотворение Галактиона Табидзе «Скульптура» представляет несомненный интерес как по теме, так и по ее решению. Примечательно, что в стихотворении восемнадцатилетнего Г. Табидзе речь идет не о каком-либо историческом герое Грузии, а о Наполеоне Бонапарте. Трактовка самого образа, текстологическая близость дают нам все основания полагать, что стихотворение «Скульптура» навеяно чтением произведений Лермонтова «Воздушный корабль», «Наполеон», «Св. Елена» и др., где образ Наполеона трактуется в героико-романтическом плане — «Хоть побежденный, но герой!». Таким же героическим ореолом увенчан Наполеон и у Г. Табидзе. Своего героя в «треугольной шляпе» он наделяет острым, пронизательным взглядом; именно таким он изображен и у Лермонтова:

...Сей острый взгляд с возвышенным челом
И две руки, сложенные крестом...

(„Наполеон“ (Дума))

...На нем треугольная шляпа
И серый походный сюртук...

(„Воздушный корабль“).

...Здесь образ гения изображен.
Он вдаль глядит и на лице его
Печаль... высоких дум и чувств исполнен.
На нем треугольная шляпа...

(перевод подстрочный)

И далее, в стихотворении Г. Табидзе «Скульптура», то же, что и в стихотворении Лермонтова, упоминание о Франции — родном крае, скиптре, славе, которая оказалась недолговечной.

У Лермонтова:

...Но вот глядит неведомая тень
На тот восток, где новый брезжит день;
Там Франция! — там край ее родной
И славы след, быть может, скрытый мглой;

Там средь войны ее неслися дни...
 О! для чего так кончились они!...
 Прости, о слава! обманувший друг.
 Опасный ты, но чудный мощный звук;
 И скиптр...

(„Наполеон,“ (Дума))

У Г. Табидзе:

...Может, думы его о старой Франции,
 О себе и о боге всевышнем?
 Вспоминает ли родной край,
 О нем ли тревога, о нем ли печаль?
 А может, он помнит поле битвы—
 Удивительное, объятое огнем?
 Печалит ли утраченный скиптр...

(перевод подстрочный)

Поэма Г. Табидзе «Сатана» — произведение сложное, где наряду со своеобразной рецепцией, переосмыслением лермонтовской поэмы «Демон», угадываются и генетические истоки, лежащие в русле грузинской классической поэзии — стихотворении Николоза Бараташвили «Таинственный голос» и поэмы Важа-Пшавела «Змееед». Герой поэмы «Змееед» Миндия, желая свести счеты с жизнью, решил отведать змеиной похлебки, которой лакомятся полонившие его сказочные дэвы. Но вместо желаемого конца происходит неожиданное —

...И небо окинуло дол
 Глазами в живом повороте.
 Он новую душу обрел,
 Очнулся под новою плотью,
 Прозрел он, и точно замок
 С очей и ушей его взломал...

(перевод Б. Пастернака)

Миндии становится доступным язык природы — трав, деревьев, птиц и т. д. В полночь Селима — героя поэмы «Сатана» — навещают феи. Они напоминают ему, как быстротечна человеческая жизнь — «Помни, и тебе не дано насладиться преходящей страстью... Волна сменяет неистовую волну, неукротим бег времени, и тебя затащит поток неминуемого страдания...» И действительно, Селим поддается искушению Сатаны, предлагающего ему испытать чашу с чудодейственным зельем —

...Ну что ж, скорей! И в сердце человека
 Прочтешь сполна ты все,
 Что губит нежность и любовь.
 Узнаешь друга ты, и недруга коварного узришь...

(перевод подстрочный)

Осушив чашу, Селим прозревает и, подобно Миндии, в душе его воцаряются «горечь и печаль, тоска, гнетущие мысли». Ему открывается коварство и лицемерие его возлюбленной Леле, которая делит лю-

бовь с другим. Торжество злого духа — «Увы! Злой дух торжествовал!» — это именно то начало разрушения и гибели, тот лейтмотив, который сближает поэму «Сатана» с лермонтовским «Демоном»:

...Соблазна полными речами
Он отвечал ее мольбам.
Могучий взор смотрел ей в очи!
Он жег ее. Во мраке ночи
Над нею прямо он сверкал,
Неотвратимый, как кинжал.
Увы! Злой дух торжествовал!...

Тамара погибает. Селим точно так же не устоял перед искушением Сатаны, что и ведет к трагическому финалу поэмы — гибели Леле.

Первоначально замысел поэмы «Сатана» носил, как об этом свидетельствуют черновые редакции, иной, более развернутый характер. Так, черновой вариант второй части поэмы — он почти не отразился в окончательной редакции — содержит исповедь Сатаны, которая во многом созвучна с вступительной частью поэмы Лермонтова — исповедью Демона:

Печальный Демон, дух изгнания,
Летал над грешною землей,
И лучших дней воспоминанья
Пред ним теснились толпой;
Тех дней, когда в жилище света
Блистал он, чистый херувим,
Когда бегущая комета
Улыбкой ласковой привета
Любила поменяться с ним,
Когда сквозь вечные туманы,
Познавая жадный, он следил
Кочующие караваны
В пространстве брошенных светил;
Когда он верил и любил,
Счастливый первенец воровенья!
Не знал ни злобы, ни сомненья,
И не грозил уму его
Веков бесплодных ряд унылый...
И много, много... и всего
Припомнить не имел он силы!...¹²

Печальный и озабоченный
Сатана витал над вершиной скал,
То к небу устремлялся его беспокойный
дух,

То низвергался в пропасть.
Вспоминал он сладость минувшего
И любовью увенчанные дни.
Вспоминал он исполненные красоты
Райские картины и своды собора.
Вспоминал он, как среди сверстников
Невинный резвился,
И ласковой улыбкой горный зефир
Овевал улыбку его губ.
Вспоминал он, как преданно плел
Для человечества венок искренности.
И добрых душ он, ангел покровитель —
Хулитель зла...

(перевод подстрочный ¹³)

Рецепцию творчества М. Лермонтова в ранней поэзии Г. Табидзе можно определить как контактно-генетическую форму, достаточно широкую по своему функциональному значению, однако мы ограничимся здесь приведенной аналогией.

Сравнительный анализ творчества Александра Блока и Галактиона Табидзе оправдан прежде всего теми социально-историческими пред-

¹² М. Лермонтов, т. II, М., 1976, с. 47.

¹³ Г. Табидзе, т. VIII, с. 259.

посылками, которые во многом определили характер, направленность их творчества. В отличие от отдельных беглых и случайных параллелей, аналогий поэзии Г. Табидзе с русской литературой, настоящему вопросу отводится значительное место в критике, но, вместе с тем, он представляется нам и наиболее спорным. Были отдельные попытки истолковать поэзию Г. Табидзе как эпигона А. Блока или В. Маяковского. В этой связи хотелось бы напомнить глубоко верное высказывание Б. И. Бурсова: «Обычно, сравнивая произведения Пушкина с источниками, от которых он отталкивался при создании их, устанавливают лишь то, насколько Пушкин обновляет тексты своих предшественников. Это, конечно, важно. Пожалуй, куда важнее разобраться в том, по какой причине он так часто прибегал к чужим сюжетам, разумеется, для выражения своих собственных мыслей и чувствований. Верно говорил Гоголь, что в Испании Пушкин испанец, а в Греции — грек и т. д. Не менее верно и то, что в любом подобном случае он остается гениальным русским поэтом, приобщая нас, своих соотечественников, ко всему духовному опыту человечества, внося в него свой неопценимый вклад»¹⁴ (подчеркнуто мной. — Н. Ц.).

Необходимо прежде всего указать на неверную постановку самого вопроса, когда критики утверждают о влиянии на поэзию Г. Табидзе творчества А. Блока, В. Маяковского или В. Брюсова. Сам Г. Табидзе не раз возражал против таких утверждений. Такая классификация, когда говорится о «влиянии» одного автора на другого в прямом значении этого слова, возможна по отношению к писателю незначительному и мелкотравчатому, и, разумеется, она никак не может быть применима к Галактиону Табидзе — крупнейшему грузинскому лирику XX столетия. О характере литературного влияния, его сущности довольно точно сказано в работах М. Алексева, Б. Томашевского, Б. Эйхенбаума, Ю. Тынянова и др. «Говоря о «влияниях», — пишет Б. Эйхенбаум, — мы забываем, что иностранный автор сам по себе образовать нового «направления» не может, потому что каждая литература развивается по-своему, на основе собственных традиций. Входя в чужую литературу, иностранный автор преобразуется и дает ей не то, что у него вообще есть и чем он типичен в своей литературе, а то, что от него требуют. Никакого «влияния» в настоящем смысле слова и не бывает, потому что иностранный автор прививается на чужой почве не по собственному желанию, а по вызову»¹⁵. Такой же точки зрения в вопросе о литературном влиянии придерживается Ю. Тынянов, который считает, что в результате известной трансформации верх неизменно одерживает национальное и индивидуальное начало. «Когда тот или иной элемент, тот или иной кусок художественного целого еще переносится в состав другого, личного или национального искусства, он, уже утративший после разрыва с почвой традиции цвет, обретает его,

¹⁴ Б. Б у р с о в. Критика как литература, Л., 1976, с. 49.

¹⁵ Б. Э й х е н б а у м, Лермонтов. Опыт историко-литературной оценки, Л., 1924, с. 28.

но уже не свой, а цвет, носящий оттенки своей второй среды — личного искусства, в которое он вплетается, а вместе с тем и национальные традиции, на плане которой он появляется»¹⁶.

Сравнительный анализ поэзии А. Блока и Г. Табидзе следует вести с учетом идейно-художественной эволюции поэтов, которая во многом определилась грандиозными социально-историческими потрясениями трех революций. Не следует замыкаться в узкие рамки, ограничиваться только начальным периодом творчества Г. Табидзе. «Поэтика А. Блока и Г. Табидзе схожа постольку, поскольку это определяется их символическим генезисом»¹⁷.

Галактион Табидзе знал все наиболее значительные произведения автора «Двенадцати». В черновой рукописи незавершенной статьи «Рассказ старого каторжника» Г. Табидзе цитирует поэму А. Блока «Скифы»:

Идите все, идите на Урал!
 Мы очищаем место бою
 Стальных машин, где дышит интеграл,
 С монгольской дикою ордою!...

Третья строка строфы в рукописи дается не точно, что свидетельствует о том, что цитация приводится по памяти¹⁸.

Эпоха коренной ломки старого мира, рождения нового социалистического общества требовала новых форм, отвечающих новому содержанию. Вскоре после создания поэмы «Двенадцать» А. Блок писал: «Я боюсь каких бы то ни было проявлений тенденций «искусства для искусства», потому что такая тенденция противоречит самой сущности искусства и потому что, следуя ей, мы в конце концов потеряем искусство; оно ведь рождается из вечного взаимодействия двух музык — музыки творческой личности и музыки, которая звучит в глубине народной души, души массы. Великое искусство рождается только из соединения этих двух электрических токов»¹⁹.

Значение поэмы «Джон Рид» — произведения глубоко новаторского в грузинской советской поэзии — трудно переоценить. Сама форма поэмы Г. Табидзе совершенно не характерна для грузинской классической поэзии с ее тщательно проработанным сюжетом и последовательным исходом событий. Поэма «Джон Рид» написана свободным стихом, без сколько-нибудь четко выявленной сюжетной канвы; разворачивается она на авторском увидении явлений и событий, воплощается в форму, характерную скорее для кинематографа, с его наплывами и быстрой сменой событий.

В 1918 году Галактион Табидзе пишет стихотворение «Несколько дней в Петрограде», прозвучавшее как пролог к поэме «Джон Рид».

¹⁶ Ю. Тынянов, Поэтика. История литературы. Кино, М., 1977, с. 388.

¹⁷ И. Кенчовили, Г. Табидзе и европейская литература, Тб., 1974, с. 50.

¹⁸ Архив Г. Табидзе, фонд хр.: 021371—101.

¹⁹ А. Блок, Собр. сочин. в восьми томах, т. VII, М.-Л., 1961, с. 364.

В этом революционном пафосе усматривает сам Галактион Табидзе созвучие, внутреннюю близость с поэмой А. Блока «Двенадцать»:

...Пустынный Петроград.
 Маячит Смольный в тумане сером.
 «Двенадцать» Александра Блока,
 «Несколько дней в Петрограде» — мое...²⁰
 (перевод Е. Шер)

Время создания поэмы «Джон Рид» (1924) имеет в данном случае принципиально важное значение. Даль отгремевших революционных событий позволила поэту не только четко воссоздать грандиозность свершившихся событий, их драматизм, но и выявить идейную направленность, пафос поэмы в целом. Имя Джона Рида, прогрессивного американского журналиста, автора «Десяти дней, которые потрясли мир», прибывшего в Петроград, чтобы поведать о событиях русской революции, вынесенное грузинским поэтом в качестве названия произведения, во многом уже определило ее характер и звучание. В предисловии книги Д. Рида «Десять дней» В. И. Ленин писал: «Эту книгу я желал бы видеть распространенной в миллионах экземпляров и переведенной на все языки, так как она дает правдивое и необыкновенно живо написанное изложение событий, столь важное для понимания того, что такое пролетарская революция, что такое диктатура пролетариата».

Несмотря на известную общность сюжета, отразившего одинаковые во многом события, свидетелями которых были оба поэта, позволяющие говорить об их типологической общности, финал поэмы А. Блока «Двенадцать» несколько неожиданный, не вяжется с ходом революционных событий, изображенных в поэме, их логической завершенностью — впереди идущих державным шагом красногвардейцев оказывается Иисус Христос. Типологическая общность поэмы Г. Табидзе «Джон Рид» и поэмы А. Блока «Двенадцать» наблюдается уже в самом обращении к материалу, его осмыслении и подаче. В поэме Г. Табидзе, так же как и в поэме Блока, изображаются представители различных социальных групп — солдаты, участвующие в революционных событиях, буржуй, поп и т. д. В этих поэмах нетрудно проследить целый ряд аналогичных мотивов:

У А. Блока:

... Стоит буржуй на перекрестке
 И в воротник упрятал нос.
 А рядом жметесь шерстью жесткой
 Поджавший хвост паршивый пес.
 Стоит буржуй, как пес голодный,
 Стоит бездомный, как вопрос...²¹

²⁰ Г. Табидзе, Избранные стихи, Тб., 1938, с. 49.

²¹ А. Блок, Собр. сочин. в восьми томах, т. III, М.-Л., 1960, с. 355.

У Г. Табидзе:	
Мечтой буржуа стало —	Стоит буржуй...
Сварить обед,	Он жалок, робок...
Стать в очередь	Позвонок его сухой, костлявый —
За тухлой кониной...	Знак вопросительный,
Прошло то время:	Он смотрит в сторону
Пили редер...	Так жалко и просительно... ²²

(перевод Е. Шер)

И в одном, и в другом случае изображается растерянность буржуа, его неприкаянность, здесь схожа даже их внешняя вопросительная поза. В поэме «Двенадцать» Блок не изображает конкретных черт красногвардейцев, однако, по всему чувствуется, что люди эти скроены из твердого материала:

...Винтовок черные ремни,
 Кругом — огни, огни, огни...
 В зубах цыгарка, примят картуз.
 На спину б надо бубновый туз!

Из того же материала скроен в поэме Г. Табидзе «Джон Рид» старый георгиевский кавалер —

...Лицо—
 Оловянный таз,
 На лбу — шрам.
 Вылуплен глаз.
 Крепок как сталь...

Блок несколькими штрихами, выразительными и емкими, набрасывает образ уходящей, отживающий свой век старой России.

... Пальцем-ка пулей в Святую Русь —
 В кондовую,
 В избяную,
 Толстозадую!

Картина кондовой, патриархальной Руси — «дряхлой старушки» получает свой как бы более развернутый характер в поэме Галактиона Табидзе «Джон Рид»:

...Стоит грандиозный стул,
 У которого обломаны три ноги,
 А на нем едва сидит все еще
 Старая Русь.
 У ног ее растерзанный ковер,
 А перед ней помятая миска
 С кашей...

(перевод подстрочный)

Поэму А. Блока «Двенадцать» принято считать вершиной его революционного творчества. В ней ярко выразились настроения Блока, его мировоззрение, идеалы. Не меньшее значение для грузинской советской поэзии имеет поэма Г. Табидзе «Джон Рид».

²² Г. Табидзе, Избранные стихи, Тб., 1938, с. 39.

Кафедра русского языка и литературы Герийского государственного педагогического института им. Н. Бараташвили

Представил Институт истории грузинской литературы им. Ш. Руставели АН Грузинской ССР

ზიორგი არაბული

ნანუჩა და „ვეფხისტყაოსნის“ ინტერპოლაციები

რუსთველოლოგებმა „ვეფხისტყაოსნის“ რამდენიმე ინტერპოლატორის ვინაობა იციან. შათ შორის არის მე-17 საუკუნის პირველ ნახევარში მცხოვრები ნანუჩა, იგივე მანუჩარ ციციშვილი¹. მაგრამ გარკვეული არ არის, თუ პოემის ჩანართების ან გაგრძელებათა რა ნაწილი ეკუთვნის მას. მეფე და პოეტი არჩილი ზოგადად ამბობს: „ნანუჩას რუსთველის ნათქვამში ბევრი რამ ჩაურევიაო“. მე-19 საუკუნის მოღვაწეს და მკვლევარს თეიმურაზ ბაგრატიონს კი მიაჩნდა, რომ ნანუჩას შეთხზული იყო „ვეფხისტყაოსნის“ გაგრძელებათა 13 თავი (ინდო-ხატაელთა ამბავი, ხვარაზმელთა ამბავი, გმირთა ანდერძები და სხვ.) და გაგრძელებათა გაგრძელება „ომანიანი“² როგორც ვიცით, შემდგომმა კვლევა-ძიებამ თ. ბაგრატიონის ეს აზრი არ გაამართლა.

უფრო კონკრეტული ცნობები თვით ხელნაწერებში გვაქვს. კერძოდ, B¹ (Q—1082) და C³ (H—757)-ში ზოგ სტროფთან მიწერილია ნ, ნა, ნან და ა. შ., თითქოს იმის აღსანიშნავად, რომ ამ სტროფების ავტორი ნანუჩაა. B¹ და მისი რედაქციის ხელნაწერები ნანუჩას მიაკუთვნებენ ავთანდილის პირველ ანდერძსაც, ხლო C³—ხვარაზმელთა ამბავს, მთავარი გმირების გარდაცვალების ამბებს და შათს ანდერძებსაც.

უფრო ზუსტად რომ ვთქვათ, C³ (H—757) ხელნაწერის მიხედვით „ნანუჩასეულად“ ითვლება 542 სტროფი. (აქედან 8 სტროფი მოდის შესავალზე, 213 — პოემის შუა ნაწილზე, 71 — ინდო-ხატაელთა ამბავზე და ინდოეთში გადახდილ ქორწილზე, 250 სტროფია ხვარაზმელთა ამბავი, ანდერძები და გმირების გარდაცვალება). ეს ცნობა სანდო არ არის. უფრო დაბეჯითებით ამის თქმა შეიძლება იმ 221 სტროფის შესახებ, რომლებიც პოემის ძირითად ნაწილზე მოდის (დასაწყისიდან ინდო-ხატაელთა ამბამდე). ახლა გარკვეულია, რომ ჩანართები ძირითადად ოთხ პლასტად იყოფა³. ნანუჩას ინიციალით გამოყოფილი სტროფები მოიცავს I, II, III პლასტებს. ჩანართების სხვადასხვა ნაწილი შეთხზულია სხვადასხვა დროს და თითოეული დამკვიდრებულა ხელნაწერთა ამა თუ იმ რედაქციულ ჯგუფში. ამიტომ შეუძლებელია, რომ ისინი ერთ პიროვნებას ეკუთვნოდეს.

ნანუჩას შეთხზულად ვერც ინდო-ხატაელთა ამბავი ჩაითვლება. ინდო-ხატაელთა ამბის გამო არაერთხელ ყოფილა მსჯელობა და ამაზე საკმარისი ლიტერატურაც არსებობს. საკითხი არსებობს გარკვეულია და ჩვენ მხოლოდ გავიმეორებთ რუსთველოლოგიაში მიღებულ დასკვნას, რომ პოემის ეს ნა-

¹ ნანუჩას ვინაობისათვის იხ. „მაცნე“, ენისა და ლიტერატურის სერია, 1979, № 4, გვ. 15—22.

² თ. ბაგრატიონის წერილის (მ. ბროსესადმი, 17-X-1834 წ.) რუსთველოლოგიური ნაწილი გამოაქვეყნა გ. შარაძემ 1966 წელს კრებულში „შოთა რუსთველი“, გვ. 405—410.

³ ს. ც ა ი შ ი ლ ი, ვეფხისტყაოსნის ძველი რედაქციები, თბ., 1963, გვ. 48—92. მ ი ი ვ ე, ვეფხისტყაოსნის ტექსტის ისტორია, I, თბ., 1970, გვ. 193—237.

წილი ოდესღაც დაზიანებულა და მისი ახალი, უფრო ვრცელი. ვარიანტი შეუქმნიათ მე-15 საუკუნის დასასრულს ან მე-16 საუკუნის პირველ ნახევარში³. ამ დროს მანუხარ ციციშვილი დაბადებულიც არ იქნებოდა. ზოლო თუ დამტკიცდება, რომ ინდო-ხატაელთა ამბის რესტავრატორი სარგის თმოგველია⁴, მაშინ აღნიშნული თარიღი უფრო წინ გადაიწეეს.

ახლა მოკლედ ინდო-ხვარაზმელთა ამბის გამო. აკად. ა. შანიძე ერთგან წერს: ინდო-ხვარაზმელთა ამბავი უუქველად დანართია და იგი ნანუა ციციშვილს უნდა ეკუთვნოდეს⁵. ეს მოსაზრება გამოთქმულია სხვათა შორის და დასაბუთება არ ახლავს. მისი პირველი ნაწილი ეჭვს არ იწვევს, ნანუას ავტორობა კი სადავოდ რჩება, ვინაიდან ამ დამატების შექმნისა და ხელნაწერთა სხვადასხვა რედაქციის საერთო პროტოგრაფში დამკვიდრების დრო არ შეესაბამება მანუხარ ციციშვილის ცხოვრების დროს. ეს თვალსაზრისი რომ მივიღოთ, მაშინ უნდა ვადაინიწოს „ომანიანის“ ავტორის ვინაობასა და თხზულების დაწერის დროზე ამჟამად არსებული შეხედულებაც. როგორც ვიცით, „ომანიანის“ ავტორად ითვლება ქაიხოსრო ომანიანს ძე ჩოლოყაშვილი⁶, რომლის ცხოვრება და მოღვაწეობა 1613 წელს დასრულდა. „ომანიანის“ შესავალში კი გადმოცემულია ინდო-ხვარაზმელთა ამბის შინაარსი. ე. ი. პოემის ეს დამატება მე-17 ს. დასაწყისისათვის უკვე არსებობდა. ამ პერაოდისათვის კი მანუხარ ციციშვილის პოეტური მოღვაწეობა საეჭვოა, რადგან იგი 1590 წელზე ადრე დაბადებულად არ ივარაუდება⁷.

მაგრამ, თუ ეს ასეა, რატომ მიაკუთვნებს C³-ის კომენტატორი ყველა ჩანართსა და დანართს ერთ პიროვნებას — ნანუას? ეს რომ დავადგინოთ, უნდა ვიცოდეთ, თუ ვინ, როდის და რა მიზნით გააკეთა მინაწერები C³-ში? ბოლო კითხვაზე პასუხის გაცემა ადვილია: ამ მუშაობის მიზანი იყო რუსთველის ნამდვილი ტექსტის გამიჯვნა შემდეგდროინდელი დანამატებისაგან. სხვა კითხვებზე კი უნდა დავჯერდეთ მხოლოდ ვარაუდს, რაც შემდეგ ფაქტებს დაემყარება: აღნიშვნები ხელნაწერში გაკეთებულია ტექსტისაგან სხვაგვარად და სხვა მელნით (პოემის ტექსტი ვადაწერილია შავი მელნით, მინაწერების მელანიც შავია, ოღონდ შედარებით ბაცი). აღნიშვნები იწყება მე-9 სტროფიდან და გასდევს პოემას თითქმის ბოლომდე. 184-ე გვერდიდან მინაწერების ხელი იცვლება (მელანი იგივეა). სტროფების გამოყოფი პირობითი ნიშანი ერთნაირი არ არის. უმეტესად იგი ორი ასოსაგან შედგება: ნა, ზოგან 3 და მეტი ასოა, მაგ.: ნან — 33, 74 სტროფებთან: ნანუ — 61, 69; ნანუჩ — 9, 57; ზოგჯერ კი სახელი სრულად წერია: ნანუჩას — 60, ნანუჩასია — 88. გვხვდება ასეთი მინაწერიც ნაჩ — 18, 21, 23, 30, 37, 43, 46, 50 სტროფებთან, ზოლო 42-ე სტროფის მარჯვენა მხარეს წერია: ნაჩუასია. 221, 230, 233 სტროფებს ფაქტით უწერიათ ნ, კიდევ სხვა ხელით

³ ქართული ლიტერატურის ისტორია, II, თბ., 1966, აღ. ბ ა რ ა მ ი ძ ე, ვეფხისტყაოსნის ვაგრაჟლებანი, გვ. 287.

⁴ იხ. ინდო-ხვარაზმელთა ამბის პროლოგი და ეპილოგი (სტროფები 1870, 2024).

⁵ ა. შ ა ნ ი ძ ე, ვეფხისტყაოსნის საკითხები, თბ., 1966, გვ. 201.

⁶ კ ე ე ლ ი ძ ე, ქართული ლიტერატურის ისტორია, II, თბ., 1958, გვ. 366—367; აღ. ბ ა რ ა მ ი ძ ე, ვეფხისტყაოსნის ვაგრაჟლებანი, ქართული ლიტერატურის ისტორია, II, თბ., 1966, გვ. 285; ტ რ ა უ ხ ა ძ ე, ქაიხოსრო ჩოლოყაშვილი და მისი „ომანიანი“, ლიტერატურული ძიებანი, VIII, თბ., 1953, გვ. 179—196.

⁷ იხ. „მაცნე“, ენისა და ლიტ. სერია, 1979, № 4, გვ. 20.

(230-ე სტროფთან არის მეღნიტ მინაწერიც ნა, ნახევრად გადასული). 2030-ე სტროფთან (255 v.) მიწერილია: „ამას ქვევითაც სულ ნანუჩასი არის და შოთასიც ცოტა რამ“ და შემდეგ საგანგებო მინაწერით „შოთა“ გამოყოფილია რუსთველისეულად მიჩნეული ეპილოგის ოთხი სტროფი.

აქედან დგინდება, რომ ხელნაწერში მინაწერები გაუკეთებია სამ პიროვნებას (ორს — მეღნიტ, მესამეს — ფანქრით). „ვეფხისტყაოსნის“ ტექსტის ისტორიისათვის უფრო მნიშვნელოვანია, როდის არის გაკეთებული სტროფების ეს გამორჩევა; ვახტანგის გამოცემის დაბეჭდვამდე, თუ მის შემდეგ?

შეიძლება გვეფიქრა, რომ ხელნაწერი ვიღაცამ შეადარა ვახტანგისეულ გამოცემას და ზედმეტი სტროფები ნანუჩას შეთხზულად ჩათვალა; მაგრამ, როგორც ს. ყუბანეიშვილმა შენიშნა⁸, ამ ვარაუდს შემდეგი დაბრკოლება ახლავს: ხელნაწერში მოიპოვება 13 სტროფი, რომელთაც არავითარი აღნიშვნა არა აქვთ და არც ვახტანგის გამოცემაში არის შეტანილი. კიდევ, ხელნაწერში ერთ სტროფს (1207) უწერია ინიციალი ნა, დაბეჭდილი კი არის ვახტანგის გამოცემაში. ამ ვარაუდს ეწინააღმდეგება ისიც, რომ მინაწერები გაკეთებულია სხვადასხვა პირის მიერ.

ჩვენ უფრო იმ შესაძლებლობას ვეძებოებით, რომ პოემის დასაბეჭდად მომზადების დროს ვახტანგ VI-ს და მის თანამშრომლებს ხელთ ჰქონდათ, სხვებთან ერთად, ეს ხელნაწერიც⁹ და პოემის სტროფული შედგენილობის გასარკვევად საკონტროლოდ მაინც გამოიყენებდნენ მას, როგორც ყველაზე ვრცელ და სრულ ნუსხას. პირობითი აღნიშვნებიც ხელნაწერის კიდევუზე ამ დროს უნდა იყოს გაკეთებული რედაქციის წევრების მიერ¹⁰.

მიუხედავად იმისა, სარედაქციო მუშაობის დროს არის ეს კლასიფიკაცია გაკეთებული, თუ პოემის დაბეჭდვის შემდეგ, ჩანს, რომ ამ აღნიშვნების გამკეთებლები ნანუჩას გარდა სხვა ინტერპოლატორს არ იცნობენ, ან, თუ იციან, რომ ნანუჩა ერთადერთი არ იყო ამ საქმეში, მაშინ პირობითად ხმარობენ მის სახელს, როგორც ინტერპოლატორის ფსევდონიმს. გავისინოთ, რომ ჯერ კიდევ არჩილმა განაზოგადა ეს სახელი და ცუდ-მეღლეკისობას „ნანუჩაობა“ უწოდა: „...კარგადა ვთქვა ყველაკაი, არ მგონია ვნანუჩაობა“¹¹.

მაინც რას გვაძლევს C³ ნანუჩას „ღვაწლთან“ დაკავშირებით? თითქმის არაფერს. ამ ნუსხის მინაწერები ადასტურებს არჩილის ნათქვამს, რომ ნანუჩამ ვეფხისტყაოსანს დაუმატა „ბევრი რამ“, მაგრამ კონკრეტულად რა ეკუთვნის მას, ამის თაობაზე მინაწერების ჩვენება სწორი არ არის.

ამ მხრივ უფრო სწრაფი B¹ ხელნაწერი, რომელიც ნანუჩას მიაწერს პოე-

⁸ ვეფხისტყაოსანი, ჩანართი და დანართი ტექსტებით, თბ., 1956, გვ. 08.

⁹ C³ ხელნაწერი რომ ვახტანგის კომისიას ხელთ ექნებოდა, ეს სათუო არ არის. იგი გადაწერილია 1671 წ. ვახტანგ მეხუთის „სალაროს მუშრების“ აღმურანთ გასპარას მიერ. ვადაშვილი თუმცა ანდერძში აღნიშნავს, რომ იგი ამ ნუსხას თავისთვის (საკუთარი შვილის სახელზე) წერდა, მაგრამ არ არის გამორიცხული, რომ ხელნაწერი შემდეგ მეფეთა სახლის საკუთრება გახდა. თუ არა, ვახტანგს შეეძლო, დროებით მაინც მიეღო იგი მოსახმარად მისი მფლობელისაგან. ამ ნუსხისადმი ვახტანგის დამოკიდებულების შესახებ იხ.: შ. კარბელაშვილი, ვეფხისტყაოსნის ხელნაწერთა ისტორიული კლასიფიკაციისათვის, თბ., 1977, გვ. 56—58.

¹⁰ დასაბეჭდად პოემის ტექსტის მომზადებაში უშუალო მონაწილეობაში ამჟამად ცნობილია მხოლოდ ორი პიროვნება: თვით ვახტანგ VI და „ველმოწიფის კარის დეკანოზის შვილი მიქელი“.

¹¹ ა რ ი ლ ი, ვაბაქება თეიმურაზისა და რუსთველისა, სტროფი 41.

მის ტექსტში 21 სტროფის ჩართვას და ავთანდილის ანდერძის 16 სტროფს. ეს ჩვენებანი მკვლევრებს, ძირითადად, სარწმუნოდ მიაჩნიათ, სხვადასხვა აზრით აქვთ მხოლოდ ანდერძის სტროფთა რიცხვის გამო¹².

B¹-ის ჩვენებანი ანგარიშგასაწევი იმიტომაც, რომ ამ ნუსხის გადამწერი ი. ტფილელი შესაძლოა პირადად იცნობდა ნანუხას და იცოდა მისი ინტერესიც „ვეფხისტყაოსნისადმი“. ამას გარდა ხელნაწერის დამკვეთი და პირველი პატრონი იყო ნანუხას (მანუხარ ციციშვილის) სიძე, სარდალი ზაზა ციციშვილი¹³. ამ გარემოებათა გათვალისწინებით უნდა ვივარაუდოთ, რომ გადამწერი ეცდებოდა არ დაეკარგა ზაზას სიძამრის, ნანუხას „ღვაწლი“. მას მართლაც გაუკეთებია სათანადო აღნიშვნები, მაგრამ ი. ტფილელის ყველა მინაწერს ნანუხას ავტორობის შესახებ ჩვენამდე არ მოუღწევია; ამ ხელნაწერს შიგადაშიგ ფურცლები აკლია, რომლებზედაც უნდა ყოფილიყო სტროფები: 78—91, 179—240, 273—294, 315—415, 492—502, 990—1000, სულ დაახლოებით 200 სტროფი. შესაძლოა, რომ 5 ინიციალით აღნიშნული სტროფები ამათ შორისაც იყო (ჩანართთა მეორე პლასტიდან 20 სტროფი, რომლებიც უშეკველად უნდა ყოფილიყო ამ ხელნაწერში, სწორედ დაკარგულ ფურცლებზე მოდის).

რას წარმოადგენს ის 21 სტროფი, რომელთაც B¹-ის გადამწერი ნანუხას მიაკუთვნებს? ამათგან 18 არის ჩანართების ე. წ. მეორე პლასტიდან, ე. ი. იმ ინტერპოლაციებიდან, რომლებიც პირველად „ზაზასეულსა“ და მის ახლოს მდგომ ნუსხებში ჩანან. ამიტომ არა გვაქვს არც საბუთი და არც საბაბი იმისა, რომ ი. ტფილელის ჩვენებას არ ვენდოთ და ამ სტროფების ნანუხასადმი კუთვნილება უარყოთ¹⁴.

¹² კ. კეკელიძეს მიაჩნდა, რომ ავთანდილის პირველ ანდერძში, რომელიც სულ 16 სტროფს მოიცავს (ს. ყუბანეიშვილის გამოცემით: 2070—2078, 2050—2056), ნანუხასია მხოლოდ 11 (2075—2078, 2050—2056). რადგან დანარჩენი 5 სტროფი (2070—74) არის ისეთ ხელნაწერებში (A⁹A¹⁰), რომლებიც ნანუხასეულ სხვა სტროფებს არ იცნობს, კ. კეკელიძეს ისინი, ალბათ, უფრო ადრე ჩამატებულად მიაჩნდა (იხ. კ. კეკელიძე, ქართული ლიტერატურის ისტორია, II, თბ., 1958, გვ. 363). მაგრამ უნდა გავითვალისწინოთ, რომ A⁹A¹⁰ (გადაწერლი 1680-იან წლებში) მნიშვნელოვნად რედაქტირებულია; ამიტომ შესაძლოა, რომ მათში ნანუხას შეთხზული სტროფები მოხვედრილიყო შერჩევით, თუნდაც მხოლოდ ამ ხუთი სტროფის სახით (2070—74).

¹³ ამ ხელნაწერის პირველი მფლობელის ვინაობა დაადგინა გ. ლიონიძემ: „ლიტერატურული მემკვიდრეობა“, წიგნი I, ტფილისი, 1935, გვ. 19—36.

¹⁴ ამათგან ერთი, 462-ე სტროფი, თუმცა დაიბეჭდა ვახტანგის გამოცემაში და მისი ვაგლენით შემდეგ სხვებშიაც, მაგრამ ამით ამ სტროფის ნაყალბეობის საკითხი არ მოხსნილა. სადავო სტროფი მოვაქვს B¹-ის წაკითხვით:

აღარა ვიცი დამეჩუყდეს თუცა დიადი წელია,
გამბო ჩემი ამბავი განა რაზომცა ძნელია.
ცრუ და მუხთალი სოფელი მიწყევ ავისა მქნელია,
მისთა ნაკვეთთა წინწალი დამეცეს ხანგრძლად მწველია.

ვახტანგის გამოცემაში ამ სტროფის დაბეჭდვა უბრალო გაუგებრობად უნდა ჩაითვალოს ეს უნდა მომხდარიყო იმის გამო, რომ B¹-ში ამ სტროფის გასწვრივ კიდევ ინიციალი 5 თითქმის არა ჩანს, იგი ზედ ორნამენტზეა დაწერილი და სავანებო დაკვირვების გარეშე არ იცოთება. იმ ნაიდან სტროფი ზოგადი მსჯელობისა და შაბლონური ფრაზებისაგან შედგება, სადაც გნებავთ, იქ ჩასვით, ყველაფერს „ამოერგება“. ვფიქრობთ, ამიტომ მოხვდა იგი პოემის პირველ გამოცემაში და დღევანდლამდე ვერ მოხერხდა მისი სამუდამოდ განდევნა რუსთველის ტექსტიდან. როგორც ჩანს,

ცალკე დგას სამი სტროფი, რომელთაც ნანუჩას ვერ მივაკუთვნებთ.

888: ყმამან რაჲ არვის უთხრის, კითხვად ვინმეა გაუპირდა?
 მართალ ა, თუ საუბარსა აძვირებდა, ძვირად ღირდა.
 სმა გარდახდა, გაიყარნეს, ყმა წაივია, მი-ცა-სჭირდა,
 ველარ გასძლო, გული მისი აუჩუქდა, აუტირდა.

სტროფი გამოწაბავს იმ სევდიან განწყობილებას, რომელიც ავთანდილს ჰქონდა მეორედ გამგზავრების წინ (ტარიელის საშველად). იგი არის ხელნაწერთა ოთხზე რედაქციაში, მოცემული ეპიზოდისათვის საჭიროა და თავის ადგილზე ზის¹⁵. ეს სტროფი ამჟამად შეტანილია პოემის ძირითად ტექსტში¹⁶.

1497: ესე სიტყვა მართალია, არ-ჭრელად და არ -ხვასრულად,
 ნესტან-დარეჯ ჰქვიან ქალსა ქართულადცა, კვლა სპარსულად,
 თავშიშველი ყაყაროს ჰგავს, თუ იყოს ვარდი სრულად,
 ტარიელის გონებითა ალვა მჭკნარა დანასრულად.

ეს სტროფი თუმცა ჩანართია, მაგრამ ნანუჩასი არ უნდა იყოს. იგი ეკუთვნის ჩანართთა პირველ პლასტს, რომელიც უფრო ადრე სხვა პოეტის მიერ არის ჩამატებული რუსთაველისეულ ტექსტში. ეს სტროფი უკვე ყოფილა იმ ხელნაწერში, საიდანაც 1640-იან წლებში მამუკა მდივანმა გადაწერა ამჟამად A² ლიტერით აღნიშნული ნუსხა.

ნანუჩას ინიციალი უზის 1886 სტროფსაც:

ხვარაზმით გამოემართა რევანოზ მეფის შვილიო,
 მთვარე კირჩხიბსა ზედა ზის, აწ არის ეტლი ცვლილიო;
 მენავეთაცა უბრძანა: „დაჰკაზმეთ ნავი მსხვილიო,
 წაივდე, მტერი დავადნო მე, ვითა ცეცხლმან ცვილიო“.

ეს სტროფი ხვარაზმელთა ამბის ნაწილია B, C, D რედაქციებში, A რედაქციის ხელნაწერებში კი (A² A⁴ A⁵ A¹⁰-ში) პოემის ძირითად ტექსტშია, ხვარაზმის ძის ინდოეთში მოწვევის ეპიზოდში, 693-ე სტროფის შემდეგ, თუმცა განსხვავებული ვარიანტით:

ხვარაზმით გამოემართა რამადან მეფის შვილიო,
 მენავეთაცა უბრძანა: „მოჰკაზმეთ ყოვლგნით ნავიო,
 მთვარე კირჩხიბსა ზედან ზის, ჩააწყვეთ სამძიარო“.
 მათსა ქებასა ვინ იტყვის, ენამ იყრძალოს თავიო. (693.)

ცხადია, რომ ეს სტროფი ინტერპოლატორის ნახელავია. მაგრამ იმის მიუხედავად, თუ თავდაპირველად რომელი ეპიზოდის კუთვნილება იყო და შემდეგ როგორ შეიცვალა ადგილი, A რედაქციის ხელნაწერებში მისი არსებობის ფაქტი აძნელებს ნანუჩასადმი მიკუთვნების შესაძლებლობას¹⁷.

მკვლევართათვის ვახტანგის გამოცემის ავტორიტეტი და ტრადიციის ძალა ქვეშარბიტებაზე უფრო მეტია, თორემ ამ სტროფის სიყალბის საბუთად ისიც იკმარებდა, რომ მას არ იცნობს A და II რედაქციების ხელნაწერები, აგრეთვე B⁷B⁸. ნაყალბეად არის მიჩნეული იგი defghijq გამოცემებშიც, მის ჩანართობას ადასტურებს ეპიზოდის მიმართ სტროფის ალოგიკური შინაარსი და ტექსტოლოგიური მონაცემები, რომელთა განხილვა აქ შეუძლებელია.

¹⁵ ამის შესახებ იხ. გ. ა რ ა ბ უ ლ ი, ვეფხისტყაოსნის ერთი ადგილის გამო. „მაცნე“, 1966, № 5, გვ. 71—76.

¹⁶ „მაცნე“, ენისა და ლიტერატურის სერია, 1978, № 3, გვ. 185—186.

¹⁷ შლრ. ბ. დ ა რ ჩ ი ა, ვეფხისტყაოსნის ხელნაწერთა რედაქციები ვაგრძელებათა მიხედვით, 1975, გვ. 178.

ჩვენ ვფიქრობთ, რომ აღნიშნულ სამ სტროფთან (888, 1497, 1886) ინიციალი 5 შეცდომით არის დასმული B¹-ში. ამჭერად ნანუჩა რჩება პოემაში სხვადასხვა ადგილას ჩართული 18 (B¹-ში 6-ით აღნიშნული) და ავთანდილის ანდერძის 16, სულ — 34 სტროფის ავტორად.

როგორც ვთქვით, 6-ით აღნიშნული სტროფები B¹ ნუსხაში უფრო მეტი უნდა ყოფილიყო. ასეთი მაქსიმუმ 20 რომ ვივარაუდოთ (რომლებიც B¹-ის ამჟამად დაკარგულ ფურცლებზე იქნებოდა მეორე პლასტის ჩანართებიდან), სულ 54 გამოვა. ცხადია, მხოლოდ ეს 54 სტროფი ისე ვერ ამღვრევდა რუსთველის პოეზიის წმინდა წყაროს, რომ არჩილ მეფეს ცნობალი საყვედურის საბაბი ჰქონოდა. როგორც ჩანს, **არჩილი უფრო მეტს გულმსახრბოდა ნანუჩას ნასაქმარად**. არჩილმა იცოდა, რომ მისდროინდელი ხელნაწერებში დაცული ვეფხისტყაოსნის ბოლო თავები რუსთველს არ ეკუთვნოდა. იგი თეიმურაზს ათქმევინებს რუსთველის მიმართ: „ერთი ამბავი აიწყე, ბოლოც სხვათ შეკეთავისა“. (ამ „ბოლოში“ უნდა იგულისხმებოდეს ხვარაზმელთა ამბავი და ანდერძები). ამავე დროს არჩილი უეშველად იცნობდა პოემის ისეთ ხელნაწერებს, რომლებშიაც, ხვარაზმელთა ამბისა და გმირთა ანდერძების გარდა, თვით ძირითად ნაწილში **200-მდე სტროფი** იყო ჩამატებული და ამით მართლაც ამღვრეული იყო რუსთველის გენიალური თხზულება. მაგრამ საკვირველია, რომ არჩილი რუსთველის სხვა მიმბაძველებს არ ასახელებს და მთელ ცოდვას ნანუჩას კისერზე აგდებს...

თანამედროვე მკვლევარი ცნობილი პოეტისა და მეფის ამ აზრს ვერ გაიზიარებს. როგორც ზემოთ აღვნიშნეთ, დღეისათვის დადგენილია, რომ ინტერპოლაციები შეთხზულა სხვადასხვა დროს და მათი ავტორებიც სხვადასხვა პირები უნდა იყვნენ, და არა მარტო ნანუჩა. იგივე ითქმის პოემის გაგრძელებებზეც (ხვარაზმელთა ამბავი, ანდერძები და სხვ.).

მაგრამ ისიც ცხადია, რომ ნანუჩას შეთხზული უფრო მეტი უნდა იყოს ვეფხისტყაოსნის ხელნაწერებში, ვიდრე B¹-ში პირობითად აღნიშნული სტროფების რაოდენობაა, თუნდაც დაკარგულ ფურცლებზე სავარაუდოდ ჩანართებთან ერთად.

საღ უნდა ვეძებოთ ნანუჩას ნაღვაწი, ინტერპოლაციებს რომელ ნაწილში? ალბათ მანანშეწონილი იქნება, ხელნაწერთა იმავე ჯგუფში და ჩანართთა იმ ციკლში მოიძებნოს იგი, სადაც კონკრეტული მითითება გვაქვს ნანუჩას ნასაქმარზე.

როგორც ზემოთ დავინახეთ, B¹-ში ინიციალი 6 მეორე პლასტის 13 სტროფს უზის. თუკი აღნიშნულს გარდა ნანუჩასი რაიმე არის ვეფხისტყაოსნის ხელნაწერებში, ეს უნდა იყოს ამავე პლასტის სტროფები, რომელთაც B¹-ში პირობითი მინაწერები არა აქვს, და ისინიც, რომლებიც ამ ნუსხის დაკარგულ ფურცლებზე უნდა ყოფილიყო. ამას გვაფიქრებინებს შემდეგი გარემოებანი :

- ერთი პლასტის ავტორად, საერთოდ, ერთი პიროვნება უნდა ვივარაუდოთ. აქ ძნელი დასაშვებია, რამდენიმე ავტორის ნამოქმედარი ისე შეერთებულიყო, რომ სისტემური სახით (უმეტ-ნაკლებოდ) დამკვიდრებულიყო ხელნაწერთა გარკვეულ რედაქციაში.

- მოულოდნელია, რომ ნანუჩას საკუთარი ლექსების ჩამატებას სურვილი გასჩენოდა ვტ-ის სიუჟეტის შუალედზე და არა უფრო ადრე. საქმე ის არის, რომ B¹-ის დაუზიანებელ ფურცლებზე ინიციალი 6 პირველად გვხვდ-

ბა 456-ე სტროფთან. მაგრამ მეორე პლასტის ჩანართები იწყება ერთი რედაქციის 42-ე სტროფიდან და სულ 70 სტროფს შეიცავს.

პოემის I—IV თავებში, სადაც ხელნაწერს შემოუნახავს II პლასტის 26 სტროფი, ნანუჩას ინიციალი არა ჩანს. ისეთი შთაბეჭდილება იქმნება, რომ ამ ნუსხის ვადამწერს, იოსებ ტფილელს, ნანუჩას სტროფების საჯანგებოდ გამოყოფის განზრახვა თავიდანვე არა ჰქონია და პირობითი ნიშნის მიწერა დაუწყია 456-ე სტროფიდან, ან ცოტათი ადრე (წინა ნაწილში ხელნაწერს მიყოლებით აკლია ათი ფურცელი, 315—415 სტროფები, და ამ მონაკვეთში მიწერილი იყო სადმე ნანუჩას ინიციალი თუ არა, არ ვაცით), ან ი. ტფილელს ზუსტი ცნობა არ მოუპოვებოდა ნანუჩას ჩანამატების შესახებ. ამ საქმეში მას ზოგჯერ შეცდომაც მოსდის¹⁸. ი. ტფილელის ცნობები უფრო სრულია გმირთა ანდერძების მიმართ, რომელთა მნიშვნელოვანი ნაწილი მასვე ეკუთვნის. აქ იგი გარკვევით უჩვენებს, თუ რა არის ნანუჩასი და რა — ი. ტფილელსა¹⁹.

3. ჩანართთა II პლასტი გაჩენილა B და C რედაქციების საერთო პროტოგრაფში ან ამ რედაქციათა დედნებში, ცალ-ცალკე. საერთო პროტოგრაფიდან B და C რედაქციათა დედნების აღმოცენება კი უნდა მომხდარიყო ქართლის სამეფო კარზე არსებულ ლიტერატურულ-სამწერლო გარემოში მე-17 საუკუნის პირველ ნახევარში. ამავე პერიოდში ტრიალებდა სამეფო კარზე მანუჩარ ციციშვილიც. როგორც საბუთებიდან ჩანს, იგი ჯერ სასამართლოს წევრი, მსაჯული ყოფილა. როსტომის მეფობაში კი სახლთუხუცეთი გახდა. მანუჩარს სწორედ აქ ექნებოდა უშუალო კონტაქტები ვეფხისტყაოსნის ხელნაწერებთან და მათს ვადამწერებთანაც. მისი ნაღვ-წიცი აქვე აღვალად შეემატებოდა იმ ნუსხებს, რომელნიც შემდეგ B და C რედაქციების საფუძველზე აღიქმნენ.

4. სტროფები, რომელთაც ი. ტფილელი ნანუჩას შეთხზულად თვლის, მათი ლექსიკით, სტილითა და პოეტური სახეებით არ გამოირჩევა მეორე პლასტის დანარჩენი სტროფებისაგან. ესეც იმაზე მიგვიითებს, რომ მთელი პლასტის ავტორი ერთი პიროვნებაა. აღნიშნული ფაქტი თავისთავად ძლიერი არ-გუმენტი არ არის, ვინაიდან ინტერპოლატორები მხატვრული ხერხებითა და პოემის ტექსტისადმი მიმართებით ძალიან ჰგანან ერთმანეთს; უფრო სწორად, ყველა რუსთველს ჰგანან და ყველა მას ჰგანს. მაგრამ მეორე და მესამე პლასტებში მაინც ვლინდება ისეთი ლექსიკური და სტილური თავისებურებანი, რაც მათ ერთმანეთისაგან განასხვავებს. ეს კი ერთ-ერთი საბუთია იმისა, რომ მესამე პლასტის ავტორი სხვაა, ნანუჩას ნამოღვაწარი კი შეგვიძლია მეორე პლასტით შემოვფარგლოთ²⁰.

ჩანართთა მეორე პლასტი პოემის ძირითად ნაწილში შეადგემს 70 სტროფს. ნანუჩა, როგორც ყველა ინტერპოლატორი, ემყარება რუსთველის ტექსტს, იმეორებს ამა თუ იმ ეპიზოდის აზრს, ან ქმნის რომელიმე სტროფის ვარიანტს.

¹⁸ მაგ., ინიციალი ნ უხის 888, 1497 და 1886 სტროფებს, რომლებიც ნანუჩასი არ არის (იხ. ზემოთ, გვ. 56).

¹⁹ იხ. სათაურები B¹-ში 2063¹, 2064, 2070, 2079 სტროფების წინ.

²⁰ მაინცდამაინც მესამე პლასტზე იმიტომ ვამახვილებთ ყურადღებას, რომ მისი შექმნისა და ხელნაწერებში დამკვიდრების დრო უახლოვდება ან შეიძლება ემთხვევა კიდევაც ნანუჩას ცხოვრების ბოლო პერიოდს. იმიტომ საინტერესოა ყველა მონაკვეთი, რომელიც კი ამ ნაწილისადმი ნანუჩას ავტორობას უარყოფს.

მას პოემის სიუჟეტისათვის ახალი ეპიზოდი არ მიუმატებია, მხოლოდ ცდილობს უკვე მოცემული აზრის გავრცობას და უმატებს ზოგიერთ ნიუანსს, ამიტომ სტროფების შინაარსის ანალიზი, ვფიქრობთ, საჭირო არ არის. აქ მოვიყვანთ იმ სტროფების რიგით ნომრებს, ვრცელი გამოცემით²¹, რომლებსაც ჩვენ ნანუხას დაწვრილად ვთვლით. დაინტერესებული პირი თვითონ მიაკვლევს, თუ სიბრძნე რამ არის მათში. ესენია: 42, 43, 46, 50, 57, 60, 69, 74, 94, 97, 100, 120, 123, 125, 153, 158, 165, 167, 170, 177, 189, 191, 200, 202, 208, 219, 251, 254, 255, 272, 286, 289, 302, 306, 316, 321, 331, 345, 346, 347, 349, 356, 360, 361, 362, 408, 459, 460, 461, 462, 464, 470, 506, 507, 520, 540, 542, 570, 571, 575, 810, 811, 857, 882, 1033, 1034, 1526, 1532, 1540, 1598.

ამ სტროფებში გვხვდება ასეთი **მეტაფორები** (თითოჯერ): ცეცხლთა გზნება (=სიყვარულით ტანჯვა), ცეცხლთა საზმილი, ცეცხლი ალთა (=სიყვარული), ცეცხლთა დაგება (=ტანჯვის განულება), გულის შეპყრობა. ყაყაოსი დაჰკნობა (=წუხილი, მოწყენა), დულილი (=დიდი მწუხარება: „ედუღ და მომდის ცხელი ცრემლი“, ავთანდილი „შემხედველთა აღუღებდა“), სიცოცხლე ლაბვართა ვახენი, კლიტე გახსენ მაჯლომისა, მზისა შუქი მოგეფინოს (=სატრფომ შეგვიყაროს), დათოვნა (= უბედურებაში ჩავარდნა), ზედი გითოვდეს ზე ნამსა (= ზედნიერება გერგოს), მზე-წახდომითა (= ტარიელს მიუბრუნებული, უსასოოდ მყოფი). სოფლის მზე (= ტარიელი), მზე (= ავთანდილი), მზე (= ნესტანი), მზე (= თინათინი, 4-ჯერ), ლომი (= ტარიელი, 4-ჯერ), ლომი (= ავთანდილი, 3-ჯერ), მისი დამდაგველი, მისი მკვლელი (= სატრფო, 2-ჯერ), ცხელი ცეცხლი (= სიყვარული, ტანჯვა, 4-ჯერ), სისხლის ცრემლი (2-ჯერ), სისხლის ცრემლი გამოსეტყვა, ცრემლს მიღია (= ძლიერ სტირი), სათქმლად-ცა საზარელი (= ღმერთი), ივარდის ნაცვლად ძეძეს რად ჰკრებსა (= წყალობის ნაცვლად ჩვენს წყრომას რად ირჩევს), ავიყვავდეს შენ ვარდიბა, ჩვენნი მბრძოლნი ავატირეთ, ზღვადცა მისცეს საქონელი (=დიდი საუნჯე მისცეს).

შედარება: ავთანდილი ჰგავს მზეს; ტარიელი ჰგავს „პირად მზესსა“. თინათინ „მზესა ითვალწუნებდა“; „ლომი ტარიელ“; „შემხედსა მათანა (ტარიელ-ავთანდილთან) ლალაცა უმტვერდებოდა“.

უპოვებო: ქალი ტანად სარო, (ქალი) ლამაზენი, ქალი მნათობი, ქალი შემხედთა სულის წამლები, პირმზე თინათინ (3-ჯერ); (ტარიელი) ტანად სარო, ტანად ალუა, ჯაგარ-ასრული, ხელი; (ავთანდილი) ლალი, ლალი და შეუპოველი, მეფე ლალი და უკადრი, მეფე გულ-მდუღარი; ფრიდონ ლომ-გულა. მელნის თვალი, ტბილი სული, უცხო ქარი, გული რეტი (გულითა რეტითა), გული წყლული (2-ჯერ). ცრუ სოფელი, მუხთალი სოფელი (2-ჯერ), ცხელი ცრემლი (3-ჯერ).

ჰიპერბოლა: ვაანათებს მზეებერ ველსა (ტარიელი), პირსა მზესა ანათებდა (ავთანდილი), შეეკრა ერთგან მთა და ბარი, ცრემლნი მიგდიან მორგეად, რუდ დის სისხლისა ღვარები, დახოცილთა დევითა აიგსო არემარეო.

მოიყვანილი მაგალითებიდან ჩანს, რომ ჩანართი სტროფების ლექსიკა და ტროპების უმრავლესობა ნასესხებია რუსოველისაგან. აქ არის რამდენიმე მხატვრული სახე, რომლებიც პოემის ძირითად ტექსტში არ გვხვდება, მაგ-

²¹ ვეფხისტყაოსანი ჩანართი და დანართი ტექსტებით, ს. ყუბანეიშვილის რედაქციით, თბ., 1956. სტროფთა სათვალავი ასეთივეა „ვეფხისტყაოსნის ხელნაწერთა ვარიანტებში“, ნაკვეთი I—IV, 1960—1963 წწ.

რამ ისინი არ გამოირჩევა ორიგინალობით და პოეტურობით. მაგალითად, მეტაფორა: **ყაყაჩოს დაჭკნობა** (167), რაც დანაღვლიანებას, მოწყენას ნიშნავს. რუსთველი ხმარობს მეტაფორებს: ვარდის ჭნობა, ვარდის დათრთვილვა, ვარდის დაზრობა; ან ყვავილთა ჭნობა, დაზრობა, მაგრამ ყაყაჩოს დაჭკნობა და, საერთოდ, სიტყვა **ყაყაჩო** რუსთველთან არ არის. იგი გვხვდება ინდო-ხატაელთა ეპიზოდის ერთ სტროფში (1790):

მოკვალ, ქალსა თავ-მოხდილსა თუ მზე ვითა ეფრჩოსა,
 სული ვარდსა დავამსგავსე, თავ-შიშველი—ყაყაჩოსა.

ვერ ვიტყვი, რომ ეს შედარება რუსთველისა იყოს, რადგან ჯერაც გაურკვეველია, ამ ეპიზოდში რა ეკუთვნის რუსთველს და რა — მის მიმბაძველ-გამგრძელებლებს. ნესტანი ყაყაჩოსთან არის შედარებული აგრეთვე ერთ-ერთ ჩანართ სტროფში: „თავშიშველი ყაყაჩოსა ჰგავს, თუ იყოს ვარდი სრულად“ (1497)²².

ამრიგად, სიტყვა „ყაყაჩო“ ქალის სილამაზის აღსანიშნავად უკვე დამკვიდრებული იყო „ვეფხისტყაოსნის“ ხელნაწერებში, როცა ნანუჩას რუსთველის პოემის „შევსებას“ შეუდგა. ამ შემთხვევაში იგი მზა პოეტურ სახეს იღებს და იმეორებს მას.

აქვე გვხვდება მეტაფორა **დათოვნა**: „მზისა შუქი მოგვეინოს, ვერვინ ხელყოს დასათოვნად“ (191); „თუ არ გასწილდე, მაჯობო, ბედი გითოვდეს ზე ნამსა“ (94). რუსთველთან არის: ფიფქის დათოვა, ცრემლით დათოვნა, წყალობის მოთოვება, ცა წყალობისა მთოველი. მიმბაძველი აქაც რუსთველის გავლენის ქვეშ არის, მაგრამ მისი მეტაფორა — „ბედი გითოვდეს ზე ნამსა“ — ვერ არის აზრით გამართული და ეფექტური.

ნანუჩას ეკუთვნის მეტაფორები (რომლებაც რუსთველთან არ გვხვდება): სოფლის მზე (123. იგულისხმება ტარიელი)²³, დუღილი (251, 349. დიდი მწუნარება), კლიტის გახსნა (170. „კლიტე გახსენ მაჯლიშისა“); ეპითეტები: **გულმდულარი** მეფე (158), **ტკბილი** სული (1034), **უცხო** ქარი (464), **მელნის** თვალი (255)²⁴, შედარება: შემტევებელი ქარულად, გამთენებელი დარულად (46).

სალექსო საზომის ხმარებაში რაიმე კანონზომიერება ძირითად ტექსტთან მიმართებით არ შეინიშნება. მიმბაძველი წერს ხან მალალი შაირით (4ს სტროფს), ხან დაბალით (24 სტროფს). ავტორს მაჯამებისადმი მისწრაფება არ ეტყობა, მაჯამური რითმა ჩანს ორიოდ სტროფში (460, 1540).

„ვეფხისტყაოსნის“ ვაგრძელებებში შედის გმირების სუთო, საკმაოდ გრცელი, ანდერძი. ამათგან ორი ეკუთვნის ი. ტფილელს, ერთი — ნანუჩას, ორი ანდერძის ავტორი კი უცნობია.

ი. ტფილელი მის მიერ გადაწერილ ნუსხაში (B¹) გარკვევით მიუთითებს, რომ ავთანდილის პირველი ანდერძი „ნანუჩას ჩამატებულია“. ასეთივე ბიბლიოგრაფიული ცნობა მოიპოვება B⁷ B¹⁰ B¹¹ C⁶ ხელნაწერებში. სადაც ეს ანდერძი შეიცავს 16 სტროფს: 2070—78, 2050—56. ასეთივე შედგენილობათაა იგი წარმოდგენილი B⁶ C¹ C⁴ C⁵ D¹ D³ ნუსხებში. C³ კი 2050—56 სტრო-

²² ამ სტროფის შესახებ იხ. აქვე, გვ. 56.

²³ შედარეთ რუსთველის: „სოფლისა მნათი მნათობი“ (44/33).

²⁴ რუსთველთან არის მეტაფორები: მელნის ტბა, მელნის მორევი, მაგრამ ეპითეტად „მელნის“ არ იყენებს.

ფებს ტარიელის პირველი ანდერძის ნაწილად წარმოგვიდგენს, რაც სწორი არ უნდა იყოს. ეს სტროფები ტარიელის ანდერძისთვის შინაარსობრივად ზედმეტია და მათი აქ შეტანა უნდა მომხდარყო დედნის ფურცლების ვადადგილების ან სხვა რაიმე გაუგებრობის მიზეზით²⁵.

B⁸-ის გადამწერი, ალბათ, გაგრძელებებსაც სხვადასხვა დედნიდან იწერდა და ამის გამო სტროფები 2050—56 ორივეგან აღმოჩნდა — ტარიელისა და ავთანდილის ანდერძებში.

ავთანდილის ნანუხასეული ანდერძი იწყება „სოფლის“ მუხანათობაზე, სიჭაბუკისა და ბედნიერი ხანის სწრაფად წარმატებაზე ჩივილით (2070 — 75), აქვე ავთანდილი იხსენებს თავის გვირობა-ვაკაცობას (2073, 2076) და მიმართავს მიჯნურებს, ხასთა (დიდებულებს) და გამზრდელ-გაზრდილთ, რომ იგლოვონ მისი გარდაცვალება (2077). შემდეგ გულმხურვალედ ეთხოვება თინათინს (2078, 2050—52). აქვე არის თხოვნა ღმერთის მიმართ, რომ მისი სული „მართალთა თანა შეპრაცხოს, ზრდიდეს მართ ვითა საროსა“ (2052—54). ბოლოს — კვლავ გლოვისათვის მოწოდება და სოფლის სამდურავი (2055—56).

შინაარსით, კომპოზიციითა და პოეტური სტილით ეს ანდერძი ძალიან ჰგავს ტარიელის პირველ ანდერძს (2025—2049, 2057—2063) და ისეთი შთაბეჭდილება იქმნება, თითქოს ორივე ერთი ავტორის დაწერილი იყოს. მაგრამ, ვინაიდან არც ი. ტფილელმა და არც სხვა ნუსხების გადამწერებმა არავითარი ბიბლიოგრაფიული ცნობა არ დაგვიტოვეს, ამის მტკიცების საფუძველი არა გვაქვს. უფრო მართებული იქნება მოსაზრება, რომ ნანუხამ ავთანდილის ანდერძი შეთხზა ტარიელის ანდერძის მიბაძვით.

ავთანდილის ანდერძში ნახმარია **მეტაფორები**: ვარდი დანასული, მიჯნურობის სახშილი, სავანე (= საიქით), სიმართლის კარავი (= ღმერთის სამსჯავრო), ლომი, მზე, მზე მზეთა (= ავთანდილი), მზე, ცისა მნათობი, ვარდი და ია, მარგალიტი მჭვირვალი (= თინათინი), ვარდი და მინა (= თინათინის დაწვები), ლალი, ბროლი, ძოწი, სათი, იაგუნდი (= თინათინი ან მისი სახის ნაკეთები).

ეპითეტი: სოფელი მუხანათი, სოფელი მოლიზლარი, სოფელი ნიავი, ქარი არავი, დღე უზვავიშო, ტურფა თვალწამწამი, ისპანი ტურფად ჭურვილი, თავნი ნახობით ბურვილინი, კარავნი ნაჭრნი, ნახლებნი, [მიცვალებულის სული] დამზრალ-დანასული.

შედარება: მსგავსია სოფელი ჩრდილისა, ოთაღნი მსგავსნი ედემთა, ავთანდილი მსგავსი გვირისა, ფერად მინა-ვარდი, ორბებრ მონავარდ.

მთელი ანდერძი დაწერილია დაბალი შაირით. მაჯამური რითმები არის 2 სტროფში (2078, 2055).

განხილული ჩანართების (მეორე პლასტის და ავთანდილის ანდერძის) ავტორი, ჩვენი ვარაუდით — მანუჩარ ციციშვილი, ქართული მწერლობის ტრადიციანე აღზრდილი ჩანს. იგი საკმაოდ გამართულად წერს. თუმცა რუსთველის გენიალურ პოემას მან ვერაფერა შესძინა ვერც აზრისა და ვერც პოეტური ხელოვნების მხრივ. პირიქით, მან და სხვა მიმბაძველებმა ამდღრიეს რუსთველის პოეზიის წმინდა წყარო (ძალაში რჩება არჩილისეული შეფასება). მაგრამ ქართული მეტყველებისა და სტილის დაცვის თვალსაზრისით

²⁵ C⁸ ნუსხის მიხედვით არის გაცემებული პოემის სტროფების სათვალავი და ამიტომ მიიღო საჩოთირო სახე ავთანდილის ანდერძის სტროფთა ნუმერაციამ.

იგი შესამჩნევად სკობნის ზოგ თანამოკალმეს, მაგალითად III პლასტის, C რედაქციის ჩანართების, ავტორს.

მესამე პლასტი სულ 48 სტროფს შეადგენს. ამათგან 12 (422—433) ერთ ეპიზოდს ქმნის და ვრცლად აღწერს ფარსადანის სამეფო კარზე გამართულ ლხინსა და ნადირობა-ასპარეზობას სარიდანის ქვეშევრდომად შეწყნარების გამო. დანარჩენი სტროფები ჩართულია სხვადასხვა ადგილას, პოემის პირველ ნუსამედში. ესენია (დიდი სათვალავით): 53, 61, 81, 83, 86, 88, 89, 91, 104, 106, 109, 111, 113, 115, 117, 127, 131, 134, 136, 138, 140, 142, 144, 146, 221, 225, 227, 344, 419, 484, 486, 488, 498, 552, 553, 559. აქედან 29 სტროფი დაწერილია მაღალი შაირით, 19 — დაბალი შაირით. მაჰამურად გართმული სტროფები არ გვხვდება.

ეს ჩანართები, მათი ზოგადი სახით, სხვა პლასტებზე (A, B, D რედაქციების ჩანართებზე) უფრო სუსტია. მათს აზრობრივ და მხატვრულ უსუსურობაში დარწმუნებისათვის საჭიროა უშუალოდ წაითხვა, მაგრამ სტროფების სრულად მოყვანის შესაძლებლობა აქ არ არის. მეოთხეელის ყურადღებას შევაჩერებთ მხოლოდ ზოგიერთ ენობრივად არასწორ და სტილისტურად გაუმართავ ფრაზაზე. ასეთები კი ამ ნაწილში შესამჩნევად მეტია, ვიდრე სხვა პლასტებში. მაგალითად: ურწყავად აღვისა მორჩი ითხეო (53), სწავლა სოფლისა ზნებართა (83), გაფიცე ჩემი მზებია (86), ვარდი შენი არ ვაქემიო (89). მორიენა (ან: მოირიენა) დღემ ღამესა, მისად ქვრეტად ჯარი ვიდა (111). აბრალობს, იკვირობდა, საბოძვარიც მისკენ რბოდა (117), მხეტია ჰხოცდეს ორმოც-ოცდეს (427), მე მივეგებე მეწისა (486), ლაშქართა სიმრავლითა მთა და ბარი აღუღდების (559). ამ მაგალითებს „უკეთესი“ (უფრო გამართული ან უფრო მისაღები) ვარიანტები ხელნაწერებში არა აქვთ. ისინი ავტორისეულია და რომელიმე გადამწერის უვიცობის ან უნებლიე შეცდომას შედეგად ვერ მივჩინებთ. ასეთი გამოთქმები კი, თითქოს, მოულოდნელია ქართველ საზოგადოებაში და ქართულ მწერლობაზე აღზრდილი კაცისაგან.

ამავე პლასტში უფრო ხშირად გვხვდება უცხოური (არაბულ-სპარსული) წარმოშობის სიტყვები. მაგალითად, **დრიშობ** (86) უნდა მოდიოდეს არაბული—ღრმ ან ყრმ—სიტყვებიდან, რომლებიც ყვირილს, ყაყანს ან თავხედობას, უხეშობას ნიშნავს. „ტირილსა მისცა ხვესია“ (138), ჰვავს (—ხავეს —ხვესი) — სურვილი, ცთუნება. „ნაძლევითა ავს ისპასა... ამოჰხოცდეს“ (427). ისპა, რაც მამაცს, მეომარს ნიშნავს, სხვა მწერლებთანაც გვხვდება, მაგრამ მოყვანილ ტაეაში გაუგებარია ნადირის ჯოგის მიმართ ამ სიტყვის ხმარება. „ზატელმან წიგნი მკადრა... **ლყზიანი**, საუჯადრო, დაწერილი ილაათითა“ (553). ლყაბი და ილაათი (აქედან — ილეთი) დიდი ხნის შემოსულია ქართულში, მაგრამ ამ სიტყვებს ჯერაც არ დაუქარგავთ უცხოური იერი.

თუმცა ვერც **ნანუჩა** იცავს ყოველთვის ენის ნორმებს. ზოგჯერ ბუნებრივ გამოთქმას არღვევს ან სიტყვის ხელოვნურ ფორმას ქმნის. მაგალითად, აზრი ბუნდოვანია და ტაეები გაუმართავი 43, 286, 289, 345, 470, 2071 სტროფებში. მაგრამ ასეთი რამ მეორე პლასტში ისე ხშირად მაინც არ გვხვდება, როგორც მესამე პლასტის ჩანართებშია.

მოვიყვანთ ზოგიერთ ძნელად გასაგებ ან გაუმართავ ადგილს ნანუჩასეულ სტროფებიდან. მაგალითად, იგი თინათინის შესახებ ამბობს: როსტევენს „ესვა ქალი მნათობი, თვალთა თუთია **დენისა**, შემხედთა სულის წამლები, ვერ მხედთა **ამაგზენისა**“ (ვარიანტი: ამაზრზენისა. 43).

ნანუჩა ავთანდილს ათქმევინებს თინათინის მიმართ: „ჰე, მოგშორდა, ჩემო მზეო, მომხვდეს შენი თუ შოვება, იყოს ჩემთა ჭირთა ნაცვლად ნეტარ მე და იშოვება“ (286).

მკვლევარი გ. კარტოზია ბოლო სიტყვაში იშო-ს სიხარულის გამომხატველ შორისდებულად თვლის და საჭიროდ მიაჩნია, რომ ის ტირეთი გამოიყოს ვება-სავან, როგორც შინაარსით საპირისპირო შორისდებულისაგან, ამ ტაეპების აზრს კი ასე განმარტავს: „თუ შენ ვიშოვი, ჩემთა ჭირთა ნაცვლი რქნება ნეტავი, ვებას (= ვაების) ნაცვლი კი — იშო“. „ვეფხისტყაოსნის“ მთავარმა რედაქციამ გაიზიარა ეს გაგება და „იშო-ვებას“ ტირეთი დაწერილობა მიიღო²⁶ (ხელნაწერებში იგი ერთ სიტყვად იკითხება: იშოვება, იშოვება ან ისშოვება). ამ რელაქტირებით ტაეპების აზრი კი ლოგიკური გახდა, მაგრამ მათ სიტყვათა შეწყობასა და სტილს პოეტური მინც ვერ ეთქმის.

ძნელად ასახსნელი გამოთქმა 289-ე სტროფშიც, სადაც ტარიელის მთარახით „შემწიფებული“ ხატავლი მონადირენი ამბობენ ვითომ:

ჩვენ მისითა მიზეზითა აჲ ვართ, ლომო, შეჭირვებთ,

ცაცა მისად არა ჰკვირან, მივიღოდა თავის ნებით,

შესაპყრობლად ხელი ვკადრეთ...

აქ ცა შეიძლება გავიგოთ როგორც ღმერთის სინონიმი. შდრ. რუსთველის: „ცამცა მრისხავს“ (531), „ცა, წყალობისა მოთველი“ (857) და სხვ. მაგრამ წინადადების აზრი რა არის? — ცაც მის გამო არა ჰკვირს, ე. ი. ღმერთსაც მისი არაფერი უკვირს. თუ: იმ მოყმეს (ჩვენ კი არა) თვით ცაც (ღმერთიც) არაფრად მიაჩნია?

ბუნდოვანი ადგილები და გაუმართავი გამოთქმები სხვა სტროფებშიც გვხვდება, მაგრამ საერთო შთაბეჭდილებით, ნანუჩა უკეთესი ლექსის მკეთებელია, ვიდრე მესამე პლასტის უცნობი ავტორი.

Г. Х. АРАБУЛИ

НАНУЧА И ИНТЕРПОЛЯЦИИ ПОЭМЫ Ш. РУСТАВЕЛИ «ВИТЯЗЬ В БАРСОВОЙ ШКУРЕ»

Резюме

В статье выясняется, какие из многочисленных интерполяций поэмы Руставели принадлежат Нануче (Манучару) Цицишвили, жившему в первой половине XVII века.

В рукописи С³ (H-757) к подавляющему большинству вставок и дополнений приписаны начальные буквы имени Нануча (ბა Na, ბბ Nan и др.), что вводит в заблуждение некоторых исследователей. Надо полагать, что эти приписки сделаны во время подготовительных работ первого издания «Витязя в барсовой шкуре» (1712 г.). В рукописи приписками помечены не только интерполяции Нанучи, но и все те строфы, которые редакторами считались позднейшими вставками.

Нануче принадлежит только второй пласт (по классификации проф. С. С. Цицишвили) вставок (70 строф) и первое завешание Автандила (16 строф), наличием которых рукописи редакции В отличаются от рукописей редакций А и D.

²⁶ „მაცნე“, ენისა და ლიტერატურის სერია, 1974, № 4, გვ. 209.

საქართველოს სსრ მეცნიერებათა აკადემიის პრეზიდიუმთან არსებული შ. რუსთაველის პოემა ვეფხისტყაოსნის აკადემიური ტექსტის დამდგენი კომისია წარმოადგინა „ვეფხისტყაოსნის“ აკადემიური ტექსტის დამდგენა კომისიამ

ჯ მ ფ რ ი კ ა რ - შ ა რ ის ნ ი

მ ა მ ს ი მ ა ლ მ ს რ ა მ ბ ლ ის პ ი რ ო ვ ნ ე მ ბ ის ფ ო ლ კ ლ ო რ ი ზ ა ც ი ა

ჩვენი წელთაღრიცხვის 662 წელს მეშვიდე საუკუნის უთვალსაჩინოესმა ბიზანტიელმა თეოლოგმა მაქსიმე აღმსარებელმა თავისი ინტენსიური მოღვაწეობა და წინააღმდეგობებით აღსავსე! ხანგრძლივი ცხოვრება იმით დაასრულა, რომ საბოლოოდ იგი კონსტანტინეპოლში დააპატიმრეს და მწვალებლად გამოაცხადეს. ენის ამოგლეჯისა და მარჯვენის მოკვეთის შემდეგ იგი ფეხშიშველი მოათარეს ქალაქის თორმეტ უბანში და ბოლოს ლაზეთში გადაასახლეს, სადაც მან იმავე წლის ივნისის დამდეგს ჩააღწია. ამ დროისათვის ქართულმა მართლმადიდებელურმა ეკლესიამ, მაქსიმესა და სხვა ბიზანტიელ თეოლოგთა მსგავსად, დიოფიზიტური ორიენტაცია აირჩია, მაგრამ, მიუხედავად ამისა, მაქსიმეს აქ ცივად შეხვდნენ. მოხუცი და დაუძლურებული მაქსიმე ხის ტოტებისაგან შეკრული საკაცით მიიყვანეს მთაზე მდებარე ციხეში².

ჩვენს ხელთ არსებული ერთადერთი იმდროინდელი წყარო—ეს არის წერილი, რომელიც ბერძნულად დაწერა მაქსიმეს ერთ-ერთმა მიმდევარმა ანასტასი აპოკრისიარმა³. იგი მაქსიმეს თან გაჰყვა ლაზეთში, მაგრამ ჩასვლისთანავე ისინი დასცილდნენ ერთმანეთს. ეს წერილი უნდა დაწერილიყო მხოლოდ მას შემდეგ, რაც ანასტასი მოაგროვებდა ცნობებს თავისი მოძღვრის სიკვდილის შესახებ. აღნიშნული წერილიდან ვიგებთ, რომ ამ ციხეში მაქსიმეს მცირე ხანი დაუყვია. ლაზეთში დიდი ხნის ჩასული არც იყო, რომ იწინასწარმეტყველა თავისი სიკვდილის დღე და, მართლაც, დათქმულ დღესვე — 662 წლის 13 აგვისტოს — აღესრულა. ანასტასის თქმით, მაქსიმე უენოდაც კარგად ახერხებდა ჭეშმარიტების ქადაგებას⁴. მაქსიმეს დაკრძალვის შემდეგ მის საფლავს კარგა ხნის განმავლობაში ღამდამობით სამი სასწაულებრივი ლამპარი ანათებდა. ანასტასი იმასაც აღნიშნავს, რომ რამდენიმე წლის შემდეგ, როცა იგი გაესაუბრა ამ ციხის მახლობლად მცხოვრებ ადგილობრივ მკვიდრთ, მათ დაიფიცეს, რომ მოწმენი იყვნენ მაქსიმეს სასწაულომოქმედებისა⁵. მართალია, ანასტასი ვალდებული იყო, კიდევ მოეთხორო ამ წმინდა კაცის სიკვდილთან დაკავშირებულ სასწაულოთა შესახებ, მაგრამ ჩვენთვის თვით ეს ფაქტიც მნიშვნელოვანია, რომ მაქსიმეს სიკვდილიდან რამდენიმე წლის შემდეგაც ადგილობრივი მცხოვრებლები კვლავ ამ სასწაულებზე ლაპარაკობდნენ. სულ მცირე დროც კი საკმარისი აღმოჩნდა იმისათვის, რომ მაქსიმე ლეგენდარულ გმირად ქცეულიყო: ადვილი შესაძლებელია, იგი ხსომებოდათ როგორც მსოფლიო მნიშვნელობის აღამიანი, რომელიც თავგამოდებით იცავდა თავის მრწამსს და რომელიც შეიძლებოდა ეწამებინათ, მაგრამ ვერ გაეჩუმებინათ, ვერც დაეოკებინათ და ვერც მოეკლათ — მან (უენოდ, უტყვად) იწინასწარმეტყველა თავისი სიკვდილი და თავისითვე მოკვდა.

როცა დროის ასეთ დიდ პერიოდებთან ვვაჭვს საქმე, ძნელია ზუსტ თა-

რიღებზე ლაპარაკი, მაგრამ გვერდს მაინც ვერ აუვლოთ ერთ მეტად საგულისხმო ისტორიულ დამთხვევას, რომელმაც შეიძლება ერთგვარად ახსნას ის მოვლენა, რომელზედაც გვირდა ვიმსჯელოთ მაქსიმეს პიროვნების ფოლკლორიზაციასთან დაკავშირებით.

ერთ-ერთი ცნობილი ქართული გამოკვლევის მიხედვით⁶, მეშვიდე საუკუნემდე ძველი ქართული წარმართული კალენდარი 14 აგვისტოდან იწყებოდა. ეს იმას გვაგვარაულებინებს, რომ მაქსიმე უნდა გარდაცვლილიყო ძველი ქართული წარმართული წლის ბოლო დღეს. ი. ჯავახიშვილს „ქართველი ერის ისტორიის“ I ტომში მოყვანილი აქვს იმავე თარიღთან დაკავშირებული წარმართული დღესასწაულები: „სოფ. აწყურში 14 აგვისტოს საღამოთი ქართლიდან, კახეთიდან, ქიზიყიდან, თუმ-ფშაგ-ჩეკესურეთიდან დიდძალი მლოცავი მოიყრის ხოლმე თავს“⁷. ამ დღესასწაულის ერთ-ერთი ელემენტი ისაა, რომ თეთრი გიორგის ერთ-ერთი მონათავანი დაეცემა ეკლესიის კარების წინ. ი. ჯავახიშვილი ფიქრობს, რომ ეს მონა შეწირულ მსხვერპლს უნდა წარმოადგენდეს. „დასასრულ, როგორც სტრაბონის დროს მთავრის ტაძრად მოსული მლოცავები მსხვერპლად შეწირულ მონას ფეხს დაადგამდნენ ხოლმე, რომ ამრიგად ცოდვებისაგან განწმენდილიყვნენ, აწაიარაღვე ეხლაც თეთრი გიორგის საყდარში შემავალმა ხალხმა კარებს წინ დაცემულ მონას ზედ უნდა გადააბიჯოს ხოლმე და ფეხი დაადგას“⁸. ი. ჯავახიშვილს აქვს სხვა მაგალითებიც დასავლეთ საქართველოდან და ცხადია, რომ ძველად, იმ დროს ყოფილა წლის ბოლოსთან დაკავშირებული ამგვარი რიტუალები, რომლებსაც ვხვდებით ბევრი ხალხის წეს-ჩვეულებებში, ე. ი. საზოგადოების განწმენდა ძველი წელწადის წარმომადგენლის მსხვერპლად შეწირვით⁹. თუ ეს ასეა, მაშინ მაქსიმეს სიკვდილი შეიძლება ბუნებრივად დაუკავშირდეს კოსმოსურ მოვლენას.

ბერძნულ წყაროებში მოხსენიებული მთის ციხე-სიმაგრის ადგილმდებარეობა ამ საუკუნის დამდეგს მეცნიერების ყურადღების საგანს წარმოადგენდა როგორც საქართველოში, ისე რუსეთში. კ. კეკელიძემ¹⁰ პირველმა შეკრიბა და გამოაქვეყნა ბერძნული და ქართული წყაროების ყველა სათანადო ნაწყვეტი. მის კვალს მისდია მ. ბრილიანტოვმა¹¹, რომელმაც ეს მასალა კიდევ უფრო განავრცო.

ამ მეცნიერთა დასკვნით, ბერძნულ წყაროში მოხსენიებული ადგილი გულისხმობდა ლეჩხუმ-სვანეთის საზღვარზე მდებარე მურის ციხეს. მას ჩაუღის ცხენისწყალი, რომელიც ლეჩხუმში სწორედ მურის ხიდან შემოდის. მის მარცხენა ნაპირზე, ვაკეზე, შემორჩენილია ნაეკლესიარი, რომელიც მაქსიმეს სახელზე აუვიათ მისსავე საფლავზე. უფრო მოშორებით, იმავე მხარეს, დაბა ცაგერის ვადმოლმა, რამდენიმე პატარა სოფელია, რომლებიც სადევნიაროში (სოფ. დეხვირის საზოგადოებაში) ერთიანდება. კ. კეკელიძემ პირველმა გამოაქვეყნა თავისი შეხედულების დასამტკიცებლად ლეგენდა ერთ დევნიარულზე, რომელსაც თითქოს წმინდა მაქსიმე მოუკლავს¹².

ლეჩხუმში დღემდე შემონახულია სხოვნა წმ. მაქსიმეს ცხოვრების უკანასკნელი დღეების შესახებ¹³. ლეჩხუმელები იცნობენ მაქსიმეს ცხოვრების ამბავს და შეუძლიათ კიდევ მისი უკანასკნელი განსასვენებელი ადგილის ჩვენება. ძნელია იმის თქმა, რამდენად შეეფერება ლეჩხუმელთა მონაყოლი სინამდვილეს, მაგრამ ეკლესიის ნანგრევებს შორის ყურადღებას იქცევს ერთი ნიში,

სადაც წმ. მაქსიმეს სახელზე სწირავენ ხურდა ფულს, სანთლებს, კვერბებს. ყოველივე ეს ცოცხალი მოწმეა ცამეტი საუკუნის წინათ გარდაცვლილი წმინდანის ხსოვნისა. ადგილობრივ ინფორმატორთა ცნობით, ერთი დეხვირელის ოჯახის ქალები, იმის გამო, რომ მათი ოჯახის ერთ-ერთ წინაპართაგანს წმ. მაქსიმე მოუკლავს, დღემდე ყოველწლიურად დადიან მაქსიმეს სამლოცველოში მათი საუკუნო დანაშაულის გამოსასყიდად.

საოცარია ამ კაცის ხსოვნის სიცხველე, რაც ამ ხნის მანძილზე გადაეცემა თაობიდან თაობას. დამაფიქრებელია ისიც, რომ ჩვენამდე მან მოაღწია როგორც მოკლულმა — თუმცა სინამდვილეში იგი თავისი სიკვდილით მოკვდა — და იმათივე სწორედ ამიტომ მიიქცია კიდევ ყურადღება.

ამ პრობლემების გადაჭრა სრულიად შეუძლებელი იქნებოდა, ხელთ რომ არ გვექონოდა მ. ჩიქოვანის მიერ მოპოვებული ფოლკლორული მასალა მაქსიმეს შესახებ, ისევე როგორც მის მიერვე აღწერილი, აწ უკვე გადავარდნილი რიტუალი „მურობა“, რომლისთვისაც აქამდე სათანადო ყურადღება არ მიუქცევიათ¹⁴.

მაქსიმესთან დაკავშირებული ლეგენდები და რიტუალები შეიცავს მრავალ საინტერესო მოტივსა და ელემენტს, რომელთა ახსნა და ინტერპრეტაცია საგანგებო კვლევას მოითხოვს. რამდენადაც წინამდებარე წერილის მიზანია აჩვენოს და შეძლებისდაგვარად ახსნას ისტორიული მაქსიმე აღმსარებლის ტრანსფორმაცია ლეგენდარულ წმინდა მაქსიმედ, ჩვენ ამ უხვ მასალას და მასთან დაკავშირებულ საკითხებს მხოლოდ ზოგად ხაზებში განვიხილავთ. კერძოდ, ჩვენ აქ არ შევეხებით ცაცხვისა და მაქსიმეს ურთიერთდამოკიდებულებას, ანდა მაქსიმეს საავდრო ღრუბლად ქცევის მიზეზსა თუ მნიშვნელობას, რაც უკავშირდება ამ რიტუალში მის მოვლინებას წვიმის ღვთაებად¹⁵, და ა. შ. მაქსიმეს ვინაობის გასაღებს თვით ეს ლეგენდა გვაწვდის: თუმცა ამ რიტუალს შემოუნახავს ზოგიერთი თავდაპირველი სტრუქტურული ნიშან-თვისება, მაგრამ, იმის გამო, რომ ეს რიტუალი თანდათანობით დავიწყებას მიეცა და ახლებურად იქნა გააზრებული, იგი ჩამოყალიბდა როგორც ტაროსის რიტუალი.

აქ თანამიმდევრულად წარმოვადგენთ მხოლოდ ნაწყვეტებს¹⁶ ამ ლეგენდიდან, „მურობის“ რიტუალი კი ცალკეა შესასწავლი.

ა) მაქსიმე: „წმინდა მაქსიმე (ვინ იყო და საიდან იყო, არავინ იცის) დადიოდა სოფლა-სოფლა“ (I, 1—2); „მისი ერთ ადგილზე გაჩერება არ იქნებოდა“ (VIII, 1—2); „წმინდა კაცი ყოფილა (V, 1); კეთილი კაცი, ღვთისმორწმუნე, და კაცთმოყვარე“ (X, 4—5); „მოხვდა დეხვირში... მარიამობის თვე იყო, კალოზა, ხალხი პურს ლეწავდა“, (ალ. 3—4, შდრ. VIII, 5—6); „მაქსიმე ცაცხვის ღრუში ცხოვრობდა“ (IX, 1, შდრ. VI, 1).

ბ) ჭაბუკიანი (ქარეშვილი): „აზი (მავნებელი, უკეთური, უსამართლო) კაცი ცხოვრობდა დეხვირში“ (I, 3; III, 1—2; V, 1—2; VII, 11; X, 2—3); „ორნაირი გვარი ჰქონდა“ (II, 5—6, შდრ., VII, 7—8); „ჩვეულებათა ჰქონდა, რომ საქონელს სხვის ყანაში შედენიდა და აკმევდა, უქმესაც ტეხდა“ (VIII, 4—5).

გ) მაქსიმე უპირისპირდება ბოროტს: „მაქსიმე (უხილავად) ხარებს გადმორეკდა“ (I, 5, 11, შდრ. X, 5—7, ალ. 8—9, 13); „მავნებლობას რო კაცი იზამდა, მაქსიმე ხუობდა: უქმის ქნაც და ჭირნახულის წახდენაც სწყინდა“ (VIII, 2—3).

დ) შ ე უ რ ი გ ე ბ ლ ო ბ ა : „ჭაბუკიანი თანახმა არ იყო და თავისას აგრძელებდა“ (II, 11—12); „მტრობაც შენიშნა“ (VIII, 10); „მაქსიმე... ჯიღევ სხვა საძველს აყენებდა იმ ავ კაცს“ (I, 6—7); „როცა ის (ჭაბუკიანი) კალოს ჩაიდამდა, მაქსიმე ნისლად იქცეოდა და პურს უცვარავდა“ (I, 7—8).

ე) ჭ ა ბ უ კ ი ა ნ ი კ ლ ა ვ ს მ ა ქ ს ი მ ე ს : „ჭაბუკიანმა ვერავინ დინახა და ნისლს ესროლა თოფი“ (I, 13—14); „გადმოვარდა კი კაცი“ (IV, 2—3).

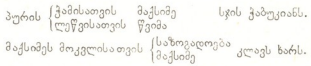
ვ) ჭ ა ბ უ კ ი ა ნ ი ც დ ი ლ ო ბ ს დ ა მ ა რ ხ ო ს გ ვ ა მ ი : „მეინდომა მისი დამალვა. დაფლა ისეთ ადგილას, რომ არავის მიგნება არ შეეძლო, მაგრამ არ გაჩერდა. შემდეგ მეორე ადგილას გადასვენა... ყოველთვის ზეით ამოდიოდა მისი გვამი“, (I, 15—18); „ასე ეწამა მკვლელი!“ (X, 12). (ვარიანტებიდან ჩანს ათიოდე სასაფლაო ადგილი, სახელდობრ: ცაცხვის ხეებთან, ცხეთის და ჩხუტელის ეკლესიასთან, მთის წვერებზე მდებარე და ა. შ.).

ზ) მ ა ქ ს ი მ ე ა რ ი გ ე ბ ს ხ ა ლ ხ ს , რ ო გ ო რ მ ო ი ქ ც ე ს : „ჩვენება ნახა“ (VIII, 15); „გამოუტყდა მეზობლებს (ღვდელს), რაც დემართა“ (აღ. 33, I, 22—23); „წმინდა მაქსიმე გამეცხადა და უთხრა: დამაკართ მარხილზე, დოუზით ურა, გაუხედნელი (დაუწმინდელი, I, 20) ხარები, და სადაც ესენი მივიდენ და გაჩერდენ, იქ დამსაფლავეთო“ (II, 33—35); „იქვე დაკალით შეჭამონო“ (I, 25—27).

თ) ხ ა ლ ხ ი ა ს რ უ ლ ე ბ ს მ ა ქ ს ი მ ე ს ს უ რ ვ ი ლ ს : „მართლაც, ასე მოიქცენ... ხალხი დაქმყოფილდა და წავიდენ“ (I, 27—29); „ხალხმა შეჭამა ხორცი“ (II, 40).

ხალხური წარმოდგენის მიხედვით, მაქსიმე აშკარად უცხოელი, სხვა სამყაროდან მოსული, ღვთის მოვლენილი კაცია. იგი მუდმივ მოძრაობაშია და მასთანა დაკავშირებული წესრიგი და ტრადიციული სამართალი. მაქსიმე სჯის მამაპაპურ წეს-ჩვეულებათა დამრღვევთ და ღრმად განიცდის, როცა პური ნადგურდება. ქარემწვილ-ჭაბუკიანი მავნე არსებაა — რენეგატია. იგი მარცვლეულს ანადგურებს (ხარებს უშვებს ყანაში მის შესაჭმელად ანდა ლეწავს) და წინაპართა ადათ-წესებს უგულვებელყოფს. მაქსიმე პურის მხარეზეა, როცა გლეხს ებრძვის: იგი ხარებს მიერეკება პურის ყანიდან და წვიმას მოუვლენს, რათა გლეხს ლეწვა შეაწყვეტიროს. ქარემწვილი კლავს მაქსიმეს, ე. ი. ისევე ეტყევა მას, როგორც პურს მოექცა¹⁷, ბოლოს კი მშვიდობისა და წესრიგის დასამყარებლად მაქსიმე მოითხოვს (ორი) ხარის დაკვლას.

ურთიერთობათა სტრუქტურა ასეთია:

ამ სქემის პირველ სვეტში მაქსიმე გათანაბრებულია პურთან. მაქსიმე, ჩვენი ფიქრით, არის თვით „მარცვლეულის სული“ და არა „მარცვლეულის სულის წარმომადგენელი“, როგორც ფიქრობს ფრეიზერი მაქსიმეს მსგავს მითითურ პერსონაჟებზე¹⁸. მიწათმოქმედთა საზოგადოებაში მარცვლეულის სული თავს კი არ იკლავს, არამედ იგი აუცილებლად სხვამ უნდა მოკლას. მარცვლეულის სულის მკვლელად კი უნდა ვიგულისხმოთ მისი წარმომადგენელი, ანდა მარცვლეულის სულის ხელახლა დაბადებისათვის საჭირო მსხვერპლი, რომელიც ორი ასპექტით არის აქ წარმოდგენილი — ჭაბუკიანისა და ხარების

ასპექტით. ჰაბტუკიანს ხარები ჰყავს, და მათი ჰმევა თუ გამოყენება პურის ლე-
 წეაში („მოკვლაში“) — ეს იგივეა, რაც ჰაბტუკიანის მიერ მაქსიმეს მოკვლა
 (ანდა „ლეწეა“), ოღონდ სხვა სიბრტყეზე.

ჩვენი სქემის მესამე სევეტში მაქსიმე გატოლებულია წვიმასა და საზოგა-
 დობასთან. ლეგენდა აშკარად გვაუწყებს, რომ მაქსიმე იტყევა ნისლად ან
 საედრო ღრუბლად, მაგრამ მისი კავშირი საზოგადობასთან ნაკლებ გამოკვე-
 თილია. მაქსიმე მოძღვრავს ხალხს, თუ როგორ უნდა დაამყაროს მშვიდობიან-
 ნობა, რასაც ხალხი აღასრულებს კიდევ მაქსიმეს სახელით. მიუხედავად ამისა,
 სინამდვილეში საზოგადოება, ჩანს, უფრო მჭიდროდაა დაკავშირებული გლებ
 ქარემშვილთან: მისი, როგორც გამანადგურებლის, ვინაობა—მის მიერ ხორ-
 ბლის ლეწეა და ჰამა, წინაპართა კანონების უგულვებლყოფა („უქმის ტეხა“) ნაკლებად
 განასხვავებს მას საზოგადოების სხვა წევრთაგან მიწათმოქმედთა
 საზოგადოებაში. საგულისხმოა, რომ მაქსიმე წვიმად მოველინება მხოლოდ
 ქარემშვილის კალოს. ეს იმიტომ ხომ არ ხდება, რომ მას სხვა სახელიც ჰქვია—
 ჰაბტუკიანი? განა არ შეიძლება დავუშვათ, რომ ქარემშვილი რაღაც განსაკუთ-
 რებული მიზეზის გამო მინც გამოირჩევა საზოგადოების დანარჩენი წევრე-
 ბისგან და შემკულია „ჰაბტუკის“ ეპითეტით, რომელიც მოიცავს ახალგაზრდო-
 ბის, სიამაყისა და თვითნებობის ცნებას? თუნდაც ვერ მოხერხდეს ჰაბტუკისა
 და ხარის უშუალო დაკავშირება, ქართული ეთნოგრაფიული მასალა იძლევა
 მათი დაკავშირების საშუალებას¹⁹. ამგვარად, „ჰაბტუკი“ იტყევა „განტეგების
 ვაცად“, რომელიც თავის თავზე იღებს მთელი საზოგადოების ცოდვებს და
 თავისი განდევნილობისა და მსხვერპლად ქცევის მეოხებით გამოისყიდის სა-
 ერთო დანაშაულს. ამ რიტუალის შესრულებით საზოგადოება თავს აღწევს
 „ჰაბტუკში“ განსახიერებულ სიავეს და კვლავ აღორძინდება. ამის შემდეგ სა-
 ზოგადობას უკვე შეუძლია მიიღოს მაქსიმეს სახით წარმოდგენილი წმინდა
 სიკეთე.

ეს რიტუალ-მიტოსი, ჩვენი ლეგენდის მიხედვით, ძალიან უახლოვდება
 მ. ელიადეს მიერ განხილულ „პირველი ნაყოფის“ რიტუალებს²⁰. იგი მიუთი-
 თებს, რომ ახალი მოსავლის ჰამას თან სდევს გარკვეული საფრთხეც: არსე-
 ბობს ამ ჰირნახულის დაღვევის საშიშროება და, ამდენად, შურისძიების საფრ-
 თხეც ამ მოსავალში არსებული „ძალისაგან“. ჰირნახულის ხარჯვას უნდა მო-
 ჰყვეს განწმენის რიტუალი (მაგ., განტეგების ვაცის მეშვეობით), მსხვერპლ-
 შეწირვით საზოგადოება ხელახლა უნდა აღორძინდეს და საწყისი დრო ისევ
 უკან უნდა მობრუნდეს. სისტემა საქმაოდ მარტივია: „პირველი ნაყოფის“ ჰა-
 მის შშიმ გულისხმობს მოსავლის მჰამელის, შურისძიების ობიექტის (წყლით
 გაქლენთა ან მკვლელობა, რაც გვხვდება როგორც ფრეიზერის მიერ დამოწმე-
 ბულ მოსავლის აღების ჩვეულებებში, ასევე ჩვენს ლეგენდაში), ამორჩევას და
 საზოგადოების განწმენდას მისი დანაშაულისაგან განდევნისა და მსხვერპლშე-
 წირვის საშუალებით. ხარისათვის ან „ჰაბტუკისათვის“ „პირველი ნაყოფის“ და-
 ტოვების ანალოგიური რიტუალი იძებნება ქართულ ეთნოგრაფიულ მასალა-
 შიც, რომლის მიხედვით ჰორწინების ღამეს საქმრომ რაიმე განსაცდელის თა-
 ვიდან ასაცილებლად ღვთაება „ჰაბტუკს“ უნდა დაუთმოს საცოლუ²¹. ჰაბტუკი
 ცოდვას სჩადის, ცოდვას თავის თავზე იღებს და, ამრიგად, საზოგადოებას
 წმენდს დანაშაულისაგან; დედამიწა, ვითარცა საცოლე, ხარის ან ჰაბტუკის სი-
 სხლს საქირობებს მანამდე, ვიდრე განაყოფიერება არ მოხდება.

„პირველი ნაყოფის“ შექმნის შემდეგ ხარები სოფლიდან უნდა განიდევნონ, რათა საზოგადოება განიწმინდოს. ეს მოტივი მხარს უჭერს ჯ. ფრეიზერის კარგად დასაბუთებულ მსჯელობას „სიიავის განდევნის“ თაობაზე²². მარხილი სიმბოლურად ყოველგვარი სიიავის მატარებელია, ხარებს კი, თავის მხრივ, იგი საზოგადოების გარეთ გააქვთ. მოსალოდნელი იყო, რომ ამ მარხილით ჭაბუკი განიდევნებოდა და მსხვერპლად იქნებოდა შეწირული მურის ხიდის მახლობელ მინდორში, მაგრამ მაქსიმე, რომელიც დაკავშირებულია საზოგადოებასთან (ე. ი. განმდევნელთან), ბოლოს როგორღაც თვითონ მოხვდება ამ მარხილში. მაქსიმეს ორგვარი როლი აქვს დაკისრებული: ერთი მხრივ, პასიური, როცა იგი მოკლული მარცვლეულის სულს ასახიერებს, მეორე მხრივ კი — აქტიური, როცა იგი გვევლინება რიტუალის შემსრულებლად (ე. ი. მკვლელად). მაქსიმე ამასაც არ სჯერდება და მსხვერპლის პოზიციას იკავებს. სწორედ ამ გარემოებას უნდა გავთანაბრებინა წმინდანი ხარებთან და ჭაბუკთან და, ამრიგად, მითოსიც უნდა დაცლილიყო თავისი შინაარსისაგან. ჯ. ფრეიზერი აქ უთუოდ ამკობინებდა მაქსიმესთვის მარცვლეულის სულის წარმომადგენელი ეწოდებინა, მაგრამ ჩვენი მითოსი არ იძლევა ამის საშუალებას. ძნელი არ არის იმის გაგება, თუ რატომ უნდა ახლდეს ხორბალი თავის წარმომადგენელსა თუ მსხვერპლს (ეს ჩვენს მითოსშიც ასეა და მოსავლის აღებასთან დაკავშირებულ ფრეიზერისეულ მასალებშიც); ეს იმიტომ ხდება, რომ განწმენდის აქტი მხოლოდ მკვლელის განდევნას კი არ გულისხმობს, არამედ აგრეთვე მოკლული, შექმნილი (წაბილწული) ნაყოფის განდევნასაც (იხეება იგი განტევების ვაცის მუცელში, ხარის ფიტულსა თუ ტიკინაში, თუ მარხილში). ხორბალი და ხარი მჭიდროდ არიან ერთმანეთთან დაკავშირებულნი. ვიდრე ხარი (ჭაბუკი) არ მოიკვლება, მარცვლეული (თუ მაქსიმეს სხეული) ვერ დაითესება (ან დაიმარხება). ჯ. ფრეიზერი გვაძლევს იმის მაგალითებს, რომ ხორბალი შეიძლება აღმოცენდეს მხოლოდ მოკლული ხარიდან²³. მაქსიმე დროებით ჭაბუკიანის (თუ ხარების) „შიგნითაა“ და ამ (ურჩხულეგბრივი) ხარების (მუცლიდან) მოკვლისას, მაქსიმეს შეუძლია ხელახლა დაიბადოს, ხორბალს კი — ხელახლა აღმოცენდეს.

ბერძნული რიტუალი ბუფონია („ხარის მოკვლა“) ნათლად ადასტურებს ხორბლისა და ხარის ამგვარ ურთიერთობას. ყოველწლიურად იმ დროს, როცა ატიკაში ლეწვა თავდებოდა, აკროპოლისის საკურთხეველზე მარცვლეულს დადებდნენ და ხარებს გარშემო შემოატარებდნენ. თუკი ხარი შესაწირავ მარცვლეულს შეჭამდა, მას მოკლავდნენ, შეჭამდნენ, გამოშიგნული ხარის ფიტულს ისევ რითიმე დატენიდნენ, დადგამდნენ და გუთანში შეაბამდნენ; შემდეგ ასრულებდნენ რთულ რიტუალს ხარის მკვლელის „დასასჯელად“, ხოლო დასაკლავ იარაღებს (ცულსა და დანას) ზღვაში ყრიდნენ²⁴.

ეს რიტუალი ერთმანეთს უკავშირებს მოსავლის აღებასა და ხვნას. ამ უკანასკნელს ვერ დაიწყებდნენ, სანამ ხარს არ დაკლავდნენ (და ვიდრე იგი არ აღდგებოდა). ძველი ქართული კალენდარი, როგორც გარკვეულია, თავდებოდა მოსავლის აღებით და იწყებოდა ხორბლის თესვით აგვისტოში²⁵. ისტორიული მაქსიმეს ლეჩხუმში ყოფნა სწორედ ამ პერიოდს ემთხვევა; იგი ცხოვრობდა მოსავლის აღების დროს, მიიცვალა და დაიმარხა ხვნა-თესვის დაწყების წინა დღეს, ხოლო მისი ფოლკლორული სახე, წმ. მაქსიმე, მთავარ როლს ასრულებს წელიწადის დროთა ამავე ცვალებადობაში.

ხარის მკვლელის დანაშაულთან დაკავშირებული რთული და გაზვიადებული რიტუალი ატიკაში ავლენს საკრალურობასა და დიდ მნიშვნელობას, რომელსაც ანიჭებენ ამ მოვლენას. ეს ერთ-ერთი ელემენტთაგანია იმ რიტუალისა, რომელიც თავისთავად კი არ სრულდება, არამედ ხალხზეა დამოკიდებული. მისავალს ყოველწლიურად იღებენ, მარცვლეული თავისით მწიფდება და იღებება (ამ რიტუალში ხარები თვითონ ჭამენ მარცვლეულს), მაგრამ ხარის მოკვლა, რაც აუცილებელია ახალი მოსავლის მისაღებად, დამოკიდებულია მხოლოდ და მხოლოდ თვით ხალხზე, რომ ასსოვდეს ამ წმინდა საქმის — ყოველწლიური მსხვერპლშეწირვის — აღსრულება.

ადამიანის გაუცნობიერებელი შიში — არ დავიწყოს ზოგიერთი ძირითადი მითოსი — უმთავრესი ფაქტორია ამ რიტუალთა შესრულებისას. „პირველი ნაყოფის“ რიტუალში ადამიანს, შესაძლოა, ახსოვს ნაყოფის თავდაპირველი განადგურება. უჭმელიდ ადამიანი ვერ იცოცხლებს, ჭამა კი (პურისა თუ ყოველწლიურად დასათესი სხვა მარცვლეულისა) იგივეა, რაც განადგურება. ჭამა არის სიკვდილი და დარღვევა ბუნების უწყვეტობისა, სიცოცხლისა, სიკვდილისა და ხელახალი აღმოცენების მუდმივი ციკლისა. ჭამა ქაოსს წარმოშობს: მაქსიმეს „დათესვა“ შეუძლებელი ხდება. თუ მარცვლეული ბუნებრივად ცოცხლობს და თავისთავად, აუცდენელი სიკვდილით კვდება, თესლი დედამიწას უნდა დაუბრუნდეს, რათა მიმდევრო წელს ისევ აღმოცენდეს. მაგრამ მარცვლეულს, რომელიც ერთხელ უკვე შეიჭამა, უკან აღარ მიიღებს მისი მშობელი მიწა: იგი აღარ აღმოცენდება.

ადამიანმა მაშინ შექმნა ქაოსი, როცა პირველად გაბედა წლიური მოსავლის შეჭმა. მაგრამ მან მალევე ისწავლა, ხელახლა როგორ უნდა შეექმნა განადგურებული მოსავალი. ეს ხელახალი შექმნა უნდა დამსგავსებოდა პირველ შექმნას: „შექმნა მხოლოდ და მხოლოდ მსხვერპლად შეწირული არსებისაგან უნდა მომდინარეობდეს. საკვები მცენარეები მსხვერპლის სხეულიდან აღმოცნდება“²⁶. თუ ბუნების თავდაპირველი უწყვეტი ციკლი ერთხელ მაინც შეწყდება, იგი შეიცვლება ახალი ციკლით, რომელიც ემყარება ყოველწლიური მსხვერპლშეწირვის „ხელოვნურ ბიძგს“, ანუ პირველჩადენილი მკვლელობის ყოველწლიურ იმიტაციას.

ეს ხელოვნურად შექმნილი უწყვეტობა თუ ცივილიზაციის (ე. ი. მიწათმოქმედების) ახალი წესრიგი დაფუძნებულია მკვლელობასა და ჭამაზე, ოღონდ იგი დამოკიდებულია ხალხის ხსოვნაზე ამ ციკლის მიმდინარეობის შესახებ. მ. ელიადე რელიგიურ ცოდვად მიიჩნევს ხალხის მიერ ამ პროცესის დავიწყებას: „მთელი მათი რელიგიური ცხოვრება — ეს არის ხსოვნა, რომელსაც რიტუალები (პირველჩადენილი მკვლელობის იმიტაციით) ხელახლა აცოცხლებს და გადამწყვეტ როლს ასრულებს. ის, რაც პირველად მოხდა, არასდროს არ უნდა იქნეს დავიწყებული. დავიწყებაა ნამდვილი ცოდვა“²⁷.

საინტერესო მაგალითი იმისა, რომ ადამიანს არ ძალუძს მითოსური მკვლელობის დავიწყება, არის კენისა და აბელის ამბავი. „და იქმნა აბელ მწყემსი ცხოვართა, ხოლო კაინ იყო მშრომელი ქუეყანისა“ (შესაქმის წ. 4, 1). ეს არის ცნობილი დაპირისპირება ცხოველურისა და მარცვლეულისა. პირველი ბრძოლა ღვთის გულის მოგებას ისახავს მიზნად. ამ ბრძოლაში ცხოველური სული სძლევს მარცვლეულისას, ისევე როგორც ბუფონიის ღროს ხარი

ჭამს მარცვლეულს, და ჩვენს ლეგენდაში ჭაბუკიანი კლავს მაქსიმეს. შემდეგ კენი აბელს იწვევს ქალაქის გარეთ — მინდორში, რამაც მითოსი შეაქვს განწმენდის ელემენტით. „სწორედ ამ მინდორში, მოხსულ მიწაზე, რომელიც მოცემულ სიტუაციაში უნაყოფოა, კლავს მწყემსს, და, როგორც ვარაუდობენ, ეს მკვლელობა რიტუალური მოვლენაა, და არა იმპულსური, რაც შეიძლებოდა შურით ყოფილიყო გამოწვეული. ეს არის კოლექტიური რიტუალური მკვლელობა, რომლის მიზანი იყო მიწის განაყოფიერება მსხვერპლის სისხლით შორწყვის საშუალებით, ანუ, როგორც წერია: „...ქუეყანისაგან, რომელმან ვანიღო პირი თვისი შეწყყნარებად სისხლსა ძმისა კელისაგან შენისა“ (იქვე, 4, 11)²⁸.

მოსავლის აღებასთან დაკავშირებით ჯ. ფრეიზერის მსჯელობაში უამრავი შედარებითი მაგალითია მოხმობილი ზემოთქმულის დასადასტურებლად და ყველა მათგანის აქ მოყვანა საჭირო არ არის, მაგრამ საველისხმობა ერთი ინგლისური რიტუალი, რომელიც „ცეცხლწაკიდებული ბართლეს“ (Burning Bartle) სახელითაა ცნობილი. იგი მოგვაგონებს ჯ. ფრეიზერის მიერ აღწერილ მრავალ რიტუალს და სრულიად უპირისპირდება ჩვენს ლეგენდას²⁹. 24 აგვისტოს, წმ. ბართლომეს დღეს, იორკშირის საგრაფოში სოფლად დაატარებდნენ დიდ ტიკინას, შემდეგ კი სოფლის გარეთ გაიტანდნენ და დაწვავდნენ. რიტუალური სიმღერიდან ვიგებთ, რომ „ბართლე“ სადღაც კლდიან ქარაფებში დაჭრილა, მთის მდინარეში კისერი მოუტეხია და ბოლოს მდელაზე დამწვარა. სახელი „ბართლე“ უთუოდ წმ. ბართლომედან უნდა მომდინარეობდეს, თუმცა არავითარი კავშირი არა ჩანს ამ „ღვთაებასა“ და წმინდანს შორის, გარდა იმისა, რომ წარმართობის დროს ეს დღე ამ ღვთაებას ეძღვნებოდა, ქრისტიანობის შემოღების შემდეგ კი წმ. ბართლომეს დღედ გადაიქცა. წარმართულ ღვთაებას თავისუფლად შეიძლებოდა გადაეკმეოდა სახელი მას შემდეგ, რაც უფრო მისაღები ქრისტიანი წმინდანი მოახერხებდა წარმართული კულტის ლეგალიზებას ახალი რელიგიის ფარგლებში.

არსებობს რამდენიმე თეორია ბართლეს ვინაობისა თუ რაობის შესახებ. ზოგიერთის მიხედვით, იგი იყო საქონლის ქურდი გოლიათი, რომელიც გლეხებმა მოკლეს; სხვათა მიხედვით, ეს იყო ტყის სული და უკავშირდებოდა მოსავალსა და ნაყოფიერებას. ბართლე ჩვენთვის ნაცნობი პერსონაჟია: იგი ხეებთან და მოსავალთანაა დაკავშირებული, მას საქონელი ჰყავს, იგი გლეხებმა მოკლეს, მდინარეში ჩავადეს და მინდორში დაწვეს. იგი მსხვერპლია, ანდა ჩვენი ჭაბუკის მსგავსი პერსონაჟი. თუ დავუშვებდით მსგავსი რიტუალების არსებობას იორკშირისა და ლეჩესტერში სათანადო წმინდანების გამოჩენის დროს, ისმის კითხვა, რატომ და როგორ უნდა შეთავსებულიყვნენ ბართლომე და „ჭაბუკი“, მაშინ როცა მაქსიმე დაუპირისპირდა ამ უკანასკნელს?

„პირველი ნაყოფის“ ხელახლა შექმნის ეს რიტუალი ორ მკვლევლობაზე დაფუძნებული: მარცვლეულის ჭამა-მოკვლასა და მკვლელის კოლექტიურ მოკვლაზე. ბუფონიის რიტუალში ორივე „მკვლელი“ მონაწილეობს, თუმცა ხაზი უფრო ხარის მკვლელს გაესმის. მოსავლის აღების წეს-ჩვეულებებში ხშირად იჩენს თავს პირველადი მკვლელობა — მარცვლეულის სულის მოკვლა, მაგრამ რიტუალთა უმეტესობა პურის „მკვლელის“ ამბავს ეხება. ბართლეს თავდაპირველი „მკვლევანა“, რომელსაც საქონლის მოტაცება შეენაცვლა, ისევე დავიწყებულია, როგორც კენისა და აბელის მითოსში, ღმერთმა აბელს წყალობის თვალთ გადამოხედა; კენის (ანუ მარცვლეულის სულის) „მოკვლისაგან“ ეს

ნაშთი და რჩა მხოლოდ. მაქსიმეს რიტუალ-მითოსი ყველა დანარჩენისაგან იმით განსხვავდება, რომ „პირველი ნაყოფის“ მკვლელობა გაცილებით ცხოველად შემორჩა ლეჩხუმელთა ხსოვნას, ვიდრე ჩვენ მიერ განხილული „მსხვერპლის მოკვლა“. მხოლოდ ფაქიზი და დეტალური სტრუქტურული ანალიზი გვაძლევს საშუალებას მოვხსნინოთ თითქმის დავიწყებული „ჭაბუკის“ მკვლელობის რეკონსტრუქცია.

შემთხვევითი არ უნდა იყოს, რომ საერთოდ რიტუალებში მეორე მკვლელობას უფრო დიდი ყურადღება ეთმობა: მიძიმე პასუხისმგებლობა ეკისრება ხალხს, რომ არ დაივიწყოს ეს ყოველწლიური მსხვერპლშეწირვა. მარცვლელის მკვლელობა, მეორე მხრივ, შეიძლება დავიწყებულიყო — როგორც ეს ბუფონის რიტუალშია: ეს დამოუკიდებლად შეიძლება მომხდარიყო. მარცვლელის მკვლელობის დავიწყება ცოცხად არ ითვლებოდა. ამ რიტუალს თვალსაზრისით, საოცარია, რომ მაქსიმე მაინც ახსოვთ, მით უმეტეს, თუ მას შეეხნებოდით, როგორც მოკვლავ ღვთაებას, რომელიც ვერ გახდება ლეგენდის „გმირი“, ვინაიდან ერთადერთი, რაც შეუძლია ჩაიდინოს, ესაა სიკვდილი — და მისი სიკვდილი ბუნებრივია³⁰. როგორც „მოკვდავი-ღმერთი“, იგი ვერც კი მიიღებს მონაწილეობას საზოგადოებასა და ხარ-ჭაბუკს შორის გამართული ბრძოლის სიუჟეტურ კონფლიქტში.

აშკარაა, რომ მაქსიმეს რიტუალ-მითოსი არ „ჯდება“ იმავე პარადიგმაში, რაც ზემოაღნიშნულ ნიმუშებში გვქონდა. ამდენად, იძულებულნი ვართ წარმოვიდგინოთ კიდევ უფრო დიდი მითოსური პარადიგმა, რომელიც ამ ორ მკვლელობას მოიცავს, თუმცა პრიორიტეტს იგი „პირველ მკვლელობას“ ანიჭებს. ორი შესაძლო ვითარებიდან ერთი უნდა არსებულიყო ლეჩხუმში მაქსიმეს ჩასვლის დროისათვის: პირველი შესაძლებლობა ისაა, რომ ხალხის ცნობიერებას უნდა შემოენახა უძველესი დაპირისპირება არაკულტივირებულ (საკვების შეგროვება) და კულტივირებულ ბუნებას შორის (რაც ემყარება ჭაბუკის შეწირვის ხსოვნას). ისტორიული მაქსიმე სულ თავისუფლად შეიძლება და ყოფილიყო ამ კონფლიქტის მონაწილე — არაკულტივირებული ბუნების მხარეზე: იგი წინასწარმეტყველურად მოკვდა ბუნებრივი სიკვდილით, რითაც უშუალოდ დაუბრისპირდა მიწათმოქმედთა მიერ მკვლელობის ახალ სისტემას. მითოსის კვანძი, რომელსაც ამგვარი კონფლიქტი წარმოქმნიდა, უნდა ყოფილიყო მიწათმოქმედთა მიერ პირველჩადენილი მკვლელობა და ერთწლიანი მარცვლელის პირველი ჭამა ანუ, სიმბოლურად, მაქსიმეს მოკვლა, მისი იძულებითი შეყვანა ბუნების ახალ ციკლში, რომელიც ჭაბუკის მკვლელობაზეა დაფუძნებული.

ეს დასკვნა აპრიორული ხასიათისაა, მაგრამ საგულისხმო დამადასტურებელი ეთნოგრაფიული მასალაა ლეჩხუმურ აგარაულ სინამდვილეში, რომელიც „მახის კრეფის ჭაბუკობის“ სახელითაა ცნობილი³¹. აღსანიშნავია, რომ მახა ითვლება კულტურული ხორბლის ინიციალურ ანუ პირველად სახეობად, რომელსაც ველური მცენარის თვისებებიც შემორჩენია (იგი მტვრევად-თავთავიანია, და არ იშვება. მის მოსავალს კრეფენ³². ამდენად, განსაკუთრებით საინტერესო ჩანს სწორედ მისი ალების დროს შესრულებული წესის დავიწყება ჭაბუკთან, რაც, თავის მხრივ, იძლევა საფუძველს ვივარაუდოთ, რომ ამ რიტუალს ფესვი შორეულ წარსულში აქვს გადგმული — იგი უნდა წარმოშობილიყო მოსავლის შემგროვებლობიდან მიწათმოქმედებაზე გადასვლის ეპოქაში.

მეორე შესაძლებლობა გულისხმობს იმას, რომ ხალხს თითქმის უკვე დაეიწყებული ჰქონდა „პირველი მკვლელობა“ და მითოსურად მას აკმაყოფილებდა მიწათმოქმედთა სისტემა, მაგრამ მაქსიმე აღმსარებლის ისტორიულმა პიროვნებამ განაოწვია ამ მითოსის განახლება.

ძნელი გასარკვევია, რომელი ვითარებაა ამოსავალი — რაღაც კრიზისი ან დაუკმაყოფილებლობა მიწათმოქმედთა მითოსურ სისტემაში თუ მსგავსი წინააღმდეგობის წარმოშობა ისტორიული მაქსიმეს არსებობის საფუძველზე. მაგრამ ნამდვილი ვითარება ვერ დაარღვევს ჩვენს არგუმენტაციას: მაქსიმე, იქნება ის საზოგადოების ძველი მტრის მოკავშირე (საკვების შემგროვებლთა თვალთახედვა), თუ სრულიად ახალი მოვლენა, იგი თავიდანვე საზოგადოების გარეთაა და ამ სისტემისათვის საფრთხეს წარმოადგენს, და ყოველგვარ შერიგებას მიწათმოქმედთა საზოგადოებასთან (მაქსიმეს მოკვლის მეშვეობით) ახალ რიტუალ-მითოსში მთავარი მნიშვნელობა უნდა მიანიჭებოდა.

ისტორიულად მაქსიმე „ჭაბუკია“, მითოსში კი (ლენჩუშელთათვის) — პირიქით. მაქსიმე მთელს კონსტანტინეპოლში ათრიეს, შემდეგ კი მოიკვეთეს, ვითარცა განტყვევის ვაცი. იგი საკაცით მიიყვანეს თავის საბოლოო სამყოფელში, სადაც მან სული განუტევა იმავე დროს, როცა ჭაბუკიც მარხილით უნდა განდევნილიყო და მსხვერპლად შეწირულიყო. ისტორიული მოვლენები მოთხოვნს მაქსიმეს გათანაბრებას ჭაბუკთან და ამას რიტუალური პრეცედენტები ნათლად უნდა ადასტურებდეს, მაგრამ ხალხმა იგი სხვანაირი თვლით დანახა: ისტორიული მაქსიმე სხვა სამყაროს კაცი იყო, წმინდა და ნიადაგ მოძრავი — მიმერატორების, პაპებისა და პატრიარქების მტერიცა და მოყვარეც, რომელიც უენოდ ქადაგებდა და წინასწარმეტყველებდა: წამებული, მაგრამ მოუკვლადი.

აუცილებელი არ არის, რაიმე ანტიწარმართული ბრძოლა ვივარაუდოთ იმ დროისათვის ლენჩუშში, ვინაიდან ასეთი დიდი „უცხოელის“ ამ ჩაკეტულ თემში ჩამოსვლამაც კი და, მით უმეტეს, მისმა მეტად სიმბოლურმა სიკვდილმა უფრო ძლიერად შეარყია წარმართული მსოფლმხედველობა, ვიდრე ამას მისიონერთა და ჯვაროსანთა მთელი არმიები ახერხებდნენ. მაქსიმე ამ შეგნებას ვერ შეიტანდა იმ ბრძოლა-მკვლელობის გარეშე, რომელიც ასე ცოცხლად შემოინახა ლენჩუშურმა ზეპირისტყვეიერებამ.

საგულისხმოა, რომ ამ მკვლელობის ცხოველმა ხსოვნამ ხალხს დაეიწყა უნიშვნელოვანესი რამ, რომლის დაეიწყებაც ცოდვად ითვლებოდა: თვდაპირველად ჭაბუკის სიკვდილი ნიშნავდა სიცოცხლეს (ხელმეორედ დაბადებას) მარცვლულისათვის (ხოლო შემდეგ — მაქსიმესათვის), და ამგვარად, როცა მაქსიმეს მოკლა (და არა მისი აღდგომა) გახდა მთავარი, ჭაბუკს უკვე შეეძლო ეცოცხლა. უდიდეს ცოდვას და შეუგნებელ (გაუცნობიერებელ) დანაშაულს, რაც ჭაბუკის მკვლელობის დაეიწყებაში მდგომარეობდა, ადვილად შეენაცვლა ახალი ცოდვა და დანაშაული, რომლებიც მაქსიმეს მკვლელობის ხსოვნას დაუკავშირდა. ეს არის გადასვლა აუცილებელი მკვლელობის ყოველწლიური ხსოვნიდან ერთხელ მოკვლისა და მკვდრებით აღდგომის ხსოვნაზე, რაც გაჭრისტიანების ტოლფასია. „...ქრისტე აღდგა მკვლარეთით, არღარა მოკვდეს, და სიყუდილი მის ზედა არღარა უფლებდეს“ (რომ., 6, 9; მღრ. გა-მოც., 1, 17—18). მაქსიმე გვევლინება წმინდა კაცად, რომელიც ხალხმა მოკლა და რომლის სიკვდილმა განწმინდა ეს ხალხი ცოდვებისაგან და ძმის ძმის

კვლავ ხელი აღღებინა. დიდ ქრისტიან ღვთისმეტყველს მაცხოვრის მისია დაეკისრა.

ეს ჩვენ გვევლის „მურობის“ რიტუალში განვსაზღვროთ მაქსიმეს როლი, რასაც მსჯელობაში არ შეეხებებოდა: ლეწვის დროს მაქსიმე ნისლიან ამხდს უგზავნის ხალხს, რათა გაახსენოს, თუ როგორ მოკლეს მათ იგი და, ამრიგად, აიძულებს ხალხს, სააღსარებო რიტუალი გამართოს და თვითვემით გამოისყიდოს თავისი ცოდვა მაქსიმეს წინაშე. ამგვარად, იგი ხელახლა აღორძინებს საზოგადოებას და კალოობისას კარგ ამინდს უგზავნის, ზუსტად ისევე, როგორც თავის დროზე ჰაბუკი აცეთებდა ამას — განახლებდა ბუნებას. საბოლოოდ მაქსიმე მსხვერპლის როლში გამოდის, ოღონდ სხვა პარადიგმით.

მაქსიმემ ძველ მითოსში დაიჭირა ის ერთადერთი შესაძლებელი ადგილი, რის საშუალებას მისი ფიზიკური და ისტორიული არსებობა იძლეოდა: იგი ჰაბუკის ჰუნებრივი ფეტოქე უნდა გამხდარიყო. ეს უკანასკნელი აუცილებლად ახალგაზრდა უნდა ყოფილიყო, მამრული და სალი (უტანჯველი), სხვა რომ არა იყოს — იმავე თემის წევრი. მაქსიმე კი — ბიზანტიელ ქრისტიანთა განტეგების ვაცი — ასეთი ვერ იქნებოდა ადგილობრივი საზოგადოებისათვის, სადაც ჯერ კიდევ ძლიერი იყო წარმართობის ექო, მაგრამ მისმა ლეჩხუმში გამოჩენამ მანც გამოიწვია სარწმუნოებრივი გარდატეხა, რამაც იქამდე გასტანა, სანამ მაქსიმეს თვისებებმა არ სძლია ჰაბუკისას. ამ უპირატესობამ კი მიწათმოქმედთა ძველი მითოსი ახლებურად გაააზრინა და, ამგვარად, ახალი რელიგია უმტყენეულოდ იქნა შემოღებული. ერთგვის მოკლული უცხოელი ხდება მარადიული განტეგების ვაცი და მსხენლი. როცა ადგილობრივ დრომოქმულ წარმართობას პირისპირ შეეჯახება სხვა (უფრო განვითარებული) ცივილიზაცია და მსოფლიო რელიგია, ძველი მითოლოგიური ჩარჩო ველარ ითავსებს ამ უცხო სხეულს და მსხვერპლად იწირება, რათა აღმოცენდეს ახალი სამყარო, ახალი მითოსი, ახალი რელიგია.

შენიშვნები

1. მაქსიმე აღმსარებლის მოღვაწეობის შესახებ იხ. კ. კეკელიძის მოკლე ცნობა, ვტიულები, III, თბილისი, 1955, გვ. 271.
2. ვრცლად მაქსიმე აღმსარებლის ცხოვრების შესახებ, იხ. ქ. მ. უ. შ. კ. უ. დ. ი. ა. ნ. ი, ლეჩხუმში ფეოდალიზმის ხანაში, ქუთაისი, 1974, გვ. 36—45.
3. იხ. R. Devreesse, La Lettre d'Anastase sur la Mort de S. Maxime, Anal. Boll., LXXIII, 1955, გვ. 5 და შმდ. ამ წერილის ნაწილობრივი თარგმანი გამოქვეყნებული აქვს ს. ყაუხჩიშვილის. გეორგია, IV, თბილისი, 1941, გვ. 41—51.
4. იხ. R. Devreesse, La Vie de S. Maxime le Confesseur et ses Recensions, Anal. Bell., XLVI, 1928, გვ. 40 და ს. ყაუხჩიშვილი, დასახ. ნაშრომი, გვ. 49.
5. ს. ყაუხჩიშვილი, იქვე, გვ. 50—51.
6. პ. ი. ნ. გ. ო. რ. ო. ყ. ვ. ა, ძველ-ქართული წარმართული კალენდარი მე-5—8 საუკუნის ძეგლებში, საქართველოს მუზეუმის მოამბე, VI (1929—1930) გვ. 373 და შმდ. და VII (1931—1932), გვ. 260 და შმდ. იხ. აგრეთვე VII, გვ. 320, 326.
7. ივ. ჯ. ა. ვ. ა. ნ. ო. შ. ვ. ი. ლ. ი, ქართველი ერის ისტორია, ტ. 1, თბილისი, 1960, გვ. 51.
8. იქვე, გვ. 52.
9. იხ. J. G. Frazer, The Golden Bough, Macmillan, 1970, Th. Gaster, Thespis, New York, 1961, გვ. 26 და შმდ.; M. Eliade, Patterns in Comparative Religion, New York, 1974, გვ. 321 და შმდ.

10. К. Кекелидзе, Сведения грузинских источников о препод. Максиме Исповеднике, Труды Киевской дух. Академии, 1912, гв. 1—77.
11. А. Бриллиантов, О месте кончины и погребения св. Максима Исповедника, „Хр. Восток“, VI, Вып. 1, 1922.
12. К. Кекелидзе, დასახ. ნაშრომი, გვ. 36.
13. 1979 წლის ზაფხულს ამ სტრუქტურის ავტორმა მონაწილეობა მიიღო საქართველოს სახელმწიფო მუზეუმის სამეცნიერო ექსპედიციაში ლეჩხუმში (ხელშეძგ. ვ. გაბაძე).
14. მიხეილ ჩიქოვანი, მაქსიმე აღმსარებელი VII—VIII სს. ქართულ ლეგენდებში: ბერძნული და ქართული მითოლოგიის საკითხები, თბილისი, 1971, გვ. 62—91.
15. მაქსიმეს დაკავშირება ხევეთან და წვიმასთან ერთი დადასტურებაა მისი მცენარის სულად არსებობისა. ხევესათვის იხ. Frazer-Gaster, *The New Golden Bough*, New York, 1959, გვ. 408 და შშდ. M. Eliade, დასახ. ნაშრომი, გვ. 265 და შშდ.; H. Frankfort, *Kingship and the Gods*, Chicago, 1948, გვ. 290—გვიჩვენებს კავშირს მცენარის სულსა და წყალს შორის. Frazer-Gaster-თან (მაგ. გვ. 475—478) საკმაოდ ძლიერია წყლის მოტივი მოსავლის აღების ჩვეულებებში. ი. სურგულაძეს გამოუქვეყნებელ სტატიაში „გვალვისა და დღეღმის საწინააღმდეგო რიტუალები საქართველოში“, კარგად აქვს აღწერილი წმ. მაქსიმეს ის ერთ-ერთი სახე, რომელიც უკავშირდება ამინდის ღვთაებას.
16. ქვემოთ მოყვანილი ციტატებში ჩიქოვანის მიერ დაბეჭდილი ვარიანტების მიხედვითაა (მითითებულია ვარიანტი და სტრუქტურა). ხოლო „აღ.“ ვარიანტი აღებულია: მიხეილ ალავიძე, ლეჩხუმური ზეპირსიტყვიერება, თბ., 1951, გვ. 31—32.
17. ცხადია, რომ ხალხის შეგნებამი ლეჟენა გაფიქვებულია მარცვლეული სულის მოკვლასთან (იხ. Frazer-Gaster, დასახ. ნაშრომი, გვ. 395. და „შეინვენა“, გვ. 468). თუ მაქსიმე აქ პურთან არის დაკავშირებული, მისი სიკვდილი შეიძლება განვიხილოთ როგორც მარცვლეული სულის მოკვლა. რაკალეჩხუმის ეთნოგრაფიულ მასალაში მოიპოვება შემდეგი წეს-ჩვეულება: „პირველ კალოთაზე ხარების შემუშვებზე თოფს გაისროდა ოჯახის უფროსი“ იხ. ნ. ბრეგაძე, მემინდვრებისათვის დაკავშირებული წეს-ჩვეულებანი რაკალეჩხუმში, „მკცნ“, 1964, № 2, გვ. 129. ეს გვეჩვენება მარცვლეული სულის მოკვლის გვიანდროინდელ ვარიანტად; ამითვე შეიძლება აისხნას თოფის გაჩენა ჩვენს ლეგენდაში.
18. იხ. Frazer-Gaster, დასახ. ნაშრომი, გვ. 497 და შშდ.
19. იხ. მ. მაკალათია, წყლის კულტთან დაკავშირებული ზოგიერთი საკითხის შესწავლისათვის, მასალები საქართველოს ეთნოგრაფიისათვის, ტ. XVI—XVII, თბილისი, 1972, გვ. 302: „როგორც მოტანილი მასალიდან ჩანს, ნაყოფიერების ღვთაება ჰაბუკი ოჯახის მფარველი უნდა ყოფილიყო და როგორც მამაკაცი ბუნების მქონე ნაყოფიერების ღვთაებას თავის დროზე ხარის ატრიბუტიც უნდა ეტარებინა“.
20. M. Eliade, დასახ. ნაშრომი, გვ. 347.
21. მ. მაკალათია, დასახ. ნაშრომი, გვ. 302.
22. იხ. Frazer-Gaster, დასახ. ნაშრომი, გვ. 602 და შშდ.
23. ზოგიერთი მითრის სტრუქტურის ძველის მიხედვით, ხარის კუდი ბოლოვდება სამთავთავიანი ღეროთა და ერთ-ერთ ასეთ ძველ მოტივს თავთავები ასახიერებენ მითრის მიერ მიყენებული ჭრილობიდან გამომავალ სისხლს; იხ. J. Frazer, დასახ. ნაშრომი, გვ. 614. ჩრდილო ამერიკის ერთ-ერთ ინდიელ ტომს მარჩანდა, რომ „სიმინდი თავდაპირველად აღმოცენდა სისხლის წვეთისაგან ანდა დედაპურის გემიდან. Frazer-Gaster, დასახ. ნაშრომი, გვ. 486.
24. იხ. W. Robertson Smith, *Religion of the Semites*, Edinburgh, 1889, გვ. 286—291; Frazer-Gaster, დასახ. ნაშრომი, გვ. 523—524; J. E. Harrison, *Prolegomena to the Study of Greek Religion*, Cambridge, 1908, გვ. 111—112;
25. იხ. N. Bregha, *Des Relations Existantes Entre le Calendrier Populaire Agricole et le Calendrier Païen Géorgien*, Tradycja i Prezmiana, Poznan, 1978, გვ. 147—156. ძველ ახლო აღმოსავლეთში ახალი წლის ზემის უკანასკნელ დღეს „ხნავენენ, თესვენენ, ვაჭრობენ ახალი მოსავლის უზრუნველსაყოფად“. H. Frankfort, დასახ. ნაშრომი, გვ. 333.
26. W. C. Beane and W. G. Doty, eds., *Myths, Rites, Symbols—A Mircea Eliade Reader*, Harper and Row, 1975, გვ. 250.
27. იქვე, გვ. 255.
28. S. H. Hooke, *Middle Eastern Mythology*, Penguin, 1976, გვ. 124.
29. იხ. Christina Hole, *British Folk Customs*, Hutch. and Co., 1976, გვ. 35.

30. იხ. Н. Frankfort, დასახ. ნაშრომი, გვ. 287—288.

31. ფ. გარდაფხაძე. ლეჩხუმური ხალხური დღეობები, გვ. 100, ი. ჭავჭავაძის სახელობის ისტორიის... ინსტიტუტის ეთნოგრაფიის განყოფილების არქივი.

32. გ. ბრეგვაძე, მთის მიწათმოქმედება დასავლეთ საქართველოში, თბ., 1969, გვ. 39.

ДЖЕФФРИ КАРР-ХАРРИС

ФОЛЬКЛОРИЗАЦИЯ ЛИЧНОСТИ МАКСИМА ИСПОВЕДНИКА

Резюме

Греческие исторические источники содержат описание обстоятельств, сопровождавших смерть знаменитого византийского теолога Максима Исповедника. Искалеченный пытками и изгнанный в Лазикку старик, несмотря на вырезанный язык, продолжал там свою проповедь. Он предсказал дату своей кончины и умер в назначенный день, 13 августа 662 г. в Лечхуми.

Люди, живущие в тех местах, до сих пор чтят память «святого Максима», показывают его могилу, а женщины из рода Чабукиани по-прежнему раз в год посещают ее в память о грехе, якобы совершенном их предком, убившем св. Максима. В начале XX в. жители еще соблюдали теперь уже забытый ритуал (приуроченный к периоду сбора урожая), имевший целью вымолить у святого прощение и обеспечить хорошую погоду на время молотбы.

Тщательный анализ устной легенды о битве между пришельцем-святым и местным крестьянином (престарелый божий человек — защитник зерна от молодого отступника-скотовода) приводит к убеждению, что Максиме (=зерно) погибает от руки (=съедается) Чабукиани (=волами), и для того, чтобы получить возможность похоронить (=передать земле, «посеять») убитого, необходимо изгнать из деревни чабуки (=волов), принести в жертву и съесть. Сопоставляя элементы обрядов, связанных со сбором урожая, в фольклоре разных народов, мы пытаемся доказать, что в определенную эпоху в Лечхуми существовал ритуал ежегодного принесения в жертву «чабуки». Соответствующий ритуалу местный миф тем отличается от рассмотренных в исследовании мифов других народов, что в нем акцентируется убийство святого крестьянином Чабукиани, а не убийство последнего.

Прибытие Максима Исповедника в Лечхуми и его смерть совпали с приходившимся на конец года ритуалом умерщвления «чабуки», игравшим важную роль в верованиях местных жителей. Максиме по своей природе был противопоставлен ритуалу и потому явился причиной мифологического (религиозного) кризиса. Новая мифология могла возникнуть лишь при условии «принесения в жертву» Максиму: воспоминание об однократном убийстве Максима позволяло людям забыть не подлежащее забвению — ежегодное принесение в жертву чабуки. Таким образом, воспоминание о совершенном грехе — убийст-

ве человека, на самом деле, умершего естественной смертью, — сохраняется в Лечхуми до сегодняшнего дня.

GEOFFREY CARR-HARRIS

THE FOLKLORIZATION OF MAXIMUS THE CONFESSOR

Résumé

In Greek sources we find the historical circumstances surrounding the death of the famous Byzantine theologian, Maximus the Confessor. He was an old, tortured holy man of world significance who was exiled to Lazica, where he prophesied (without a tongue) the day of his death (Aug. 13, 662 AD) and died accordingly in Lechkhumi.

Today, in this area of Georgia, the folk remember «St. Maximé» and point out his grave; the women of the Dchabukiani clan still make an annual visit to this grave to atone for the fact that their ancestor killed St. Maximé. At the turn of this century, the people still performed a now forgotten ritual during the harvest season entreating Maximé to forgive them and send them the necessary good weather for the threshing.

From a careful analysis of the oral legend about the battle between the foreign saint and the local farmer—the aged man of God who defends traditions and protects the grain against the youthful, renegade cattle-man—we argue that Maximé (or grain) is killed (or eaten) by Dchabukiani (or bulls), and then in order that the former be buried (or re-planted), the 'Dchabuki' figure (or bulls) must be driven outside of the village, sacrificed and eaten. We use comparable elements from harvest customs in the ancient world and Europe to support our hypothesis that there once existed yearly sacrifice of a 'Dchabuki' figure in Lechkhumi. The myth, however, connected with the ritual strikingly differs from comparable myths, since the emphasis is on Dchabukiani's murder of Maximé rather than on that which is generally primary—the murder of the Dchabuki.

Maximus the Confessor's historic arrival and death coincided with a year-end Dchabuki ritual which was central in importance to the religion of this agricultural people. Maximus, by his nature, represented opposition; he caused a mythological (religious) crisis. A new mythology could only be created by 'sacrificing' Maximus: remembering the one-time murder of Maximé allowed the people to forget that which had been sinful to forget—the yearly sacrificing of Dchabuki. Thus has the guilt-ridden memory of the murder of a man—who historically died his own death—remained so vivid to the present day in Lechkhumi.

თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტის ფოლკლორისტიკის კათედრა

წარმოადგინა საქართველოს სსრ მეცნიერებათა აკადემიის აკადემიკოსმა თ. გამყრელიძემ

ლია კობახილი

ბერნარდოსეული კოლექციის XI ზღაპარი

„ბერნარდოსეული კოლექციის (XVII ს.) ზღაპრებში“ ჩვენს ყურადღებას იპყრობს XI ზღაპარი „ჩუმი ვაჟი“. პროფ. მ. ჩიქოვანი „მრავალთავში“ ასე შენიშნავს: „ფოტოპირების გადაკითხვისთანავე გაირკვა, რომ თამარაშვილისეული ცნობა კრებულში 10 ზღაპრის არსებობის შესახებ შესწორებას მოითხოვდა. ათის მაგიერ 12 აღმოჩნდა, რამაც სიუჟეტების რაოდენობა ორით გაზარდა, ჩვენ არ ვიცით, რომელი ტექსტი გამორჩა ბერნარდეს არქივის პირველ აღმწერს, ბოლო ორი თუ შუანაწილის ტექსტები! ასეთი უნებლიეთი გამორჩენა დასაშვებია, რადგან ხალხურ მოთხრობებს, გარდა უკანასკნელისა, საკუთარი სათაური არ გააჩნიათ და დასაწყისი ფორმულით უნდა იქნან გამოყოფილი. არის ერთი გარემოება, რომელიც გვაფიქრებინებს, რომ შეიძლება აქ შეცდომასთან არც გვეჭონდეს საქმე. აი რა: მოსალოდნელია მ. თამარაშვილმა უკანასკნელი № 12 მოთხრობა „არაკი ქიშმარის კელმწიფის ქალისა“ თავისი სათაურის კვალობაზე მწიგნობრულად მიიჩნია და ხალხურ ნაწარმოებებს აღარ მიათვალა. თუ ეს ასეა, მაშინ რომელია ის მეორე ტექსტი, რომელიც აგრეთვე სათვალავში არ მიიღო?“¹.

პროფ. მ. ჩიქოვანის მიერ წამოყენებულ საკითხთან დაკავშირებით, რომელიც გამოყოფს XII ზღაპარს („არაკი ქიშმარის კელმწიფის ქალისა“), ასევე განსაკუთრებული თავისებურებებით უნდა გამოვარჩიოთ XI ზღაპარი („ჩუმი ვაჟი“).

საქმე ის არის, რომ ფოლკლორისტიკაში აღნიშნულია რელიგიური და საწესჩვეულებო ზღაპრების თავისებურებანი იმის მიხედვით, ასახევენ თუ არა ისინი სოციალურ ინსტიტუტებს. მაგალითად ვ. პროპი წერს: «Уже давно замечено, что сказка имеет какую-то связь с областью культов, с религией. Строго говоря, культ, религия также может быть назван институтом. Однако подобно тому, как строй манифестируется в институтах, институт религии манифестируется в известных культовых действиях: каждое такое действие уже не может быть названо институтом, и связь сказки с религией может быть выделена в особый вопрос, вытекающий из связи сказки с социальными институтами»².

მეთერთმეტე ზღაპარი — „ჩუმი ვაჟი“ [გვ. 100—103] რთულსიუჟეტია. იგი განსაკუთრებულია თემატიკით. აქ მხოლოდ დასაწყისია სტერეო-

¹ მე-17 საუკუნეში ჩაწერილი ქართული ზღაპრები, გამოსცა, გამოკვლევა და ვარიანტები დაურთო მიხეილ ჩიქოვანმა („მრავალთავი“, საქართველოს ისტორიის, არქეოლოგიის, ეთნოგრაფიისა და ფოლკლორის სამეცნიერო საზოგადოების კრებული, 1, თბ., 1964, გვ. 119; (შემდგომ „მრავალთავში“ მოყვანილი ზღაპარი დამოუკიდებელ იქნება ფრჩხილებში თვით ტექსტში).

² В. Я. П р о п п, Исторические корни волшебной сказки, Л., 1946, გვ. 11.

ტიპული ზღაპრისა: „იყო ერთი...“, მთლიანად ამბავი კი შედგება რამდენიმე ეპიზოდისაგან, რომლებიც მოგვგაგონებენ წმინდანთა მოღვაწეობის რელიგიურ სიუჟეტებს.

1. ექსპოზიციაში ჩვენ ვეცნობით ხელმწიფის ერთადერთ ვაჟს, რომელიც „გაიზარდა ისეთი ჩუმი, რომ ჯმას არავის გასცემდის, არცა ლუინოსა დაღვედის, არცა ჯორცსა სჭამდის, არც ლხინი იამის. იარაღი მოუტანიან — გარდაყრის, ცხენი მოგვარაინ — არ შეჭდის“ [გვ. 100].

დასაწყისშივე შესაძლებელი ხდება ასეთი ბარალელების მითითება რელიგიურ მოღვაწეთა ცხოვრებასთან: არსებობდა რელიგიური (ქრისტიანული და მაჰმადიანურიც) სექტები, რომლის მოღვაწენი აღუთქვამდნენ ღმერთს ღუმის და მათ ქრისტიანებში ეწოდებოდათ „უსიტყვონი“. გარდა ამისა, თუნდაც ქართული პაგიოგრაფიიდან ცნობილია ასეთი შემთხვევა, როდესაც დიდი ნერსე ერისთავის ოჯახში ვაზრდილოა გრიგოლმა უარყო საერო ცხოვრება, ერისთავის მემკვიდრეობა და უბრალო ბერის ცხოვრება არჩია³. ამქვეყნიური პატვისა და ქონების უარყოფელმა გრიგოლმა, სამღვდლო უმაღლესი ტიტული — ეპისკოპოსობაც კი არ ინდომა. საერთოდ კი „გრიგოლ ხახძეთლის ცხოვრებაში“ ნათქვამია: „...რამეთუ არა იყო, ვითარცა ჭაბუკი, მზუაობარ და ჭამაღთა და გულის სათქუმელთა მოყუარე...“⁴. გრიგოლს „...ღუნოა კულა სიყრმითგანვე არა ესუა და უმრავლესნი სათნობანი მისნი და მოწაფეთა მისთანი ღმერთიან მხოლომან უწყისი“⁵. აქვეა ზენონის ამბავიც: რომელმან დათმო მშობლების მიერ დატოვებული დიდი ქონება, არ ინდომა ჭაბუკობა, (რაინდობა), მოიშორა საჭურველი და ცხენი.

2. ჩუმ ვაჟს დაეხოცა დედ-მამა. ერთმა ურჯულო ხელმწიფემ იდროვა: „...ყმაწვილს მოვკლავ და საბატონო მე დამრჩება... მოვიდა, დაიჭირა საჯელმწიფო... შეიტყო და გარდაეხვეწა ყმაწული ათინას“ (გვ. 100). აქ მან მხატვრობა შეისწავლა და დაუმეგობრდა ერთს მსავით მხატვარ ერისკაცს. ეს ეპიზოდი რამდენადმე მოგვგაგონებს პეტრე იბერის ბიოგრაფიულ დეტალებს. ისიც იძულებული გამხდარა ათინას გადახვეწილიყო და თავი აერიდებინა პოლიტიკური ბრძოლისათვის. ქართველ მოღვაწეთა განსწავლულობა ათენის განთქმულ აკადემიაში ერთეული შემთხვევა არ ყოფილა. მხატვრობა, როგორც ხელოვნების დარგი, ერთ-ერთი მთავარი სასწავლო დისციპლინა იყო ათინაში.

3. ბერი და მისი მეგობარი ერისკაცი მოგზაურობენ. აქ საყურადღებოა რელიგიური ლეგენდა ლეთაბრივი სასწაულის შესახებ: ერთ ქვეყანაში ხელმწიფის ქორწილი იყო. ერთი ქალი „სამას იქმოდა“. ამ ქორწილში ბერი (ყოფილი ჩუმი ვაჟი) და მისი მეგობარი ერისკაციც არიან. მერიქიფემ შესთავაზა ღვინო ერისკაცს, რომელმაც დალია. „მოართო მეღვინემა ერისგანს ღვინო — დალივია, მიართო ბერსა და აღარ დალივია. მეღვინემა თავზედა დაასხა და წინილი დააზილა. არაბულის ენით უთხრა: „ღთმა მოგცეს ამისი პასუხი“. ის მეღვინე კარში გავიდა: „მიეხვივნეს ძაღლები და გავლიჯეს. თავი ერთმა შემოათრია, ტანი — მეორემ“ (გვ. 100).

³ გიორგი მერაბი. შრომა და მოღვაწეობა ღირსადციოდებისა წმიდისა და ნეტარისა მამისა ჩუენისა გრიგოლისი არქიმანდრიტისა. ხანძთისა და შატბერდისა აღმშენებლისა და მის თანაქსენება მრავალთა მამათა ნეტართა, „ქველი ქართული ლიტერატურის კრესტობითა“, შედგენილი სოლ. ყუბანეიშვილის მიერ, თბილისი, 1946.

⁴ იქვე, გვ. 100.

⁵ იქვე, გვ. 113.

ამგვარ სიუჟეტს ფოლკლორში არა ვხვდებით, მაგრამ საჭიროა ანალოგიების დაძებნა ბიბლიურ-საღვთისმეტყველო ლეგენდებში.

აქვე აღსანიშნავია ის, რომ „არაბულის ენით უთხრა: ღრთმა მოგცეს ამისი პასუხი!“ ამ ქალმა (მოსამავემ) უთარგმნა მეფე-დედოფალს და გახუცა-და: „აჲ მე ამის რჯულზედა მოვიქცევი და თქუნთ თქუენი იცით!“ ჯერ მოსამავე მოიქცა ქრისტიანად და მერე მეფე-დედოფალი. „ადაღა დედოფალი და მეფე. მოიჯადეს გუიარგუინი და თაყუანი სცეს და ქრისტიანად მოიქცეს მისი სახელმწიფოთა“ (გვ. 101).

ცალკეული პირებისა თუ მეფე-დედოფლის და მათთან მთელი სახელმწიფოს მოქცევა ქრისტიანად მრავლად ვხვდებთ ბიბლიურ სიუჟეტებში—წმინდანთა ცხოვრებაში. აქვე აღსანიშნავია ისიც, რომ გარკვევით არა ჩანს, მოცემულ ზღაპარში, თუ რომელი სარწმუნოების წარმომადგენლები „მოიქცნენ“ ქრისტიანად.

4. შემდეგი ეპიზოდია მხატვარი ბერისა და მისი ამხანაგის მოღვაწეობა ინდოეთში: „ინდოეთის კელმწიფის კაცი დაიარებოდა მხატურისთჳინ“ და ისინი მას გაყენენ ინდოეთში.

ინდოეთის ხელმწიფის კაცმა ნახატი უჩვენა: „ვინც ამისთანა სახლს დაუხატავს—მრავალს საქუნელს მისცემს“. იმათ უთხრეს: „ჩვენ უკეთესს დავხატავთ“. ხელმწიფემ დაუტოვა მთელი თავისი ქონება, მოლარეს უბრძანა: „რაც მოუნდეს, მიეციეთა“,—თვითონ კი სამი წლით სალაშქროდ გაემართა. „როცა მოგბრუნდები, აწენებული დამხვედრეთო“.

მხატვრებმა ინდოთ მეფის ქონება გლახაკებს დაურიგეს: „არც სახლი აუწუნეს, არც რა გაუკეთეს. ასე დაუხარჯეს საქონელი, ჯოგი და ცხვარი, აღარ შეარჩინეს რა“ (გვ. 101).

ცნობილია, რომ პირველი ქრისტიანები არაფრის მქონენი იყვნენ და მათი რელიგია ღარიბ-ღატაკთა სარწმუნოება იყო. რასაკვირველია, იმ დროს არც ქრისტიანობის განთქმული საკულტო ნაგებობანი იქნებოდა, თორემ მხატვრები რომელიმე ცნობილი ტაძრის ანალოგიურ შენობას ააშენებდნენ. ამ ეპიზოდში საერთოდ გამორიცხულია ასეთი აზრი და მხოლოდ სიზმრად შეიძლება ენახა ადამიანს ღვთაებრივი ტაძარი. ზღაპრული სიუჟეტების მიხედვით, სრულიად ბუნებრივი იქნებოდა მხატვრებს მეფის სურვილი რომ შეესრულებინათ.

5. ლაშქრობიდან დაბრუნებულ ხელმწიფეს აშენებულ არაფერი დახვდა, ქონება კი განიავებული იყო: „გაჯაურდა, ორიენი საპყრობილემში ჩააყრევინა“. ამ დროს ავად გაუხდა ის, ვისთვისაც უნდოდა მთელი თავისი ქონება—ერთადერთი და საყვარელი მისწული, ტახტის მემკვიდრე „სწორამდი უნრო იღვა“. როდესაც ხელმწიფის ბრძანებით მხატვრები დასახოცად მიჰყავდათ, მოუბრუნდა მისწული და უთხრა: „მხატვრები ამოუშვითო და მოგასხენებთო, რაც საიქიოს ვნახეო“ (გვ. 101).

რელიგიურ-მითოლოგიურ სიუჟეტებში ჩვეულებრივია უზენაესის უცარი ჩარევა მოკვდავთა საქმიანობაში, მაგრამ აქ ყურადსაღებია ის ფაქტი, რომ ბერი მოქმედებს ღვთის სახელით და მისი სახელის სადიდებლად. ზღაპრებშიც ხშირია, როდესაც ღმერთი უშუალოდ ერევა ზღაპრის გმირის ცხოვრებაში (შდრ. I და V ზღაპრები). თუმცა ეს მომენტი ჯადოსნურ სიუჟეტებში პერსონაჟის პირადი კეთილდღეობისათვის არის გააზრებული და არა სარწმუნოების გაგრძელების მიზნით.

6. ძმისწულმა ხელმწიფეს სთხოვა: „ათს იმდენს მოგართომ, რაც დაგხარჯვიაო და რაც იქ ვნახე ნაშენები — მე მამყიდე!“ შემდეგ უამბო: „არის თქვენთვის ასეთი სამკუთხრო საყდარი აშენებული, მხთების მიმსგავსებული არის. ოთხი წყარო დის და მრავალი უცხო და უცხო ხილი ყუავის და შრომანი და შვენიარნი ფრინველნი ლამაზ ჯმადა გალობენ, წამოსულა აღარ მამინდა, მაგრამ ამ უბრალოს მხატურებისა ცოდვამა მამაბრუნა. თუ მამყიდი, ახლავ წავალ, თუ არა და რა უქნა“ (გვ. 101—102). ხელმწიფემ მხატვრები დააბრუნა.

აღსანიშნავია, რომ მთავარი რელიგიურ მოძღვრებაში არის ლეგენდა საიქიო ცხოვრებისა და სამოთხის შესახებ. ეს ლეგენდა-თქმულებანი მორწმუნეს ყოველდღიურად ესმოდა წირვა-ლოცვის დროს და ბუნებრივია, რომ ასახულიყო ზეპირსიტყვიერებაში. მეორე მხრივ კი, ფოლკლორის არც ერთ ნიმუშში არა გვხვდება საიქიო ცხოვრების ისეთი „მნახველი“, როგორც ხელმწიფის ძმისწულია: იგი მძიმე ავადმყოფობის დროს ნახავს სამოთხეს, ხალხური ზღაპრის პერსონაჟები კი, თუმცა დაბრკოლებების გადალახვით, მაინც აღწევს საიქიოს და ისევ ბრუნდება, მაგრამ ზღაპრებში აღწერილი საიქიო სულ სხვაგვარია; ეს არის ჭურღმულების, ქვესკნელების, სულების ქვეყანა. ე. ი. ეს სიუჟეტი არც ამ მხრივ შეიძლება ჩაითვალოს ფოლკლორის ნიმუშად. რაც შეეხება სამოთხის აღწერას, ეს მომენტი ლიტერატურულ ტრადიციას უფრო ასახავს და უფრო შეეფერება.

7. ბოლო ეპიზოდია რომელიღაც ხელმწიფის ცოლისა თუ შვილის ამბავი: ინდოთ ხელმწიფის სიკვდილის შემდეგ გაიფედა მისი ძმისწული — ჩვენი მხატვრების მეგობარი. მან მრჩევლებად გაიხადა ისინი და ისეთ პირად საქმესაც ეკითხება მათ, როგორც არის ცოლის თხოვა: „მამანო და ძმანო, ყოველი ქვეყანა გინახავთ, ეგების ჩემი საკადრისი ქალი, კელმწიფისა ან დიდებულისა ქალი, გენახოს, მიამბეთ და თქვენ არ გაგრჯიო“ (გვ. 102) ხელმწიფის თხოვნა ბერმა უარყო თავისი მოღვაწეობის ხასიათის გამო: „ამ დროთ მოყრილვარ დედაკაცისათვი თვალი არ გამიმართავს“. სამაგიეროდ, ერისკაცმა — მხატვარმა მოახსენა: „მე ვიცი, მაგრამ ძნელად საშოვნელია: ერის მაგარს ცხენში ერთს უძღურს კელმწიფეს ერთი ძუძუ კოკობი შუენიერი ცოლი უზის. მრავალი კელმწიფენი გმირნი ცდილან და ვერ აუღიათ და ლაშქარი მრავალი დაჰკოცია. დღისით სულ კალთაში უზის და ღამით გულზე იკრავს ცუდათ. მისი ქალის შვილია და ღმერთს საავკაცოდა არ დაუნებებია, არც სხვათათუნ ემეტება“ (გვ. 102).

თავისთავად ცხადია, რომ რელიგიური მორალი (უფრო კი ქრისტიანული) ვერ დაუშვებდა ასეთ ახლო ნათესავთა ქორწინებას. ამ ეპიზოდის ანალოგიის ძიება თავისთავად გვახსენებს „ვისრამიანს“ — შაჰი მოაბადი დაქორწინდა თავის ყოფილი სატრფოს ქალშვილზე. და საერთოდ ირანელთა ძველი სარწმუნოების (ცეცხლთაყვანისმცემლობის) მიხედვით ბუნებრივი ჩანს სისხლის აღრევა. ეს მომენტი კიდევ ერთ უძველეს ისტორიულ ფენას გვითვალისწინებს მოცემული თქმულებისათვის, კერძოდ, თუნდა ისლამამდელ ირანს.

8. საუბლისხმოა, რომ ინდოთ მეფისათვის ცოლის მოყვანა და, რაც მთავარია, უმართებულო ქორწინების დარღვევა იყისრა ქრისტიანმა — მხატვარმა (ერისკაცმა). მან წაიღო ერთი რუმბი ზეთი, გაიყოლია დიდი ლაშქარი. ზეთი გამოიყენა ციხის კლდის დასარბილებლად, რის შემდეგ „როგორც ყველსა ისე თლიან“. გამოიყვანეს ქალი „მისი ჭონებითა და მხლებლებით... გამოეღვიბა ხელმწიფესა და ქალი რომ ვერ დაინახა... ეცა ელდა და მოკუდა“

(გვ. 102). იმ ქალის ხელის მიქებნელმა გმირმა ნახა ნათხარი, გამწარებული და-
 ვლევნა ინდოთ ლაშქარს და მიუსწრო ერთ ადგილზე დაბანაკებულთ. როდესაც
 ყველას ეძინა, ქალი „...წიყყვანა წივილ-კივილითა“. ლაშქარი დაედევნა
 გმირს. თავისიანებისათვის შესავებებლად გამოსული ინდოთ ხელმწიფე
 შეესწრო მნათობი ქალისათვის გაჩაღებულ ომს. გმირს იარაღი არა ჰქონდა,
 „მუშტითა მრავალი ლაშქარი ამოწყუთა“. მაგრამ ბოლოს მაინც მოკლეს იგი.
 ინდოთ ხელმწიფემ იქორწინა.

როგორც ვხედავთ, ეს ბოლო მონაკვეთი წარმოადგენს წინა იდეის განხორ-
 ცივლებას: „ღმერთს საავაციოდ არ დაუნებებია“. რასაკვირველია, არც აქა გვაქვს
 სრული სიუჟეტური პარალელები, მაგრამ ამით დასტურდება ვ. ი. პროპის მიერ
 გამოთქმული მოსაზრება, რომ ფოლკლორში ვხვდებით ერთგვარ (какую-то)
 კავშირს (და არა სრულ დამთხვევას) კულტებთან და რელიგიასთან.

საგულისხმო პარალელად უნდა მივიჩნიოთ ი. ლოლაშვილის მიერ დამოწ-
 ნებული ერთი რელიგიური ლეგენდა: „...იყო ვინმე კაცი ქრისტიანე და ესუა
 ასული. და დასწულდა ქალი იგი სენითა ფიცხელითა. მაშინ წარვიდა კაცი
 იგი, მამაა ქალისაა რაათა მოიყვანოს გრძნეული და განკურნოს ქალი იგი...“
 ქალის დედას არ მოეწონა ქმრის გადაწყვეტილება და ქრისტიან სასულიერო
 პირს სთხოვა დახმარება; „...ხოლო წმიდასა მას შეეწყალა დედაკაცი იგი...“
 და მან სასწაულებრივად განკურნა ქალიშვილი, მისივე სასწაულის შედეგად
 მოკვდა გრძნეული, რომელიც აპირებდა ქალიშვილის მკურნალობას, „...და
 განითქვა სახელი წმიდისა მის ქალაქსა მას და გარემოსა სანახებთა მისთა“⁶.

კომპოზიციურად ეს ნიმუში შედგება სამი მთავარი სიუჟეტისაგან, აქედან
 პირველი ორი სიუჟეტი ეხება პიროვნებებისა და ქვეყნების ქრისტიანად მოქ-
 ცევას, ბოლო სიუჟეტი კი ზღაპრულია, თუმცა აქაც პერსონაჟი მოქმედებს
 ღვთის სახელით და ასრულებს მის განგებას. მოცემულ ნიმუშში არა გვაქვს
 ჯადოსნური ელემენტი, ე. ი. ჯადოსნურად მიღებული რაიმე ეფექტი. აქ გად-
 მოცემული სასწაულები არა ჯადოსნურია (ზღაპრების გაგებით), არამედ ღვთა-
 ებრივი განგებით არიან ნაკარნახევი, როგორც ეს რელიგიურ სიუჟეტებშია.

როდესაც ლაპარაკია იმის თაობაზე, თუ რატომ არის მითითებული თით-
 ქოს 10 ზღაპარი იყოს ბერნარდოსეულ არქივში, უნდა ვიგულისხმოთ, რომ
 ვერც მ. თამარაშვილი და ვერც პატრი ბერნარდო ამ ნიმუშს ზღაპრად ვერ
 ჩათვლიდნენ, იმდენად ახლოს დგას იგი იდეით ოფიციალურ სასულიერო წიგ-
 ნებში გადმოცემულ ლეგენდებთან, ხოლო ეს ლეგენდები ეკლესიების მიერ
 შემართებულად აღიარებული.

რასაკვირველია, უნდა დავეთანხმოთ პროფ. მ. ჩიქოვანს, რომ „ბერნარ-
 დოსეული კოლექციის (XVII ს.) ზღაპრებში XII ზღაპარი, „არაკი ქიშპარის
 ელმწიფის ქალისა“, რომელიც სხვებისაგან გამოირჩევა იმით, რომ დასა-
 თაურებულია, მ. თამარაშვილმა არ მიიჩნია ზღაპრად. ეს იმიტომ, რომ იგი თა-
 ვისი სტილით მწიგნობრულია, რაც დადასტურდა იმით, რომ არსებობს სპარ-
 სული დასთან და მისი ქართული თარგმანი, რომელიც მ. თოდუას ეკუთვნის,⁷
 სადაც სიტყვასიტყვით არის გადმოცემული სიუჟეტი.

⁶ ივანე ლოლაშვილი, არეოპაგიტის პრობლემები, თბილისი, 1972, გვ. 142—143.

⁷ „ქაშპარის მწიფის ასული და ლაშაზი დიდგაქარი“, თარგმანი მ. თოდუასი, „ბაღდადელი
 თვალთმაქცი“, თბილისი, 1967, გვ. 372—388 (იგი აქვებს იმ ხარვეზს, რომელიც ბერნარდოსეულ
 ტექსტს გააჩნია ხელნაწერის დეფექტურობის გამო).

ხოლო მეორე ზღაპარი, რომელიც არ არის შესული მ. თამარაშვილის ათეულში, ჩვენი აზრით, უნდა იყოს XI ზღაპარი „ჩუმი ვაჟი“, რომელიც, როგორც ვხედავთ, გამოირჩევა იდეურ-მინაარსობრივი და სტილური თავისებურებებით.

Д. Н. КОТАШВИЛИ

XI СКАЗКА ИЗ КОЛЛЕКЦИИ БЕРНАРДО

Резюме

Самым ранним датированным сборником грузинского сказочного эпоса является рукопись, которая хранится в архиве патра Бернардо в монастыре капуцинов «Torre del Gresco» близ Неаполя.

Сборник считается первой фиксацией фольклорного материала на грузинском языке, не имеет единого заглавия и содержит различные образцы сказочного эпоса.

М. Тамарашвили в своей монографии указал на существование десяти сказок. Но при ознакомлении с фотокопией в сборнике их оказалось двенадцать, из которых озаглавлена лишь последняя. Установлено, что она является переводом персидского дастана.

М. Чиковани ставит вопрос о том, какая из сказок не была учтена М. Тамарашвили. Согласно нашим наблюдениям, одиннадцатая сказка не является в подлинном смысле сказкой; она скорее примыкает к циклу легенд, фигурирующих в официальных религиозных книгах, и отличается своими идейными и стилистическими особенностями.

საქართველოს სსრ მეცნიერებათა აკადემიის აკად.
 გ. წერეთლის სახელობის აღმოსავლეთმცოდნეობის
 ინსტიტუტის ირანული ფილოლოგიის განყოფილება
 წარმოადგინა საქართველოს სსრ მეცნიერებათა
 აკადემიის წევრ-კორესპონდენტმა კ. წერეთელმა

ვიანორ ახალაია

უიარაღოს თხზულებათა სტილური თავისებურებანი

სინამდვილის მხატვრულ წარმოსახვას ყოველი მწერალი ენის მეშვეობით ახორციელებს. „ენა მხატვრული ნაწარმოების ფრთები“¹, მისი ერთ-ერთი ძირითადი სპეციფიკური კომპონენტი — გამომსახველობითი მასალაა, მამასადავით, შემოქმედებითი მოვლენა და, ამავე დროს, ყოველი ეროვნული ენის განვითარების დიდმნიშვნელოვანი ფაქტორიც. ამიტომაც მწერლის ენის დაწვრილებით ანალიზს განსაკუთრებული მნიშვნელობა ენიჭება სალიტერატურო ენის ისტორიის პრობლემური საკითხების გადაწყვეტისათვის. როგორც ა. შანიძე წერს: „მწერლის შემოქმედების სრული და ყოველმხრივი დაფასება მხოლოდ მაშინ არის შესაძლებელი, როდესაც გათვალისწინებულია ის ფორმა, რომელშიაც მწერალი თავის ფიქრებსა და გრძნობებს ასახავს, ე. ი. თუ შესწავლილია მისი ენა“².

მხატვრული ნაწარმოების მიზანდასახულობის ასახსნელად აუცილებელია სტილური ნიშნების მატარებელი ენობრივი საშუალებების თავისებურებათა გათვალისწინება, რომელთაც ნაწარმოებში გარკვეული ესთეტიკური ფუნქცია აკისრიათ. ლიტერატურული ტექსტის ლინგვისტური ანალიზით შეისწავლება მწერლის შემოქმედებითს პრაქტიკაში გამოყენებული მხატვრული საშუალებები, ის, თუ გამომსახველობით ფორმათა მრავალრიცხოვანი შესაძლებლობიდან ძირითადად რომელია გამოყენებული და რა მიზნით. ლინგვისტური ანალიზი ზელს უწყობს მწერლის მხატვრული ენის სპეციფიკურობის სრულფასოვნად განსაზღვრას. როგორც ვ. ვინოგრადოვი აღნიშნავდა, „ლინგვისტური ანალიზის სპეციფიკურობა და ღირებულება იმაში მდგომარეობს, რომ ის ტექსტის ზუსტი და ყოველმხრივი განმარტებიდან გამოდის“³.

თუმცა გამოთქმული იყო განსხვავებული მოსაზრებაც, რომლის მიხედვითაც ენათმეცნიერებისათვის კვლევის ობიექტს არ უნდა წარმოადგენდეს ცალკეულ მწერალთა ენობრივი თავისებურება. ლინგვისტიკამ უნდა შეისწავლოს სტილი ენისა, მაგრამ არა სტილი ანა თუ იმ მწერლისა (ან ნაწარმოებისა). ამ თვალსაზრისს ავითარებდა და იცავდა გ. ვინოკური, რომელიც აღნიშნავდა, რომ „ერთია ენის სტილი, მაგრამ სულ სხვაა იმათი სტილი, ვინც წერს ან ლაპარაკობს. ასე, მაგალითად, ცალკეულ მწერალთა სტილის შესწავლა, რაშიც ვლინდება მათი ავტორისეული პიროვნების თავისებურებანი ან მეტყვე-

¹ შ. ძიძიგური, მწერლის ენა, „ლიტერატურულ-ენათმეცნიერული ნარკვევები“, თბილისი, 1974, გვ. 10.

² ა. შანიძე, ნ. ბარათაშვილის ენა: ნ. ბ ა რ ა თ ა შ ვ ი ლ ი, ლექსები, პოემა, წერტილები, თბილისი, 1939, გვ. 149.

³ В. В. Виноградов, Стилистика. Теория поэтической речи. Поэтика, Москва, 1963, გვ. 187.

ლების ამა თუ იმ ელემენტის კონკრეტული ფუნქცია მოცემულ ნაწარმოებში, მთლიანად ლიტერატურის ისტორიის საზრუნავია და ლინგვისტურ სტილისტიკასთან უშუალო კავშირი ისევე არა აქვს, როგორც კულტურის ისტორიის სხვა პრობლემებს⁴.

საკითხს ართულებს აგრეთვე ის გარემოება, რომ, ერთი მხრივ, ჭირს საკვლევე-საძიებო სფეროს გამორჩევა, მეორე მხრივ, გარკვეული მეთოდით მიდგომისა და თვალსაზრისის დაკონკრეტება, ში თუმეტეს ნაწარმოების მხატვრულობა, საზოგადოდ, მკაფიო, ნათელ და კონკრეტულ განსაზღვრას არ ექვემდებარება. ამასთანავე, რაც აღსანიშნავია, ლინგვისტიკისა და ლიტერატურათმცოდნეობის საზღვრები შესასწავლი ობიექტის თვალთახედვით ჭერ კიდევ არ არის სათანადოდ გამოკვეთილი⁵.

აღსანიშნავია, რომ ახლა შეიმჩნევა ლიტერატურისმცოდნეთა და ენათმეცნიერთა ერთგვარი სურვილი — მხატვრული ენის ესთეტიკური ბუნების, მისი თავისებურების შესასწავლად ფართოდ გამოიყენონ ორივე სამეცნიერო დისციპლინის მიღწევები. „ლინგვისტური და ლიტერატურული სტრუქტურის თეორიების მიხედვით ენათმეცნიერება და ლიტერატურისმცოდნეობა ერთმანეთისაგან დამოუკიდებელნი არიან... მაგრამ თავისი ემპირიული შინაარსით — ამრიგად საგნის სტრუქტურის თვალსაზრისით კი ლიტერატურული თეორიები — გარკვეული აზრით დამოკიდებულნი არიან ენათმეცნიერების პოზიციასა და დებულებებზე“⁶.

1962 წელს ენათმეცნიერთა მე-9 საერთაშორისო კონგრესზე აღინიშნა ე. ბენვენისტის მასვილონიერული შენიშვნა იმაზე, რომ დღეიდან ყველა ლინგვისტური საზოგადოებისა და ჟურნალის სახელწოდებას უნდა დაემატოს სიტყვები „... და პოეტოლოგია“⁷.

ამერიკელი მეცნიერის რ. აბერნეტის აზრით, „ლინგვისტიკა ისეთივე ნათესაურ კავშირშია პოეტოლოგიასთან, როგორც ორგანული ქიმიკა ზოოლოგიასთან. პირველი მათგანი სწავლობს ცხოვრებისეულ „ნედლ მასალას“, უკანასკნელი კი თვით ცხოვრებისეულ ფორმებს“⁸.

„უკვე ფორმულირებულია შესაბამისი ამოცანები იმ ენობრივი სისტემის საკმაოდ მკაცრი და სრული აღწერისა, რომელსაც ფილოლოგები სხვადასხვა გვარად უწოდებენ („მხატვრული ლიტერატურის ენა“, „პოეტური ენა“ და სხვა). პრობლემები და ამოცანები მოითხოვს განსაკუთრებულ ყურადღებას, კვლევის სპეციალურ მეთოდებს, დამუშავებულ თეორიას და ა. შ. უპირვე-

⁴ Г. О. Винокур, Озадачах истории языка, „Ученые записки“, каф. русск. яз. Московского гос. пед. ин-та, вып. I, т. V, 1941, гл. 17—18.

⁵ იხ. ამის შესახებ 1954 წელს გამოქვეყნებული სადისკუსიო სტატეები ჟურნალში: «Вопросы языкознания», Р. П. Пиотровский, О некоторых стилистических категориях, ВТЯ, 1954, № 1; Ю. С. Сорокин, К вопросу об основных понятиях стилистики, ВЯ, 1954, № 2. И. Р. Гальперин, Речевые стили и стилистические средства яз., ВЯ, 1954, № 4; И. С. Илинская, О языковых и стилистических средствах, ВЯ, 1954, № 5, და სხვ.

⁶ I e n s I h w e, Sprache—Text—Literaturwissenschaft, «Grundzüge der Literatur und Sprachwissenschaft», Literaturwissenschaft Bd., I. München, 1973, гл. 34.

⁷ «Новое в лингвистике», вып. IV, Москва, 1965, гл. 583.

⁸ R. A b e r n a t h y, Mathematical Linguistics and Poetics, «Поэтика», Варшава, 1961, гл. 563.

ლესად აუცილებელია ყველა დაინტერესებული მეცნიერის ნების გაერთიანება, მნიშვნელობა არა აქვს პროფესიის მიხედვით ისინი ლინგვისტები არიან თუ ლიტერატურისმცოდნეები⁹.

უკანასკნელ დროს განსაკუთრებულე ყურადღება დაეთმო მწერლის ენის მონოგრაფიულ შესწავლას. მართალია, ადრე მხატვრული სიტყვის ოსტატების თხზულებებიდან ამა თუ იმ ენის მიმოხილვებსა და გრამატიკებში იმოწმებდნენ ფონეტიკურ, მორფოლოგიურ და სინტაქსურ თავისებურებებს, მაგრამ ამ შემთხვევაში გარკვეული ენა იყო კვლევა-ძიების საგანი, ვიდრე კონკრეტულად მწერლის ენა. ქართულ სინამდვილეში მწერლის ენის ინდივიდუალურ თავისებურებათა შესწავლას რამდენიმე შრომა მიეძღვნა¹⁰, როგორც ვ. თოფურია აღნიშნავდა, მწერლის ენის შესწავლის მიზანია: — 1. დადგინდეს არსებითი სხვაობა მწიგნობრულ-ლიტერატურულსა და სასაუბრო-ლიტერატურულ ენებს შორის, 2. გამოვლინდეს ის ნიშნები, რომლებიც დამახასიათებელია მხატვრულ ლიტერატურულ ენისა, მაჩვენებელია მისი სპეციფიკურობისა, 3. გამოიყოს სხვადასხვა უანრის ნიშანდობლივი ენობრივი მოვლენები და, 4. რაც მთავარია, წარმოჩენილ იქნეს ამა თუ იმ მწერლის ენის გრამატიკულ-სტილისტიკური და ლექსიკური თავისებურებები, რომლებითაც იგი განსხვავდება მისი თანამედროვე სხვა მწერლებისაგან¹¹.

მწერლის სტილი, მისი ინდივიდუალური თავისებურებანი, რომელიც მას სხვა მწერლისაგან განასხვავებს, ყალიბდება ენობრივ შესაძლებლობათა მიხედვით და ცალკეული პიროვნების მიერ ამ შესაძლებლობათა გამოყენების უნარის შესაბამისად. „სიტყვიერი მასალა, რომლის ფორმათა მრავალფეროვნების შესაძლებლობაა მოცემული, გარკვეულ სახეს იღებს იმის მიხედვით, თუ აღამიანი რას აირჩევს, როგორ ფორმას მისცემს უპირატესობას, როგორ სახეობაზე შეჩერდება, რათა სიტყვიერად გამოხატოს გადმოსაცემი შინაარსი¹².

მხატვრული ნაწარმოების, მწერლის სტილის შესწავლა ერთობ ძნელია, ინიტომ, რომ „მწერლის სტილის, ე. ი. მისი ენის დამახასიათებელ ნიშანთა კრებულის რაობა ერთბაშად ძნელი გამოსარკვევია, რადგანაც მრავალია ის ნიშანი, რომლებიც მწერლის ენის თავისებურებას, მის სტილს ქმნიან. გრამატიკული ფორმების მომარკვევის უნარი, პარალელურ ფორმათაგან გარკვეული ტიპის უპირატესი ხმარება, სიტყვათა შერჩევა მათი აქუსტიკისა და სხვა ნიშანთა მიხედვით, მათი ერთმანეთთან შეწყობა და შეხამება, წინააღმდეგის გამართვა, აზრთა გარკვეული თანმიმდევრობით დალაგება, მათი ამა თუ იმ მხატვრულ სახეებში გადმოცემა (შედარებანი და სხვა), კონსტრუქცია ფრა-

⁹ შინასიტყვაობა შიგნიდან „Лингвистика и поэтика“, Москва, 1979, № 3.

¹⁰ ზედწვლვაში ვეაქვს დ. გეგუაძის სალოქტორო დისტრია: „სულხან-საბა ორბელიანის ენა“, საკანდიდატო დისერტაციები: ნ. გოგუაძის („გრიგოლ ორბელიანის ენა“), ო. ურიდიას („გიორგი ერისთავისა და მისი კომედიათა პერსონაჟების ენა“), ე. კოშორიძის („ესპილ ბარნოვის ენა ისტორიული რომანების მიხედვით“), ვ. სერგაის („ქართულ ხალხოსანთა ენა“), ი. კეცაძის („ეკატერინე გაბაშვილის თხზულებათა ენა და სტილი“), მ. ქავარავას („ნიკოლოზოტიფანის ენა“), ი. ქეშიკაშვილის („თ. რაზიკაშვილისა და ბაჩანას თხზულებათა ენის გრამატიკული და ლექსიკური თავისებურებანი“), შ. ფუტყარაძის („შალვა დადიანის ენა და სტილი“), თ. ინჯიას („კამსახურდიას „დიდოსტატის მარჯვენის“ ენა და სტილი“), და სხვა.

¹¹ ვ. თოფურია, ბოლოსიტყვა: ე. კოშორიძე, ესპილ ბარნოვის ენა ისტორიული რომანების მიხედვით, თბილისი, 1965, გვ. 166.

¹² გრ. კოქნაძე, მეტყველების სტილის საკითხები, თბილისი, 1957, გვ. 32.

ზისა და კომპოზიცია თხზულებისა და სხვადასხვა, — აი, რიგი საკითხებისა, რომლებიც სტილის სფეროს განეკუთვნებიან, რადგან თვითეთლი ამ საკითხთაგანი თავის მხრივ მრავალი ნიშნის შემცველია, ამიტომ ცხადია, რომელიმე ავტორის სტილის გამორკვევა, მისი ენის ინდივიდუალურ თავისებურებათა აღნუსხვა არც თუ ადვილი საქმეა, ყოველ შემთხვევაში დიდ ღროს მოითხოვს¹³.

ყოველივე ამის გათვალისწინებით, ჩვენ შევეცადეთ წარმოგვეჩინა უიარაღოს (კონდრატე თათარიშვილს, 1872—1929) თხზულებათა ზოგიერთი სტილური ნიშანი. ამ თხზულებებში (ან, შეიძლება, ერთი თხზულების ფარგლებში) დადასტურებულ ყოველ ენობრივ მოვლენას, ენობრივ-სტილურ განსხვავებას განმარტავს ნაწარმოების თემა და მისადმი ავტორის მიდგომა, ავტორის კონკრეტული მიზანდასახულობა. თემისა და სტილის ურთიერთობის საკითხს ვრცლად იხილავდა ვ. ვინოგრადოვი, რომელიც წერდა: „ნაწარმოების სტილი სტრუქტურულად უკავშირდება მის იდეურ შინაარსს... თემა და მხატვრული სახე პარამონიული უნდა იყოს ტანისა, ანუ მხატვრული ნაწარმოების საერთო ექსპრესიულ-სტილისტური შეფერილობისა“¹⁴.

ზემოთქმული ერთხელ კიდევ მიგვანიშნებს იმაზე, თუ რით არის გამოწვეული სხვადასხვა მწერლის შემოქმედებითს პრაქტიკაში (ან თუნდაც ერთი და იმავე მწერლის შემოქმედებაში) განსხვავებული მხატვრული საშუალებების გამოყენება. შემოქმედი ჩვეულებრივ ენას თავისებური სახით იყენებს, თავისებური გამომსახველობითი შინაარსით, ემოციური და ესთეტიკური გარდასახვით ავლენს, რაც, ამავე დროს, მხატვრული ენის ზოგადი არსის, კანონზომიერების თავისებურ გამოხატვასაც წარმოადგენს. შემოქმედებითს პროცესში ხდება ენობრივი მასალის სახეცვლილება და ამიტომაც ყოველი მწერლის ენა მკვეთრი ინდივიდუალობით ხასიათდება. მხატვრული საშუალება, ნაწარმოების მალა იდეურობას, თხრობის სიცხადესა და სიზუსტეს რომ ემსახურება და ესთეტიკური ფუნქციითაა აღჭურვილი, არის მხატვრული სიტყვის ოსტატის მიერ ყველა იმ ენობრივი ფაქტისა და ნიუანსის ზუსტად წარმოჩენა, რომელიც უპასუხებს ნაწარმოების თემას, და, ამასთანავე, გამოხატავს მწერლის ინდივიდუალობას, მის სტილს.

უიარაღო ჩინებულად იყენებს სხვადასხვა ენობრივი საშუალებით გამოვლენილ მხატვრულ ხერხებს, რათა მოქმედი პირები, საგნები, ცხოვრებისეული მოვლენები ცოცხლად, მიმოიღველად, შთამბეჭდავად და ამაღლებულად დაგვისურათხატოს, ღრმამოციური ძალით გადმოსცეს სინამდვილის ფაქტი.

როგორც ლექსიკური, ისე გრამატიკული არქაიზმები უიარაღოს თხზულებებში გვხვდება უმეტესად მაშინ, როცა მწერალს სჭირდება შექმნას წარსულის კოლორიტი, ამაღლებული და ზვიადი განწყობილება. მაშასადამე, აღნიშნული ენობრივი თავისებურება განსაზღვრულ ლიტერატურულ მიზანს ექვემდებარება. ამ მხრივ აღსანიშნავია ნოველები საერთო სათაურით „ბიბლიურ ჰანგზე“. გამოჩენილი ფრანგი მეცნიერის ერნსტ რენანის (1823—1892)

¹³ ა. შ ა ნ ი ძ ე, ი. ჭავჭავაძე — როგორც მებრძოლი ახალი სალიტერატურო ქართულის დამკვიდრებლისათვის: აღია ჭ ა ვ ე კ ა ვ ა ძ ე, საიუბილეო კრებული, თბილისი, 1939, გვ. 27.

¹⁴ В. В. Виноградов, О языке художественной литературы, Москва, 1968, გვ. 29.

მსგავსად, რომელსაც ეკუთვნის ნაშრომი „ცხოვრება იესოსი“, უიარაღო უარყოფს ქრისტეს ღვთაებრივ ბუნებას, მის ღმერთკაცობასა და სასწაულომოქმედებას, მის ნოველებში რაბი იიშუ (იესო ქრისტე) ჩვეულებრივი ადამიანია, ლარიბ-ლატაკათა მოსარჩლე და მფარველი.

მწერალი ზოგჯერ ეკლესიურ-წიგნური წარმომავლობის ენობრივ ფორმებს იშველიებს მოქმედი პირების მონოლოგებისა და დიალოგების გადმოსაცემად და თავისებური კოლორიტის შექმნით ნიღაბს ხდის რელიგიას, ღვთის სახელით მოქმედ ეკლესიასა და მის მსახურთ.

მაგალითად, „წმინდანო რაბუნო, — შემოილაპარაკა ლევიტელმა: — აპა ესერა ძენი და ასულნი ისრაილისანი მოსულ არიან გალილით და იორდანით კერძო, ტვიროსით და სიდონით, ზვარაკები ჭამებული თან მოუყვანიათ, ეზოთ გარე ტაძრისა დგანან და მოელიან კურთხევასა თქვენგან და შეწირვად ღვთისა მიმართ“ (I, 209,37; 210.1)¹⁵.

ან: „ახლა მგონია, არ გაგვწირავ სრულიად, რადგან მიავლინენ ჩვენდა შემწე წმიდით შენით და სიონით გამო ხელი აღგვიპყარ ჩვენ... რამეთუ შენ ერი მღაბალი აცხოვნო და თვალი ამპარტავეანთანი დაამდაბლო“ (I, 367,17) და სხვა.

საინტერესოა იმდროინდელი კანცელარული სტილის წარმოდგენის ცვა-არქაიზმის დახმარებით. ცნობილია, რომ ყოველგვარ ხატოვნებას მოკლებული ენობრივი სტანდარტები, კანცელარიზმები, გაქვავებული ენობრივი ფორმები ხშირად, და საკმაოდ გამომსახველადაც, გამოიყენებიან მწერლების მიერ ისეთ ადამიანთა ხასიათების დასახატავად, რომელთათვისაც დამახასიათებელია კონსერვატიზმი და აზროვნების სტანდარტულობა¹⁶.

გამონაკლისი ამ მხრივ არც უიარაღოს შემოქმედებაა: „ჩ ყ წელსა, — დაიწყო ბართლომემ, — მარიამობისათვის კ დღესა, ესეთი ჟამითი-ჟამად და უტუნითი-უტუნისამდე უტყუარსა და ჯვარის სახედ ჩემს მიერ ხელმოწერილსა წოგნსა, გაძლევ ჰყონონას სოფლის მცხოვრები“... (II, 200, 32). ან: „სია გადასაბურავთა ფულთა გარდაცვალებულის აზ-რის მერაბი მძებრადესი“ (II, 195,8) და სხვა.

დასახელებულ მაგალითებში და სხვაგანაც არქაიზმი მიღწეულია ძველი ლექსიკური ენობრივი ერთეულებისა და გრამატიკული ფორმების მოშველიებით: ნარ-თანთან მრავლობითის უპირატესი ხმარება, უთანდებულო მოქმედებითის გამოყენება გამოსვლითის ფუნქციით, „კერძო“ და „გამო“ თანდებული მოქმედებით ბრუნვასთან, სიტყვათა წყობა წინადადებაში, მსაზღვრელ-საზღვრულის არქაული წყობა და სხვა.

მასადაამე, არქაულ ენობრივ ფორმებს მწერლის შემოქმედებაში მხატვრულ-იდეური მიზანდასახულობით გამართლებული სტილური ფუნქცია აკისრია, მათი გამოყენება შეპარობებულია ნაწარმოების თემითა და ჟანრით.

ასევე სტილური ფუნქცია აკისრია დიალექტიზმებს, როგორც პერსონაჟ-

¹⁵ საილუსტრაციო მასალა დამოწმებულია აკადემიური გამოცემის მიხედვით: უ ი ა რ ა ლ ო, თხზულებათა სრული კრებული, ორ ტომად, ს. ცაიშვილის რედაქციით. წინასიტყვაობითა და შემენებთ, თბილისი, ტ. I, 1957; ტ. II, 1958, პირველი ციფრი აღწმინავს ტომს, მომდევნო — გვერდსა და სტრიქონს.

¹⁶ М. Б. Храпченко, Творческая индивидуальность писателя и развитие литературы, Москва, 1970, გვ. 140—141.

თა მეტყველების დახასიათების ერთ-ერთ ხერხს. ლექსიკურ და გრამატიკულ დიალექტიკურ ფორმათა ხმარება ჭმნის გარკვეულ კუთხურ კოლორიტს, ტიპურ ხასიათებსა და გარემოს. მწერალი ენობრივი საშუალებით გვაგრძნობინებს, თუ რომელი კუთხის წარმომადგენელთან გვაქვს საქმე, ეს მას საშუალებას აძლევს ნათლად, ღრმად და სრულად გამოხატოს მოქმედ პირთა სახეები, ხასიათი და გამოკვეთოს ღროისა და ეპოქის მნიშვნელოვანი მოვლენები.

მაგალითად, დიალექტიზმებია: „ახლა ამ დალოცვილ სიოსში ვეცნო ვეცო“ (II, 302, 15); „ხმალამოწვდილს მწაღია ჩემ ქმებთან“ (I, 409, 34); „რაც ხა ცხელებამეყრილ კაცს დაემგვანება“ (№10711, 229)¹⁷; „ძნელი სანდოა კაციზა“ (№10711, 30); „მინც ყოველი ქვეყნიზა უნდა გერჩიოს“ (№10711, 69); „ბანძლი არ მოხთეს“ (№10711, 105); „წირაზე რო მივიდიოდი“ (I, 18, 29); „მოიღხინე მარა, რა მოიღხინე“ (I, 452, 36); „ღმერთიანი კაი გავახსენოს“ (II, 57, 5); „ორ-სამლივერს წინ ვისერი“ (I, 64, 13); „შეკინჩხმოსატეხო სადა ხარ“ (II, 140, 20).

თურქი ზედამხედველის მეტყველებას მწერალი ასე გადმოგვცემს: „ა, ჰანუმ! თირილი რა თირილი, გაჩუმდა, გაჩუმდა... შენი არ ესმის“ (I, 394, 24).

უიარალო პერსონაჟთა მეტყველებას იყენებს მოქმედ პირთა დახასიათების ერთ-ერთ საშუალებად. პერსონაჟთა ენის ჩვენებით ავტორი გვიჭმნის წარმოდგენას მათს ხასიათზე, მისწრაფებებზე, სულიერ მდგომარეობასა და კულტურულ დონეზე.

გრამატიკული ფორმები ლექსიკურ-ფრაზეოლოგიურ საშუალებებთან ერთად მხატვრულ ლიტერატურაში ფართოდ გამოიყენება, როგორც თავისებური ესთეტიკურ-სტილური ფუნქციის მქონე.

უიარალოს შემოქმედებაში ენობრივ, მორფოლოგიურ საშუალებათაგან ემფატიკური „ა“ ხშირად გამოიყენებული სტილური ფუნქციათ.

როგორც ცნობილია, ემფატიკური „ა“ „თანამედროვე სალიტერატურო ქართულში ბრუნვის ნიშნის აუცილებელ ელემენტს არ წარმოადგენს... ბოლოკიდურ „ა“-ს დართვა ამჟამად — მეტწილ შემთხვევაში — უფრო სტილისტურ საჭიროებას უპასუხებს, ვინემ მორფოლოგიურ ნორმას წარმოადგენს“¹⁸. ძველ ქართულში კი „ა“ ხმარებას მკაცრად განსაზღვრული, სისტემატიზებული ხასიათი ჰქონდა. ემფატიკური „ა“ (სახელი „ემფატიკური“ მას ნ. მარშა უწოდა) დაერთვოდა მხოლოდ საზოგადო სახელებს სამ ბრუნვაში: მიცემითში, ნათესაობითსა და მოქმედებითში. თანამედროვე ქართულში შეიძლება ვითარებით ბრუნვასაც დაერთოს. ახლა „ა“-ს აღარ აქვს განსაზღვრების თვისება, ის ერთნაირად დაერთვის როგორც საკუთარ, ისე საზოგადო სახელებსაც, რადგანაც თვითონ ენა აღარ ასხევეებს მათ¹⁹.

¹⁷ საილუსტრაციო მასალა დამოწმებულია ავტორაფების ტექსტის მიხედვით, პირველი რიცხვი გამოხატავს ხელნაწერის ნომერს, მეორე კი — გვერდს.

¹⁸ არნ. ჩიქობავა, ქართული ენის ზოგადი დახასიათება. ქველ, I, თბილისი, 1950, გვ. 37.

¹⁹ ა. შანიძე, ქართული ენის გრამატიკის საფუძვლები, თბილისი, 1973, გვ. 48. თ. ზურაბიშვილი, ემფატიკური „ა“ ახალ ქართულში: იხ. კრ. სახელის ბრუნვის ისტორიისათვის ქართველურ ენებში, თბილისი, 1956, გვ. 231, ქ. ძოწენაძე, ემფატიკური ხმოვანი ძველ ქართულში, დასახ. კრებული, გვ. 218. ა. ლომთაძე, ემფატიკური ხმოვნები, „მეტე“, ენისა და ლიტერატურის სერია, 1976, № 3, გვ. 133.

უიარაღო თავის თხზულებებში ემფატიკური „ა“-ს გამოყენებით მიზნად ისახავს ენობრივი კოლორიტის შექმნას. იგი უმეტესად მოქმედ პირთა მეტყველებაშია წარმოდგენილი, თუმცა იშვიათად ავტორისეულ რემარკებშიც გვხვდება. ეს ხმოვანი მეტყველების არქაიზაციას ემსახურება, როცა ამას მოითხოვს ნაწარმოების თემა. ემფატიკური „ა“-ს გამოყენებით თხრობას ეძლევა ამადლებული ელფერი, მწერალი ვახაზავს პერსონაჟის მეტყველების თავისებურებას, მის ინდივიდუალურ ხასიათს.

ემფატიკური „ა“ წარმოდგენილია წინადადების ბოლო სიტყვაში—ავტორისეულ რემარკაში: „მთვარე არ გაფიცხდა ლირფის ღრუბელის შ ე უ რ ა ც ყ ო ფ ი თ ა “ (მ. 1895, IX, 30)²⁰; „ფრინველებსაც უკვირთ ამგვარი უხათრობა ბ უ ნ ე ბ ი ს ა “ (I, 2, 17); „წითლად იყო შეღებილი ს ი ს ხ ლ ი თ ა “ (I, 135, 10); „მთლად მოედო მ ი ნ დ ო რ ს ა “ (I, 87, 6); „მდინარე რიგზე არ უგზავნის წ ყ ა ლ ს ა “ (II, 8, 11); „ხშირი სტუმარი არ იყო ამ ს ა ხ ლ ი ს ა “ (II, 52, 20); „დიასახლისი იყო შუთანა ტ ა ნ ი ს ა “ (I, 40, 27); ეს ველი ნაყოფია მოუსვენარი მდინარის ათი ათასი წლობით მ უ შ ა ო ბ ი ს ა “ (I, 336, 4).

ემფატიკური „ა“ ერთვის უშუალოდ ზმნა-შემასმენლის წინ მდგომ სახელს: „სამიკიტნოში ღ ვ ი ნ ო ს ა სვამდა“ (I, 80, 37); „ორთავენი ეტლის თ ვ ა ლ ი ვ ი თ ა ტ რ ი ა ლ ე ბ დ ე ნ “ (I, 77, 33); „ურთის ძირი ს ა რ კ ე ს ა ჰავს“ (მ. 1895, VIII, 11); „პირჯვარს იწერს და ხ ე ლ მ წ ი ფ ე ს ა ჰლოცავს“ (მ. 1895, IX, 18). „წისქვილი კი ძლიერ გ უ ლ ს ა მწეავს“ (II, 35, 19); „ქვეყანას მოწითანო ფ ე რ ს ა ჰფენდა“ (II, 101, 3); „ღლე და ღამე უ ფ ს კ რ უ ლ ს ა დაყყო“ (II, 161, 12).

ორივე შემთხვევაში სავერცობის გამოყენებით თავიდან აცილებულია წინადადების აზრობრივად დაუმთავრებლობის შთაბეჭდილება და მიღებულია ე. წ. ჩაკეტილი კონსტრუქციები²¹.

მართლ მსაზღვრელთან ინვერსიული წყობის დროს წარმოდგენილია ემფატიკური „ა“: „ზუგდიდის მომრიგებელი მოსამართლე სისხლის სამართლის გ ა ნ ყ ო ფ ი ლ ე ბ ი ს ა მოგიწევთ თქვენ“ (II, 146, 2—3); „ვინ უნდა იყოს... თუ არ ნაყოფი ჩვენი კეთილი გზიდან ც თ ო მ ი ს ა , ჩვენი გ ა თ ა ხ ს ი რ ე ბ ი ს ა , გ უ ლ ქ ე ა ო ბ ი ს ა და გონების და ბ ნ ე ლ ე ბ ი ს ა “ (I, 375, 4); „ღიდება ალლაჰს შ ე მ ო ქ მ ე დ ს ა და მ ო წ ყ ა ლ ე ს ა “ (I, 414, 11); „ერთი ახლაც შთანთქას ზღვასა ს ი კ ვ დ ი ლ ი ს ა ს ა მტარვალი იროდი“ (I, 416, 3) და სხვ. „გაუბედავი კ ი ლ ო თ ა ვ ა დ ი შ ვ ი ლ ი ს ა ექვს უბადებდა (I, 365, 26); „ზოგს სხვადასხვა ხელსაქსოვი შ ა ლ ი ს ა და ა ბ რ ე შ უ მ ი ს ა მიჰქონდა“ (I, 122, 10). ასეთ შემთხვევაში სავერცობი ამთავრებს და ხშავს კონსტრუქციას²², წინადადების რკალის ერთგვარ შემეკვრელად გვევლინება²³.

²⁰ საილუსტრაციო მასალა დამოწმებულია ჟურნალ „მოამბის“ 1895 წლის მე-9 ნომრიდან, ბოლო ციფრი აღნიშნავს პერიოდული გამოცემის გვერდს.

²¹ ვ. თ ო ფ უ რ ი ა , ქართული ენა და მართლწერის ზოგიერთი საკითხი, თბილისი, 1965, გვ. 102—103.

²² არ. ჩ ი ქ ო ბ ა ე ა , ქართული ენის ზოგადი დახასიათება, ქეგლ, I, თბილისი, 1950, გვ. 037.

²³ ქ. ძ ო წ ე ნ ი ძ ე , ქვემო იმერეთის უხუთური მეტყველება, ქუთაისის პედინსტიტუტის შრომები, VIII, 1948, გვ. 16.

ჩვენი საკითხისათვის საინტერესოდ მიგვაჩნია სიტყვაწარმოების ის მხარე, რომელსაც საენათმეცნიერო ლიტერატურაში კომპოზიციით ვიცნობთ. ქართული ენა ხშირად მიმართავს ენის ლექსიკური შედგენილობის გამდიდრების ამ ხერხს.

შედგენილობის მიხედვით კომპოზიტთა ტიპების ტრადიციულ კლასიფიკაციაში არაფერია ნათქვამი ისეთი წარმოების კომპოზიტებზე, რომელთა ორივე წევრი არის მასდარი. საჭიროა კომპოზიტთა ტიპებს შედგენილობის მიხედვით დაემატოს მასდარული წარმოების კომპოზიტები, რომელთა ორივე კომპონენტი არის საწყისი. ასეთი მასდარული კომპოზიტები საკმაოდ გვხვდება უიარაღოს თხზულებებში:

„ხ ვ ე ე ნ ა-მ უ დ ა რ ი ს ა და ბოღისის შემდეგ“ (I, 341, 25); „რ ხ ე ვ ა-ზ ე ქ ე თ მილიდა“ (I, 369, 16); „შენ მოუსწრაფე დღე... ძმათა ბოც ე-ჟ ე ლ ე ტ ი ს მოსურნეს“ (I, 337, 21).

ამგვარად აგებული სიტყვები მეტ ემოციურ შინაარსს ანიჭებენ სათქმელს. მწერალი აქ იყენებს შთაბეჭდილების გამაძლიერებელ შეხამებას, რითაც ინტენსიურ ზემოქმედებას აღწევს.

როცა კომპოზიტის ორივე წევრი ზედსართავი სახელია, სიტყვას ოდნობითი ხარისხის თავისებური ნიუანსი ახლავს:

„შენ რომ ს ქ ე ლ-ს ქ ე ლ ი კაცი მოგყავს“ (I, 392, 24); „ვიღაც დაბა ლდა ბა ლ ი კაცი გამოჩნდა“ (I, 357, 17); „მ ს ხ ვ ი ლ -მ ს ხ ვ ი ლ ი ცრემლი გადმოყარა“ (I, 353, 8).

ზოგჯერ ავტორი საპირისპირო ან სინონიმური მნიშვნელობის სიტყვათა შეერთებით თავისებურ ეფექტს აღწევს:

„ნაბდის ტარება ზ ა მ თ ა რ-ზ ა ფ ხ უ ლ ი მან იცის“ (I, 340, 21); „ა ლ -ც ე ც ხ ლ ს უკიდებს მადლით მოსილი“ (I, 337, 4); „ჩემი ე ფ უ თ-კ არ ა ბ ა დ ი ნ ი ... ჩვენი ცხოვრება“ (I, 367, 20); „ვაი დედამისს გამწარებულს, ც ე ც ხ ლ-გ ე ნ ი ა მოკიდებულს“ (I, 373, 13).

მსგავსი შთაბეჭდილება იქმნება, როცა კომპოზიტის ორივე წევრი არის მიმდებარეობა:

„მ ო წ ყ ე ნ ი ლ -შ ე უ ფ ო თ ე ბ უ ლ ნ ი მსჯელობდნენ“ (I, 351, 19); „მ ტ ა ც ე ბ ე ლ -ა მ წ ი ო კ ე ბ ე ლ ს არა ჰგავხარ“ (I, 344, 37); „მ ო რ თ უ ლ-მ ო კ ა ზ მ უ ლ ი თავქვე მოუქცევია“ (I, 385, 16); „ბრძოლაში გა მ ო ბ რ ძ მ ე დ ი ლ -გ ა მ ო ჯ ე ჯ ი ლ მ ა მახმუტ-ბიომ შენიშნა“ (I, 421, 27).

უიარაღო შეგნებულად ცდილობს ახალი სიტყვები აწარმოოს, ვფიქრობთ, მწერლის ამ მისწრაფებას გარკვეული სტილური ფუნქცია აკისრია. რთული სიტყვების ხმარებით იგი ფრანხას კი არ ტვირთავს, არამედ უფრო ლაკონიურსა და მოქნილს ხდის მას:

„ყოველგვარ ალიანჩალიანს აგვაციდინოს“ (I, 343, 2); „გ რ ე ხ ი ლ-შ ე მ ო ვ ლ ე ბ უ ლ ი მოკლე ტანსამოსი რომ აცვიათ“ (I, 423, 14); „ასეთი ე რ თ ს უ ლ ო ე ნ ე ბ ა არ უნახავს კაცს“ (I, 345, 35); „ამართულია თ ა ვ წ ო-წ ლ ო კ ი ნ ა შენობა“ (I, 420, 36); „ისეთი ჭაობები და პ ა პ ა ნ წ ყ ე ვ ი ლ ი ა“ (I, 359, 30); „მე კი, ს ი ბ ე რ ე გ ა ძ ა ლ ლ ე ბ უ ლ ი, საფლავში უნდა ჩავიდე“ (I, 353, 25); „დამისხის ის ძირკუთხე უ ლ ი ს მონასხამი“ (I, 339, 26).

უიარაღოს ენობრივი სტილის დამახასიათებელი ნიშანია ის, რომ, გარდა

ცალკეული მეგრული ლექსიკური ერთეულებსა, იგი ხშირად მეგრული წარმოების კომპოზიტებს ხმარობს. მაგალითად: „ბადიდ-კაცს ფეხზე ბაწარს მოაბამს“ (I, 343, 29) „ბადიდი“ პოსტპოზიციური წყობის კომპოზიტია (არსებითი-ზედსართავი) და არსებითი სახელის მთელი მარცვლია დაკარგული. „ბადიდი“ — „ბაბა დიდი“, „ბადიდ-კაცი“ — მოხუცი კაცი, ხანდაზმული.

უიარაღო და მის ნაწარმოებში გამოყვანილი გმირები უმეტესად სამეგრელოდან არიან, მხატვრული სურათების უმრავლესობა სამეგრელოს ყოფაცხოვრებას ეხება. ამიტომაც მასში მეგრული ლექსიკური ერთეულების ხმარება შემოხვევითი არ არის. ისინი მწერალს ეხმარებიან ადგილობრივი კოლორიტის გადმოცემაში, რის საშუალებითაც ავტორი ახერხებს შთაბეჭდილების გაძლიერებას და ამით გარკვეულ მხატვრულ ეფექტს აღწევს.

ადამიანის დამოკიდებულება საგნისადმი შეიძლება გამოისახოს რამდენიმე ხერხით: 1. ლექსიკური, როცა მოცემული სიტყვა თვითონ ასახელებს დამოკიდებულებას (სასაცილო, სამუხსარო და სხვა), ან როცა სიტყვა გამოიყენება გადატანითი მნიშვნელობით (ბედოვლათი); 2. ინტონაციურ-სინტაქსურით, როდესაც სიტუაციიდან გამომდინარე სიტყვა იწყებს ფუნქციონირებას განსაკუთრებული ინტონაციური შეფერილობით („არა და არა, არ მოდის, ძაო. ბედი, — ნაღელიანდ მიუგო უფროსმა“ (II, 302)); 3. განსაკუთრებულ სიტყვათა ჯგუფით — შორისდებულებით; 4. მორფოლოგიურით, როცა სიტყვა გამოხატავს არა დამოკიდებულებას, არამედ საგანს.

სტილური ფუნქცია აკისრია სიტყვაწარმოებითს აფიქსებს. კერძოდ „ა“, „უ“, „ი“ სუფიქსებს. ამ მორფოლოგიური საშუალებით მწერალი კლასობრივ განსხვავებაზე მიუთითებს, ან ნაწარმოების ამა თუ იმ გმირისადმი თავის სიმპათია-ანტიპათიას ამჟღავნებს. აშკარად ჩანს „დამოკიდებულება მთქმელისა ობიექტისადმი. სიტყვას (ნიშანს) ახლავს ის გრძნობითი იერი, რომელსაც იწვევს საგანი (აღსანიშნი)“²⁴. მაგალითად:

„ი ვ ა კ ი ა, გაეჩქარე წისქვილში“ (I, 239, 22) (ივაკია-მოჯამაგირეა); „გადევეილე იმ ჩერჩეტ ფიღუას“ (I, 498, 12); „მოსეია, ოსეია და გარსევანა ზედიზედ გაკოტრდნენ“ (II, 25, 7) „ჩვენ კი ოტირია ვაჭარს სიმინდი მოუტანე“ (II, 23, 29); „ჩვენც გვერდის წილი სიკოია და გატინიას ჯინაზე“. (II, 237, 1); „წისქვილში დარჩნენ მადინია, მოხუცი გოძია, შაფვერა კოხთაია, ნაბდის ქუდიანი თემა, რომელსაც მეტსახელად კუდას ეძახდნენ“ (II, 14—23); „კუთხეში ბასილიკა, გვარდ ჯაბია იჯდა“ (II, 530, 13); „ბერუკას მეუღლე მარუკა“ (I, 40, 7); „საბრალო მერაბიკა ფირტვიას შვილი (II, 123, 3); „განიკოს ისე გრძნობიერად დაკაშკაშებს ცოლი“ (II, 546, 3).

შღრ: „თამადად ჩვენი თავიდი ოთარი აირჩიეს“ (I, 446, 32); მიხა ფარქანიძე... მოშორებით ცხოვრობდა (II, 459, 33); „სულ ხუთი ძმა იყო, როსტომი, ირაკლი, პავლე, გელა და ბართლომე“ (II, 83, 24).

„გრძნობის შემცნების პროცესი აუცილებლად ვარაუდობს მის აღმნიშვნელს, მის სახელწოდებას, შესაბამისი სიტყვით, მხოლოდ ამ შემთხვევაში შეიძლება განცდილი გრძნობა შეიმეცნოს“²⁵.

²⁴ არნ. ჩიკობავა, ზოგადი ენათმეცნიერება, II, ძირითადი პრობლემები, თბილისი, 1945, გვ. 173.

²⁵ П. М. Яковсон, Психология, Москва, 1956, გვ. 41.

მწერალი დახასიათების ერთ-ერთ საშუალებად იყენებს მოქმედ პირთა სახელებსა და გვარებს. ე. წ. „მეტყველი გვარების“ ხმარება იმ დროისათვის ფართოდ გავრცელებული იყო. ასეთი გვარები და სახელები პერსონაჟის სულიერ თავისებაზე მიუთითებენ ან მათი შინაგანი ბუნებიდან გამომდინარეობენ. მათ მიხედვით აშკარაა — მოქმედი პირი დადებითია თუ უარყოფითი, თანუგრძნობს ავტორი მას, თუ კიცხავს.

მაგალითად: „ნიკოია თოხითა რიას შვილია“ (II, 12, 33) (ნიკოია დღენიდავ თოხით მიწას დასტრიალებდა, ამიტომაც შეარქვა ავტორმა მას თოხიტარია); „ვისთვის გინდა გეკითხა მღვდელი ივანე ჭარბავა“ (I, 446, 9) (მღვდელი ივანე ჭრთამად ფულს ბლომად იღებდა, აქედან გვარიც ჭარბავა). „თანაფა წამხთარაძის კახა ცოლს რომ უკან მისდევდა“ (II, 150, 21); „ის ცხენი თავად იოსებ ბაქიბუქაძეს არ მიჰყიდეთ“ (I, 450, 38); „თავადი გიორგი ჭორიშვილის ... დაახლოებული პირი“ (I, 376, 20); „აზნაური პავლე რომანოვის ძე უდიერაშვილი იყო“ (II, 181, 17); „ბატონმა მიჰყიდა როსტომ მძებრაძეს“ (II, 9, 35) და სხვა.

„გამოგონილი გვარები... თავისთავად პირობითი მეტსახელება, მაგრამ უარესად ექსპრესიული ძალისა და ემოციური ზემოქმედების მქონე. ზოგიერთ შემთხვევაში ასეთ მეტსახელებს თითქმის ნატურალისტური საწყისიც ედება საფუძვლად, მაგრამ სინამდვილის მოვლენათა წარმოდგენასა და დახასიათებას იგი ყველაზე უფრო მძაფრად და რეალისტურად ემსახურება, გარკვეული კონტექსტის სემანტიკურ ძალას განსაკუთრებით აღიღებს“²⁶.

დიდი ხანია ნაწარმოებთა სათაურმა მიიპყრო ენათმეცნიერთა ყურადღება სტრუქტურულ-ფუნქციური თვალსაზრისით. სათაური, ისევე როგორც სინამდვილის ყოველი მოვლენა, წარმოდგენს ფორმისა და შინაარსის ერთობლიობას. იგი ორგანულად „შედის ნაწარმოების (წიგნის, ციკლის) მხატვრულ სტრუქტურაში“²⁷.

სათაურის სამ ფუნქციას გამოყოფენ: ნომინატიურს, რეკლამურსა და ინფორმაციულს²⁸. ნომინატიურის დანიშნულება არის ნაწარმოების დასახელება, რათა ერთი ნაწარმოები განსხვავებულ იქნეს მეორისაგან. იგი ფორმით ნომინატიურია და მცირე, რადგან, ერთი ნაწარმოები რომ მეორისაგან განვასხვაოთ, საკმარისია პატარა ნიშან-თვისებაც კი. მაგრამ, ამასთანავე, სათაურმა მკითხველში უნდა აღძვრას გარკვეული ინტერესი, განწყობა, სურვილი გაეცნოს ნაწარმოებს, წიგნს. სათაურის ორიგინალური ფორმა იქცევის მკითხველის ყურადღებას. სწორედ ეს არის მისი რეკლამური ფუნქციის არსი: დაინტერესოს მკითხველი, მიიპყროს მისი ყურადღება.

სათაურის ინფორმაციული ფუნქციის მიზანია მოგვაწოდოს ინფორმაცია ნაწარმოების შინაარსზე. სათაური გვევლინება ერთგვარ მეკავშირედ წიგნის, ნაწარმოების შინაარსსა და მკითხველს შორის.

უიარაღოს თხზულებებში ვხვდებით მხოლოდ მარტივ სათაურებს — მათ მარტივი წინადადების სახე აქვთ. მიუხედავად ამ სათაურების ერთი შეხედვით

²⁶ ივ. ჭავჭავაძე, ეგ. ნინოშვილის ენის ძირითადი საკითხები, „მნათობი“, 1959, № 7, გვ. 138.

²⁷ Э. Магазаник. Поэтика заглавия и оглавления, „Материалы XXIII научной конференции СамГу“, Самарканд, 1966, გვ. 14.

²⁸ А. С. Попов, Синтаксическая структура современных газетных заглавий, сб.: „Развитие синтаксиса современного русского языка“, Москва, 1966.

სტრუქტურული უსრულობისა, ისინი ფუნქციონირებენ დამოუკიდებლად, ზედმიწევნით გადმოსცემენ ნაწარმოებთა ძირითად აზრს, არა გვაქვს არავითარი ინფორმაციული უსრულობა.

მაგალითად, უიარაღოს ლიტერატურულ მემკვიდრეობაში ყველაზე დიდ მხატვრულ ნაწარმოებში, რომანში „მაძიებელნი“ გადმოცემულია თავდაზნაურობის წოდების დამამტკიცებელი საბუთის ძიება. თავისი წოდების დამამტკიცებელი საბუთების მაძიებელნი არიან აზნაური ბასილ მებებრაძე და მისი მოგვარენი, რომელთაც ოდესღაც დადიანისაგან მოცემული სიგელი დაჰკარგვიათ და ვერც ერთი თანამოგვარის ოჯახში ვერ აღმოუჩენიათ.

რომანის სათაური „მაძიებელნი“ ხაზგასმით გვაძლევს ინფორმაციას ნაწარმოების შინაარსზე. მისი სიუჟეტის მთავარი ლერძი ხომ „კეთილშობილთა წოდების“ დამადასტურებელი საბუთის ძიებაა. ე. ი. ამ შემთხვევაში სათაური ერთგვარად მოქმედების დინამიკას გვიჩვენებს და სინამდვილის არსებით ნაშანსაც გამოკვეთილად წარმოგვისახავს, ამასთან იგი არც სიცხადესა და სიზუსტესა მოკლებულია.

იგივე შეიძლება გავიმეოროთ სხვა ნაწარმოებთა სათაურების მიმართ, როგორცაა: „მშვიდობით“, „ჩემი რა ბრაღია“, „უსიამოვნო შეხვედრა“, „იმასაც შეეშინდა“, „დრუნჩას სიზმარი“, „ლამაზია“, „გატრუებული იმედი“ და სხვა. მათში განსაკუთრებული შინაარსობრივი დატვირთვა იგრძნობა — ისინი ნაწარმოების ძირითად თემატიკურ რკალზე მიუთითებენ.

საინტერესო და მნიშვნელოვანია ის, რომ უიარაღოს ნაწარმოებთა სათაურს ზოგჯერ არსებითი კავშირი აქვს ნაწარმოების დასასრულთან. სწორედ ამის მიხედვით უფრო ნათელი ხდება მწერლის მხატვრული ტენდენცია, მისი იდეური განზრახვა და მიზანდასახულობა.

ამ თვალსაზრისით უიარაღოს ნაწარმოებთა შესწავლამ შემდეგი სურათი მოგვცა: მწერალი ნაწარმოებს ზოგჯერ ამთავრებს სათაურივე, სიტყვასიტყვით, იმეორებს ან უმნიშვნელოდ ცვლის მას. ამით იგი ერთხელ კიდევ ხაზს უსვამს სათაურის შინაარსობრივ დატვირთვას, მაქსიმალური ძალით ავლენს მის მხატვრულ ფუნქციას. ამასთანავე სათაურით ნაწარმოების დასრულება თვალსაზრისით ამთლიანებს მას კომპოზიციურად და ამთავრებს მოქმედების ძირითად ნაკადს. ამ გამეორების მხატვრული ფუნქცია და ქმედითი ძალაც ესაა.

მოთხრობაში „მშვიდობით“ გადმოცემულია ბატონყმობის გაუქმების შემდეგდროინდელი სამეგრელოს ვითარება, თავდაზნაურობა ეკონომიურად დაქვეითების მიზეზები, მათი დიფერენცირება და სხვა. ნაწარმოები მთავრდება შემდეგნაირად: „დაიგრილა თოფმა. კახანამ რეტიანივეთ გაახილა თვალები, მოიკრიბა ძალა და ცოტათი წამოიწია, — მშვიდობით, ბუხუ, მცმართა ამხანაგს, მაგრამ ის უკვე გათავებულყო (1, 142).

მეორე მოთხრობაში „ჩემი რა ბრაღია“ დახატულია ცხოვრებისაგან გაძარცვულ-გაძვალტყავებული ახალგაზრდა გლეხის ტრაგიკული მდგომარეობა. მოთხრობას მწერალი ასე ამთავრებს: „ზურაბამ არ იცოდა სად იყო ამ წუთში. ქოჩორიდან ფეხებამდე ყველაფერი უზრიალებდა, ამ წუთში ყველაფერი არეულად ეჩვენებოდა. მოაგონდა ერთხელ ქორწილში, დაირის დაკვრამი როგორ აჯობა ყველას, მოაგონდა ბიძის ნათქვამიც — ჩემი რა ბრაღია, შვილო, მამაშენს არაფერი დარჩენიაო, მოაგონდა აგრეთვე პროპოზიცია: — ჩემი რა ბრაღია, ძმაო, მე ნაბრძანები მაქვსო. „ჩემი რა

რ ა ლ ა ბ რ ა ლ ი ა, მე რომ ღარიბი ვარ?“ — მაშ ვისი ბრალია, — ხმამალა წარმოთქვა ეს ბოლო სიტყვები და ცრემლმორეული ტახტზე დაეშვა“ (I 152).

მოთხრობა „უსიამოვნო შეხვედრა“ ასე მთავრდება: „ქალბატონმა ისევ გამოაჩინა ბრილიანტის ხელი და გულგრილად ჩაიტოტინა: მარია ივანოვნას ახალ ამბავს მაინც ვეტყვი, უსიამოვნო შეხვედრაა, უსიამოვნო“ (I, 184).

უიარაღოს მოთხრობათა ამ მხარის გათვალისწინებით კიდევ უფრო ნათელი ხდება მისი სტილის თავისებურება. სხვა ნაწარმოებთა დასასრულს მწერალი ვითარების დახასიათებას იძლევა ისე, რომ საგანგებოდ იკავებს თავს მისი შეფასებისაგან. ასეთ თხზულებებზე შეიძლება დაგვესახელებინა: „ჩაიზე“, „რაბი იშუ“, „რეაქცია“, „შოლტი“, „მეფე“, „პროტექცია“, „ფარისევლები“, „პირთუნელი დაფასება“, „უდაბნოში“, „შიში“, „გაცრუებული იმედი“, „მოაზროვნე ტრილობიტი“ და სხვ.

მავსადამე, უიარაღოს თხზულებებში შემჩნეული ენობრივ-სტილისტური თავისებურებანი განპირობებულია ნაწარმოების თემით და მისადმი ავტორის მიდგომით, ავტორის კონკრეტული მიზანდასახულობით. ამ მიზნით მწერალი ხშირად იყენებს არქაულ ფორმებსა და დიალექტიზმებს. მათი სიუხვე კი უიარაღოს ენისა და სტილის ერთ-ერთ თავისებურებას ქმნის.

გრამატიკული საშუალებებიდან სტილური ფუნქცია აკისრიათ ემფატიკურ „ა“-ს, რთული სიტყვების — კომპოზიტების ხშირად ხმარებას, სიტყვაწარმოებით აფიქსებს.

პერსონაჟთა დახასიათების ერთ-ერთ საშუალებად გამოყენებულია მოქმედ პირთა გვარ-სახელები და ნაწარმოებთა სათაურებიც კი.

ყველა ისინი მწერალს ეხმარება შექმნას გარემომცველი სინამდვილისა და ეპოქის შესაბამისი კოლორიტი, ჩამოაყალიბოს მხატვრულ სახეთა მთელი წყება და პერსონაჟთა ტიპიზაციითა და ინდივიდუალიზაციით მიაღწიოს გარკვეულ მხატვრულ ეფექტს.

В. К. АХАЛАЯ

СТИЛИСТИЧЕСКИЕ ОСОБЕННОСТИ СОЧИНЕНИЙ УИАРАГО

Резюме

В сочинениях Уиараго (Кондрате Татаришвили, 1872—1929 гг.) языковые явления, языко-стилистические различия разъясняют тему произведения и отношение к нему автора.

С этой целью использованы арханчные формы и диалектизмы, избиле которых составляет одну из особенностей языка и стиля Уиараго. Из грамматических средств стилистическую функцию выполняют эмфатическая «а», частое употребление сложных слов-композигов, словообразующие аффиксы. Одним из способов характеристики персонажей являются их имена и фамилии, а также заглавия, которые иногда имеют непосредственную связь с концовкой сочинений.

სამხრეთ ოსეთის სახელმწიფო პედაგოგიური ინსტიტუტის ქართული ენისა და ლიტერატურის კათედრა

წარმოადგინა საქართველოს სსრ მეცნიერებათა აკადემიის აკადემიკოსმა შ. შიძვეტრმა

რუსულად კოსმავშილი

ღაპით გურამიშვილის ენის თავისებურებანი

მე-18 საუკუნის დიდმა ქართველმა პოეტმა დავით გურამიშვილმა თავი-სი უკვდავი ნაწარმოებებით ბევრი რამ ახალი შესძინა და დაუმკვიდრა ქართულ ლიტერატურას და სამართლიანადაც დაიმსახურა ნოვატორის სახელი. დ. გურამიშვილი ერთ-ერთი პირველი პოეტია, რომელმაც ჩვენს პოეზიაში რუსთველური ლექსის გვერდით საფუძველი ჩაუყარა ლექსის ახალ წყობას (5, 6, 7, 11, 12, 16 მარცვლიან ლექსს) და გააბატონა იგი¹. მან ქართულ ლიტერატურაში პირველმა გაუხსნა გზა ავტობიოგრაფიულ თემატიკას. დ. გურამიშვილმა ქართულ მწერლობაში შემოიყვანა გლეხი და მწყემსი, რომლებზეც შემდეგ ერთ-ერთ მთავარ მოქმედ პირებად იქცნენ.

დ. გურამიშვილი მარტო ლიტერატურული თვალსაზრისით როდია ნოვატორი. მას არანაკლებ დიდი დამსახურება მიუძღვის ქართული ენის განვითარებაშიც. მან პირველმა მოამზადა ნიადაგი ჩვენს მწერლობაში ხალხური მეტყველების საბოლოო განმტკიცებისათვის. დ. გურამიშვილის ენა ნამდვილი ხალხური ენაა. „მის შემოქმედებას აღუბეჭდავს ხალხური სიბრძნის სიღრმე და ხალხური მეტყველების სისადავე... გურამიშვილმა ლიტერატურაში განამტკიცა ქართული კილო... ქართული ხალხური ენა უდევს საფუძვლად გურამიშვილის სალიტერატურო ენას“². ამიტომაც არის, რომ დ. გურამიშვილი, რომელმაც მიუხედავად იმისა, რომ სიცოცხლის მეტი ნაწილი სამშობლოს გარეთ, უცხო მხარეს გაატარა, ახალი ქართული სალიტერატურო ენის ერთ-ერთ მამამთავრად ითვლება.

ბუნებრივია, „დავითიანის“ ლექსიკაც ხალხური ფონდიდან არის ასე გამდიდრებული და გამრავალფეროვნებული, რის გამოც, მიუხედავად ძველი ქართული სალიტერატურო ენის წერ კიდევ ძლიერი გავლენისა, დ. გურამიშვილის ენა მაინც ყველასთვის გასაგები და ახლობელია, სასიამოვნოა თავისი პარმონიულობითა და მუსიკალობით.

როცა პოეტის ენის ხალხურობაზე ვლაპარაკობთ, მხედველობაშია მისაღები ის ფაქტიც, რომ ეს ხალხურობა პირველყოვლისა მისი პოეზიის ლექსიკაში ვლინდება. მართლაც, „დავითიანში“ ხალხური გრამატიკული ფორმების გარდა (ამის შესახებ იხ. ქვემოთ) უხვად არის წარმოდგენილი სოფლის ყოფისა და მეურნეობის ამსახველი სიტყვები და ტერმინები (ჭირნახული, მჭადი, ურემი, ქერი, ბაღია, ფეტვი, პანტა, ხნავს, მკის, საბძელი, ვენახი, ქვევრი, ბადაგი, მეცხვარე, მენახირე, სახრე, ხელსაფქვავეი...). ხალხური მეტყველებიდან უნდა იყოს შემოსული ისეთი სიტყვები, როგორცაა: შოლტი, უთო, ხინკალი, ვლახა, მყარალი, ხვრინავს, დაღინდილებს, ჭიანი, უცხუნა, როტავს და სხვა.

აღსანიშნავია ფრინველებისა და ცხოველების აღმნიშვნელი სახელების უხვი ხმარება: ძროხა, ფური, ჭედლა, ვირი, სახედარი, იხვი, ბატი, დედალი, მამალი, კრუხი, ჩხიკვი, ხუნდი... და კიდევ მრავალი მსგავსი.

დ. გურამიშვილის ენა სწორედ იმით არის საინტერესო, რომ მასში ამ ხალხურობის გვერდით ჯერ კიდევ ბატონობს არქაული, ძველი ქართულისაბნის დამახასიათებელი სიტყვები ასევე არანაკლები სიუხვით: უვის, სიყმილი, ძალ-უძს, მიიქვა, მიულო, ჯერ-არს, მუცლად-ღება, იფქლი, საესავო, თნევა, განრინება, სახმილი, უღებღი, უნა.

დამახასიათებელია ზოგი სიტყვის თავდაპირველი მნიშვნელობით ხმარება: აგარაკი (ნიადავი), ცხოველი (ცოცხალი), ნიჭი (მადლი, საჩუქარი), წრფელი (სწორი), თარგმნა (განმარტა), წიგნი (წერილი), მეცნიერი (მცოდნე), მცნება (ჭკუის დარიგება), ნობათი (დარაჯი) და ა. შ. ხოლო ზოგ სიტყვას პოეტი ძველი მნიშვნელობითაც ხმარობს და ახალი მნიშვნელობითაც: საყდარი (ტახტი და ეკლესია), ქვეყანა (მიწა და ქვეყანა), ხუცესი (მოხუცი და სასულიერო პირი), სოფელი (წითისოფელი და სოფელი).

„სოფითიანის“ ენის სიმდიდრეს ხელს უწყობს **სინონიმთა** დიდი მრავალფეროვნება: ხარბი, ანვარი, გაუძლომელი, უძღები; სახედარი, ვირი, ყრყინა; თრთოლა, ბაბანი, წანწარი, ძრწოლა, კანკალი, ცახცახი, კრკის; ქშენა, სუნთქვა, ფშინევა; ქურდი, მპარავი; გაქურდვა, გაცარცვა, პარვა; ორსული, მუცლად-მდებელი, მუცელ-ქმნული და ა. შ.

თვალში საცემია **კომპოზიციების** სიჭარბეც (მათი რიცხვი 600-ზე მეტია), რომელთაგან გურამიშვილის მიერ შექმნილად უნდა ვივარაუდოთ: ოფლ-დანახსამი, სახლ-სამკვიდრო-დაკარგული, ვაჟ-ქალობა, მოდუქან-მობაზარობენ, თავ-ხვითქებული, ნიაგ-ჩრდილობა, მახუმრ-მამასხრო, მაცინ-მატირო, ლურსმან-კვერ-გაზ-მარწუხები, ტახტ-საყდარ-დასაჯლომელი, გულ-ღვიძლ-დანაყული, ხანთ-დაცლილობა, ნალალატ-ნაშემაკარი და ა. შ.

აღსანიშნავია წმინდა ქართულისათვის დამახასიათებელი გამოთქმები, რომელთაც ასე ოსტატურად იყენებს პოეტი: ფებს მოუჩქარა; ცხვირს წამედინა ძმარი; ფერი ექცა; ბეწვი მწყდა; ფიცის გატება; გულსა ხგდა; გულზედ მომედვა ცეცხლად; თავს ვიდებ; სირცხვილი სჭრიდეთ თავებსა; არა გაქვს პირი; ამოიძროს პირში სული; პირი მისცა; პირი გატება; პირი შეკრეს; რა ხელი ეყრება; ხელს ნუ ახლებ; ხელი დარია; ხელმოკლეობა; რა ხელი გაქვს; ხელჩართული...

ამ მცირეოდენი მიმოხილვიდან აშკარაა, თუ რამდენად ყურადსაღები და საინტერესოა დ. გურამიშვილის ლექსიკა. რომელიც თავისთავად 6800-ზე მეტ სალექსიკონო ერთეულს ითვლის.

როდესაც ვამბობთ, დ. გურამიშვილის ენა ერთგვარი შერწყმა ძველი, ახალი სალიტერატურო ენისა და კუთხური მეტყველებებისაო, ამ მხრივ, პირველ რიგში მხედველობაშია მისაღები პოეტის მიერ პარალელურ ფორმათა დიდი რაოდენობით გამოყენება (ეს ითქმის როგორც ლექსიკურ, ისე გრამატიკულ ფორმებზე).

ჯერ თუნდაც **ფონეტიკური** თვალსაზრისით თუ გადავხედავთ დ. გურამიშვილის ნაწარმოებებს, ახალი ორთოგრაფიის გვერდით თვალში საცემია ძველი ასოების — **კ, უ, მ, ზ** — ხმარება. მე-18 საუკუნის მწერლობაში ამ ასოების გამოყენების წესი უკვე დარღვეულია და შედარებით იშვიათად გვხვდება. ამ ასოთაგან დ. გურამიშვილთან უფრო სტაბილურია **კ**-არი, რითაც პოეტი განსხვავდება თავის თანამედროვე მწერლებისაგან. მათთან უმრავლეს შემთხვევაში უკვე ფუნქციონირებულა ასო **ხარი** (ვახტანგ VI, ბესიკი, სულხან-საბა ორბელიანი, თეიმურაზ II და სხვა)³. **კ**-სა და შემდეგ **მ**-ს გამძლეობას

7. მა ც ნ ე, ენისა და ლიტერატურის სერია, 1980, №3

დ. გურამიშვილის ენაში რეალური საფუძველი ჰქონდა. ეს ასოები დიდხანს შემოინახა საქართველოს აღმოსავლურმა დიალექტებმა, ასევე ფერეიდულ-მატ, რომლის მეტყველებაში მას დღემდე შემორჩა სათანადო ბგერა. სიერ-თოდ, დ. გურამიშვილის ენაში ფესვადგმულია განამატკულად ის ძველი ფორმები, რომლებსაც ხანგრძლივი სიცოცხლისუნარიანობა აქვთ ხალხურ მეტყველებაში, კერძოდ, საქართველოს აღმოსავლურ დიალექტებში (ქართლ-კახურ, ფშავ-ხევსურულ დიალექტებში).

გვხვდება ხალხური მეტყველებისათვის დამახასიათებელი ფონეტიკურად ისეთი სახეცვლილი სიტყვები, როგორცაა: მზგავსი, იმიზგან, შჭამდე, დით-ხანს, ცარცვა, შამადგომა, ორჯელ, სიზრმად, ქრმის, მაგდონი, მოჰმბია, არ-ცად, ვერცად, ძრახვა, ვამოეშო, მე უთხრა, ბძანა, რდის, ღმთის... ამავე მიზე-ზით უნდა აიხსნას ხშირად სახელების ფუძეშეუტყუმშავი ფორმით ხმარება: კვა-ლები, პირჯვარები, დალაღლი, სომეხები და ა. შ.

შეიძლება ითქვას, რომ დ. გურამიშვილთან თითქმის ყველა ფონეტიკური მოვლენაა თავმოყრილი (ამ მხრივ იგი არ ჰგავს თავის თანამედროვე პოე-ტებს). დავასახელოთ მათ თითო-ორთა მაგალითის მოყვანით: **ასიმილაცია** („ყოველი წული მშობელთა მზგავსი მზგავს ემზგავსებთან“), **დისიმილაცია** („ვის აქნდა ამიღბარობა“), **მეტათეზისი** („საქმე სჭირს ბეზელბურთი“; „ნუ გსურს ქალთა ქრმობა“), **სუბსტიტუცია** („შეგასმენ შენის ყურებით, თუ ბანბა გამოღებულა“; „ვის სიყვარული დაიპყრობს, ანიალას დაიკონებსა“); **ზგერის დაკარგვა** („უფალო, უბერებლო, უკვდაო“... „არაოდეს ჯავრს არ ვიყრი“; „სარგებელს ვერას ნახაო“), **ზგერის გაჩენა-განვითარება** („შუაფაღამ მივალს ის სიძე“; „საგრძალს წაიღებ მრავალსა“), **კონტამინაცია** („ჭკუვა უხმარ არს ბრიყვთათვის“; „დავითის შრტომა ზედ გამოიბა კარგი ყურძენი“), **რედუქცია** („ამდენი სულის ხოცვითა რატომ არ დაიღალები“), **კვცვა** („ადე, ადე არ დას-ზარდე“; „მო, ყური მიგდე“...), **აფრიკატიზაცია** („არ ძალ-უც ენასა გამოთქმა ბავითა“; „ზღვას შესვავს ნიალორბი“).

დაბოლოს, ზოგიერთი ცალკეული სიტყვა, რომლებშიც სხვადასხვა ფონე-ტიკური პროცესის გამო სხვადასხვა ცვლილება ხდება და ამდენად ამოსავალი ფორმიდან რამდენიმე განსხვავებული ვარიანტი წარმოიქმნება. მაგალითად, **დმერთი** გვაძლევს — საღმერთო, სამღვთო, სამლო, ღრმთის, ღვთის, ღთის ვარიანტებს; **საგზალი** გვაძლევს — საძგალის, საგრძალის ვარიანტებს; **ხტომა** გვაძლევს — ხლდომა, ხლტომა ვარიანტებს და სხვ. დ. გურამიშვილთან ყვე-ლა ეს ვარიანტი დასტურდება თავის ძირითად ფორმასთან ერთად.

ზემოთ ჩამოთვლილი თითქმის ყველა ფონეტიკური მოვლენის უმრავლე-სობას ხალხური მეტყველებისათვის დამახასიათებელი თავისებურებანი ქმნი-ან, ამიტომ არის დ. გურამიშვილის ენა ამ მხრივ ხალხური.

არაწაკლებს საინტერესოა „დავითიანი“ მორფოლოგიური და სინტაქსური თვალსაზრისით. ეს აშკარა ხდება ავტორის მიერ სახელისა და ზმნის უაღრ-სად მრავალფეროვანი ფორმების გამოყენებით.

1. **სახელი**. საზოგადო ფუძეზმოგნიანი სახელები სახელობით ბრუნვა-ში ჩვეულებრივ ფუძის სახით იხმარება და ბრუნვის ნიშნით არ ფორმდება. ასეა დ. გურამიშვილთანაც. მაგრამ მასთან უნიშნო ფუძეზმოგნიანი სახელე-ბის გვერდით სახელობით ბრუნვაში ი ბრუნვის ნიშნდართული სახელებიცაა („აქ ცხადად ითქმის ყველაი დასაბამ-დასასრულისა“). ასეთი წარმოება დღე-

საც საკმაოდაა გავრცელებული ქართულურსა და სხვა აღმოსავლურ დიალექტებში, რომლებშიც **o** **e**-ს სახითაც წარმოგვიდგება.

ფუძემოვნების საპირისპიროდ ფუძეთანხმოვნისანი სახელები სალიტერატურო ქართულში მუდამ ბრუნვის ნიშანს ირთავს. დ. გურამიშვილთან ამის პარალელურად საპირისპირო ფორმებიცაა, ე. ი. ბრუნვის ნიშნის გარეშე წარმოგვიდგენს ფუძეთანხმოვნიან სახელებს (მოწყალებისა კარ მიღე, იესოს ქრისტეს მშობელი; ვეშაპ, ყოვლნი ქვემძრომელნი), რაც მეტ-ნაკლებად ფშავ-ხევსურული კლოსთვის არის დამახასიათებელი.

„ღავითიანში“ სახელებს მოთხრობით ბრუნვაში ყველანაირი ფორმა ერთვის (ძველი და ახალი): **-მან**, **-მა**, **-მ**, ამთგან ჭარბობს ძველი ფორმა **-მან** (300-ზე მეტია): „წყეულმან, ცრუვმან, მაცდურმან ფეხქვეშ ილინჯა მომიგო“.

მოქმედებით ბრუნვაში სახელები **-ით** დაბოლოების პარალელურად ძველი ქართულისათვის დამახასიათებელი **-ივ** ფორმასაც იღებენ (შევაამკო ერთი უფავი, ღვთივ ზეცით ქვეყნად მყობელი).

ასევე ვითარებითი ბრუნვის საწარმოებლად პოეტი იყენებს ყოველნაირ ნიშანს; **-ად**, დიალექტურ **-ათ**; მათ გამარტივებული სახეს **-ა**-ს და არქაულ **-ავ**-ს („ქმარმან... კარგად ნასუქარი დაკლა ფურბერწი“; „კუროს მიართმევს... ყვერულს კარგათ ნასუქარს“; „რაც მათ უნდოდათ, ვერა ქმნეს კარგა“; „რა მოვიდა, ფიცხლავ მოსცა, გაიკეთა მუნ საფარი“).

ზოგჯერ ვითარებითი ბრუნვის ფუნქციას მიცემითში დასმული სახელიც ასრულებს, რაც ამ ბრუნვათა ისტორიულ ურთიერთობაზე მიუთითებს. აღსანიშნავია ისიც, რომ ამ ფორმით გურამიშვილი მხოლოდ **მზას** სიტყვას ხმარობს, რის ანალოგიური შემთხვევა დღესაც დასტურდება ხევსურულში: „**მზას** არს ტურა და მელია“; მის პარალელურად გვხვდება: „აგერ სიკვდილი როგორ **მზად** გვიდგას ხრმალამოწვილი“; „მე დღეს **მზათა** ვარ“.

წოდებით ბრუნვაშიც ხშირია პარალელური ფორმები: „**ძვე**, რად გამხადე ოხრადა“; „**ძეო**, შენს თავსა მნატრიდენ“.

საინტერესოა დ. გურამიშვილთან საკუთარ სახელთა ბრუნვაც. ძველი ქართულისა და მთის ზოგი დიალექტის მსგავსად პოეტი ძალიან ხშირად საკუთარ სახელებს **სახელობით** და **მოთხრობით** ბრუნვაში ფუძით წარმოგვიდგენს ყოველგვარი ბრუნვის ნიშნის გარეშე: „ერთ დღეს თამაზ-ხან თავის ჯარს მიუძღვა ასე ფერხითა“; „ღავით რომ კარგად მასწავლა, მე იგი რასთვის მენასა“. თუმცა მათ გვერდით გვხვდება წოდებით ბრუნვაში დასმული საკუთარი სახელები, რომლებსაც, წესით, ბრუნვის ნიშანი არ უნდა ჰქონდეთ: „ღავითს, ღავითო, მიხამდა ვითო“; თომავ, ღავით მეო, ამ წიგნს მოგართმეო“.

სალიტერატურო ქართულში, ჩვეულებრივ, არის სახელთა ერთი ჯგუფი, რომელსაც მრავლობითი რიცხვი არ ეწარმოება. გურამიშვილთანაც გვაქვს ასეთი სიტყვები, მაგრამ მას ხშირად უყვარს მათი მრავლობით რიცხვში წარმოდგენა, რის შემდეგაც იღებს ასეთ ფორმებს: სიტყვები, ბედები, ვერები, პირჯვარები, ძილები, შიშები, კვლები, ძალები და სხვ. „მათაც კარგი ქმნეს ვერები“; „სიკვდილო... ნეტა რაში გაქს ძალები“; „აგვე გვეღირსოს ძილები“...

ამ მაგალითებში მრავლობითი რიცხვის წარმოება უფრო ხელოვნურია და რითმის დაურღვევლობის მიზეზით უნდა ავხსნათ („თუმც იყენენ ხუცეს-ბერები, მათაც კარგი ქნეს ვერები“).

მეტად საინტერესო სურათს იძლევა **თანდებულთა** მრავალფეროვნება.

„დავითიანში“ თანდებულის თითქმის ყოველნაირი სახე იყრის თავს. აქ განსაკუთრებით შეეჩერდებით ისეთ ფორმებზე, რომლებიც გამოირჩევა თავისი სიჭარბით ან თავისებურებით. ამ მხრივ, მართლაც, თვალში საცემია ახლანდელი ზე- თანდებულის ყველანაირი ფორმა, თავისი ხმარების წესებით: -**ზე-დან**, -**ზედა**, -**ზედ**, -**ზე**, ეს არის ის საფეხურები, რომლებიც ისტორიულად განვლო -**ზე** თანდებულში. ამ თანდებულის ყველა ეს საფეხური დასტურდება „დავითიანშიც“, სახელთან დაუკავშირებლად (ძველი ვითარება) და სახელთან დაკავშირებულადაც (უკვე ახალი ვითარება): „წკებლასა **ზედან** ჯდომანი მიემზავსების ცხენოსანს“; „**მაზედან** გაბასრულისა“; „ძეს, მიკრულს ჯვარსა **ზედაო**“; „ავაზაკ**ზედა** გამცელეს, ბარაბა მათ ირჩიესო“; „მისგან დარწყმული მახენი თავსა **ზე** გარდმომებდა“; „პეტრე პირველი ცხებულ... რუსეთზე გადამწვარია“.

-**ზედან** ფორმა სალიტერატურო ქართულში გვხვდება საშუალო საუკუნეებიდან მე-19 საუკუნემდე. დღეს იგი მხოლოდ ზოგ კილოსლა შემორჩა. -**ზე** თანდებულის ყველა ეს ვარიანტი მე-18 საუკუნის მწერლობისათვის ცნობილია, მაგრამ ყველაზე სრულყოფილად მაინც დ. გურამიშვილი იყენებს (მათგან უფრო დიდი რაოდენობითაა -**ზე** თანდებული).

-**ში** თანდებულიც თავისი განვითარების ყველა საფეხურით უკლებლად არის წარმოდგენილი „დავითიანში“: -**შინა**, -**შინ**, -**შიგან**, -**შიგა**, -**შიგ**, -**ში**. ამათგან აქ უკვე ყველაზე ახალი -**ში** თანდებული ჭარბობს. ეს თანდებულები სახელისაგან ხან დამოუკიდებლად იხმარება, ხან სახელს ზედ ერთვის: „თავი დავლუნე, უკუ-ესძვერ შამბნარსა **შინა** ბურვილსა“; „სჯობს ბოლოს **შინ** დგომა“; „მადლებურხის ციხეშიგან დამსვა კარებ-დანაკლეტი“; „ღმერთო... ჯოჯოხეთშიგა ჩამადე“; „ვერას ეხედავ მაგა**შიგ** ავს“; „სახლში დამხვდა მე არავინ“.

-**ში** თანდებულის ვარიანტები მე-18 საუკუნის მწერლობაში ცნობილი ფორმებია, მაგრამ არც ერთ მწერალსა თუ პოეტს ასეთი სრული სახით არა აქვს წარმოდგენილი, როგორც ეს „დავითიანშია“.

ზემოთ მოყვანილ მაგალითებში -**ში** თანდებულიანი სახელები სადაობაზე მიუთითებს. ეს ქართულისათვის შედარებით ახალი მოვლენაა (ე. ი. თანდებულიანი მიცემითის ხმარება). ძველად ეს ფუნქცია ჩვეულებრივ მიცემითს ეკისრებოდა. ეს სიძველაც ასახულია „დავითიანში“, თუმცა ამის მაგალითები შედარებით მცირეა: „ჭირს მყოფი ლხინში შესული შვებად მიითვლი ვნებასა“; „მეფე მოსკეს ჩამოვიდა“; „ჩაძერა ქვესკნეთს ზამთარი“ და სხვა.

-**კენ** თანდებული საინტერესოა იმით, რომ მის პარალელურად გვხვდება მისსავე დიალექტიური ფორმები -**კე**, -**ყენა**, -**ყენ**. დ. გურამიშვილი მათ არც თუ ისე ხშირად ხმარობს, მაგრამ რომ იცნობდა, ფაქტია: „რუსეთისაკე გავზავნის, იმოკლებ გრძელთა ბილებსა“; „შაეშინდათ, დასამალად მირბიოდნენ შამბთაყენა“; „ნუ ეშურები ფეხითა უკეთურათაყე რბენასა“... ეს თანდებულები ახასიათებს გარეკახეთს, ფერეიდნულს, ხევსურულსა და მოხევურს (ფერეიდნულში -**ყე**, -**გან** თანდებულის მნიშვნელობთაც იხმარება)⁶. დ. გურამიშვილთან ჩვეულებრივია -**კენ**, თუმცა მის ფუნქციას ზოგჯერ -**და** თანდებულიც ასრულებს: „დედოფალი, მეუფის დედა... ქვეყნით ზეცად აღმოვალს თქვენდა“.-**და** თანდებული ძველი ქართულიდანაა შემორჩენილი და -**თან** თანდებულის ფუნქციაც ეკისრება: „მოიხსენე, უფალო, სჯად შენდა მოსული დავით გურამის-შვილის უბადრუკი სული“.

მეტად ხალხურ იერს აძლევს დ. გურამიშვილის ენას -თვის თანდებულის პარალელური დიალექტური ფორმები -თვინ და -თვი: „მზისათვის თავი ვახელო“; „დასთმე შენ შენთვის ესო“... რაც საკმაო რაოდენობით არის „დავითიანი“.

„დავითიანიში“, როგორც წესი, გვხვდება რასათვის ან რასთვის სიტყვები რისათვის ან რისთვის სიტყვების ნაცვლად. ეს ფორმები მე-18 საუკუნის მწერლობისათვის კარგად ცნობილი ფორმებია (დღეს იგი ფერეიდულში შემოინახება). ძველი ქართულისთვის უცნობია რასათვის და რასთვის. არის რაჲსთვის (აქედან არის მიღებული რახთვის ნათესაობით ბრუნვის ი- ა-ს ჩაყარდნით). სამეცნიერო ლიტერატურაში რასთვის ფორმა კონტამინირებულ ფორმად არის მიჩნეული, რომელიც მიიღება რისთვის და რატომ-ის შერწყმით⁷.

-გან თანდებული „დავითიანიში“ იმით არის საინტერესო, რომ პოეტი მას მუდამ ძველი ფორმით ხმარობს მოქმედებით ბრუნვის ნიშანთან ერთად (იო-გან): „მაღლითგან ნახა, სირბილით კიბეზე კაცი ახტოდა“; ორად-ორი შემთხვევაა, სადაც -იდგან ფორმა დასტურდება: „თავს თავიდგან გაუფრთხილდი“; „რაც მომებოძა თავიდგან, ბოლო-ეამ ისევ წამერთო“. რაც შეეხება ამ თანდებულის ბოლო საფეხურს (-იოგან-იოდგან-იდან), ე. ი. ახალ -დან თანდებულს, იგი დ. გურამიშვილისათვის უცხოა. იგივე არ ითქმის მის თანამედროვე პოეტებისა და მწერლების შესახებ. -დან იშვიათად, მაგრამ მაინც გვხვდება მათ ენაში. საერთოდ კი იმდროისათვის დამახასიათებელი იყო -იოგან ფორმა.

დ. გურამიშვილის ენისთვის მოქმედებით ბრუნვასთან დამახასიათებელია -დამ თანდებული, რაც მხოლოდ აღმოსავლური დიალექტების კუთვნილებად ითვლება. თანდებულის ეს ფორმა ყალიბდება საშუალო ქართულში და მიღებულია -დადმა||-დადმე ზმნისართისაგან, რომელმაც განვითარების შემდეგი საფეხურები გაიარა: -დადმა||-დადმე; დამა||-დამე, -დამ⁸. დ. გურამიშვილთან იხმარება -დადმე, -დამე, -დამ თანდებულები. ამათგან ჭარბობს ახალი -დამ ფორმა (იგი 130-მდე გვხვდება), დანარჩენი კი თითო-ორიოლა: „დავითის ძეგ, დავით მისენ მე აქადადმეო“; „თერგიდამე სოლალს წაველ, სოლალიდამე აშტარახანსა“. მე-18 საუკუნის მწერლობაში და ხალხურ მეტყველებაშიც -დამ არის გავრცელებული. იგი ყველასათვის ცნობილია. -დადმეს კი გურამიშვილის გარდა თეიმურაზ II-ც იყენებს.

ზემოთ ხსენებულ თანდებულების გარდა „დავითიანიში“ არანაკლები სიუხვით გვხვდება -მდე||-მდის, -ვით, -ებრ, -გამო თანდებულები, რომელზედაც აღარ შეეჩერდებით, რადგანაც მათი ხმარება ჩვეულებრივია.

ნაცვალსახელებიდან აღსანიშნავია ახალი, ჩვეულებრივი ფორმების (ეს ეგ, ის, იგი) პარალელურად ძველი ქართულისათვის დამახასიათებელი ესე, ეგე, ისი ფორმები: „მოკლეა ესე სოფელი, კაცს არ შერჩების წამ ერთი“; „ბრძანებთ: ვემალი სოფელსა, ეგე რა დასამალია“; „დავიკრიფე ყოვის-ფჩილა და ისი ესკამეო“. ახლა ეს ფორმები ქართულ დიალექტებსლა შემორჩა.

კავშირის ხმარება გურამიშვილთან იმით არის საინტერესო, რომ, რომ, მაგრამ ჩვეულებრივი კავშირების პარალელურად იხმარება რომე, მაგრამე, ფორმებიც: „რა რომე ლენო თავში შემოიჭდა“; „ეგ მეც ვიცოლი, მაგრამე არ ვამოკითხე განგება“.

რომე და მაგრამე შემთხვევით ხასიათს არ ატარებენ. რომე რომელი ფორმის გამარტივებული სახე უნდა იყოს (ძველ ქართულში რომ არ გვქონდა. მას რომელი ენაცვლებოდა). ასევე ცნობილია, რომ რამე მიიღება რამმე (რამ+მე) ფორმისაგან. იგივე უნდა ითქვას მაგრამე-ს მიმართაც: მაგრამ კავშირი მომდინარეობს მაგრა სიტყვისაგან¹⁰. საფიქრებელია, აქაც -მე ნაწილაკია, რომელიც მაგრამში შეკვეცილი სახით წარმოგვიდგება. ამრიგად, ეს რომე და მაგრამე ფორმებიც გურამიშვილისათვის ცნობილი ფორმებია. ნაწილაკიან სახელებთან დამახასიათებელია ძველი ნაწილაკშეუსორცებელი წარმოება: რასმე, ორნივე, ორსავე, დაცამლენწა, მოცაკვდინება და სხვა.

2. ზ მ ნ ა. ქართული ზმნა, როგორც ცნობილია, თავისი თავსართ-ბოლოსართებით, მისთვის დამახასიათებელი თვისებების აღმნიშვნელი ნიშნებით უაღრესად რთული და საინტერესოა. ზმნის ეს სირთულე „დავითიანში“, შეიძლება ითქვას, თითქმის სრულყოფილადაა წარმოდგენილი. ხოლო დ. გურამიშვილი აქაც ღრმად განსწავლულ პიროვნებად გვევლინება. ამის დამადასტურებელია თუნდაც ქართული ზმნისწინების ყველაწარმოადგენელი ფორმებით წარმოდგენა. „დავითიანში“ გვხვდება როგორც ძველი ქართულის, ისე ახალი ქართულისა და დიალექტებისათვის დამახასიათებელი ფორმები, რომელთა უდიდესი ძველი უკვე ამჟამად უთმობს გზას ახალს, თუმცა ძველი მიიწევა საკმაოდ ფენმოკიდებულია. ზემოთ თქმულის დასადასტურებლად საკმარისია ამ ფორმების მხოლოდ აღნუსხვა და სურათიც ნათელი იქნება (მათი ილუსტრირება დიდ ადგილს დაიჭერდა, ამიტომ თავს ვიკავებთ მისგან):

ად-||- (აღსვლა||ასვლა), დღეს ხმარებული ა- ზმნისწინი ძველი ად- ფორმის გამარტივებული სახეა. გურამიშვილთან ად- 120-ჯერ გვხვდება, ა- კი 165-ჯერ.

წარ-||წა- წარვიდა||წავიდა) წარ-ძველი ფორმა 45-ჯერ, ხოლო ახალი წა- 300-ზე მეტჯერ.

შე-||შა- (შევიდა||შავიდა). შა- აღმოსავლურ დიალექტშია, გურამიშვილთან 80-მდეა ეს თანდებული. ჰარბობს შე- ფორმა.

შო-||შა- (მოიცა||მაიცა) შა- დიალექტური ფორმაა, რომელიც 130-ჯერ გვხვდება „დავითიანში“, თუმცა მას პოეტი ხმარობს რთულ ზმნისწინებშიც: ამა- (ამო-), გაშა- (გამო-), ჩაშა- (ჩამო-), წაშა- (წამო-).

გან-||გა- (განმიღოს||გამიღოს). ამათგან ჰარბობს ახალი გა- ფორმა, მაგრამ გან- ფორმაც საკმაოდ იხმარება (193-ჯერ).

სამაგიეროდ გარდა-||გადა- ზმნისწინებიდან თითქმის სულ გარდა- ძველი ფორმაა (გარდაიქცა), გადა- კი 10-ჯერაც არ გვხვდება.

აღსანიშნავია, რომ გან-ის მსგავსად ზოგჯერ და-, ა-, ჩა-, წინდებულებსაც წარიანი ფორმით ხმარობს პოეტი, თუმცა ეს 5 მათ ისტორიულად არ უნდა ჰქონდეთ. წა-ს აღრინდელი სახეა წარ-. ჩა-, როგორც ცნობილია, მომდინარეობს შედა-||შდა-||შთა-საგან, ე. ი. მათი წარმომავლობა განსხვავებულია გან-ისაგან. დ. გურამიშვილი დან-, ჩანა-, წან- ფორმებს არცთუ იშვიათად მიმართავს (დანაკლებს, დანამარცხს, დანაყვირებს, დანამჭობს, დანაბარებს, წანახდენს, წანაყენებს, წანაგებს, ჩანაწყობს, ჩანაცვას, ჩანავგო...). ამ გარემოებას ხაზს უსუსვამთ იმიტომ, რომ ეს ფორმები მხოლოდ დ. გურამიშვილთან არის. ქართულმა ენამ იგი საერთოდ არ იცის. რით აიხსნება ეს? ზემოთ მოყვანილი მავალთებიდან ჩანს, რომ წარი ჩნდება მაშინ, როცა ფუძე ხმოვნით (ა-თი)

იწყება. ეს ნარი ყოველთვის ორ ხმოვნს შორის გამოჩნდება ხოლმე. თუ გავითვალისწინებთ იმ ფაქტს, რომ პოეტს უყუარს ხმოვანთა გასაყარად თან-ხმოვნის ჩართვა (შუვალამ, ცრუვი, რუვით, ცხოვნება...), მაშინ, საფიქრებელია, რომ ეს ნარიც პოეტმა ხმოვანთა გასაყარად იხმარა, შეიძლება ამ შემთხვევაში გან-ის ანალოგიით (განგაკადი, განვიციდლო...). აქედან ის შეიძლება დავასკვნათ, რომ ჩან-, წან-, ჟან- ფორმებით ზმნისწინების შექმნა სუბიექტური მოვლენაა და მხოლოდ დ. გურამიშვილის ენის ნიშან-თვისებაა.

ყოველივე ამასთან ერთად საინტერესოა ისიც, რომ დ. გურამიშვილი ზოგჯერ წინდებულთა ჩვეული ფუნქციებიდან უხვევს ხოლმე და მათ სხვა, ახალ ფუნქციებს აკისრებს. უჩვეულოა, მაგალითად, მო-ს ხმარება სიტყვაში მოსავ-რილად, მაგრამ ყურს არ ხვდება, როცა მას ლექსში ვკითხულობთ: „მოწყვეტილა მოსავრილად წყალურზე წყალი დანახამი“ (ცხადია, მოსავრილად მოწყვეტილას ანალოგიით არის ვაკეთებელი). პოეტი ხშირად ანაცლებს ერთმანეთს და-, გა-, მო-, მა-, ჩა- ზმნისწინებს, რაც ქართულ ენას არ ახასიათებს, მაგრამ დ. გურამიშვილის კალმიდან გამოსული ეს ფორმები თითქოს არც უცხოა მისთვის: „ალარა ესთქვირა, ჩემთვის დავსჩუმდი“ („დავსჩუმდის“ ნაცვლად); „თუ კაცსა ცოდნა არა აქვს, ვასტანჯავს წუთისოფელი“ („დასტანჯავს ნაცვლად); „პირს-შემდები არს სიკვდილი, არავის დაეფერების“ („მოეფერების“ ნაცვლად); „გულში დაესკვნა საქნელად იგი პირველი წაილი“ („ჩაესკვნას“ ნაცვლად); „მკვდარს ვერ განაცოცხლებს თავს დაყვირილი“ და სხვა. თავისებურია ზოგი წინდებულის სხვაგვარი გაზრებაც: „როცა რომ მღრღელმა ჩამოილოცა, ბიჭსა და გოგოს ბძანება მოსცა“. აქ ჩამო- მოქმედების დასასრულს ნიშნავს და არა ზევიდან ქვევით მიმართულებას, რომელიც ამ წინდებულს აკისრია. მისი ანალოგიითაა მოსცა ფორმა, თუმცა იგი ხელოვნური არ არის. მართალია, სალიტერატურო ქართულში იცის მხოლოდ მისცა ფორმა, განურჩევლად იმისა მთქმელთან არის თუ არა მესამე პირი, მაგრამ მოსცა ხალხური მეტყველებისთვის არის დამახასიათებელი და პოეტიც ხშირად ოსტატურად ხმარობს მას.

დ. გურამიშვილი შემოქმედი პოეტია იგი ქმნის ზმნის თითქმის ახალ ფორმებს ჯერ მხოლოდ ამ ზმნისწინების ახალი ვაზრებით, რითაც პოეტი ალამაზებს და ორიგინალურს ხდის თავის ენას. როგორც ზემოთ დავინახეთ, ამას დ. გურამიშვილი იყენებს არა ფორმალური მხრით, არამედ აზრობრივი თვალსაზრისით ყოველგვარი ძალდატანების გარეშე. ამ მხრივ საინტერესოა, აგრეთვე, შე-წინდებულის ხმარებაც. პოეტი მას ჩვეულებრივი მნიშვნელობით ხმარობს მეტ შემთხვევაში, მაგრამ ზოგჯერ ისე ლამაზად აკისრებს მას სხვა ფუნქციას, რომ მკითხველს ვეღარც კი წარმოუდგენია იმ წინადადებაში სხვაგვარა ფორმა: „მეათეს თვემდი მთა წყალს შესცილდა“; „ქმარი ... შესთხოვს პურსა, (ცოლდი) არას უგდებს ყურსა“; „ღვთისაგან გულსა შემავკლდა, ვაყვედრე, ასე ვიტირე“ და სხვ. წინდებულთა ამგვარი ნიუანსებით ხმარება დ. გურამიშვილისათვის უფრო დამახასიათებელია და ჩვეულებრივი, ვიდრე სხვა რომელიმე მისი თანამედროვე მწერლისათვის.

რაც შეეხება პირის ნიშნებს, დ. გურამიშვილთან უმეტეს შემთხვევაში I პირის ნიშანი ვ უ ხმოვნის წინ არ იხმარება („მე უთხრა; მე რუსთველსა ლექსს არ უღრი“ ...), რაც ჩვეულებრივი მოვლენაა ქართულ ლიტერატურაში. როგორც ცნობილია, სუბიექტური მეორე პირისა და ობიექტური მესამე პირის ნიშანთა ხმარება ქართულ ზმნაში გარკვეულ კანონზომიერებას ექვემდებარება. ამ

შემთხვევაში პირის ნიშნები (პ, ს), როგორც წესი, უნდა მიუთითებდნენ მიცემით ბრუნვაში დასმულ მესამე პირის ობიექტზე და მეორე სუბიექტურ პირზე. მაგრამ ისიც ცნობილია, რომ ეს წესი ძველ ქართულშივე ირღვევა, რომელიც თანდათან ძლიერდება საშუალო საუკუნეებიდან მე-19 საუკუნემდე¹. ხსენებული პირის ნიშნების არაწესიერი ხმარების ნათელ მაგალითს იძლევა „დავითიანიც“: „დავკარგე თვალი ჩვენაო“; „შორს ვეღარ წაველ; უჟუჟწვე“; „თბილნი ქარნი ჰბერვენ“; „კაცმან... დაჰკიდა თავი“... ასეთი არაკანონიერების მაგალითები დ. გურამიშვილთან, როგორც სხვასთან, ასობით დაიძებნება. წესიერი ფორმების ხმარება, რაც „დავითიანიში“ დასტურდება, უფრო შემთხვევითი ხასიათისა უნდა იყოს. ამას მხარს უჭერს ზნაში თვით პრეფიქსების არაწესიერი განლაგების შემთხვევებიც, კერძოდ, პირის ნიშნების შიგ ფუძეში ჩართვა, რაც ესოდენ თავისებურს ხდის პოეტის ენას: „მე კი ვჰვარავ, მაგრამ ჩემი სატკივარი არა ფაჰრავს“; „შენ იმავ წამე სუყველას ნაჰხავ“; „ვინც გირჩევდეს ჩემს გაყრასა კჰარ და განაგდევო“; „ვამე თუ, სულო, არ გაჰქენდეს მდლი“; „დავით რაც გჰრქვა“ და ა. შ.

დასასრულ, საინტერესოა თვით პირის ნიშნების ფონეტიკური სახეცვლილებანი. ს-ს პარალელურად პოეტი ხშირად იყენებს შ,ჯ-ს (გშჰამდე, შაშჰეხა, მიწდევს, სშჰამდნენ, ჯდგნენ...), რაც „დავითიანის“ ენას ხალხურს ხდის. პირის ნიშანთა ამგვარი აღრევის მიზეზი ა. შანიძის აზრით, სალტერატურო ენაზე დიალექტების ძლიერ გავლენაში უნდა ვეძებოთ. არ არის გამორიცხული ანტონ კათალიკოსის გრამატიკული სკოლის გავლენაც, რომლისთვისაც სავსებით გაუგებარი იყო ხსენებული პრეფიქსების როლი. დ. გურამიშვილის ენაზე ამ მხრივ ანტონ კათალიკოსის სკოლის ზეგავლენა არ უნდა ჩანდეს (პოეტი სავსებით მოწყვეტილი იყო სამშობლოს). იგი ხალხური მეტყველებიდან უნდა მოდიოდეს. ხალხური მეტყველებიდან უნდა იყოს ისიც, რომ მრავლობითი რიცხვის აღმნიშვნელი -ნენ სუფიქსის გვერდით „დავითიანიში“ იხმარება -ენ. და ამ უკანასკნელის რიცხვითი რაოდენობა ბევრად სჰარბობს პირველს.

ასევე ლიტერატურული და დიალექტური თემის ნიშნების (-ავ||-ამ, -ებ||-ობ) კანონზომიერად ხმარების პარალელურად გურამიშვილი ზოგჯერ ისეთ ფორმებსაც იყენებს, რაც არც ძველ ქართულს მისდევს და არც ახალს: „ვაჰარი უნდა სარფისა, სამთვრალოს არა სვემდესა“; „ღმერთი... არ დამადგემდა კრავსა“; „ბრმა თვალით დანახედა“... (ასევე; ზედვედა, კურნედა, უზემდა, სუნედა და სხვ.). ამ და მსგავს ზნებში, როგორც ჩანს, მათ ორიგინალობას ასეთი თემის ნიშნები ქმნიან. პირველ და მეორე პირის მსგავსად, მესამე პირშიც ისინი სრულ, ე. ი. შეუკუმშავ, სახეს ინარჩუნებენ. ზოგჯერ ავტორი -ებ თემის ნიშნით ხელოვნურ ფორმებს ქმნის და ამით ზმნას თავისებურ იერს აძლევს: „მაგრამ ვინ მოუსმინებდა“; „ტანთ მიჰირებენ ცხელ-ცხელ გაზებსა“; „დავითის ბაღის ხილი... მოწყენილს მოალხინებსა“.

თემის ნიშნების ხმარების ამ მოკლე მიმოხილვით ნათელია, რომ მათი გამოყენება დიდ სიჭრელეს ქმნის „დავითიანიში“. იგი გამოწვეულია კუთხური მეტყველებისა და არქაული ფორმების ხმარებით, აგრეთვე იმ ხელოვნური ფორმების სისშირითაც, რომლებსაც პოეტი რითმისათვის მიმართავს და რომლებიც, საერთოდ, ქართულმა არ იცის.

თავისებური წარმოებაა ზოგიერთ ზმნასთან კავშირებით მეორესა და წყვეტილში. მისი მაწარმოებლების ო-სა და ე-ს პარალელურად გვხვდება ა-ნიანი წარმოებაც (მისწრას, ესცნათ, შეესწრა, დარგათ, დაიპყრა, და სხვ.).

ვნებითი გვარის წარმოება იმით არის საინტერესო, რომ აწმყოში მესამე ზირის ზმნებით, უმეტეს შემთხვევაში, ძველი ფორმებით წარმოგვიდგება (დაე-ტარების, შეეკარების, წაერთმის, გენალვლებს...) - იწ-ეწ-იანი ვნებითიც ნამყო ძირითად წყებაში ძველ ქართულს მისდევს მრავლობით რიცხვში (შევიყარე-რენით, განისწავლენით, ვიყვენით, დაიწვენით...).

საყურადღებოა პრეფიქსიანი ვნებითის ხშირად დ-სუფიქსიანი წარმოება. ეს ტენდენცია გაცილებით უფრო მკვეთრად ვლინდება დ. გურამიშვილთან, ვიდრე მისი ეპოქის სხვა მწერლებთან (იგი კუთხური მეტყველებისათვის არის დამახასიათებელი). ამის მაგალითები ბევრია: „შეგებრალდი, გულზედ მიმიქვა“; „სიკვილილო... რად არ მაგწყალდი“; „ვიღობანიცა... დადგა დაყენდა“; „იეცე მეფეს მოხსენდა“; „ძედ სიტყვა ღვთისა მოვლენდა“ და სხვ.

3. **სიტყვაწარმოება.** დ. გურამიშვილის ენის თავისებურებად უნდა ჩაითვალოს ისიც, რომ პოეტი სიტყვათა წარმოებაში ფართოდ იყენებს ფორმებს, რაც შეიძლება სალიტერატურო ენაში მცირერიცხოვანი იყოს ან სულ არ იყოს. ამ მხრივ საინტერესოა -ოვან||-იან მაწარმოებლის ხშირი ხმარება. თავმდაბლოვანი, ბერწოვანი, სამართლოვანი, ცრემლოვანი, გრილოვანი, დიდროვანი პოეტისათვის ჩვეულებრივ სახმარ სიტყვებად გამხდარა. „მოლაშქრე უნდა ჭაბუკი თამამი, თავმდაბლოვანი“; „მეპატრონეთა ერთგული, მორჩილი, ერთგულოვანი“; „-იან სუფიქსით ნაწარმოები სიტყვები ზოგჯერ მეტად ორიგინალურ სახეს იღებს: „უეცრად ალავს შივადქე, ტურფასა ლამაზიანსა“; „იქორწილიანს კაცთანა დახარჯის თვალის წაშია“; „ზედ გულზედ ვიბი იგი ზე, კაცოანი და ღვთიანი“.

საერთოდ -ედ მაწარმოებელი დღეს რამდენიმე სიტყვაშია გვხვდება (უჯრედი, კუთხედი, მცირედი). სუფიქსი -ე რომ ედ-ისაგან მომდინარეობს, ამას არან. ჩიქობავა ვარაუდობს ერთი შემთხვევის საფუძველზე, „სადაც ეს პროცესი დოკუმენტირებულია, იგულისხმება ზედსართავი მცირე, რომელიც მცირედ ფორმისაგან მომდინარეობს. ამას გვაკარაუდებინებს ძველ ქართულში ხმარებული მცირედი (მცირეს მნიშვნელობით)“¹².

დ. გურამიშვილთანაც არის ამის დამადასტურებელი ფაქტები: „მწყემსობა უნდა სიფრთხილით, აქნდეს მცირედი ძალია“; მცირე||მცირედის გვერდით დ. გურამიშვილი ხმარობს მოკლე||მოკლელი, მორბედი ფორმებს (ეს უკანასკნელი მორბენალს ენაცვლება): „ცოდნაცა მაქვს მე მცირედი“; „წართმოდათ მოკლედ სამყოფი“; „მუხლმოკლელიც ვამალდების“; „წყნარად მავალი, გინა მორბედი“ (დღეს შემორჩენილია მხოლოდ სიტყვაში წინამორბედი).

დანიშნულების მაწარმოებლიდან ხა-ო ხშირად ენაცვლება ხა-ე-ს ან პირიქით: „შენს საქათმოში კვერცხისმდებელი“; „დალივე საბრძო წამალი“; „სკან საწყურთო მუხანათი, სალმოზიარეო“; „არ შესცვალო უბედურად საბედნიარეო“...

ძველი ვითარებაა დაცული უფროობითი ხარისხის წარმოებისას უმწარე, უდიდე ფორმებში: „გახტანავს ძიმწარის უმწარე, ეტკბილა, ვითა შაქარი“; „არავინა არს უფროსი ღვთისგან უდიდეო“...

სახელთა წარმოების დროს დ. გურამიშვილისათვის **საწყისის** მრავლობითში ხშირება ჩვეულებრივი გამხდარა (საერთოდ კი საწყისის მრავლობითი რიცხვი არ ეწარმოება), რაც უმეტეს შემთხვევაში ლექსის წყობით არის გამოწვეული და ამდენად ხელოვნურ იერს ატარებს: „გულმან დამიწყო ძგერანი“; „პირჯვარს დაიწყეს წერანი“; „ყოველმან კაცმან საგზაოდ შევქმენით მომზადებანი“... სალიტერატურო ქართულისათვის უცხოა ისეთი ფორმები, როგორცაა: **უარობა, ბედობა, ვალობა**; „შეშინდნენ, ტრფიალთ გაქეცნენ, შექცადრეს უარობაო“; „რით გარდებინადო... ეგვივითარი ვალობა“. „ეს არის ჩემი ბედობა“.

სახელთა წარმოების სიჭრელეს „დავითიანის“ ენაში მიმღეობათა თავი-ხებური წარმოებაც ქმნის: „მსმეო, მკმეო, ჩემო ტანთა მცმეო“... ასევე შამხვე, მხადე, დამრხე და ა. შ.

ხელოვნური ფორმებია **მშიშველი** (მშიშარა), **მლოთავი** (ლოთი), **მძმოზელი**, **მდომელი** და მისთანანი, რომლებიც ლექსის საჭიროებისათვის შეუქმნია პოეტს. „ფეხები მაქენდა შიშველი... არაზედ ვიყავ მშიშველი“; „პრქვა ღმერთმან აღამს: რად ხარ მშიშველი, ვინ ვითხრა შენა, რომ ხარ შიშველი“; „ღმერთი კარგსა რათ უზემდა მას ბილწს, მეძავს და მლოთავსა“.

არანაკლებ საინტერესოა თავისი წარმოებით სიტყვები **სახედარი** (დასანახავი), **მოგონებული** (გამოგონილი), **შეყვანებული**, **სახარელი**, **ჩანადინარი** (ჩადენილი) და ა. შ. „შენ თვალები ღმერთმან მისთვის მოგუა-ხედო სახედარი“; „გაქვს საწყინარი ჩანადინარი“.

ვნებით ვვარის მიმღეობის წარმოებისას ხშირად **სა-** პრეფიქსიანი სიტყვები -ელ სუფიქსით რთულდება, რაც ლექსის რითმით უნდა იყოს გამოწვეული: „ხარ საძაგელი... დასაკარგელი“; „ისეო ქრისტე სახელად, ეწოდა დასაძახელად“.

ყურადსაღებია გურამიშვილთან **ნასახელარი ზმნების** წარმოება. ამ ფორმათა სიხშირე და ამავე დროს მათი თავისებურება (წარმოების მხრივ) დ. გურამიშვილის ენაში ბევრ სიახლეს ქმნის. საილუსტრაციოდ გამოდგება შემდეგი მაგალითები: **იწიგნებს** (-წიგნი) — წიგნად მიიჩნევს; „მეფე ვახტანგ ამ რაყამსა არც ისმენს და არც იწიგნებს“. **განაწიგნა** — წიგნად აქცია (= გა-ლექსა): „ღმერთმან ყველა მას უცხოვნოს.../ ვინც ეს წიგნი განაწიგნა“. **იხილა** (-ხილი) ხილის გემო ნახა: „ევა სცდა, ჰამა, ხილი იხილა“. **აბანე** (-ბანი) — ბანი მიეცი: „ეს სიმღერა მის თქმას, მოძახილს აბანე“. **ახევდა** (-ხე) გაიზარდა: „იგი ჩივილი ასაკით/ სახით აღმოჩნდა, ახევდა“. **ვითმე** (-თმა) — თმად მოვისხი: „ამად ქაჩალმან მას თმის ნეარცხნი/ ქორხად მოვისხი, თავზედა ვითმე“. მსგავსი ფორმებია: ენაობთ (ენადან), ასუნდა (-სუნი); იმხატვარე (მხატვარი), ვასერო (სერი), ისამა (სამი), აზორცა (-ზორცი) და სხვ. ესენი გურამიშვილისეული ფორმებია, რომლებიც თავისთავად მეტად ჭრელ სურათს იძლევა ქართული ენის გამდიდრება-გამრავალფეროვნების თვალსაზრისით.

როგორც დასაწყისში აღვნიშნეთ, „დავითიანის“ ენის მრავალფეროვნება მისი კომპოზიტებითაა განისაზღვრება. აღსანიშნავია აქ კომპოზიტთა ისეთი წარმოება, როცა პოეტი კომპოზიტის პირველ შემადგენელ ნაწილში ბრუნვის ნიშანს იცავს (სრულად ან ნაწილობრივ) სახელობით, მიცემით, ნათესაობით ბრუნვებში: „უსწავლელი ვაჟიკაცი სიბერის დროს გაწბილდების“; „საბრალოს ბერს-კაცს არ შერჩა სიკვდილის თავს-აცილება“; „დავითიანი ვსთქვი დავით, გურამის-შვილმან გეარადო“; „გაშინე... შენც ნახე ჩემი პირის-სახე“.

ზოგჯერ კომპოზიციის შემადგენელი ნაწილები ერთსა და იმავე ბრუნვაშიც გვხვდება: „წუთო-სოფელო, ფუ შენ და შენს მოყვარესა“; „ავადმყოფს მამას-შენსა ეძინა“; „აქ ნახეთ წუთის-სოფლისა სიბნელე“ და სხვა.

ასეთი ფორმის კომპოზიციები უცხო არ არის იმდროინდელი სალიტერატურო ენისათვის, რადგანაც კომპოზიციები თავისი განვითარების ჯერ კიდევ ჩამოყალიბების პროცესში იყო და საბოლოო სახე არ ჰქონდათ მიღებული. მაგრამ დ. გურამიშვილი ისე თავისებურად „აკომპოზიტებს“ ზოგ სიტყვას, რომ ისინი უდავოდ მის შემოქმედებას უნდა მიეწეროს მხოლოდ: „იმან ითვალტინოს, მე კი ამადრტინოს“, „კაცმან იკაცისმკვლელა“; „იესო ქრისტე ეჩვენა... გვურდჭრილი, ხელ-ფეხ-ნალურსმი“.

არ შეიძლება არ აღინიშნოს ისეთ კომპოზიციათა სიმრავლე, რომლებიც უარყოფითი ნაწილაკით იწყება. ამით პოეტს თითქოს სურს ერთი თქმით განოთქვას უფრო რთული აზრი, რომელსაც, წესით, შეიძლება ერთი წინადადებაც დასჭირდეს: „ჭკვის უკეთესი საქონლად... არადვილსაშოვნელია“; „უმგზავსო მტილო... ნებვით გავსილო, არგახვეტილო“; „კაცი... სხვის არმკრძალავს რად ემდურის“; ასევე: არაწყნარი, არსაადვილო, არჭვრეტა, არსუბუჭი, არპირფერობა და ა. შ.

4. ს ი ნ ტ ა ქ ს ი. სინტაქსური თვალსაზრისითაც აღვნიშნავთ მხოლოდ ისეთ მოვლენებს, რაც „დავითიანის“ ენას თავისებურს ზღის, თუმცა ეს იმას არ ნიშნავს, რომ მასთან ტიპური არ იყოს ქართული სინტაქსისათვის დამახასიათებელი კანონზომიერებანი. კერძოდ, მსაზღვრელ-საზღვრელის ურთიერთობაში თანაბრად გამოიყენება ორი წყობა: პირდაპირი და ირიბი. ამგვარი შეთანხმების დროს თითქმის იმარჯვებს ახალი ქართულისათვის დამახასიათებელი კანონზომიერება („ვინც მონათლავს, მე ვი ვლოცავ, ცოდვილისა ჩემის პირით“; „ფუ, შენ ცრუო საწუთროო“). ცნობილია ასევე, რომ როცა საკუთარ სახელს მოსდევს პროფესიის ან თანამდებობის აღმნიშვნელი მსაზღვრელი, როგორც ძველ, ისე ახალ ქართულში მხოლოდ მსაზღვრელი იბრუნვის, საზღვრული უბრუნველი რჩება. ასეთი კანონზომიერება გურამიშვილთანაც დასტურდება („მე ვახტანგ მეფეს შევრიგდი“), მაგრამ ჭარბობს და ამის გამო ორიგინალურს ზღის დ. გურამიშვილის ენას, როცა მსაზღვრელ-საზღვრული სრულ შეთანხმებას იძლევა ამა თუ იმ ბრუნვაში: „ვახტანგ მეფეს მოუვიდა ამ ნადიმას ჩაფარ-ელჩი“; „მოსთხოვა გურგენს მდივანსა ქალალდი, საწერ-კალამი“; „იესოს ქრისტეს მშობელო“...

ამგვარი შეთანხმება ძველსა და ახალ ქართულს არ ახასიათებს, არც კილოებში დასტურდება. იგი უნდა იყოს იმ ადრინდელი დროის ნაშთი, როცა საკუთარი სახელი, როგორც წესი, პროფესიის ან ხელობის აღმნიშვნელ მსაზღვრელს ბრუნვაში ეთანხმებოდა (ნართანიანი მრავლობითის მსგავსად).

-ებ მრავლობითიანი საზღვრული, წესით, მსაზღვრელს რიცხვში არ ეთანხმება (დიდი მუბები). ეს წესი გურამიშვილთან დაცულია, მაგრამ არის შემთხვევები, როცა ამ ებ-იან მრავლობითთან საზღვრულს რიცხვში წარიანი მრავლობითს ათანხმებს („ნუ ხართ თქვენ უცები, ზოგნი ტუტუცები დედაკაცები“). „ჩინით რჩელღნი ბერები“).

საკმაო რაოდენობით არის იმის მაგალითებიც, როცა მიცემითს ბრუნვაში დასმული ობიექტის მრავლობითობა ზმნაში არ აღინიშნება (როგორც ძველ ქართულში): „ჯერ თქვენ ლოცვასა იქ წაგიათხა“; „თქვენ გიჭირს და არა გშველიას“; „მან უბრძანათ“; „ღმერთმა უბოძათ“.

კუთხური მეტყველებისათვისაა დამახასიათებელი აზრობრივი შეთანხმება, როცა რიცხვითი და კრებითი სახელები ზმნას მრავლობითში მოითხოვს: „ყველა ისევ მერთმევიან, რაც მაქვს ღვთისგან ნაბოძები“; „იქ მოგვეპარნენ, დაგვისხდენ თხუთმეტი კაცი მზირალი“...

საინტერესოა ისეთი მოვლენაც, როცა სუბიექტი და ობიექტი მხოლოდ ერთ რიცხვშია, ზმნა კი მათ მრავლობითში ეთანხმება. „რად არ გიცნინან პირი“; „თუ გული ენას ებმინან“, „მზგავსი მზგავსს ემზგავსებინან“ და ა. შ.

ზმნის ფორმები დ. გურამიშვილთან იმდენ თავისებურებებს ამჟღავნებს, რომ მათი ჩამოთვლა შორს წაგვიყვანდა. მაგრამ არ შეიძლება აქ გვერდი ავუტვირთო ერთ ვარემოებასაც. ახალ სალიტერატურო ქართულში, ასევე დიალექტებშიც გავრცელებულია ორმაგი უარყოფა, ძველი ქართულისათვის კი დამახასიათებელი იყო ერთმაგი უარყოფა¹³. დ. გურამიშვილისათვის ჩვეულებრივია ერთმაგი უარყოფა („არვინ დარჩა ქვეყანადა“; „არცად ჩანდა თავის საფარი“), თუმცა არც ორმაგი უარყოფაა მისთვის უცხო („ესთქვე, არვინ არ ამბჰალოსა“; „არაოდეს ჯავრს არ ვიყრი“). ერთმაგი უარყოფის გამოყენების მხრივ დ. გურამიშვილი გამოირჩევა მის თანამედროვე მწერლებისაგან, რომლებთანაც ეს ფორმა სისტემატური ხასიათის არ არის.

ამრიგად, დ. გურამიშვილის ენის სირთულეს ქართული ენისათვის დამახასიათებელი და არადამახასიათებელი ფორმების მრავალფეროვნება და სიჭარბე ქმნის. მაგრამ მისი ღირსება და დიდი მნიშვნელობა სწორედ იმაშია, რომ ამ სირთულეს საოცარი უბრალოება და გავებაც ახლავს. ძნელი წარმოსადგენია მკითხველი, რომელმაც წაიკითხოს და ვერ გაიგოს „დავითიანი“. სწორედ ამაშია ის დიდი მომზიბლობა და „საიდუმლოება“, რითაც დ. გურამიშვილი იზიდავს მკითხველს, ხოლო თავის უკვდავ წიგნს „დავითიანს“ ყველასათვის ძვირფასსა და ახლობელს ხდის. ეს „საიდუმლოება“ კიდევ იმაში მდგომარეობს, რომ „დავითიანის“ ავტორი დიდი პოეტი-მოქალაქეა, დიდი რეალისტი-შემოქმედია, რომლის გუნება-განწყობილებს ხასიათს საზოგადოებისა და ქვეყნის სასიცოცხლო ინტერესები განსაზღვრავდა“¹⁴.

მითითებული ლიტერატურა

1. კ. კ ე კ ე ლ ი ძ ე, ძველი ქართული მწერლობის ისტორია, ტ. II, თბილისი, 1952, გვ. 543.
2. დ. გ უ რ ა მ ი შ ვ ი ლ ი, დავითიანი, თბილისი, 1955, შესავალი (ალ. ბარამიძისა), გვ. 17.
3. ვ ა ხ ტ ა ნ გ VI, ლექსები და პოემები, ალ. ბარამიძის რედაქციით, თბილისი, 1947, ბ ე ს ი კ ი, თხზულებათა სრული კრებული, ალ. ბარამიძისა და ე. თოფურაძის რედაქციით, თბილისი, 1962, სულხან-საბა ო რ ბ ე ლ ი ა ნ ი, მოგზაურობა ევროპაში, ს. იორდანიშვილის რედაქციით, თბილისი, 1940, თ ე ი მ უ რ ა ზ მ ე ო რ ე, თხზულებათა სრული კრებული, გ. ჯაჭობაძის რედაქციით, თბილისი, 1939.
4. არნ. ჩ ი ქ ო ბ ა ვ ა, ფერეიდნულის მთავარი თავისებურებანი, უნივერსიტეტის მთამბე, VII, 1927.
5. არ. მ ა რ ტ ი რ ო ს ო ვ ე, თანდებულები ქართულში, იბერიულ-კავკასიური ენათმეცნიერება, ტ. I, თბილისი, 1946.
6. არნ. ჩ ი ქ ო ბ ა ვ ა, -ყე ნაწილაკი ფერეიდნულში და მისი მნიშვნელობა გრამატიკა-ლოგიკის ურთიერთობის თვალსაზრისით, „წელიწადი“, 1—II, 1923—1924.
7. გ. ა ხ ვ ე ლ ე ი ა ნ ი, ზოგადი ფონეტიკის საფუძველები, თბილისი, 1949, გვ. 234.

- 8. არნ. ჩ ი ქ ო ბ ა ვ ა, ერთი უცნობი თანდებული ახალ ქართულში, „ენიკის მოამბე“, I, 1937.
- 9—10. აკ. შ ა ნ ი ძ ე, ქართული გრამატიკის საფუძვლები, თბილისი, 1953, გვ. 105—126.
- 11. აკ. შ ა ნ ი ძ ე, სუბიექტური პრეფიქსი მეორე პირისა და ობიექტური პრეფიქსი მესამე პირისა ქართულ ზმნებში, თბილისი, 1920.
- 12. არნ. ჩ ი ქ ო ბ ა ვ ა, სახელის ფუძის უძველესი აგებულება ქართველურ ენებში, 1942, გვ. 60—61.
- 13. ვ. თ ო ფ უ ჯ რ ი ა, ორმაგი უარყოფა ქართულში, „წელიწადი“ I—II, 1923—1924.
- 14. ალ . ბ ა რ ა მ ი ძ ე, ნარკვევები ქართული ლიტერატურის ისტორიიდან, ტ. IV, თბილისი, 1964, გვ. 203.

შ ე ნ ი შ ვ ნ ა: გამოყენებული გვაქვს დ. გურამიშვილის ავტოგრაფული ხელნაწერი (S1598), რომელიც დატულია კ. კეკელიძის სახელობის ხელნაწერთა ინსტიტუტში. საილუსტრაციოდ მოტანილი მაგალითები თანამედროვე ორთოგრაფიით წარმოვადგინეთ.

Р. А. КУСРАШВИЛИ

ОСОБЕННОСТИ ЯЗЫКА ДАВИДА ГУРАМИШВИЛИ

Резюме

Известный грузинский поэт XVIII века Давид Гурамишвили является одним из крупнейших новаторов в развитии грузинского литературного языка.

В отличие от своих современников (Бесики, Теймураз II, Вахтанг VI, Сулхан-Саба Орбелиани и др.), Д. Гурамишвили в грузинском литературном языке окончательно утверждает народную речь, в результате чего в «Давитиани» параллельно с литературными обильно представлены диалектные формы.

Характерной особенностью поэтического языка Д. Гурамишвили является то, что в нем представлены почти все этапы развития грузинских грамматических форм с преобладанием (в «Давитиани») неологизмов.

В богатом языке Д. Гурамишвили встречаются также искусственные грамматические и лексические формы, созданные автором и свойственные только ему. Они естественно сливаются с грузинской речью и грамматическим строем всего грузинского литературного языка, что еще раз подчеркивает своеобразие языка Д. Гурамишвили.

საქართველოს სსრ მეცნიერებათა აკადემიის შ. რუსთაველის სახელობის ქართული ლიტერატურის ისტორიის ინსტიტუტის ტექსტოლოგიის განყოფილება

წარმოადგინა საქართველოს სსრ მეცნიერებათა აკადემიის შ. რუსთაველის სახელობის ქართული ლიტერატურის ისტორიის ინსტიტუტმა

ენის მელნიწვილი

საკუთარი სახელები იოსებ ფლავიოსის ერთი თხზულების
 ძარბული თარგმანის მიხედვით

ძველი ებრაელი ისტორიკოსის იოსებ ფლავიოსის (ჩ. წ. 37—95 წწ.) თხზულება „იუდეველთა სიძველენი“ ბერძნულ ენაზეა დაწერილი. ქართულ თარგმანში¹, რომელიც ყველა ნიშნის მიხედვით ბერძნულიდან ჩანს შესრულებული. წარმოდგენილია 1910 პირის, გეოგრაფიული და ეთნიკური სახელი და მათი 600 ვარიანტული ფორმა.

თხზულებაზე მუშაობისას ფლავიოსისათვის მთავარ წყაროს წარმოადგენდა ბერძნული ბიბლია². ამიტომ ძირითადი რაოდენობა ტექსტში წარმოდგენილი საკუთარი სახელებისა ბიბლიურია. მაგრამ რაკი იოსები ეყრდნობოდა თავისი დროისა და აღრინდელ ისტორიკოსთა ნაწერებსაც, ამიტომ გარკვეული ნაწილი ამ სახელებისა არაბიბლიური წარმოშობისაა. ბიბლიურ სახელებს ქართველები ძველთაგანვე იცნობდნენ და მათი ერთი ნაწილი ტრადიციით დაკანონებული სახით იხმარებოდა წერილობით თუ ზეპირ წყაროებში. იოსების თხზულების ქართული თარგმანი მეტად საინტერესო სურათს გვთავაზობს: მთარგმნელი უმრავლეს შემთხვევაში არ უწევს ანგარიშს ამ ფაქტს და საკუთარი სახელები გადმოაქვს თარგმანის შესრულების პერიოდში (XI—XII სს.) მოქმედი ფონეტიკური შესატყვისობების გათვალისწინებით.

Y ბგერისა და OI დიფთონგის გადმოცემა. XI—XII სს-ებში v გრაფემის ქართული შესატყვისი ძირითადად იყო ვ. ნ. მახარაძე v გრაფემისა და OI დიფთონგის ცვლილების პროცესს შემდგენიარად წარმოადგენს: [s[u]>[ü]>[i]|| [i]|| [i]|| [i]|| [ü]>[i]|| [i]|| [i]||. ავტორი ვარაუდობს, რომ თუ ბერძნულიდან შესრულებული ქართული თარგმანი შემოსული არ არის სინურ-პალესტინური გზით, მაშინ v-ის და OI-ს შესატყვისად დადასტურებული უ მიგვანიშნებს თარგმანის სიძველეზე ან ტრადიციით დაკანონებულ უძველეს ნასესხობაზე³.

იოსების თხზულების ქართულ თარგმანში 2500 სახელიდან მხოლოდ 9 სახელში დასტურდება u—უ შესატყვისობა, რაც შეეხება OI—უ შესატყვისობას, არც ერთი მაგალითი არ გვხვდება. ზემოთ აღნიშნული ცხრა სახელადან ექვსი ერთი, „სურ“ ძირისაა, იხმარება თითოჯერ და თითქმის ყველას მოეპოვება უ ბგერიანი პარალელური და ძირითადი (მრავალჯერ ნახმარი) ფორმა:

სურნი (წ. 8, თ. 14, 4) || სურნი⁵ Σურνοι: ასურნი (წ. 5, თ. 3, 2) || ასურნი Ἀσσυροι: || ასსურელნი (წ. 5, თ. 3, 3) || ასსურელნი Ἀσσυροι: ასურეთის დელე (წ. 1, თ. 6, 4) αἰλιχ Συριχ: უროს (წ. 7, თ. 6, 2) Συρια: იასურის (წ. 4, თ. 7, 1)

¹ „მოთხრობანი იუდეებრივისა დასაბამსიტუაობისა“. ტექსტი გამოცემად მოგვამოდეთ XIII ს-ის ხელნაწერის A—675-ის მიხედვით. გათვალისწინეთ XVI ს-ის ხელნაწერის „წიგნი პურისადას“ (ქუთაისის აღწერილობა, ტ. 1, № 10) ჩვენებლებიც.

² J o s e p h u s, Jewish Antiquities, London, MCMLXVI. IV. Introduction by H. St. J. Thackeray, M., A. 23. XI.

³ ნ. მ ა ხ ა რ ა ძ ე, ბიზანტიური ბერძნულის წარმოშობის საკითხები, თბილისი, 1978, გვ. 9.

⁴ იქვე, გვ. 12.

⁵ პარალელურ ფორმათა აღილებს არ ეუთითებთ. ისინი ძალიან ბევრჯერ დასტურდებიან

Ἰασαῖρος⁶; ვაგილონი (წ. 1, თ. 7,2) || ბაბკლონი Βαβυλῶν; ტულისი (წ. 14, თ. 4,3) Τύλλιος; ლუკულოსი (წ. 14, თ. 7,2) Λευκουλός.⁷

როგორც მოსალოდნელი იყო, იოსების თხზულების ქართულ თარგმანში ა-ისა და ი დიდთონვის შესატყვისად საკუთარ სახელებში ყველაზე ხშირად კ დასტურდება. ა-კ შესატყვისობის 83 შემთხვევაა, ა-კ შესატყვისობის—9 (აქედან 8 ერთი, „ფვნიკ“ ძირია):

ფრკვია (წ. 12, თ. 3,4) Φραγία; ტკრო (წ. 12, თ. 4, 11) Τύρος; სემეონ (წ. 1,თ. 19, 8...) Σουμῶν⁸; იეროსოლკმა⁹ (წ. 9,თ. 1, 4; წ. 11 თ. 3,10...) Ἱεροσόλυμα და სხვ. მრ.; ფვნიკი (წ. 1, თ. 3,6...) ფვნიკეთი (წ. 11, თ. 4,4—6), ფვნიკია (წ. 1, თ. 6,2...)—Φωνική; ვკოტა (წ. 14, თ. 10, 14) Βοιωτῶν. ვერკა (წ. 12, თ. 9, 7...) Βέρεια.

რაც შეეხება ა-ი და ა-ი შესატყვისობებს, რომლებიც შედარებით მოგვიანებით იკვლევს ფეხს ბერძნულიდან შესრულებულ ქართულ თარგმანებში, სულ 6 შემთხვევა დასტურდება, აქედან ხუთ სახელს მოეპოვება პარალელური და ძირითადი, კ ბგერაინი ფორმა:

იერუსალიმი (წ. 5, თ. 1, 16) || იეროსოლკმა Ἱεροσόλυμα¹⁰; ვაგილონი (წ. 11, თ. 3,9—10...) Βαβυλῶν; ბაბილონელნი (წ. 10, თ. 2,2) || ბაბკლონელნი Βαβυλωνίαι; ზავილონიტელნი (წ. 5, თ. 1,22) Ζαβυλωνίται; ფინიკი (წ. 7, თ. 4,1) || ფვნიკი. Φωνική; ფინიკიელნი (წ. 8, თ. 5,3) || ფვნიკელნი Φωνίαιες.

პოზიციამი ხმოვნებს შორის და ხმოვანი +ს+ თანხმოვანი, ა-ისა და ა-ს იოსების თხზულების ქართული თარგმანის საკუთარ სახელებში ვ შეესატყვისება კ-სა და უ-ს ნაცვლად ხმოვანთა თავმოყრის თავიდან აცილების მიზნით (ა-კ—44 სახელში, ა-გ—5 სახელში): ევა (წ. 1, თ. 1, 2—4) Εὔα; დავიდი (წ. 7, თ. 1,3...) Δαυίδης; ავრან (წ. 12, თ. 9,4) Ἀβράν; ლევი (წ. 1, თ. 19,8...) Λευαί; ვარონ (წ.15, თ. 10,1). Οὐάραων.

თარგმანში მხოლოდ ერთი შემთხვევაა, რომელიც გამონაკლის წარმოადგენს ზემოთ აღნიშნული წესიდან: მოკსი¹¹.

ჩ-ს შესატყვისები. იოსების თხზულების ქართულ თარგმანში, როგორც მოსალოდნელი იყო, უ-ს შესატყვისად ძირითადად ი იხმარება. „ქართულში იტაციზმი გაცილებით ფართოდაა დადასტურებული, ვიდრე ეტაციზმი. ეს არის შედეგი უმთავრესად ათონელთა მემკვიდრეობისა და პეტრიწის ლიტერატურული სკოლის მოღვაწეობისა“¹².

თარგმანში არის რამდენიმე შემთხვევა, როდესაც უ-ს შესატყვისად ე დასტურდება. ამთგან 8 სახელს მოეპოვება პარალელური და ძირითადი უ-ს შესატყვისიანი ფორმა, 9 სახელს კი ასეთი პარალელი არ ეძებნება. მოსალოდნელია, რომ უ-ე შესატყვისობისას საქმე გვქონდეს ტრადიციით დამკვიდრებულ ფორმასთან, თუმცა რიგ შემთხვევაში არც ფონეტიკური კანონების, ანალოგიისა და გრაფიკული აღრევის დაშვება ჩანს შეუძლებელი.

⁶ მადლიანტელთა მეფე, რომელიც ცნობილი იყო აგრეთვე ურის Ούρუს (წ. 4, თ. 7, 1) სახელწოდებით. შესაძლებელია, „ასურის“ ფორმა გაკეთებული იყოს „ურის“ ფორმის ანალოგიით.

⁷ ამ სახელის ქართულ ფორმას დაკარგული აქვს ე.

⁸ მრავალწერტილს გვამთ იქ, სადაც კიდევ ბევრი მსგავსი მაგალითი არსებობს.

⁹ იხმარება რამდენიმე ათეულჯერ.

¹⁰ შესატყვისი ბერძნული ფორმები მოგვაქვს: Namenwörterbuch zu Flavius Josephus von Abraham Schalit, Leiden, E. J. Brill, 1968.

¹¹ მოსალოდნელი ვ-ს შემცველი ფორმა ერთადერთხელ არის ნახმარი: მოცე წ. 2, სარჩევი.

¹² ნ. მ ა ხ ა რ ა ძ ე, ბიზანტიური ბერძნულის ფონეტიკის საკითხები, თბილისი, 1965, 33-29.

იმის გამო, რომ 7-ე შესატყვისობის სულ 17 მაგალითი დასტურდება თარგმანში, მოვიყვანთ ყველა მათგანს:

ბეთლემი (წ. 5, თ. 9,2) || ვითლემი **Βηθλέμα**; ვეთსანი (წ. 12, თ. 8,5) || ვითსანო, ვითსა, ვითსიონ **Βηθλემ**; ვერსოვა (წ. 6, თ. 3,2) ვირსო **Βηρσασა**; მოსე (წ. 1, თ. 1,1; 3,6...) მოვსე (წ. 2 სარჩევი) || მოსი, მოვსი **Μωσής**; იორდანე (წ. 4, თ. 5,2; 8,1...) || იორდანი **Ιορδάνης**; რომე (წ. 14, თ. 14, 2) || რომი **Ρώμη**; ვეერსავე (წ. 7, თ. 7,1—2,4) || ვირსავი **Βερσავი**; პეტეფრე (წ. 2, თ. 4,3; 6,1) || პეტეფრი **Πετρεφής**; ვეთილა (წ. 1, თ. 19,2...) **Βηθელა**; ვეთსურა (წ. 12, თ. 7,7...) **Βηθσαურ**. ვეთსურელნი (წ. 12, თ. 9,4—5) **Βηθσαურაῖς**; იეხერელა (წ. 9, თ. 6,2—4) **Ίεξερელა**; დიოკლეს (წ. 10, თ. 11,1) **Διοκλῆς**¹³; ეპიკრატე (წ. 13, თ. 10,2—3) **Ἐπικράτης**; ებიფანე (წ. 10, თ. 11, 7...) **Ἐπιφάνης**; ევროპე (წ. 1, თ. 6,1...) **Εὐρώπη**; ლაოდიკე (წ. 13, თ. 13, 4) **Λαοδίκη**.

ი კანკლედობის *α impurum*-იანი სამი სახელი, რომელაც მხ. რიცხვის ყველა ბრუნვაში ა-ს 7-ზე ცვლის, თარგმანში ა დაბოლოებით დასტურდება. მაშასადამე, ქართულ თარგმანში ისინი შემოვიდნენ არა რომელიღაცა ბრუნვის ფორმით, არამედ ფუძის სახით: სპარტა (წ. 13, თ. 5,8) **Σπάρτη**; პალესტინა (წ. 1, თ. 6, 2—4...) **Παλαιστίνη**; კრიტა (წ. 13, თ. 4, 3—9) **Κρήτη**.

B-ს გადმოცემა. B-ს ქართულ შესატყვისის საკუთარ სახელებში, როგორც მოსალოდნელი იყო XI—XII სს-ებში ნათარგმნ ძეგლში, ძირითადად წარმოადგენს ვინი. სულ შვიდ საკუთარ სახელში თითო-ორორჯერ β-ს შესატყვისად გვევლინება ბანი, ამასთან, მათ ყოველთვის მოეპოვება პარალელური და ძირითადი, ვინიანი ფორმები. ეს ის სახელებია, რომლებიც ძველადვე ჰქონდათ ქართველებს ხმარებაში და ბანი, ალბათ, ტრადიციის წყალობით შემორჩა თარგმანში აქა-იქ, თუმცა მთარგმნელი დიდად არ უწყევს ანგარიშს ამ ფაქტორს და თითქმის უგამონაკლისოდ ასახავს მისი დროის ვითარებას. მოვიყვანთ თარგმანში დადასტურებულ β-ბ შესატყვისობის ყველა მაგალითს:

არაბნი (წ. 1, სარჩ. თ. 12, 4; წ. 2 თ. 9,3) || არავნი **Ἀραβες**; აბრამოს (წ. 1 სარჩ.), ავრამოს, ავრაამოს **Ἀβραμ**; ბეთლემი (წ. 5, თ. 9,2) || ვითლემი, ვითლემო, ვითილემო, ვითლემი, ვითლემო, **Βηθλέμα**; ბაბკლონი (წ. 1, თ. 4,3) || ვევკლონი **Βαβυλωνία**; ბაბკლონელი (წ. 1, თ. 6,2) ბაბილოვნელი (წ. 10, თ. 2,2) || ვევკლონელი **Βαβυλωνίαις**; ებრაელი (წ. 1, თ. 1,2...) [11 ჯერ] || ვერაელი **Ἑβραῖς**; ლიბანი (წ. 1, თ. 6, 2) || ლივანო **Λίβανος**.

რაც შეეხება β-ვ შესატყვისობას, როგორც უკვე აღვნიშნეთ, თარგმანში უმეტესად სწორედ იგი გვხვდება. იგი მრავლად დასტურდება ისეთ სახელებში, რომლებიც ძველთაგანვე ცნობილი იყვნენ ქართველთათვის და, ამდენად, მოსალოდნელი იყო, რომ მათში ბანი ყოფილიყო ნახმარი. მაგრამ ვინიანი ფორმა არის მათთვის ერთადერთი და ძირითადი:

ვენიამენ (წ. 1, თ. 21, 3; წ. 2, თ. 6,2...) **Βενιαμῖν**; ვალამოს (წ. 4, თ. 6,3—6—13) **Βλάμ**; ავესალომოს (წ. 7, თ. 1,4; 3,3...) **Ἀβσαλόμ** და სხვა მრავალი.

Δ-ს შესატყვისობანი. „ქართული წყაროები ვერ ასახავს ბ-ს ბიზანტიური წარმოთქმის თავისებურებას და გადმოსცემს მას ტრადიციულად, დ-თი“¹⁴.

¹³ „-ი ბოლოკიდურით არის გადმოცემული ქართულში... ის ბერძნული სახელები, რომელთაც ნომინატივში ჰქონდათ -ης“ (ს. ყ ა უ ხ ი ი შ ვ ი ლ ი, ბერძნული მამაკაცთა სახელები გადმოცემისათვის ქართულში, „არბი“, თბილისი, 1925. გვ. 102).

¹⁴ ნ. მ. ა. ხ. ა. ძ. ვ., ბიზანტიური ბერძნულის წარმოთქმის საკითხები, თბილისი, 1978, გვ. 40.

იოსების თხზულების ქართულ თარგმანში ზ-დ შესატყვისობა უვამონაკ-ლისოდ არის გატარებული, თუ მხედველობაში არ მივიღებთ ორ შემთხვევას, როდესაც ზ-ს შესატყვისად გვევლინება ლ და მ: დალანის (წ. 1, თ. 15) *Δαβῆης*; ელმოდამოს (წ. 1, თ. 6,4) *Ἐλμῶδαμος*.

რაც შეეხება ზ-დ შესატყვისობას, უამრავი მაგალითის მოყვანა შეიძლება: დოიკოს (წ. 6, თ. 12, 1—4—6—8) *Δῶικος*; დრუსო (წ. 15, თ. 9,6) *Δρῦσιον* და სხვ. მრ.

Γ-ს შესატყვისობანი. იოსების თხზულების ქართული თარგმანი არ აკეთებს ვამონაკლისს იმ წესიდან, რომ „როგორც ნათარგმნი, ასევე ორიგინალურ ქართულ თხზულებათა ხელნაწერები არა მხოლოდ X, არამედ XI—XII საუკუნისაც კი ერთხმად იცავს γ-ს გადმოცემის პრინციპს [e] [i] ხმოვნების წინ ველარულ ხშულ ვ-თი, ხოლო [a] [o] [u]-სა და თანხმოვნების წინ ველარულ სპირანტ ლ-თი¹⁵“.

γ—გ: გილვეუ (წ. 6, თ. 14,2) *Γελβῆς*; გიონ (წ. 1, თ. 1,3) *Γῆων*; სერგია (წ. 14, თ. 10, 10) *Σεργία* და სხვ. მრ.

γ—ღ.

ა) γα—ლა: ლალადინი (წ. 5, თ. 7,8) *Γαλαθῆναι*; ლავათა (წ. 5, თ. 1,29) *Γαβῆθα* და სხვ. მრ.

ბ) γο γω—ლო; ანტილონოს (წ. 13, თ. 10,2...) *Ἀντιλονος*; ვილას (წ. 11, თ. 7,1) *Βαγῶας* და სხვ.

გ) γου—ლუ: რაფილოს (წ. 2, თ. 1,2...) *Ραφῆλος* (ერთი შემთხვევა).

დ) თანხმოვნების წინ: აღრიპა (წ. 12, თ. 3,2...) *Ἀγριππας*; ელონი (წ. 5, თ. 4, 1—2—3) *Ἐπλῶν*; ტიორისი (წ. 1, თ. 1,3) *Τίγρις* და სხვ. მრ.

ე. მახარაძე γ—ი/ფ მეტად იშვიათი შესატყვისობის ორ მაგალითს ასახელებს იოსების თხზულების ქართული თარგმანიდან: ეთრონად *Γεθραῶνα* (ფლავ. 114v), ივილოსა *Γιβῶλα* (ფლ. 74v)¹⁶.

„ეთრონ“ -ის შესატყვისად თხზულების ბერძნულ ტექსტში ძირითად ფორმად დასტურდება *Γεθραῶν*¹⁷. ასევე, საკუთარ სახელთა საძიებელშიც ძირითადი ფორმა ამ სახელისათვის არის *Γεθραῶς*¹⁸. სხვადასხვა ხელნაწერში დასტურდება განის შემცველი ფორმებიც: *Γεθραῶν* ROM; *Γεθραῶνα* ex. cod. vat. Hudson¹⁹.

ასევე, მეორე მაგალითშიც: ივილოსა *Γιβῶλα* (ფლ. 74v)—ბერძნულ ტექსტში „ივილოს“ ძირითადი შესატყვისი არის *Ἰβήλα*²⁰, საკუთარ სახელთა საძიებელშიც ძირითადი ფორმაა *Ἰβήλας*²¹, თუმცა ორ სხვა ხელნაწერში დასტურდება განიანი ფორმა: *Γιβήλα* ML (A. V, 321).

ასე რომ, მოსალოდნელია, ამ სახელთა ქართული ინიანი ფორმები მომდინარეობენ ბერძნული *i* და *η*-იანი და არა *γ*-იანი ფორმებიდან. ამიტომ, γ-ი შესატყვისობის ილუსტრაციისათვის იოსების თხზულების ქართული თარგმანი ნაკლებად გამოდგება.

X-ს შესატყვისობანი. „X-ს ქართულ შესატყვისთა არაერთგვაროვნება ნათელს ხდის, რომ X—XII საუკუნეთა ბიზანტიურ ბერძნულ წარმოთქმაში იგი არსებითად შეცვლილი ფონემაა.“

¹⁵ ე. მახარაძე, ბიზანტიური ბერძნულის წარმოთქმის საკითხები, თბილისი, 1978, გვ. 48.

¹⁶ იქვე, გვ. 50—52 (E. მახარაძესთან ადგილიმითითებულა A—675 ხელნაწერის მიხედვით).

¹⁷ Josephus. Jewish Antiquities, London, MCMLXVI, V, გვ. 368.

¹⁸ Namenwörterbuch., გვ. 58.

¹⁹ Josephus, Jewish Antiquities, V, გვ. 370 (სქოლო).

²⁰ იქვე, გვ. 32.

²¹ Namenwörterbuch... გვ. 58.

X უკვე სპირანტია და საკმაოდ შესამჩნევ სხვაობას იძლევა პოზიციითა მიხედვით. სურათი ასეთია: [i] და [e] ხმოვნების წინ X-ს შეესატყვისება „ქ“, ხოლო [a] [o] [u] ხმოვნებისა და თანხმოვნების წინ— „ხ“. ეს პრინციპი ძალიან მტკიცედ არის გატარებული და, გარდა ტრადიციით დამკვიდრებული უძველესი ნასესხობებისა, იშვიათად ირღვევა XII—XIII საუკუნეების ხელნაწერებშიც კი²². იოსების თხზულების ქართული თარგმანის საკუთარი სახელები მხარს უჭერენ ამ სურათს:

X—ქ [i] ხმოვნის წინ: ასოქი 'Ασoκiς (წ. 13, თ. 12,4); რაქილა (წ. 1 თ. 19,7—8—9—11... 'Ραχiλα და ა. შ.

X—ქ [e] ხმოვნის წინ: ქეტტელი (წ. 7, თ. 12,2) χετταιος; მიქვა (წ. 8, თ. 14,5) Μiχvαιος და ა. შ.

X—ხ [a] [o] [u] ხმოვნების წინ: ახავოს (წ. 8, თ. 12,5...) 'Αχvαιος; ანობოს (წ. 1, თ. 2,2...) 'Ανοβiος; ხუსის (წ. 7, თ. 9,2—6) Χυσις და ა. შ.

X—ხ თანხმოვნების წინ: მახმა (წ. 6, თ. 6,1—2; წ. 13, თ. 1,6) Μαχμα; ახრაითოს (წ. 11, თ. 6,7) 'Αχραιθiος (სულ ორი შემთხვევა X-ს ხმარებისა თანხმოვნების წინ).

დასტურდება ორი სახელი, რომლებშიც [i] ხმოვნის წინ X გადმოდის არა ქ-თი, როგორც მოსალოდნელი იყო, არამედ ხანით. მაგრამ ორსავე შემთხვევაში ქართულ ფორმაში ხანის შემდეგ დგას არა [i], როგორც ეს იყო ბერძნულ ფორმაში, არამედ ო და ა ხმოვნები, რომელთა წინაც სწორედ ხანია მოსალოდნელი და არა ქ: მესხო (წ. 1 თ. 6,1) Μεσχiς; ახამანოს (წ. 7, თ. 11,4). 'Αχιμανος.

სახელები, რომელთა ნომინატივის ქართულ თარგმანში ბერძნული სახელის ამა თუ იმ ბრუნვის ფორმა წარმოადგენს. „იუდეველთა სიძველათას“ ქართულ თარგმანში არცთუ იშვიათია საკუთარ სახელთა პარალელური ფორმების ხმარება. ეს ფაქტი იმით არის გამოწვეული, რომ, მართალია, უმრავლეს შემთხვევაში ქართულ თარგმანში ფუძის სახით აღებულია ბერძნული სახელის ნომინატივის ფორმა, მაგრამ დასტურდება მაგალითები, როდესაც ბერძნული სახელის გენეტივის ან აკუსატივის ფორმა არის მიჩნეული თარგმანში შესატყვის სახელის ფუძედ. ხშირ შემთხვევაში გენეტივის ან აკუსატივის ფორმით ნახმარ საკუთარ სახელს არ ეძებნება ნომინატივის ფორმიანი პარალელი.

1. გენეტივის ფორმიანი სახელები: დანიტილოს (წ. 7, თ. 2,2) || დანის Δανις; რუს Δανιvბiος A, 7³⁹; ტანიდიოს (წ. 1, თ. 8,3) Τανις; Τανιბiος A, 1¹⁷⁰; ლატილოს (წ. 5, თ. 1,1) || ლაღი Γαδiς; Γαδiბiος A, 5³;

„თარგმნის დროს ისე ძლიერია დედნის გავლენა, რომ შესაძლებელია ერთი და იგივე სახელი ან სიტყვა სხვადასხვა ძირეული ბოლოკიდურით მოგვევლინოს იმისდა მიხედვით, თუ რა ფორმა წარმოადგენდა მთარგმნელისათვის გამოსავალ წერტილს“²⁴.

სწორედ იმიტომ, რომ -ივ და -ივ ბოლოკიდურიან სახელებში მთარგმნელისათვის რიგ შემთხვევაში ამოსავალს წარმოადგენს ნომინატივის ფორმა, რიგ შემთხვევაში -ის დაბოლოების მქონე გენეტივი, ეს სახელები პარალელური ფორმით არიან წარმოდგენილნი: ხან -ოს და -ის დაბოლოებით, ხანაც -ო ბოლოკიდურით:

²² ნ. მახარაძე, ბიზანტიური ბერძნულის წარმოთქმის საკითხები, გვ. 59.

²³ ბერძნულ ფორმებს ვიძოვნებთ: J o s e p h u s, Jewish Antiquities., ტ. IV—IX, London, MCMLXVI.

²⁴ ს. ყაუხჩიშვილი, ბერძნული მამაკაცთა სახელების გადმოცემისათვის ქართულში, გვ. 90.

აერამოს (წ. 1, თ. 7, 2...) || აერამო (წ. 1, თ. 8, 2...) 'Αβραμᾶς; აქიტოფელოს (წ. 7, თ. 9, 5—6—8) || აქიტოფელო (წ. 7, თ. 9, 2—5—6—7) 'Αχιτοφελος.

ხშირად -os ბოლოკიდურიანი სახელები მხოლოდ -o დაბოლოებით არიან წარმოდგენილი და -os ბოლოკიდურიანი პარალელური ფორმა არ მოეპოვებათ:

ამორეო (წ. 1, თ. 6, 2) 'Αμορραῖος; ელომო (წ. 2, თ. 1, 1) 'Ελωμο and ა. შ.

ასევე, -ης ბოლოკიდურიანი სახელები ზოგჯერ -o დაბოლოებით არიან წარმოდგენილი, არის რა მათთვის ამოსავალი მხ. რ-ის გენეტების ფორმა: ეფრემო (წ. 2, თ. 6, 1; 7, 4) || ეფრემი 'Εφραῖμης; იეთრანო (წ. 7, თ. 15, 1) 'Ιεθραῖνης; ითალო (წ. 7, თ. 5, 4) 'Ιθαλός და ა. შ. (სულ 17 სახელია).

2. აკუზატივის ფორმიანი სახელები: ამათუნტა (წ. 13, თ. 13, 3) 'Αμαθουντα—აქ. ბრ.: 'Αμαθουντα A, 13₃₅₈; ალარინ (წ. 1, თ. 10, 4) || ალარი 'Αγαρη—აქ. ბრ.: 'Αγαρη A, 1₁₈₇; ელადა (წ. 12, თ. 10, 6...) 'Ελαδα—აქ. ბრ.: 'Ελαδα A, 12₄₁₄; მოავიტადანი (წ. 13, თ. 15, 4) || მოავიტი Μωαβιτης—აქ. ბრ.: Μωαβιτιδας A, 13₃₉₇; ბტოლმაიდა (წ. 13, თ. 2, 1) Πτολεμαῖς—აქ. ბრ. Πτολεμαῖδα, A, 13₃₅.

სულ 41 მაგალითია, როდესაც ბერძნული სახელის აკუზატივის ბრუნვის ფორმა მიხნეულია ქართული სახელისათვის ფუძე.

ენაში მიმდინარე ამა თუ იმ ფონეტიკური პროცესის ანალოგიური ცვლილებები თარგმანში წარმოდგენილ საკუთარ სახელებში:

1. ასიმილაციური ცვლილებები: ნომმა (წ. 6, თ. 12, 6) Νομβά; რუვიმიტელი (წ. 9, თ. 8, 1) 'Ρουβιμιται; რუვიმოს (წ. 1, თ. 18, 8) || რუვილოს 'Ρουβιλος; სუმანგოს (წ. 10, თ. 1, 2) Σουβανιτος; ელიდს (წ. 1, თ. 15, 1) 'Εβιδας; ასტუახოს (წ. 10, თ. 11, 4) 'Ασταχους.

2. ორმაგი თანხმოვნების გაღმოტანა: ფრანდა (წ. 1, თ. 18, 2) Φαραγγα; ელნადი (წ. 9, თ. 1, 2) 'Εγγαδῖ; ღანგისი (წ. 1, თ. 1, 3) Γαγγης; ტონგოსი (წ. 14, თ. 10, 13—19) Τγγῖος; ანგეა (წ. 11, თ. 4, 7) || ანგია (წ. 11, თ. 4, 5) 'Αγγαῖος; ანგიოთი (წ. 7, თ. 1, 4) 'Αγγιθη; ვოკქიას (წ. 8, თ. 1, 3) Βακχιας; ვრაქტოს (წ. 14, თ. 10, 13—19) Βραχκος; საკქია (წ. 10, თ. 7, 1—2—3—4...) Σαχχιας; სალდუმოს (წ. 10, თ. 8, 6) Σαλλουμος; ქეტეტეო (წ. 1 თ. 6, 2) Χετταῖος; ასპიოს მინას (წ. 14, თ. 10, 19) 'Αππιος Μηνας.

3. დისიმილაციური დაკარგვის მსგავსი ცვლილებები: ასანის (წ. 10, თ. 10, 2) 'Ασανης; კსტაპოს (წ. 11, თ. 3, 1) 'Υστασπη; პასინოას ხარაჯი (წ. 1, თ. 6, 4) Σπασινου Χαραξ; ვითა (წ. 14, თ. 15, 10) Γιταξ; ვიზითო (წ. 12, თ. 10, 2) Βιζιθω; თაღლაფლასასაროს (წ. 9, თ. 12, 3) Θαγλαμφαλλασαரச; ლიკა (წ. 1, თ. 6, 2) Λιβη; კარპუნისი (წ. 14, თ. 10, 10) Καπουνιριος.

4. მეტათეზისი. ფლავიოსის ქართულ თარგმანში საკუთარ სახელებში დასტურდება როგორც კონტაქტური, ასევე დისტანციური მეტათეზისის რამდენიმე შემთხვევა.

ა) კონტაქტური: სომეოს Σομαιος (წ. 15, თ. 7, 4) (|| სომეოს); იულეოს 'Ιουλιος (წ. 10, თ. 8, 6); იაკამოს 'Αϊχαμος (წ. 10, თ. 9, 1); ედენოს 'Εδναῖος (წ. 8, თ. 15, 2); კორკდემოს მთა τῶν Κορδασιων (წ. 1, თ. 3, 6); თორღამოს Θυგრამης (წ. 1, თ. 6, 1); თორღამელნი Θυგრამαῖσι (წ. 1 თ. 6, 1); ვეთინია Βιθυνια (წ. 14, სარჩ. № 32); ნირგელასაროს Νηρεγαλαραος (წ. 10, თ. 8, 2).

ბ) დისტანციური: ისახამოს 'Ισαμαχος (წ. 3, თ. 6, 1); ვათელ Βαλθῆ (წ. 8, თ. 6, 1); ამათალოს 'Αμαθμοτος (წ. 11, თ. 6, 5—12).

5) ხმოვანთა რედუქცია. „ხმოვანთარედუქცია ხდება მეტწილად ბგერათ-კომპლექსში „თანხმ. + ხმოვ. (ა, ე ან ო) + სონორული თანხმოვანი“, რომელშიც ხმოვნის რედუქცირება დაკავშირებულია არა სიტყვათმახვილის გავლენას, არამედ კომპლექსის მომდევნო ხმოვანს. საყურადღებოა, რომ ხსენებულ ბგერათკომ-პლექსში სონორულის ნაცვლად შეიძლება იყოს ვ: ალბათ იმიტომ, რომ იგი ძლიერ უახლოვდება აქუსტიკურად სონორულს“²⁵.

მოვიყვანთ ფლავიოსის თხზულების ქართულ თარგმანში შემოთ აღნიშნულ პოზიციასში დადასტურებულ ხმოვანთა რედუქციის შემთხვევებს: ფლავის (წ. 4, თ. 2,2) Φλασις; ხასლევი (წ. 12, თ. 5,4-7-6) Χασαλέφ; სერევოს (წ. 11, თ. 3,10) Σερεψαίος; თესვონი (წ. 8, თ. 13,2) Θεσεψώνη.

თარგმანში ხშირია ხმოვნის დაკარგვა. შესაძლებელია, ეს ხდება ხმოვანთა თავმოყრის თავიდან აცილების მიზნით:

ა) იკარგება η პოზიციასში ხმოვ. + η + სონორი: ზოდმილოს (წ. 11, თ. 4,2) Ζοδμίλος; ლალინელნი (წ. 13, თ. 13,4) Γαλιηνοι; მარულოს (წ. 1, თ. 3,2) Μα-რυσήλος; ინახილოს (წ. 9, თ. 1,2) Ίναχίλος; იეზეკილოს (წ. 10 თ. 5,1; 6,3; 7,2; 8,2) Ίεζεχίλος.

ბ) სხვა პოზიციებში: ზავადა (წ. 9, თ. 1,1) Ζαβαδιά; ზეველოს (წ. 5, თ. 1,10) Ζεζεβείος; სავეოს (წ. 15, თ. 3,2) Σαββίσιος; ესტეოს (წ. 1, თ. 3,9; 4,3) Έστ-აίος; იოზია (წ. 10, სარჩ.) Ίωζαίος; ლუკულლოს (წ. 14, თ. 7,2) Λεζαχίλος; იო-ზანია (წ. 10, თ. 9,2) Ίωζανιά.

ყველა ამ შემთხვევაში, შესაძლებელია, მთარგმნელის ან გადამწერის უბრალო შეცდომასთან გვეკონდეს საქმე, რადგან ამ მოვლენას სისტემატური ხასიათი არა აქვს: მსგავს პოზიციასში ხმოვანი შეიძლება შენარჩუნებული იყოს.

6. თანხმოვანთა სუბსტიტუცია.

ა) სონორების ურთიერთმონაცვლეობა:

v/მ—ელიკამ (წ. 9, თ. 12,1) Έλικάμ.

β/მ—არამათა (წ. 10, თ. 8,2) Ἀραβιά; აქაიმას (წ. 10, თ. 3,1) Ἀχίβ; ამე-ლოქია (წ. 7, თ. 11,4) Ἀβλαχέα; ამასა (წ. 9, თ. 6,1) Ἀβασა; ამინადამოს (წ. 6, თ. 1,4) Ἀμινάβას.

λ/ნ—ნემონია (წ. 14, თ. 10,1) Λεμωνία.

μ/ნ—ეტსან Ἀντάμ (წ. 5, თ. 8,8).

μ/ვ—ავიტელი (წ. 10, თ. 5,2) Ἀμιτάλη; ახავონ (წ. 8, თ. 15,4) Ἀχάμων; ვასიამოს (წ. 9, თ. 12,1) Ἀμασία; ტოვანი (წ. 10, თ. 5,2) Τομάνη; ზარუენი (წ. 5, თ. 6,5) Ζαρასინე.

ბ) მონაცვლეობა წარმოების რავეარობის მიხედვით:

θ→ღ: ლოლიადოს (წ. 6, თ. 9,5) Γολιάθოს (|| ლოლიათოს).

Δ→თ: არითოჲ (წ. 5, თ. 1,23) Ἀριθαίτοι.

Θ→ტ: ვეტილი (წ. 8, თ. 8,9) Βήθηλα (|| ვეთილა).

κ→ქ: ქეფირიტნი (წ. 5, თ. 1,16) Κεφηριτά; ვოსქეთი (წ. 10, თ. 4,1) Βοσ-κῆθι.

χ→ც: მისაკი (წ. 10, თ. 10,1) Μισάκης.

7. თანხმოვანთა რედუქცია. ფლავიოსის თხზულების ქართულ თარგმანში საკუთარ სახელებში დადასტურებულია რამდენიმე შემთხვევა β-ს დაკარგვისა ხმოვანთა გარემოცვაში: აქინადაოს (წ. 8, თ. 2,3) Ἀχινάβას; ახაოს (წ. 7, თ. 5,2) Ἀχაβას (|| ახავოს); ათანდილო (წ. 10, თ. 11,2) Ἀθανάνηλος; ისტოს (წ. 7, 7,

²⁵ გ. ახვლედიანი, ზოგადი ფონეტიკის საფუძვლები, თბილისი, 1942, გვ. 215.

თ. 6,1) 'Ισθαβίς; აქიაოს (წ. 15, თ. 7, 8) 'Αχιζβίς; ელიასიოს (წ. 11, თ. 5, 4) 'Ελισθαβίς; მირეონ (წ. 6, თ. 6,6) Μειραβίον.

ტექსტის არასწორი წაკითხვის გამო დამახინჯებული საკუთარი სახელები:

1. სახელსმდებელი სამთა: აფერან, სურინ, იაფრან (წ. 1.თ. 15, 1.). ... 'Αφεραν, Σούριον, 'Ιαφραν A, 1₂₄₁.

აქვე, წ. 1,თ. 15, 1-ში, ოდნევე ქვემოთ, ეგვევ საკუთარი სახელები სხვა ფორმით არიან წარმოდგენილი: „ხოლო ორთავან, ფრატის და იაფეროასგან— ქალაქ აფრა და სოფელი აფრისკი... ἀπὸ μὲ τῶν μῆτρων 'Ιαφρα τε καὶ 'Αφερα...

... A, 1₂₄₁. „'Ιαφρα“ საკუთარ სახელს მთარგმნელმა ჩამოაცილა პირველი ორი ასო—Ια და მიუერთა მას მისი მომდევნო τε ნაწილაკი, რის შედეგადაც მიიღო საკუთარი სახელი „ფრატის“. რაც შეეხება მეორე სახელს, „იაფერო“-ს, შეიძლება გვევარაუდო, რომ ეს ვარიანტული ფორმა „აფერან“ სახელისა, რადგან ბერძნულში ძირითად ფორმას, „'Αφερας“, აქვს ვარიანტული ფორმა, „'Ιαφερας“, მაგრამ რაეც ორი წინადადებით ზემოთ ნახმარია „აფერან“, ალბათ აქაც „აფერან“ იქნებოდა, καὶ კავშირის: რომ არ მიეერთებინა მთარგმნელს „აფერან“ საკუთარი სახელისათვის.

2. „რომელსა ეწოდების მენილატ“ (წ. 8, თ. 7,3) μὲν 'Ητάν A, 8₁₈₈. მთარგმნელს ნაწილაკი μὲν მიუერთებია გეოგრაფიული სახელისათვის და გარკვეული ფონეტიკური ცვლილებების შედეგად მიუღია „მენილატ“ ფორმა.

3. თხზულების ქართულ თარგმანში დასტურდება რამდენიმე შემთხვევა, როდესაც საკუთარ სახელს, ბერძნულისაგან განსხვავებით, თავში სანი აქვს დამატებული. ყველა ამ შემთხვევაში ბერძნულ ტექსტში ამ სახელს წინ უძღვის s-ზე დაბოლოებული სიტყვა. როგორც ჩანს, სწორედ ეს s იჩენს თავს მომდევნო საკუთარ სახელში ზედმეტი სანის სახით. სოფირას (წ. 1, თ. 6,4) Σαφας 'Οφίρησ A, 1₁₄₇; სეაროს (წ. 2, თ. 7,4) Βάρης 'Αβιάρος A, 2₁₈₃; სავლა (წ. 8, თ. 12, 6) Ὑσθαζὸς 'Αβιθὸς A, 8₃₁₅.

4. ურილად სახელდებულსა... (წ. 1,თ. 6,5) Οὐρη λεγιμῆν... A, 1₁₅₁. როგორც ჩანს, მთარგმნელმა მომდევნო სიტყვის λ მიაკუთვნა Οὐρη საკუთარ სახელს და მიიღო არასწორი ქართული ფორმა: „ურილ“, ნაცვლად „ური“-სა.

5. ოისიიუვის (წ. 2,თ. 7,4) 'Ισθαβίς 'Ηισθῆ A, 2₁₈₃. როგორც ჩანს, მთარგმნელმა 'Ισθαბიჯ-ს სახელის ბოლო ნაწილი -იჯ მიუერთა მომდევნო სახელს 'Ηισθῆ-ს და მიიღო დამახინჯებული ქართული ფორმა: „ოისიიუვის“.

6. პრეტანიდოს (წ. 1,თ. 8,3) πρὸς Τάνιδος A, 1₁₇₀. მთარგმნელმა πρὸς წინდებული შეუერთა Τάνιჯ საკუთარი სახელის აკ.-ის ბრუნვას და მიიღო დამახინჯებული ქართული ფორმა.

7. ტეტროლოდეტად მიიწინეს... (წ. 1,თ. 15,1) τε Τρωγλοδεν... A, 1₂₃₉. მთარგმნელმა τε ნაწილაკი მიუერთა ბერძნულ საკუთარ სახელს და მიიღო დამახინჯებული ქართული ფორმა.

8. დაადგრა სადანა ქალაქსა შინა (წ. 10 თ. 9,1) καὶ 'Ιερειῶν μὲν κατέμεινον + εἰς 'Αδαναν (L-V)²⁶ A, 10₁₅₈. εἰς წინდებულისჯ შეერთებულია 'Αδανან სახელისათვის და მიღებულია „სადანა“ ფორმა.

9. ტიტანაჰ პაკკარონისაჰ (წ. 5,თ. 1,22). Γίταν ἀπ' 'Αχαρῶν A, 5₈₇. როგორც ჩანს, მთარგმნელმა ἀπ' წინდებულის პირველი ასო α მიუერთა Γίταν

²⁶ L=Codex Laurentianus plut. 49, ccd. 20, cent. XIV. v=Codex Vaticanus gr. nr. 147, cent. XIV.

გეოგრაფიულ სახელს, თანაც თავში გ-ს ნაცვლად დაწერა ტ, ხოლო მეორე ასო—π მიუერთა გეოგრაფიულ სახელს 'Ακκάρων-ს. შეიძლება ხელნაწერში გადაბმულად ეწერა ეს ორი სახელი და ამიტომ იქნა მთარგმნელის მიერ ეს შეცდომა დაშვებული.

10. რომელთა თანა დაცვა კეფალიონს, ძმაჲ ანტიპატრომსი (წ. 14, თ. 2,3) მანძ' ὁ ἔπεισε καὶ Φαλλῖων... A, 14₃₃. კაი ც ნაწილაკის მნიშვნელობით მიერთებულია Φαλλῖων საკუთარი სახელისათვის და მიღებულია დამახინჯებული ქართული ფორმა ამ სახელისა.

11. რომელსა უამსა ანტონიოს კესარიისა მიერ კატაკტიონს იძლია (წ. 15, სარჩ. № 8) ἔν τῇ κατ' 'Ακτίων νικᾷται μάχη A, 8₅₁₀. თანღებული კაτ' მიერთებულია გეოგრაფიული სახელისათვის.

12. ხოლო მიყევანა უწინარესცა ცოლი, სახელით დიმონტინ, დორის ნათესაისაგან (წ. 14, თ. 12,1). ...ὑπανέει θεμάτιον Δῶριον ἑνομα A, 14₃₀₀. „მემატი“ ნიშნავს „იმავე ტომის ქალს“. მთარგმნელს იგი საკუთარ სახელად ვაუგია, ხოლო ცოლის სახელი—Δῶριον ტომის სახელად. უნდა ყოფილიყო: ცოლად მოყვანა მისივე ტომის ქალს, სახელად დორის.

ნათარგმნი საკუთარი სახელები. ფლავიოსის თხზულების ქართულ თარგმანში არცთუ იშვიათია საკუთარი სახელები (პირთა და გეოგრაფიული), რომლებიც თარგმნილი არიან. ეს ხდება მაშინ, როდესაც ამ საკუთარ სახელს ბერძნულში საფუძვლად დაედო გარკვეული მნიშვნელობის საზოგადო სახელი, ე. ი. მაშინ, როდესაც ესა თუ ის პირის სახელი თუ გეოგრაფიული პუნქტი მიიჩნეის საზოგადო სახელად მისი გარკვეული მონაცემების გამო.

1. მიმყვანებლად მათმან მოკსა ჳევად წოდებულისადმი (წ. 3, თ. 14,1) 'Αναγᾶτων... εἰς τῇ καλομαένην Φάραγγα A, 3₃₃₀.

2. მისრულმან ადგილსა, ... პირველად ვიდრემე არკიდ სახელდებულსა, ხოლო აწ კლადედ წოდებულსა (წ. 4, თ. 4,7). ... Πῆτραν δὲ ἄν ἑνομαξίμην A, 4₈₃.

3. მიიწინეს ადგილსა რომელსამე, დაწუ ეწოდების აწ (წ. 5, თ. 8,8). კაი ἑνομαέτων κατὰ τὴ χᾶρῖον, δ Σιαγῶν καλεῖται A, 5₃₃₀.

4. ხოლო სამეფოჲ იქმნა მისდა მსოფლიოჲსა ვიდრემე ენისაებრ მანალი, ხოლო ელლანთა ენისაებრ ბანაკად სახელდებული (წ. 7, თ. 1,3). ... Παρεμψιάς λεγομένην A, 7₁₀

5. ავიდოდა რაჲ იგი მთისა შორის ჳეთისხილთაჲსა (წ. 7, თ. 9,2). ... τῷ 'Ελαίνος ἔρημος A, 7₃₀₂.

6. უბრძანა... არა ქონებაჲ გელმწიფობისაჲ განსლვად ნარლუეგსა ნადოვანთასა (წ. 8, თ. 1,5). ... τὸν χεῖραρῖον Κεβρῖνα A, 8₁₇.

7. პოვნეს იგინი საშუვალ იეროსლჳმათა და ელნადისა აღსავალისა, წოდებულა მშუტრვალად (წ. 9 თ. 1,2). ... 'λεγομένης δ' 'Εξοχῆς A, 9₁₁.

8. ვრკანოს... ვარე-მოადვა... პტოლემეოსს სამცველოსა შინა, წოდებულსა შემაწუდეველი (წ. 13, სარჩ. № 15). 'Υρανόσ... ἔπιολιάρχης τὸν Πτολεμαῖον εἰς τὴ φερῖριον ἐγκλιεῖταις Δαγῶν καλομαέτων A, VII, 712.

9. კერ-იყო ჩემდა მოცემაჲ დამკვდრებულთაგან იუდეასა შინა და ადგილი საშთავროთაგან იუდეასა მახლობელთა, სამარაჲსა და ღალილეასა და წიად მყოფისაგან (წ. 13, თ. 2,3). ... Σαμαρείας καὶ Γαλιλαίας καὶ Περαιάς... A, 13₉₀ პერაია = 1) ქვეყანა, რომელიც მდებარეობს საპირისპირო მხარეს. 2. Περαια—ადგილი პალესტინაში. ეს საკუთარი სახელი ქართულ ტექსტში ხან თარგმნილია, ხან არა.

10. დედოფალმან მთავარმან, კლეოპატრად სახელდებულმან... (წ. 13, თ. 16,4). ...βασίλισσα γὰρ Σελήνη ἦ καὶ Κλεοπάτρα καλομαμένη A, 13₄₂₀. აქ იგულისხმება პტოლემოს ფვისკონის ქალიშვილი და მეუღლე პტოლემოს ლათურისა—Κλεοπάτρα Σελήνη.

11. მორკინალი იყო ძლიერთა (წ. 13, თ. 16,5). ...ἐνθα Παλαίστις ἦν τῶν θύαταιν A, 13₄₂₄.

12. მიიწინეს რაჲ დღელსა, გმირთად წოდებულსა... (წ. 7, თ. 4,1). ...τῆν καίλαβαν τῶν Γεγάντων A, 7₇₁.

13. ...სერტყთანთა შინა, წოდებულთა გოდებისად... (წ. 7, თ. 4,1). ...ταῖς καλομαμένοις Κλαυθίμασι... A, 7₂₆.

14. ... ტაძარსა შინა თანმოხახელისასა... (წ. 14, თ. 8,5). ...ἐν τῷ τῆς Ὁμοσίουα ναῦ... A, 14₁₄₅. (ბაჲ—სია ἦ=ერთსულოვნება).

15. სიმონ იყო იეროსოლკმელი, ძე ალექსანდრიელისა ვისმე, შემწისა (წ. 15, თ. 9,3). ... Ἱεροσολυμαίτης υἱὸς Βουθιᾶν A, 15₃₂₀.

16. წარვიდა, მის თანა მიმყვანებელი მსახურისა მისისაჲ მცველისაჲ (წ. 5, თ. 6,4). πεποιηθεὶς δὲ ἦεν Φρουρᾶν τὸν ἔχουσαν ἑξαράστοια παραλαβῶν A, 5₂₁₉.

ბევრი ეს სახელი ჩვენთვის სწორედ ნათარგმნი სახით არის ცნობილი, რადგან ბიბლიაში ისინი ასე არიან წარმოდგენილნი. მაგრამ იოსების თხზულების მთარგმნელი იძლევა ისეთი სახელების თარგმანსაც, რომლებიც მანამდე ქართველი მკითხველისათვის უცნობი იყო.

თხზულების მთარგმნელის ვინაობისათვის. დღესდღეობით ქართულ სამეცნიერო ლიტერატურაში დადგენილად ითვლება, რომ იოსებ ფლავიოსის „იუდეველთა სიძველეთას“ ქართველი მთარგმნელი არის XI—XII საუკუნეთა გამორჩენილი ფილოსოფოსი და მწერალი — იოანე პეტრიწი.

ამ აზრს, როგორც ჩანს, საფუძველი ჩაეყარა XVIII—XIX სს-ეებში. პირველ ცნობას პეტრიწის, როგორც ამ ძეგლის მთარგმნელის შესახებ, ვხვდებით XVI ს-ის ხელნაწერ ქუთ. — 10-ში, რომელშიც დაცულია მინაწერი დავით დადიანის ბიძის, თავად გრიგოლ წერეთლისა:

პეტრიწისა გვარი წერილისა განმაკვრევს,
ენაშუობისა მისისა სიმარჯჳს განმაცვიფრებს,
მსურს მისი იგი ლექსთ-მკობილება,
აღნაქესთა მისთა მახარებს მშვენიერ-წყობილება.
ის აქ შესაბამ არს
თ-ი გრიგოლ წერეთელი²⁷.

პეტრიწს მიაწერს ამ თარგმანს დავით დადიანის კარის მღვდელიც, დავით ინანიშვილი, რომელმაც XIX ს-ის პირველ ნახევარში რუსულიდან გადმოიღო ფლავიოსის თხზულების ის უკანასკნელი ხუთი წიგნი²⁸, რომელთაც ვერ ვხვდებით ადრეულ ნუსხებში (A—675-სა და ქუთ. 10-ში).

როგორც ჩანს, ამ ცნობებზე დაყრდნობით წერდა კ. კეკელიძე, რომ მთარგმნელი „მოთხრობათა იუდაებრივისა დასაბამისიტყუაობისას“ არის იოანე პეტრიწი²⁹.

²⁷ ეს სიტყვები ეკუთვნის ანტონ კათალიკოსს და მოთავსებული არის 1770 წლის მხითარ სევასტიანის „რიტორიკის“ ქართულ რედაქციაში, რომელიც ანტონმა თარგმნა სომხურიდან.

²⁸ მოიპოვება ამ თარგმანის ორი ნუსხა. ორივე დაცულია S ფონდში 315—321 და 371—374 ნომრებში.

²⁹ კ. კეკელიძე, ძველი ქართული მწერლობის ისტორია, I, თბილისი, 1951, გვ. 267.

თუ ცნობა იოანე პეტრიწის მიერ „იუდეველთა სიძველეთას“ თარგმნის შესახებ საქმის რეალურ ვითარებას ასახავს, მაშინ ამ თარგმანსა და იოანე პეტრიწის მიერ შესრულებულ სხვა თარგმანებსა და ორიგინალურ თხზულებებში საერთო ხმარების საკუთარი სახელები ერთი და იმავე ფორმით უნდა იყოს წარმოდგენილი. ჩვენ ერთმანეთს შევედარეთ იოანე პეტრიწის ორიგინალური თხზულების „განმარტებამ პროკლესთვის დიადოხოსისა და პლატონურის ფილოსოფიისათჳს“³⁰, ნათარგმნი ძეგლის „ბუნებისათჳს კაცისა“³¹ და „იუდეველთა სიძველეთას“ საერთო ხმარების საკუთარი სახელები:

აღმოჩნდა, რომ საერთო ხმარების საკუთარი სახელები ძირითადად სხვადასხვა ფორმით არიან წარმოდგენილნი „იუდეველთა სიძველეთას“ ქართულ თარგმანში და ზემოთ დასახელებულ ორ სხვა ძეგლში. „იუდეველთა სიძველეთას“ მთარგმნელი ბერძნული ორიგინალის ძალიან დიდ გავლენას განიცდის. იგი თითქმის არ უწყევს ანგარიშს ტრადიციით დამკვიდრებულ ფორმებს და საკუთარი სახელები ბერძნულიდან ქართულად გადმოაქვს ისე, როგორც ამას მისი დროის ფონეტიკური ნორმები მოითხოვენ. რაც შეეხება იოანე პეტრიწის მიერ შესრულებულ თარგმანს „ბუნებისათჳს კაცისა“ და მის ორიგინალურ თხზულებას — „განმარტებამ დიადოხოსისა და პლატონურის ფილოსოფიისათჳს“, აქ საკუთარი სახელები იხმარება ძირითადად ისე, როგორც არიან ისინი ტრადიციულად დამკვიდრებულნი ქართულ წერილობითს ძეგლებსა და ზეპირმეტყველებაში. მოვიყვანთ საერთო ხმარების ყველა საკუთარ სახელს ამ სამი ძეგლის მიხედვით:

„იუდეველთა სიძველენი“	„ბუნებისათჳს კაცისა“	„განმარტებამ...“
1. აერამოს აერამო (ძირითადი) თითო-ოროჯერ: აბრამოს, აერამოს, აერაპამო	—	აბრაპამი
2. ადამოს	—	ადამი
3. ალექსანდროს (ძირითადი) იშვიათად: ალექსანდრე	—	ალექსანდრე
4. აპოლონოს	აპოლონ	აპოლონი აპოლოდ
5. ვავლონი (ძირითადი) იშვიათად: ბაბულონი, ვავლონი, ვაელონი, ვავლონი	ბაბილონი	—
6. დავიდი (ძირითადი) ერთხელ: დავითი	დავითი	დავითი
7. დანილოს	დანიელ	—
8. დიო	დია	დიოდ
9. ებრაელი (ძირითადი) იშვიათად: ებრაელი	ებრაელი	—
10. ენოხოს	ენოქი	—
11. თეოდოროს	თეოდორე	—
12. იოანნი	იოვანე	იოანე
13. იოსიბოს	იოსებე	—
14. ლაკედემონელნი	ლაკედემონელნი	—

³⁰ იოანე პეტრიწი. შრომები, ტ. I თბილისი, 1940, საკუთარ სახელთა საქმეები, შედგენილი ს. ყაუხჩიშვილის მიერ, გვ. 233-234.

³¹ ნემესიოს გმელის, ბუნებისათჳს კაცისა, ბერძნულიდან გადმოღებული იოანე პეტრიწის მიერ, გამოსცას. გორგაძემ, თბილისი, 1914, საკუთარ სახელთა საქმეები, გვ. 222—228.

15. მაკავეოს	მაკაბელნი	—
16. მოჰოჲ მოჰსის (ძირითადი) იშვიათად: მოსე (7-ჯერ) (მოვსე, მოსი)	მოსე	მოსე
17. სალომონ (ძირითადი) სოლომონ (7-ჯერ)	სოლომონ	სოლომონ
18. ფნიკი, ფნიკელნი (ძირითადი) ძალიან იშვიათად: ფნიკი, ფნიკიელნი	—	ფნიკი, ფნიკელი

არის რამდენიმე დამთხვევაც ამ სამ თხზულებაში საერთო ხმარების საკუთარ სახელთა ფორმებში. ესენია: ათინა, ელლინი, ისაია, ხალდეელი, აღექსანდრია, დიონუსიოს, ევვბტე, ევვბტელი, იამვლიხოს, ილია, ლაოდიკია, მენანდროს, რომი.

რა თქმა უნდა, მხოლოდ საერთო ხმარების რამდენიმე საკუთარი სახელის განსხვავებულ ფორმაზე დაყრდნობით ვერ გადაწყდება საკითხი თხზულების ქართველი მთარგმნელის ვინაობის შესახებ, მაგრამ ამ საკითხის შემდგომი კვლევისას საკუთარი სახელების ჩვენებები უთუოდ გასათვალისწინებელია.

Н. Г. МЕЛИКИШВИЛИ

ИМЕНА СОБСТВЕННЫЕ ПО ГРУЗИНСКОМУ ПЕРЕВОДУ «ИУДЕЙСКИХ ДРЕВНОСТЕЙ» ИОСИФА ФЛАВИЯ

Резюме

В статье изучены вопросы передачи собственных имен в грузинском переводе памятника Иосифа Флавия «Иудейские Древности». Показано, что переводчик в основном не следует традиции передачи собственных имен, существующей в древнегрузинском языке, и передает их в соответствии с фонетическими нормами греческого языка XI—XII веков.

Представлена попытка объяснения нерегулярных передач на основе фонетических процессов, имеющих место в древнегрузинском языке. Выявлены случаи неадекватной передачи собственных имен в результате неправильного прочтения текста.

Вследствие сопоставления форм собственных имен общего пользования в нашем памятнике, в оригинальном труде Иоанна Петрици «Рассмотрение Платоновской философии и Прокла Диадохса» и в его переводном памятнике Немесия Эмесского «О природе человека», выяснилось, что в «Иудейских Древностях» эти имена употребляются в отличной от двух других памятников форме. Этот факт поставил под сомнение представленную в научной литературе версию о том, что переводчиком «Иудейских Древностей» является Иоани Петрици.

საქართველოს სსრ მეცნიერებათა აკადემიის კ. კეკელიძის სახელობის ზენაწერათა ინსტიტუტის ძველი ქართული ფილოლოგიის განყოფილება

წარმოადგინა საქართველოს სსრ მეცნიერებათა აკადემიის აკად. კ. კეკელიძის სახელობის ზენაწერათა ინსტიტუტმა

დ ი ა ნ ა ჟ ლ ი ნ ი

სახელთა ბრუნებასთან დაკავშირებული ზოგი თავისებურება
საერთო მწერლობის ენაში (XVIII ს.)

მეთვრამეტე საუკუნის ქართული სალიტერატურო ენის ისტორია ყურადღებას იქცევს იმ მხრივ, რომ თანდათანობით ქრება ძველი ქართული ენის ფორმები და მკვიდრდება ახალი ქართული ენის დამახასიათებელი ნიშნები. წინამდებარე შრომაში წარმოდგენილია ბესიკის თხზულებებში დაცული ძველი ქართულისათვის დამახასიათებელი შემთხვევები სახელთა ბრუნებასთან დაკავშირებით.

ბესიკის ენაში, ისევე როგორც საერთოდ საერთო მწერლობის ძეგლების ენაში, მოგვეპოვება ზოგი ისეთი მოვლენა, რაც ძველ ქართულში გვაქვს, „ან-და გარდამავალ საფეხურს წარმოადგენს ახალი ქართულისაკენ“¹.

ბესიკის თხზულებებში დაცულია ძველი ქართულისათვის სპეციფიკური ბრუნვა წრფელობითი. ისევე, როგორც ძველ ქართულში, აქაც წრფელობითი ბრუნვის ფორმა ნახმარია:

ა) შედგენილი შემასმენლის სახელადი ნაწილის ფუნქციით და ძირითადად ბესიკის პროზაში დასტურდება: „... და მუნამდე ცოცხალ ვიყო...“ (132,4)²; „... რომლითაც კაცთმოყვარება თქვენი ჩვენდამო აღნთებულ არს...“ (197,7); „დაძველებულ იყვნეს მეფეთა წერილნი“ (207,30).

ბ) წრფელობითი გამოიყენება სახელობითი ბრუნვის ფუნქციით ძირითადად საკუთარ სახელებში: „დღეს იხარებს დავით“ (122,1); „ბასისტად მანუჩარ გვრგვინავს...“ (88,9); „... ვინათგან იმყოფების აქა არქიმანდრიტი გაიოს...“ (202,33).

გ) იშვიათად წრფელობითის ფორმა საკუთარ სახელებთან მოთხრობითი ბრუნვის ფუნქციითაც არის გამოყენებული: „... მეფემან ჩვენმან დავით განიშორა ყოველი სიმძიმე...“ (197,21); „წყალობის წიგნი გიბოძეთ... ბაქარის ძემან ბატონისშვილმან ალექსანდრე...“ (205,2); „ყელყვიციანმან ყარამან“ (97,10).

დ) წრფელობითის ფორმა განსაზღვრებად: გვხვდება ისეთი შემთხვევები, როდესაც წრფელობით ბრუნვაში დასმულ სახელს ახლავს მსაზღვრელი. როგორც ცნობილია, საზღვრული და მსაზღვრელი ძველ ქართულში ბრუნვასა და რიცხვში ყოველთვის შეთანხმებულია, ამიტომ, თუ საზღვრული წრფელობითის ფორმითაა მოცემული, წრფელობითისავე ფორმა ექნება მსაზღვრელსაც³.

ბესიკის პროზაულ თხზულებებშიც დაცულია ძველი ქართულის ეს ვითარება მსაზღვრელ-საზღვრულის პოსტპოზიციური წყობის შემთხვევაში:

¹ არნ. ჩ ი ქ ბ ა ვ ა, ძველსა და ახალი ქართულის კომპონენტებისათვის „ვეფხისტყაოსნის“ ენის მორფოლოგიურსა და სინტაქსურ სტრუქტურაში, იბერიულ-კავკასიური ენათმეცნიერება, XV, 1966, გვ. 5.

² მასალები ამოღებულია ბესიკის თხზულებებიდან: ბესიკი, თხზულებანი, თბილისი, 1962. ქვემოთ მიუთითებთ ამ გამოცემიდან მხოლოდ გვერდსა და სტრიქონს.

³ ივ. ი მ ნ ა ი შ ვ ი ლ ი, სახელთა ბრუნება და ბრუნვათა ფუნქციები ძველ ქართულში, თბილისი, 1957, გვ. 660.

„გვამ გულისხატამელ, სქეს უციაგეს იალკიალთა და ცების ცობათა...“ (100,7); „... რიტორ უდებრო...“ (189,1); „... შენ... ერმის სიტყვაემცემლობით ღვთივ ნათქმულ ხატკაც...“ (100,5).

დასტურდება ისეთი მაგალითიც, სადაც დარღვეულია მსაზღვრელ-საზღვრულის შეთანხმების ეს წესი: წოდებითი ბრუნვის ფუნქციით ნახმარი საზღვრული ფუძის სახითაა, მართულ-შეთანხმებულ მსაზღვრელს კი წოდებითის ფორმა აქვს: „სუნენელ ნარდისაო დამატკობელო...“ (189,1).

ე) ფუძის სახითაა ნახმარი ვითარების გარემოება სიტყვებში **სრულ** და **მხწრაფლ**: „... მთა-ველ-წყალი **სრულ** დავლახე...“ (121,23); „როს ენახე ჭერში კიდული, მხწრაფლ დამემართა ბნედაი“ (164,20).

სახელობითი ბრუნვა. ფუძეხმოვნიან სახელებში სახელობითი ბრუნვის ნიშნად გვხვდება როგორც **ი**, ასევე **ა**. **ი** სახელობითი ბრუნვის ნიშნად ბოლოხმოვნიან სახელებთან შემორჩენილი აქვს ხევსურულს⁴, ქართლურს⁵ და სხვა კილოებს. ბესიკის თხზულებებში სახელობითი ბრუნვის **ი** იშვიათად დასტურდება, მაგრამ მაინც გვაქვს: „... თუ მე ვსთქუ:“ **ძმია** ცოფად გენის მეგზებმან“ (105,19); „დასცხრაო **ზღვაი** გონიერი...“ (104,16). **ა**-ის ხმარების შემთხვევები ძალზედ იშვიათია და მხოლოდ ავტოგრაფებში დასტურდება: მოხსენება⁶, დაყენება.

მოთხრობითი ბრუნვა. მოთხრობითის ნიშნად უმეტესად არქაული **მან** არის წარმოდგენილი: „დაგებერნა **ქარმან**“ (46,10); „**ვარდმან** პირი არა შალა...“ (58,15); „**ცხენმან** შეგატყო შექშენა, შემზადა ტანი ძმრევითა“ (82,13); „**კაცმან** უთხრა ტერტერასა“ (161,25).

მიცემითი ბრუნვა. დასტურდება მიცემითი ბრუნვის უმეტესად გავრცობილი და იშვიათად გაუვრცობელი ფორმები: „... მივარდა **ცოლსა** ვით ლომი...“ (164,24); „მიეხდნეთ **ღღესა**, რა აღმართების **ხესა**...“ (140,15); „... აღმართავ **ალამსა** და მის ხუვილის **ნეშტსა** ვიპყრობ ვითა **კალამსა**...“ (188,15).

ბესიკის პოეზიაში გავრცობილი ფორმების ხმარება გარკვეულ შემთხვევაში ლექსთწყობის საჭიროებით უნდა იყოს გამოწვეული. საინტერესოა ის გარემოებაც, რომ ზოგჯერ ბესიკი გაუვრცობელ ფორმებსაც იმავე ლექსთწყობის მიზნით იყენებს: „**კარანანს** ევედრე მოგიტეოს დანაშაული“ (34,6).

ძველი ქართულიდან უთანდებულო მიცემითის შემორჩენილი აქვს ადგილისა და დროის გარემოების და უბრალო დამატების გამოხატვის ფუნქციები. ბესიკის თხზულებებში მიცემითის ადგილის გარემოებად ხმარების შემთხვევები საკმაო რაოდენობით გვხვდება, შედარებით იშვიათია მიცემითის ხმარება უბრალო დამატების ფუნქციით, ხოლო დროის გარემოებად გამოყენების შემთხვევები კი მხოლოდ თითო-ორთა მოიძებნება და ისიც პოეზიაში.

მიცემითი ადგილის გარემოებად: „იმანეთათ მოსრული იმერეთს ვახლავ მეფესა...“ (116,21); „**სახლს** უნდა ეგლო მქუნავი“ (153,22); „... მივედიო **ქალაქსა**, რომელსა ეწოდების რამტი“ (184,14); „**მინდორს** დარაზმდენ“ (126,25).

მიცემითი დროის გარემოებად: „**მაისს**... წაბრძანდა უგანათლებულესი კნიაზი პოტემკინი...“ (186,19).

⁴ ძველ ქართულში **მხწრაფლ** ფორმის პარალელურად იხმარებოდა **მწრაფლ** (იხ. ივ. იმნაიშვილი, სახელთა ბრუნება და ბრუნვათა ფუნქციები ძველ ქართულში, გვ. 654).

⁵ ალ. კინჭარაული, ხევსურულის თვისებურებაანი, თბილისი, 1960, გვ. 48.

⁶ ე. თ. ფ. ურიია, ქართლური, „არილი“, თბილისი, 1925, გვ. 138.

მიცემითი უბრალო დამატების ფუნქციით: „... ბებერს მივარდა, თავს დაკრა“ (151,24); „იგი კეტი მხარს გაიდვა...“ (159,4).

ამ შემთხვევასთან დაკავშირებით შევნიშნავთ, რომ, როგორც უკვე ითქვა, ბესიკი თავისუფლად ეპყრობა სიტყვას და ზოგჯერ ცვლის მის ფორმას, როდესაც ამას ლექსთწყობის საჭიროება მოითხოვს. მაგალითად, ამ მიზნით ბესიკი ფუძეს და ბრუნვის ნიშანს შორის უმატებს ა ხმოვანს: „... ბებური კრევედის მკერდასა...“ (153,26); „... სისხლი ჩსდინდა ქედასა“ (153, 25).

მოქმედებითი ბრუნვა. მოქმედებით ბრუნვას ძველი ქართულიდან შემორჩენილი აქვს გამოსვლითის ფუნქცია: „იამანეთით მოსრული იმერეთს ვახლავ მეფესა...“ (116,21); „... ცით კრთოდეს ამარტანია“ (84,17); „...მთით ნადენსა ტკბილსა წყაროსა...“ (134,1).

ძალიან იშვიათად მოქმედებითი ბრუნვა დროის გარემოების ფუნქციითაც იხმარება: „სიყრმით ჩვეული ომს, არძლეული“ (133,13).

„უძველეს დროს ქართულ ენას უნდა ჰქონოდა ერთი ბრუნვა, რომელსაც იგი აწარმოებდა. ეს ბრუნვა უნდა ყოფილიყო ერთ-ერთი სახეობა მოქმედებითისა... მას ამჟამად ზმნიზელური გამოყენება აქვს“⁷.

ასეთი ფორმები დასტურდება ბესიკის თხზულებებშიც:

ა) დროის გარემოების ფუნქციით: „რომ მე მქონდა შენდა მიწყვი სამსახურად ჩემი ღონე“ (149,17); „ძირთანთ ძველევს მარე მოვისწრაფდი მზივ და მთვარე...“ (120,15).

ბ) ვითარების გარემოების ფუნქციით: „უსვენებლივ სამს საათსა სცა და ხვეწნა არ იაჯა“ (152,28).

გ) იგი დასტურდება აგრეთვე სიტყვაში მღვთივ / ღვთივ: „ტანი გმირგნომი, ღვთივ დანაშთომი“ (132, 14); „... დიდად სახელოვანის მეფისა მღვთივ კურთხეულისა ბაქარის ძეჰან“ (205,1).

ვითარებითი ბრუნვა. ვითარებითი ბრუნვა ძველი ქართულს მსგავსად გვხვდება:

ა) ლოკატის ფუნქციით: „შენნი მიჯნურნი ველად რბიან...“ (98,13); „ოდეს ავღაბრად მოვიდა აქალო თარეშ-ფრენითა“ (79,16); „წარვივლინე ვერანად შირაზს ქალაქად“ (184,6).

ბ) ისევე როგორც ძველ ქართულში, ვითარებით ბრუნვაში დასმული საწყისი გადმოგვეცემს მიზანს: „განხვენებად მიიყვანეს...“ (18,15); „... უაშურს შევლე ოცთა ნახვად“ (118,2); „ტყავნი სყიდვად შევიგროვე“ (120,14).

ვითარებითი ბრუნვა ერთ შემთხვევაში სიტყვაწარმოებითი ფუნქციითაც გამოიყენება: „მაღალღირსებას ჰამაღი მსუყე, მძიმედ მოსელთა, ვთ მიწა უყე“ (95,1).

აღსანიშნავია, რომ ძველი ქართულის ვითარება დაცული სიტყვაში სიკვდილი, სადაც ვითარებით ბრუნვაში ღ და გაუჩინარებულია. ეს მოვლენა დასტურდება არქაული ენით დაწერილ პროზაულ ნაწარმოებში „შხეჭხაუკ ორბელიანსა“: „...მოქალი სიმდაბლისა ქვის ტყორცებით ვიდრე სიკვდილ დამორეჰმან“ (103,32); „... მტყორცოლა ლოდი მასა სიკვდილ მწევენელი“ (103,19).

ემ ფ ა ტ ი კ უ რ ი ა. ბესიკის თხზულებებში, ისევე როგორც ძველ ქართულში, ემფატიკური ა გვხვდება მიცემით, ნათესაობით და მოქმედებით ბრუნვებთან, აგრეთვე თანთან მრავლობითში.

⁷ ა. შ ა ნ ი ძ ე, ქართული ენის გრამატიკის საფუძვლები, 1, თბილისი, 1973, გვ. 76.

მიცემით ბრუნვასთან: „ეტყვის საკვდავსა სიტყვასა“ (154,13); „... რო-
მელიცა სრულიად აღმოაჩენს დამნაშავესა“ (197,9).

ნათესაობით ბრუნვასთან: „ვიყავ ბედისა დამაბრალეზი“ (31,2); „მოკაემ-
ნეთა მოგიძღვნით მუფარასისა მფენელსა“ (148,4).

მოქმედებით ბრუნვასთან: „ვარდი მით არის გულდაკლებითა“ (30,19);
„საქმეცა უდიდესი სიმდაბლითა მოიბოვეს“ (126,2).

რიცხვი. ბესიკის თხზულებებში ჭარბად ვხვდებით ძველ ქართულში
გაბატონებულ ნარ-თანიათი მრავლობითის ფორმებს. ამ სახის მრავლობითი
გვხვდება:

ა) სახელობით ბრუნვაში: „... დამას ცრემლი...“ (105,21); „მის ქალის
დღენი დაღენა მან ყვედრებაჲმან სრულადმან“ (154,11).

ბ) მოთხრობით ბრუნვაში: „... დესპანთა ფრენით მოიხმნეს ლაშქარნი
ქეყვის მგრევანი“ (123,27); „იტყვის ღიღინსა: სალ გულო, კაეშანთა ვერ
დაგფარეს“ (159,11).

გ) მიცემით ბრუნვაში: „ღრიანკალი გესლთა სწვიმდა“ (130,14); „... მივე-
გებნეთ მომავალთა...“ (126,7).

დ) ნათესაობით ბრუნვაში: როდესაც იგი მართულ მსახვრელად არის
გამოყენებული: „არს მისი სახე საგლოფელთ მახე“ (51,2); „... დაიწყო ხელთა
და ფეხთა წყვეტანი“ (155,19).

ბესიკის თხზულებებში ნარ-თანიათი მრავლობითის ფორმები გაცილებით
უფრო ჭარბადაა წარმოდგენილი, ვიდრე ებ-იანი მრავლობითისა. ამის ნათელ-
საყოფად საკმარისია თუნდაც ის ფაქტი, რომ მარტო ერთ ნაწარმოებში „მზე-
ჭაბუკი ორბელიანს“, რომელიც ბესიკის თხზულებებიდან გამოირჩევა ანტიონი-
ბური მძიმე, არქაული ენით, დაახლოებით 70 შემთხვევაში ნარ-თანიათი მრავ-
ლობითია ნახმარი და მხოლოდ ოთხ შემთხვევაში იხმარება-ებ სუფიქსიანი
მრავლობითი. ასეთი ვითარება მრავლობითი რიცხვის ხმარების მხრივ ბესი-
კის თხზულებებში მამინ, როდესაც ბესიკის წინამორბედი პოეტების თეიმურ-
აზ ბივეგლის, დ. გურამიშვილის, თეიმურაზ მეორის ნაწარმებში ნარ-იანი და
ებ-იანი ფორმების რაოდენობრივი შეფარდება „ვეფხისტყაოსანთან“ შედარ-
ებით შეცვლილია: გაზრდილია ებ-იანი წარმოების ხვედრითი წონა.

ნაცვალსახელი. ამგვარის მნიშვნელობით დასტურდება **ესგვარი**:
„შენითა სიფოლორციითა ესგვარი საქმე ივნეო“ (154,8); „უქნობნი ვარდნი,
ესგვარ დარდნი, დავიბარენით“ (46,4) **ასეთის** მნიშვნელობით იხმარება **ეს-
რეთი**: „არ გიკვირს, ძმავ, ესრეთი ვითა მქნა სავალალოდ?“ (51,5).

ძველი ქართულის ვითარებისამებრ III პირის ნაცვალსახელად ნახმარია
იგი: „იგი გსურს ადრე მოგიკვდე...“ (151,20); „...იგიც ვნახე“ (121,20). დას-
ტურდება ამ ნაცვალსახელის მრავლობითი რიცხვის ფორმაც: „... საჭურველ-
მან რუსეთისამან იხსნა ივინი“ (197,24).

აქა-იქ შეინიშნება **იგი-ს** გამარტივებული ფორმაც **იგ**: „იგ მეყოფა სიხა-
რულად“ (160,4); „ბებერი კრევედის მკერდასა, იგ უფრო მოგვრის ბნედასა“
(153,26). ეს ფორმა დასტურდება დ. გურამიშვილის ენაშიც⁸.

გვხვდება აგრეთვე ძველი ქართულის ფორმა **ეგვეთარი** იმავე მნიშვნე-
ლობით, რაც მას ძველ ქართულში ჰქონდა (მაგნიარი). ეს ფორმა დასტურ-

⁸ შ. ძ ი ძ ი გ უ რ ი, ენა და ლიტერატურა, თბილისი, 1965, გვ. 71.

დება ერთ-ერთ პროზაულ ნაწერში — ბესიკის პოტიომკინისადმი მიწერილ წერილში: „ეგვიფთარი ქებული და შესამატი პოლიტიკა...“ (201,7).

გვხვდება ესოდენი || ესდენი: „ესოდენს ცემას არ იკმაროდა“ (158,27); „ესდენ ხანთა...“ (46,8).

ზოგჯერ მსაზღვრელად გამოყენებული პირველი პირის ჩვენებითი ნაცვალსახელი მოქმედებით ბრუნვაში არქაული სახით არის წარმოდგენილი საზღვრულთან: „არა ცუდ რად მოუბარნი ვაზირობდენ ამა პირით...“ (126,4).

ნახმარია ნაცვალსახელთა შემდეგი ფორმები: ჩვენდა, შენდა, მისდა.-და შინაარსობრივად ცვლის თვის, კენ თანდებულის ფორმებს: „კრემლთა ისხარნი, მოსისხარნი, ჩვენდა არენით“ (46,1); „შეწეენად მისდა მიიცალენით“ (77,24).

შენდა ფორმის გვერდით დასტურდება მისი შემოკლებული ფორმაც — შენდ: „ბაგედ ესთქვი შენდა ლალო, შეგბრალდეს შენდ ალალო“ (57,8).

ძველი ქართულისათვის დამახასიათებელი რედუცირებული სახით არის წარმოდგენილი კუთვნილებითი ნაცვალსახელი თვისი, მსაზღვრელად გამოყენებული, რაც ძირითადად პროზაულ ნაწერებში გვხვდება: „რათა ამით უკვე საწადელი თვისი სცნას...“ (201,25); „... მეზობელმან ჩვენმან დააფუძნა... შემოყვანად რუსეთს შინა მეთვალენი ერთგულნი ყმანი თვისნი...“ (201,23).

რედუცირებული სახით დასტურდება აგრეთვე უარყოფითი ნაცვალსახელი არავის: „არვის უქნია ეს საქმე, ქართლი კვირობენ, იმერი“ (161,8).

რედუცირებული სახით გვხვდება ნაცვალსახელი ყოველი-ც:

ა) სახელობით ბრუნვაში: „ყოვლი მოყვარე შენგან ჩივის...“ (44,14); „... ღონე ყოვლი მიბარნეს...“ (126,14).

ბ) იგივე ნაცვალსახელი რედუცირებული ფორმით წარმოდგენილია მხოლოდობით რიცხვის ნათესაობით ბრუნვაში, სადაც იგი მსაზღვრელად არის გამოყენებული: „კათოლიკოსი ყოვლისა საიმერეთისა...“ (190,21) და სხვ.

როგორც ჩანს, ნაცვალსახელი „ყოველი“ მსაზღვრელად ხმარების დროს, ისევე როგორც ძველ ქართულში, ძირითადად საზღვრულს წინ დასტურდება.

გ) საზღვრული მოქმედებითი ბრუნვის ფორმით არის წარმოდგენილი, ყოველი ნაცვალსახელის რედუცირებული ფორმა კი მასთან მსაზღვრელად არის შეწყობილი ნათესაობით ბრუნვაში: „თორემ კრახანა შენ დაგჩაგრავს ყოვლის გზებითა“ (34,4).

დ) გვხვდება ისეთი შემთხვევაც, როცა მოქმედებითში დასმულ საზღვრულს იგივე ნაცვალსახელი მოქმედებით ბრუნვაში ეწყობა: „ყოვლით ასოთ გამოეონა ყირმიზულმა სისხლმან გარედ“ (158,20).

ე) მოცემული ნაცვალსახელის რედუცირებული ფორმა დასტურდება მრავლობითი რიცხვის ნათესაობით ბრუნვაშიც. აქაც იგი მსაზღვრელად არის გამოყენებული: „ყოვლთა გულიც მასთან დაღობს“ (127,25).

ვ) მრავლობითი რიცხვის ნათესაობითში დასმულ საზღვრულთან მოცემული ნაცვალსახელი ფუძის სახით არის წარმოდგენილი: „ყოვლ ფერობათა მონაო“ (69,11).

როგორც ვნახეთ, აღნიშნული ნაცვალსახელის რედუცირებული ფორმა ყველა შემოდასახელებულ შემთხვევაში მსაზღვრელის ფუნქციით იხმარება.

ამავე სიტყვის რედუცირებულ ფორმას ერთვის თანდებულებიც. ეს თანდებულება -გან და -თვის: „... არს ყოვლგან დანაფიცარი“ (113,1); „ბრძენთა ენამ როდეს გაქოს ყოვლთვის შესაფერადია?“ (132,2).

ზოგჯერ თანდებულდართული რედუქცირებული ფორმა ხელახლა ნაბრუნები და წარმოდგენილია მოქმედებით ბრუნვაში, სადაც იკარგება თანდებულისეული ხმოვანიც და სიტყვა ორმაგად არის შეკუმშული: „დავბრუნდი ყოველგნით შეუბრალები“ (30,25).

როგორც მიუთითებენ⁹, ყოველი ნაცვალსახელის რედუქციის შემთხვევაში ხშირია საერო მწერლობის ძველებში.

პარალელურად შეინიშნება ამავე ნაცვალსახელის ურედუქციოდ ხმარების შემთხვევებიც:

ა) მხოლოდითი რიცხვის ნათესაობით ბრუნვაში მსაზღვრელად წარმოდგენილ ამ ნაცვალსახელს დღევანდელი ვითარებისამებრ ნაწილობრივ აქვს მოკვეცილი ბრუნვის დაბოლოება: „აზრი ყოველი მეფისა შებმა იყო...“ (126,9).

ბ) იგივე ნაცვალსახელი მსაზღვრელად გვხვდება ნარ-თანინი მრავლობითის სახელობით ბრუნვაში „...მოწამედ არიან ყოველნი დიდებულნი თავადნი...“ (209,21).

გ) ნარ-თანინი მრავლობითის ნათესაობით ბრუნვაში, როდესაც საზღვრულიც მრავლობითია: „ყოველთა მახლობელთა და შორიელთა...“ (193,2).

დ) ნარ-თანინი მრავლობითის ნათესაობითში, როდესაც საზღვრული მხოლოდითია: „...ყოველთა სახლისა შენისა შთამომავალთა...“ (205,9).

ე) იგივე ნაცვალსახელი გვხვდება ვე ნაწილადართულიც. ეს ნაწილაკი დაერთვის ნარ-თანინი მრავლობითის სახელობითი ბრუნვის ფორმას: „...ჩვენ ყოველნივე სამლოთონი და საერონი...“ (192,25); „...რომელსა ყოველნივე ზოგად მინდობი ვართ...“ (193,30).

ნახმარია უარყოფითი ნაცვალსახელის არა-ს ამოსავალი, გაუმარტივებელი ფორმაც — არასა (არაფერის მნიშვნელობით): „...ნაცვალნი მაგნე არასა მგონებელსა...“ (105,16).

პირის ნაცვალსახელი შენ გვხვდება შენას სახითაც: „...გიბრწყინავს პირისსახე... დახატული ხარ შენა“ (111,2).

დასტურდება პირველი პირის ჩვენებითი ნაცვალსახელის მართული მსაზღვრელის ფუნქციით გამოყენებული მრავლობითი რიცხვის ფორმა — ამების: „...მეფემან იმერეთისამან, ამების მცნობელმან...“ (202,6).

ამ ფორმას ორი შესაძლებელი ახსნა შეიძლება მოეძებნოს: 1. კვეცადი ფუძის ბოლოკიდური ა შეიკვეცა ებ მრავლობითი რიცხვის ნიშნის დართვით (ამაების→ამების) და 2. არსებობდა ასიმილაციური ფორმა-ამეების, რომელშიც ერთ-ერთი ე ხმოვანი დაიკარგა.

ებ-ით არის ნაწარმოები აგრეთვე I პირის ჩვენებითი ნაცვალსახელის სახელობითი ბრუნვის მრავლობითიც — ესები, ესენის მნიშვნელობით: „დედამთილისგან არას ჟამს არ მოესმინა ესები“ (151,22).

არქაული ფორმითა და მნიშვნელობით დასტურდება ურთიერთობითი ნაცვალსახელი ერთიერთი (ერთმანეთი, ერთიმეორე): „ერთიერთის მიმდევარნი, ერთპირნი“ (55,9); „...ერთიერთის მომაწოდნი“ (129,26); „აყვედრიან ერთიერთსა...“ (149,28).

გვხვდება ერთმანეთის არქაული ფორმაც ერთმანერთი: „ზოგნი ერთმანერთს ზოცდიან...“ (149,14).

⁹ არ. მ. ბ. ტ. ი. რ. ს. ვ. ი., საერო მწერლობის ძველების ფონეტიკური თავისებურებანი, იქი, VI, 1954, გვ. 128-129.

ცნობილია, რომ ვინ კითხვით ნაცვალსახელს მრავლობითი რიცხვი არა აქვს, მაგრამ „ცდა კი არის გაჩენისა“¹⁰. სიმრავლის გამოსახატავად ჩვეულებრივ ვინდავინ იხმარება. ზაყურადღებოა, რომ ბესიკი სახელობით ბრუნვაში ხმარობს ამ ნაცვალსახელის II მრავლობითის ფორმას -**ვინანი**: „... აწ ესეც გითხრათ საკვირველი შური ვარსკვლავთაგან მეფისა და თუ მასთან შემწედ ვინანი მოვიდოდეს...“ (129,23).

ეს ფორმა ძველი ქართულის ტექსტებშიც დასტურდება და ნიშნავს „საიდან, სადაური“¹¹. ბესიკი კი მას „ვინდავინის“ მნიშვნელობით ხმარობს.

პოეტის პროზაულ ნაწერებში ზოგჯერ დამოკიდებული წინადადების კავშირი, მიმართებითი ნაცვალსახელი **რომელიც** ძველი ქართულის ვითარებისამებრ **ც** ნაწილაკის გარშევა წარმოდგენილი: „... მივედით ქალაქსა, რომელსა ეწოდების რაშტი“ (184,15); „... აღვირჩიეთ... დიდი უფალი... კათოლიკოსი მაქსიმე, რომელსა ყოველნივე ზოგად მინდობილ ხართ...“ (193,30).

რიცხვითი სახელი. დასტურდება არქაული სახით ნახმარი რიცხვითი სახელები: „...გმართებს ვეგანო ათხუთმეტის დღისა მთვარეს“ (159,12); „... ათორმეტის წლის მოუერქენელა გულის ქვეყანასა მამუშაეებს“ (101,6).

გვხვდება **ათორმეტის** შემოკლებული ფორმაც: „... ოდეს მარტოდ მპრძოლი ზიმაღლე მოიხილეს მათ ათორთა ციურთა...“ (129,24); „ათორ რიცხენი ცისა ზოდნი, ურთიერთის მოაწოდნი“ (129,26).

გვხვდება აგრეთვე ორმოცის არქაული ფორმა **ორმოცი**: „... რომელსა ვერცალა ორმოცნი ერმაულნი ენანი უძლებენ კოზმაობასა“ (101,1).

ცნობილია, რომ ძველ ქართულში ორმოცდაათს ეწოდებოდა **ერგასისი**. ეს სიტყვა იმავე მნიშვნელობით გვხვდება ბესიკის ერთ-ერთ პროზაულ თხზულებაშიც: „... ჩემ ძლითა **ერგასისთა** ორგზის წარწყმედით...“ (104, 11).

დასტურდება რიგობითი რიცხვითი სახელის არქაული ფორმაც: „... ოცდამათცხრამეტესა დღესა შინა... განვედით მამულსა გილანისასა...“ (184,13).

როგორც ცნობილია, დღევანდელ სალიტერატურო ქართულში რიცხვითი სახელების მრავლობითი რიცხვის ფორმები საზოგადოდ არ იხმარება.

იშვიათად მათ შეიძლება შევხვდეთ პოეზიაში. ძველ ქართულში კი ასეთი ფორმები იხმარებოდა. ბესიკის თხზულებებშიც დაცულია ძველი ქართულის ეს ვითარება: რიცხვითი სახელები **ორი** და **სამი** მსაზღვრელის ფუნქციით არის ნახმარი ნარ-თანთან მრავლობითში: „... თქვენ **ორთა** მამა-ძეთათვის მათ **სამთა** მეფეთა ძღვენი შეიწირვიან...“ (122,12).

ორი ცალკე მდგომიც დასტურდება ნარ-თანთან მრავლობითში: „... რადგან **ორნი** ჩვენ ერთხორცი შევიქმენით“ (156,1).

მრავლობით რიცხვშია ნახმარი ზემოდასახელებული შემდეგი რიცხვითი სახელებიც: **ორმოცნი** (101,1), **ერგასისთა** (104,11).

¹⁰ ა. შ ა ნ ი ძ ე, ქართული ენის გრამატიკის საფუძვლები, I, გვ. 103.

¹¹ იხ. ილ. ა ბ უ ლ ა ძ ე, ძველი ქართული ენის ლექსიკონი, 1973, გვ. 159. („არა გიციო თქვენ, ვინანი ხართ“).

Д. Г. ЖГЕНТИ

НЕКОТОРЫЕ ОСОБЕННОСТИ, СВЯЗАННЫЕ СО СКЛОНЕНИЕМ
ИМЕН В ЯЗЫКЕ СВЕТСКОЙ ЛИТЕРАТУРЫ (XVIII в.)

Резюме

История грузинского литературного языка XVIII века привлекает внимание тем, что в этот период в данном языке постепенно исчезают формы древнегрузинского и появляются признаки, характеризующие новый грузинский язык. В связи с этим в данной статье рассматриваются такие факты из области склонения имен (они найдены нами в произведениях поэта XVIII века Бесики), которые характерны для древнегрузинского языка.

Имена существительные встречаются у поэта в специфическом для древнегрузинского неформленном падеже. Он применяется в функции именительного падежа, в основном в собственных именах: იმყოფების აქა არქიმანდრიტი გაიოს — imqorebis aka arkimandriti gaios — «Находится здесь архимандрит Гайоз».

В роли падежного окончания повествовательного падежа засвидетельствован архаичный суффикс — მან — man: ცხენმან შეგატყო sxenman šegatqo — «Лошадь заметила», რომელმან ქმნა — romelman kmpna — «Кто сделал».

В подавляющем большинстве случаев множественное число образовано посредством древнегрузинских суффиксов: ნ-ი и თ-ი: დღენი — dheni — «дни», ხელთა — xelta — «рук».

В характерном для древнегрузинского литературного языка виде представлены также местоимения и имена числительные: ჩვენდა — čvenda — «к нам», თვისი — tvisi — «свой», ეგევითარი — egevitari «такой», ვინანი — vinani — «кто» (мн. число), ოცდამეათცხრამეტე — ocdameatcxramete — «тридцать девятый», ერგასისი — ergasisi — «пятьдесят».

თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტის ახალი
ქართული ენის კათედრა

წარმოდგინა საქართველოს სსრ მეცნიერებათა
აკადემიის აკადემიკოსმა შ. ძიძიგურმა

ბიოგრაფიული გეოგრაფიული

ნამყო ძირითადის წარმოება ახალ ქართულში

1. ნამყო ძირითადის წარმოების ტიპის განსაზღვრისათვის. ნამყო ძირითადის წარმოებაში ორ ტიპს გამოყოფენ: ა) უნიშნოს, რომელიც რიგ შემთხვევაში მიიღებს ნართაულ -ის და ბ) -ე სუფიქსიანს. ნამყო ძირითადის წარმოების საკითხის გარკვევისას ძირითადად განიხილავენ გარკვეულ მორფოლოგიურ ტიპებს და მსჯელობენ, თუ რომელი ტიპის ზმნა როგორ აწარმოებს განსახილველი ნაკეთის ფორმებს. ამგვარი ანალიზი არსებულ ვითარებას მხოლოდ ართულებს და ჭირს რაიმე ზოგადი კანონზომიერების დადგენა.

ნამყო ძირითადის წარმოების საკითხის განხილვა ზმნის გვარის ფორმთა მიხედვით (შდრ. [1]) ერთნაირ სურათს იძლევა: **o** ელემენტი გვხვდება როგორც მოქმედებითი, ასევე ვნებითი გვარის ზმნათა ნამყო ძირითადის მაწარმოებლად: მოქმ.: მოვკალ-**o**, დაეძარ-**o**, გავცერ-**o**... ვნებ.: ვავთბ-**o**, ავშენ-**o**, დაებერდ-**o**...

იგივე ითქმის -ე სუფიქსის მიმართაც: მოქმ.: ავაშენ-**ე**, გავზარდ-**ე**, დაეხატ-**ე**... ვნებ.: გავიზარდ-**ე**, დავიბად-**ე**...

არც პირველი სერიის ფორმათა წარმოების გათვალისწინება (შდრ.: [1]) ამარტივებს საქმეს, რადგან ერთი და იგივე თემისნიშნაინი ზმნები ნამყო ძირითადს აწარმოებენ როგორც -ე სუფიქსით, ასევე **o** ელემენტით: -**o** თემისნიშნაინი ზმნები: ვშლ-**o** — ვშალ-**ე**, ვთლ-**o** — ვთალ-**ე**, ვმკ-**o** — ვმკ-**ე**... მაგრამ: ვჭრ-**o** — ვჭერ-**o**, ვცრ-**o** — ვცერ-**o**, ვქმნ-**o** — ვქმენ-**o**... იგივე ითქმის სხვა თემისნიშნაინებზეც: -**ებ** თემისნიშნაინი ზმნები: ვაკეთ-**ებ** — ვაკეთ-**ე**, ვაშენ-**ებ** — ვაშენ-**ე**, ვაჭ-**ებ** — ვაჭ-**ე**. მაგრამ ვუშვ-**ებ** — ვაუშვ-**o**, ვუძლ-**ებ** — ვაუძლ-**o**, ვებ-**ებ** -**o** — ვავთბ-**o**...

-**ობ** თემისნიშნაინი ზმნები: ვგმ-**ობ** — დავგმ-**ე**, ვთმ-**ობ** — დავთმ-**ე**..., მაგრამ ვვრძნ-**ობ** — ვივრძენ-**o**, ვიპყრ-**ობ** — დავიპყარ-**o**...

-**ავ** თემისნიშნაინი ზმნები: ვხატ-**ავ** — დავხატ-**ე**, ვკერ-**ავ** — შევეკერ-**ე**... მაგრამ ვკლ-**ავ** — მოვკალ-**o**, ვძრ-**ავ** — დაეძარ-**o**...

როგორც ჩანს, ზმნური კატეგორიებისა და მორფოლოგიური ტიპების გათვალისწინება ვერ ხსნის ნამყო ძირითადის წარმოების საკითხს; სხვაგვარად, ზმნური კატეგორიები და მორფოლოგიური ჯგუფები არ განსაზღვრავენ ნამყო ძირითადის წარმოების ტიპს.

ვფიქრობთ, საკითხს ისიც ართულებს, რომ ნამყო ძირითადში გამოვლენილი -ე სუფიქსი, ისევე როგორც -**o** ელემენტი, ყველა შემთხვევაში ერთ და იმავე ოდენობად არის მიჩნეული ([1], 427, 450).

ნამყო ძირითადის წარმოებასთან დაკავშირებით საინტერესოა ვ. თოფურიას შენიშვნა: „წყვეტილი ორი სახით იხმარება: უნიშნოდ ან ნართაული -**o**-თ და -**ე** სუფიქსით. უნიშნოს შეუძლია დაირთოს უფუნქციო -**o**. ასეთი ზმნები რაოდენობით მცირეა. მათი ფუძე ან უმარტკლოა, ან კუმშვადი. -**ე** სუფიქსით იწარმოება ფუძეკუმშვადი ზმნები“ ([2], 453). მოვლენის ასახსნელად მართებული ჩანს საკითხისადმი ამგვარი მიდგომა. მასალის ანალიზი

ადასტურებს, რომ ნამყო ძირითადის წარმოებაში ვადამწყვეტი როლი ენიჭება საყრდენი მორფემის სტრუქტურას¹. განსხვავებულია ვითარება ამისდა მიხედვით, საყრდენი მორფემა მარცვლოვანია თუ უმარცვლო, მარცვლოვანთაგან — კუმშვადია თუ უკუმშველი. აქვე დაკვირვება: როცა ესაუბრობთ საყრდენი მორფემის კუმშვაზე, მხედველობაში გვაქვს კუმშვა-უკუმშველობა ნამყო ძირითადის ფორმებში. შეიძლება საყრდენი მორფემა საერთოდ კუმშვადი იყოს, მაგრამ განსახილველი ნაკვეთის ფორმებში ყოველთვის სრული სახით იყოს წარმოდგენილი; მაგ.: აწყყო: ვ-შლ-ი, ვ-თლ-ი... ნამ. ძირ.: ვ-შალ-ე, ვ-თალ-ე... ასეთ შემთხვევებს უკუმშველებს ვუწოდებთ, რადგან საუბარი გვაქვს ნამყო ძირითადის წარმოებაზე.

წარმოების ტიპზე მსჯელობისას მხედველობაშია მიღებული I და II სუბიექტური პირის ფორმები, რადგან მაწარმოებლები სრული სახით აქ არის წარმოდგენილი. სუბიექტური მესამე პირის ფორმებში პირის ნიშნათა ვავლენით მომხდარი ფონეტიკური პროცესების შედეგად წარმოების ტიპის გარჩევა, ძირითადად, არ მოხერხდება.

II. **ი ელემენტიანი ნამყო ძირითადი.** ნამყო ძირითადში ზმნათა ერთ ნაწილს I და II პირში მაწარმოებლად -ი ელემენტი მოუღის. სათანადო მასალის ანალიზს მივყავართ დასკვნამდე, რომ განსახილველ ნაკვეთში გამოვლენილი ი ელემენტი ყველგან ერთ და იმავე ოდენობად არ შეიძლება ჩაითვალოს.

ამთავითვე შევნიშნავთ: ი ელემენტიანი ნამყო ძირითადის წარმოებაში ორი შემთხვევა უნდა გაირჩეს. ერთი, როცა ი ელემენტი მონაცვლეობს ნულთან და, მეორე, როცა ი ელემენტი არ მონაცვლეობს ნულთან.

თუ საყრდენი მორფემა მარცვლოვანია და დრო-კილოთა მეორე სერიის გარკვეულ ფორმებში (ე. ი. სათანადო ფონეტიკურ გარემოცვაში) ხმოვანს კარგავს, ნამყო ძირითადი ი ელემენტით იწარმოება, ან უნიშნოდაა წარმოდგენილი. აქვე უნდა აღინიშნოს, რომ უნიშნო ტიპი წარმოებისა ამჟამად იშვიათია; გამონაკლისის გარდა, თხრობითი კილოს ფორმებში არ გვხვდება. უნიშნო ტიპი შედარებით გავრცელებულია ბრძანებითი კილოს ფორმებში, ისიც მხოლოდობით რიცხვში.

აღნიშნული კანონზომიერებისათვის არა აქვს მნიშვნელობა, საყრდენი მორფემა ძირეულია თუ სუფიქსური. საყრდენი მორფემა ძირეულია:

მოვ-კალ-ი//მოვ-კალ	მოვ-კალ-ით
მო-კალ-ი//მო-კალ	მო-კალ-ით
მო-კალ-ა	მო-კალ-ეს

ამ ტიპის ზმნებია ა) ა ხმოვანი ძირეული მორფემით: შევ-კარ-ი (შე-კარ-ა), მოვ-ხან-ი (მო-ხან-ა), დავ-წან-ი (და-წან-ა), დავ-ძარ-ი (და-ძარ-ა) და სხვ. ბ) ე ხმოვანი ძირეული მორფემით: გავი-ნძერ-ი (გავი-ნძერ-ა), გავ-ჭერ-ი (გა-ჭერ-ა), გავ-ცერ-ი (გა-ცერ-ა), გავი-ქეც-ი (გავი-ქეც-ა) და სხვ.

წარმოების ტიპი არ იცვლება, როცა საყრდენი მორფემა ისეთი სუფიქსია, რომლის ხმოვანიც გარკვეულ ფონეტიკურ გარემოცვაში მონაცვლეობს ნულთან. თანამედროვე ქართულში დრო-კილოთა მეორე სერიის ფორმებთან ამგვარი სუფიქსური საყრდენი მორფემა არა გვაქვს, მაგრამ ძველ ქართულში

¹ საყრდენს ვუწოდებთ იმ მორფემას, რომელსაც უშუალოდ დაერთვის ჩვენთვის საინტერესო, ამ შემთხვევაში ნამყო ძირითადის, მაწარმოებელი.

გვექონდა; მხედველობაში გვაქვს პირდაპირი ობიექტის მრავლობითობის -ენ და ვნებითი გვარის -ენ მაწარმოებლები. ძველი ქართული მონაცემთა მოშველებას, ვფიქრობთ, არსებითი მნიშვნელობა აქვს; კერძოდ, დგინდება, რომ კანონზომიერება საკმაოდ ძველი და გავრცელებული ჩანს.

როგორც ცნობილია, პირდაპირი ობიექტის მრავლობითობისა და ვნებითი გვარის აღნიშნული მაწარმოებლები ნამყო ძირითადის I და II პირის ფორმებში სრული სახითაა წარმოდგენილი, III პირში ხმოვანი რედუქტირდება. როგორც ზემოაღნიშნულ შემთხვევაში, ნამყო ძირითადი ან უნიშნოა, ან დაირთავს ი ელემენტს (ძირითადად მრავლობითის ფორმებში). მნიშვნელობა არა აქვს ძირეული მორფემის ტიპს:

ა) ძირეული მორფემა კუმშვალია:

მოე-კლ-ენ — მოე-კლ-ენ-ით

მოპ-კლ-ენ — მოპ-კლ-ენ-ით

მო-კლ-ნ-ა — მო-კლ-ნ-ეს

ბ) ძირეული მორფემა უკუმშველია:

დაე-ხატ-ენ — დაე-ხატ-ენ-ით

დაპ-ხატ-ენ — დაპ-ხატ-ენ-ით

და-ხატ-ნ-ა — და-ხატ-ნ-ეს

ამგვარივე ვითარებაა -ენ სუფიქსიან ვნებითებშიც:

განკაც-ენ — განკაც-ენ-ით

განკაც-ენ — განკაც-ენ-ით

განკაც-ნ-ა — განკაც-ნ-ეს

ამრიგად, თუ საყრდენი მორფემა არის მარცვლოვანი და ნამყო ძირითადის გარკვეულ ფორმებში ხმოვანი რედუქტირდება, ნამყო ძირითადი დაირთავს ი ელემენტს, რომელიც მონაცვლეობს ნულთან. მონაცვლეობა უფუნქციოა. მსგავსი წარმოების ზმნებს უწოდებთ „მოვკალი“ ტიპის ზმნებს (კუმშვალი საყრდენი მორფემა + o/0).

როგორც უკვე აღვნიშნეთ, გამოიყოფა ზმნათა ერთი ჯგუფი, რომელიც ნამყო ძირითადს ი ელემენტით იწარმოებს, მაგრამ სხვაობა ზემოთ განხილულ ზმნებთან ის არის, რომ ეს ი თვისობრივად განსხვავებულია მოვკალ-(ი) ტიპის ზმნებთან გამოვლენილი ი ელემენტისაგან: იგი არ მონაცვლეობს ნულთან. თუ გვაქვს მოვკალი//მოვკალ პარალელური ფორმები, არ გვხვდება გავთბი//გავთბ ფორმები. ამ ფაქტს ერთ-ერთი არსებითი მნიშვნელობა აქვს განსახილველი ტიპის ზმნათა ფორმობრივი ანალიზისას.

ზმნათა იმ ჯგუფს, რომელთა ნამყო ძირითადში გამოვლენილი ი ელემენტი არ მონაცვლეობს ნულთან, ვუწოდებთ „გავთბი“ ტიპის ზმნებს. „გავთბი“ ტიპის ზმნებში ძირითადად სამი მორფოლოგიური ჯგუფი გამოიყოფა: 1. -ამ თემისნიშნაინები, 2. -დონიანი ვნებითები და 3. თბება ტიპის ზმნათა ერთი ნაწილი.

ამ ზმნათა მორფოლოგიური თავისებურებანი რომ არაფერ შუაშია წარმოების ტიპის განსაზღვრისას, იქიდანაც ჩანს, რომ თბება ტიპის ზმნათა ერთი ნაწილი (გავძებ-ი, დავთვერ-ი...) პირველ ყალიბში თავსდება, ნაწილი კი აქ შემოდის.

განვიხილავთ ცალ-ცალკე მერვე ყალიბის ზმნათა ჯგუფებს. -ამ თემისნიშნაინი ყველა ზმნა ნამყო ძირითადს ი ელემენტით იწარმოებს. ამგვარ

ზმნათა რაოდენობა არცთუ დიდია. საყრდენი მორფემა ნამყო ძირითადში -ამ თემისინიშნიანებში ძირეულია და, რაც მთავარია, უმარცვლო:

დავა-ბ-ი (ვაბ-ამ)	დავა-სხ-ი (დავა-სხ-ამ)
დავ-ღვ-ი (ვღვ-ამ)	შემოვი-რტყ-ი (შემოვირტყ-ამ)
ვავა-რთხ-ი (ვავართხ-ამ)	დავა-რჭვ-ი (დავარჭ-ამ)
გავ-თქვ-ი (გავთქვ-ამ)	(დავარჭვ-ევ)
შევ-სვ-ი (შევ-სვ-ამ)	ჩავი-ცვ-ი (ვიცვ-ამ)

წარმოდგენილ ზმნათა ძირეული მორფემები ნამყო ძირითადში ისტორიულად სხვაგვარი შედგენილობისა იყო. ორი ძირეული მორფემა ძველ ქართულში წარმოდგენილი იყო ა ხმოვნით, რომელიც მესამე პირის ფორმებში რედუცირდებოდა:

განვი-რათხ — განი-რთხ-ა, შევი-რატყ — შეი-რტყ-ა.

რამდენიმე ძირეულ მორფემაში დადასტურებული ბოლოკიდური ვ თან-ხმოვანი ისტორიულად უ ხმოვანია, რომელიც III პირის ფორმებში ნაწილობრივ რედუქციას განიცდიდა: ვ-თქუ — ს-თქუ — თქუ-ა; ასევე; შევ-სუ, ვა-რჭუ, შთავა-ცუ, მივა-რთუ. ღვ-ამ ზმნისათვის დევ ფუძეა ამოსავალი. ამ ზმნებთან მრავლობითი რიცხვის ფორმებში ი ელემენტი იჩენდა თავს: ვთქუთ, შევსუთ...

როგორც ვხედავთ, ძველი ქართულის ჩვენება ამ ზმნებს „მოვკალი“ ტიპის ზმნათა რიგში აყენებს (კუმშვადი საყრდენი მორფემა +ი//ი).

ხმოვნის აღდგენა არ ხერხდება ბ-ამ, სხ-ამ ზმნათა ძირეულ მორფემებში. იგივე ითქმის და ამ ზმნათა რიგში დგება დავ-ფჭვ-ი, დავ-წვ-ი, გავუ-შვ-ი. თუ იმ მოსაზრებას გავითვალისწინებთ, რომ „უმარცვლო ზმნური ფუძეები ისტორიულად მიღებულია ხმოვნის რედუქციის შედეგად. უმარცვლო ფუძეები ქართულისათვის არაა ტიპური, დამახასიათებელი არც სინქრონიულ და (მით უმეტეს) დიაქრონიულ პლანში“ ([3] 285). საკითხი თითქოს იოლად წყდება, მაგრამ ბ-ამ, სხ-ამ... ძირეულ მორფემებში ამოსავალი მარცვლოვანი ვარიანტის მტკიცებისათვის არავითარი საფუძველი არ გავგაჩნია, გარდა ამ თეორიული მოსაზრებისა. კონკრეტული შემთხვევისათვის კი, ვფიქრობ, ეს საკმარისი არ არის.

როგორც აღვნიშნეთ, თბება ტიპის ზმნათა ერთი, მცირე, ნაწილი „მოვკალი“ ტიპისაა, ხოლო მეორე ნაწილის ძირეული მორფემა ნამყო ძირითადის ყველა ფორმაში უმარცვლოა: შევ-კართ-ი — შე-კართ-ი — შე-კართ-ა. ასევე იუღვლის გავ-თბ-ი, გავ-ხმ-ი, დავ-ღნ-ი და სხვ. ამ ზმნათაგან ზოგი ძველ ქართულში ნამყო ძირითადის პირველსა და მეორე პირში ხმოვანს წარმოაჩენდა: განვ-ტფვ — გან-ტფვ — გან-ტფ-ა. ამგვარი ზმნებია: განვ-კემ (=გავხ-მი). განვ-კერთი (შეგკერთი), დავ-ცხერ (დაცხერი) შევს-ცეთ (შევცდი), მოვ-კუედ (მოკუედი) და სხვ. მაგრამ ზმნათა ერთი ნაწილი ძველი ქართულის დონეზეც უმარცვლოა: გავ-შრ-ი, დავ-ღნ-ი... სარწმუნო და დამაჯერებელი ჩანს ვ. თოფურის მოსაზრება იმის შესახებ, რომ თბება ტიპის ყველა ზმნაში ისტორიულად ხმოვანი ივარაუდება, რასაც მხარს უჭერს ზანურის შესატყვის ფუძეთა ჩვენება ([4] 300).

ამგვარად, ივარაუდება, რომ თბება ტიპის ზმნები ისტორიულად „მოვკალი“ ტიპისაა, საყრდენი მორფემა კუმშვადი იყო.

საყრდენი მორფემა უმარცვლოა და ნამყო ძირითადში -ი ელემენტს და-

ირთავს დონიანი ვნებითი. ფაქტიურად ძველსა და ახალ ქართულში არ დასტურდება დონიანი ვნებითის პირველი და მეორე პირის ფორმა (მხოლოდობისა თუ მრავლობითში), რომ ამ ელემენტს არ დაირთავდეს.

გამოთქმულია მოსაზრება, რომ -დ სუფიქსი ვნებითობის -ფ (-ეფ) სუფიქსის ფონეტიკური ვარიანტია [5], რაც თავისთავად სვამს საკითხს მისი -ედ ფორმანტიდან მომდინარეობის შესახებ. მაგრამ მკვლევართა ერთი ნაწილი არ იზიარებს ამ ვარაუდს და დ, ნ(-ენ) ფორმანტებს გენეტურად განსხვავებულ ოდენობებად მიიჩნევს ([6, 7, 8]). ჩვენთვის სარწმუნო და დამაჯერებელია მეორე მოსაზრება. ამგვარად, საკითხის განხილვისას ვემყარებით დებულებას, რომ დ სუფიქსი ვნებითი ვეარის ზმნებში დამოუკიდებელი ოდენობაა და არაა გენეტურ კავშირში -ფ (-იე) ფორმანტთან.

სამეცნიერო ლტერატურაში გამოთქმულია მოსაზრება, რომ -დ სუფიქსის თავდაპირველი სახე იყო -ედ ([6, 7, 8]). თუ ამ მოსაზრებას ვავიზიარებთ (და ეფიქრობთ, სარწმუნოა), მაშინ გამოდის, რომ დონიანი ვნებითის ფორმებიც ისტორიულად პირველი ყალიბისაა.

„გავთბი“ ტიპის ზმნათა მორფოლოგიური ჯგუფების განხილვამ გვიჩვენა, რომ ამ ყალიბის ზმნათა ძირითად ნაწილში ისტორიულად მარცვლოვანი (კუმშვადი) საყრდენი მორფემა ივარაუდება, მაგრამ ისტორიული ვითარება ამჟამინდელ მდგომარეობას არ უნდა განსაზღვრავდეს.

ეს კი იმაზე მიგვითითებს, რომ ი ელემენტის არსებობა განხილული ტიპის ზმნებში არაა ოდინდელი მარცვლოვანების შედეგი. ნამყო ძირითადის წარმოებაში არსებითი მნიშვნელობა ენიჭება მხოლოდნამხოლოდ საყრდენი მორფემის ამჟამინდელ სტრუქტურას. აქედან გამომდინარე, მართებული ჩანს დაკვირვება [2], რომ ი ელემენტს დაირთავს უმარცვლო საყრდენი მორფემა.

მაშ, თუ ასეა, რა გვაძლევს საფუძველს „გავთბი“ ტიპის გამოყოფისას? ხომ არ შეიძლება -ი ელემენტიანი ყველა ზმნის ერთ ყალიბში მოქცევა და წესის ამგვარად ჩამოყალიბება: -ი ელემენტს დაირთავს ნამყო ძირითადში კუმშვადი და უმარცვლო საყრდენი მორფემა.

რა თქმა უნდა, არა! როგორც უკვე შევნიშნავდით, აქ უუქველადაა გასათვალისწინებელი -ი ელემენტის თვისობა და ქმედების უნარი.

-ი ელემენტი, როგორც ამას მიუთითებენ, „უფუნქციოა“, გაჩენილია თანხმოვანგასაყარად I და II სუბიექტური პირის მრავლობითის ფორმებში, შემდეგ გადავიდა მხოლოდობითში [9]. ამგვარადაა ახსნილი ი ელემენტის არსებობა როგორც „მოვკალი“, ასევე „გავთბი“ ტიპის ზმნებში, თუმცა იმასაც შევნიშნავენ, რომ ი ელემენტის გამოყენების თვალსაზრისით სხვაობა შეინიშნება ამ ორი ტიპის ზმნებს შორის: „ნართაული ი... თანხმოვანთ გასაყარად არის გაჩენილი მრავლობითში და იქიდან მხოლოდობითშია გადასული. ეს ი დღეს მხოლოდობითისათვის აუცილებელია უმარცვლო ფუძეებში, სხვებში კი აუცილებელი არაა, თუმცა კი მისი დართვა ჩვეულებრივია“ ([1] 427). როგორც ვხედავთ, ნამყო ძირითადში გამოვლენილი ი ელემენტი ყველა შემთხვევაში ერთ და იმავე ოდენობად არის ჩათვლილი.

საკითხის ამგვარად გადაწყვეტა სადავოა.

ჯერ ერთი, თუ ი ელემენტი „მოვკალი“ და „გავთბი“ ტიპის ზმნებთან ერთი და იგივე ოდენობაა, რატომ არის, რომ „მოვკალი“ ტიპის ზმნათა პარალელური ფორმები არსებობს ი ელემენტითა და მის გარეშე: მოვ-კალი/მოვ-კალი-ი..., ხოლო „გავთბი“ ტიპის ზმნებში არ გვხვდება ამგვარი პარალელუ-

რი ფორმები: გვაქვს გავ-თბ-ი, დავა-ბ-ი, ავშენ-დ-ი, მაგრამ არა გვაქვს გავ-თბ, ავშენ-დ, დავა-ბ² და სხვ.

მეორეც, თუ „მოვკალი“ ტიპის ზმნებში **o** ელემენტი საყრდენი მორფემის ხმოვანზე გავლენის უნარს მოკლებულია, ვერ კარგავს მას (მოვკალ-ი და არა მოვ-კლ-ი), ამას ვერ ვიტყვი „გავთბი“ ტიპის ზმნებთან გამოვლენილ **o** ელემენტზე. ყველა შემთხვევაში აქ საყრდენი მორფემა შეკუმშულია (გავ-თბ-ი-განვ-ტეფ-ი, გავ-ხმ-ი-განვ-კემ-ი...). სხვა ფაქტორი, გარდა **o** ელემენტის გავლენისა, ვფიქრობთ, გამოირიცხება.

ამგვარად, „გავთბი“ ტიპის ზმნებთან გამოვლენილი **o** ელემენტი არსებითი ხასიათის სხვაობას ავლენს „მოვკალი“ ტიპის ზმნებთან დადასტურებულ **o** ელემენტთან: არ მონაცვლეობს ნულთან და კარგავს საყრდენი მორფემისეულ ხმოვანს.

ყოველივე ეს კი სვამს საკითხს იმის შესახებ, რომ **o** ელემენტი სხვადასხვა ოდენობად უნდა იქნეს მიჩნეული „მოვკალი“ და „გავთბი“ ტიპის ზმნებთან.

სამეცნიერო ლიტერატურაში გამოთქმულია მოსაზრება, რომ ენებითი გვარის ზმნებთან ნამყო ძირითადში გამოვლენილი **o** ელემენტი ისტორიულად მეორე ხოლმეობითის ნიშანია [11]. მოსაზრება გაზიარებულია: „გავ-თბ-ი, დავ-ბერ-დ-ი წარმოშობით I ხოლმეობითის ფორმებია, მაგრამ ახლა წყვეტილის (ნამყო ძირითადის) ფუნქციით გამოიყენებიან. ეს საერთოდ დამახასიათებელი ჩანს სუფიქსიანი და მესამე ტიპის (უნიშნო) ენებითისათვის:

ნამყო ძირითადი: განვ-ვ-ტეფ (ახლა გავ-თბ-ი), შე-ვ-ცებ (ახლა შე-ვ-ცბ-ი), და-ს-ცხერ (ახლა და-ცხრ-ი) და ა. შ.

მეორე ხოლმეობითი: გან-ვ-ტუ-ვი (III პ. გან-ტუ-ვი-ს), შე-ცბ-ი (III პ. შე-ცბ-ი-ს), და-ს-ცხრ-ი (III პ. და-ცხრ-ი-ს) და ა. შ.

როგორც ვხედავთ, ახლა წყვეტილად გაგებული ეს ფორმები წარმოშობით ხოლმეობითებია. ასეთი ფორმების გავრცელება სავარაუდოა იმ ხნიდან, როცა ქართულში რღვევა დაიწყო II ხოლმეობითის ფორმამ, რაც ახალ ქართულში (გარდა ზოგიერთი დიალექტისა) მისი დაკარგვით დასრულდა“ ([12] 133).

წარმოდგენილი თვალსაზრისის მიხედვით, „მოვკალი“ და „გავთბი“ ტიპის ზმნებთან ნამყო ძირითადის ფორმებში გამოვლენილი **o** ელემენტი სხვადასხვა ოდენობა გენეტურად და, აქედან გამომდინარე, განსხვავებული ქმედებისანი არიან საყრდენ მორფემასზე.

შენიშვნა იმის შესახებ, რომ **o** ელემენტი ნამყო ძირითადში აუცილებელია I და II პირში უმარცვლო ფუძეებში (რაც იმას გულისხმობს, რომ **o** ელემენტი ამგვარ ფორმებში არ მონაცვლეობს ნულთან) ([1] 427), რამდენადმე დასაშუსტებელია: **o**, რომელიც არ მონაცვლეობს ნულთან, გვხვდება არა მხოლოდ უმარცვლო ფუძეებთან, არამედ საერთოდ უმარცვლო საყრდენ მორფემასთან და, მეორეც, საყრდენი მორფემის გაუმარცვლოვნების მიზეზი უმეტეს შემთხვევაში თვით **o** ელემენტია.

„გავთბი“ ტიპის ზმნები ისტორიულად „მოვკალი“ ტიპისაა. ყალიბის შეცვლა, უფრო სწორად, ახალი ყალიბის შექმნა დონიან ენებითებში უნდა

² ძვ. ქართულის შევა-ბ, შეხუა-ბ-თ ფორმათა არსებობა იმაზე მიგვანიშნებს, რომ ეს ზმნა „მოვკალი“ ტიპისა იყო. „გავთბი“ ტიპის ზმნათა რიგში მისი გადასვლა გვიანდელი მოვლენაა.

დაწყებულიყო: ძველსავე ქართულში ეს პროცესი უკვე დამთავრებულია: არ გვხვდება ფაქტიურად არც ერთი შემთხვევა, რომ დონიანი ვნებითი **o** ელემენტის გარეშე იყოს წარმოდგენილი. სხვა ტიპის ზმნებთან ეს პროცესი ჩვენს თვალწინ ხდებოდა. -ამ თემისნიშნიანებში უკვე დასრულებული სახე მიიღო, სოლო თბება ტიპის ზოგი ზმნა დღესაც „მოვკალი“ ტიპისაა. ყოველივე ზემოთქმულიდან გამომდინარე, „გავებთ“ ტიპი შეიძლება ამგვარად დაეხასიათოთ: უმარცვლო საყრდენი მორფემა + **o** ელემენტი, რომელიც არ მონაცვლეობს ნულთან.

III. -ე სუფიქსიანი ნამყო ძირითადი. ნამყო ძირითადში ზმნათა ერთ ნაწილს I და II პირში მაწარმოებლად -ე სუფიქსი მოუდის. სათანადო მასალის ანალიზს მივყავართ დასკვნამდე, რომ ნამყო ძირითადში გამოვლენილი -ე სუფიქსი ყველგან ერთ და იმავე ოდენობად არ შეიძლება ჩაითვალოს.

-ე სუფიქსიანი ნამყო ძირითადის წარმოებაში ორი შემთხვევა უნდა გაირჩეს: ერთი, როცა ამ სუფიქსით წარმოებულ ზმნებს მესამე სუბიექტური პირის ნიშნად -ა სუფიქსი მოუდით და, მეორე, როცა სუბიექტური მესამე პირის ნიშნად **o** სუფიქსი აქვთ.

პირველი შემთხვევა მეორისაგან, გარდა იმისა, რომ მესამე პირში განსხვავდება, კიდევ ერთი არსებითი მნიშვნელობის სხვაობას ავლენს: -ე სუფიქსის დაირთავს და -ა-ს მიიღებს სუბიექტური მესამე პირის ნიშნად ისეთი ზმნები, რომელთა ბოლოკიდული საყრდენი მორფემა მარცვლოვანია და მეორე სერიის ფორმებში არ კარგავს საყრდენი მორფემისეულ ხმოვანს. არა აქვს მნიშვნელობა იმას, საყრდენი მორფემა ძირეულია თუ სუფიქსური. ჩვენება ყოველთვის ერთგვარია.

ა) საყრდენი მორფემა ძირეულია:

აეა-შენ-ე	გაე-შალ-ე	მოე-დრიკ-ე	შეე-ლობ-ე
აა-შენ-ე	გა-შალ-ე	მო-დრიკ-ე	შე-ლობ-ე
აა-შენ-ა	გა-შალ-ა	მო-დრიკ-ა	შე-ლობ-ა

საყრდენი მორფემა სუფიქსურია:

მოაკვლ-ევინ-ე	დაეწერ-ინ-ე
მოაკვლ-ევინ-ე	დაეწერ-ინ-ე
მოაკვლ-ევინ-ა	დაეწერ-ინ-ა

ამგვარად, ნამყო ძირითადის წარმოებაში კიდევ ერთი ყალიბი გამოიყო, რომელიც შეიძლება ამგვარად დახასიათდეს: **მარცვლოვანი უკუმშველი საყრდენი მორფემა + ე სუფიქსი**. წარმოების ამ ტიპისათვის ნიშანდობლივია სუბიექტური მესამე პირის ნიშნად **ა** სუფიქსი. ნამყო ძირითადის წარმოების ამ ტიპს ვუწოდებთ „ვაშენე“ ტიპს³.

„ვაშენე“ ტიპის ზმნებს აშკარად უპირისპირდება და სხვაგვარ ყალიბს ქმნის ზმნათა ის ჯგუფი, რომელიც ნამყო ძირითადს ასევე -ე სუფიქსით იწარმოებს, მაგრამ მესამე სუბიექტური პირის ნიშნად მიუდის -**o** სუფიქსი. ყველა ამ ზმნის საყრდენი მორფემა უმარცვლოა.

³ სისტემიდან გამონაკლისს ქმნის მხოლოდ ერთადერთი ზმნა. მოველ-ი-მოხვედ-ი-მოვიდ-ა. ამ ზმნაში საყრდენი მორფემა მარცვლოვანია დრო-კოლოთა მეორე სერიის ყველა ფორმაში. ამდენად, საყრდენი მორფემის ტიპის მიხედვით ეს ზმნა მესამე ყალიბისა უნდა იყოს, იწარმოება კი პირველი ყალიბის ზმნათა მსგავსად. ვეღ/ვიღ ზმნა თავისებურია.

ამგვარად უმარცვლო საყრდენი მორფემა და I და II პირში ნამყო ძირითადის -ე მაწარმოებელი არის აუცილებელი პირობა იმისა, რომ სუბიექტური მესამე პირის ნიშნად -ო სუფიქსი გამოვლინდეს. სხვაგვარად: S ვ ო ყოველთვის ვარაუდობს I და II პირში -ე მაწარმოებელს. წესი პირუტყ არ მოქმედებს. საგულისხმოა ის ფაქტორი, რომ ამგვარ ზმნებში საყრდენი მორფემა ყოველთვის ძირეულია:

ავა-გ-ე	ღავ-თმ-ე	გავა-თბ-ე
აა-გ-ე	და-თმ-ე	გაა-თბ-ე
აა-გ-ო	და-თმ-ო	გაა-თბ-ო

ამგვარ ყალიბს — უმარცვლო საყრდენი მორფემა + -ე I და II პირში და -ო — მესამე პირში — უუწოდებთ ნამყო ძირითადის წარმოების „ავაგე“ ტიპს. „ავაგე“ ტიპის ზმნათა რაოდენობა არცთუ დიდია. მათი რიცხვი „ქართული ენის განმარტებითი ლექსიკონის“ მიხედვით ცხრა ათეულს აღწევს. საყრდენი მორფემა შეიძლება იყოს ცალთანზმოვნიანი (ავა-გ-ე — აა-გ-ო, ავი-ღ-ე — აი-ღ-ო, შევა-ქ-ე — შეა-ქ-ო...), ორთანზმოვნიანი (გავა-გდ-ე — გაა-გდ-ო, ღავ-გმ-ე — და-გმ-ო, ღავ-თმ-ე — და-თმ-ო...), სამთანზმოვნიანი (ღავა-ტკბ-ე — დაა-ტკბ-ო, უუ-მტრ-ე — უ-მტრ-ო...) და ოთხთანზმოვნიანი (ღავა-ფრთხ-ე — დაა-ფრთხ-ო...).

სამეცნიერო ლიტერატურაში შენიშნული იყო, რომ სუბიექტური მესამე პირის ნიშანი ო უმარცვლო ძირებთან გვხვდება [1], თუმცა ოს გამოვლენისათვის I და II პირში -ე სუფიქსის არსებობას ყურადღება არ ექცეოდა. აქვს კი ამას მნიშვნელობა? ვფიქრობთ, კი.

აქვე, უმეჭველია, თავს იჩენს, ერთი: საკითხი: ვთქვით, რომ ნამყო ძირითადის წარმოების ტიპის განსაზღვრისას ვადამწყვეტი როლი ენიჭება საყრდენი მორფემის სტრუქტურას. როგორც ვხედავთ, „გავებში“ და „ავაგე“ ტიპის ზმნათა საყრდენი მორფემა ერთგვარია — უმარცვლო, და რიგ შემთხვევაში შეკუმშული (ერთი მხრივ, ღავა-ბ-ი, გავ-თბ-ი და, მეორე მხრივ, ავა-გ-ე, გავა-თბ-ე...). მივიღებ: ა) ერთგვარი საყრდენი მორფემა და სხვადასხვაგვარი წარმოება (გავ-შრ-ი — გავა-შრ-ე) და, პირიქით, ბ) განსხვავებული სტრუქტურის საყრდენი მორფემა და ერთგვარი წარმოება (ავა-შენ-ე — ავი-ღ-ე).

მასალის ანალიზი და ფაქტის ისტორიის გათვალისწინება მოვლენას ხსნის. კერძოდ, ღვინდება, რომ ე სუფიქსი „ვაშენე“ და „ავაგე“ ტიპის ზმნებში სხვადასხვა ოდენობაა გენეტურად.

სამეცნიერო ლიტერატურაში აზრთა სხვადასხვაობაა ნამყო ძირითადის -ე სუფიქსის გენეზისის შესახებ.

მიუთითებენ, რომ ნამყო ძირითადის -ე სუფიქსის თავდაპირველი სახე იყო -ევ [13]. ამ მოსაზრების ერთ-ერთი ძირითადი საბუთი ის არის, რომ -ე სუფიქსიან ნამყო ძირითადს ო სუფიქსიანი II კავშირებითი შეესაბამება და წვარაუდება, რომ ო-ვ-ე-ევ-ე. მიუთითებენ, რომ ამ მოსაზრებას ზანაურის ჩვენებაც უჭერს მხარს. ამგვარად, ამ მოსაზრებას თანახმაა ე-ევ.

არსებობს სხვაგვარი თვალსაზრისიც: -ე არ მომდინარეობს -ევ სუფიქსისაგან და იგი მიჩნეულია ნამყოთა სახეობათა საერთო ნიშნად (გაავიგებულება ნამყო უსრულსა და I თურმეობითში გამოვლენილ -ე სუფიქსთან) [2].

ამ ურთიერთსაწინააღმდეგო მოსაზრებათა საფუძველი სწორედ ისაა, რომ ნამყო ძირითადში გამოვლენილი -ე სუფიქსი ყველა შემთხვევაში არ არის

ერთი და იგივე ოდენობა. „ავაგე“ ტიპის ზმნებში -ე სუფიქსი -ევ-იდან მომდინარე ჩანს, „ვაშენე“ ტიპის ზმნებში კი — არა.

ამრიგად, სადაც მესამე პირში **ო** სუფიქსი გვაქვს, შესაბამის პირველ და მეორე პირის ფორმებში დადასტურებული -ე სუფიქსის პირველსახე უნდა ყოფილიყო -ეე. **ო-ვ-ა-ი-ევ-ა. ო** სუფიქსის ამგვარი წარმომავლობა, საერთოდ, გაზიარებულია.

ამგვარ ვარაუდს, ვფიქრობთ, სარწმუნოს ხდის რამდენიმე ფაქტის გათვალისწინება:

საშუალო ქართულში, და რაც შემთხვევაში ძველშიც, ამ ტიპის ზმნებს -ევ შენარჩუნებული აქვთ. აღნიშნულია, რომ „-ევ სუფიქსი ძველი ჩანს (წერილობით დოკუმენტებში მისი ფიქსაცია სისტემებზე გვაქვს უკვე მეოთხმეტე საუკუნის დასაწყისში; ძველ ქართულშიც შეინიშნება „დავიცევე“ ტიპის ზმნებში). მესამე პირში ყველა ამ ტიპის ზმნას **ო** ნიშანი აქვს“; იქვე გამოთქმულია მოსაზრება, რომ -ევ „იხმარებოდა ხალხურ მეტყველებაში და მას ასახავდა მწერლობის ენაც“ [14]. საგულისხმოა ის ფაქტიც, რომ იმ პერიოდის მონაცემთა მიხედვით -ევ გვხვდება მხოლოდ უმარცვლო ძირეულ მორფემებთან. არაა შემთხვევა მისი არსებობისა მარცვლოვან საყრდენ მორფემასთან. ეს ფაქტი არ ჩანს შემთხვევითი. აღმოსავლურ დიალექტებში -ევ სუფიქსი ამ ტიპის ზმნებთან — **გავაკეთევი, ავაშენევი...** გვიანდელია და დავდავი ტიპის ფორმათა უნიფორმაციის შედეგი ჩანს.

საინტერესოა ის ფაქტიც, რომ თბება ტიპის ზმნათაგან წარმოებული მოქმედებითი გვარის ფორმები სისტემებზე „ავაგე“ ტიპისაა. საყრდენი ძირეული მორფემა ამ ზმნებში „გავთბი“ ტიპის ზმნათა საყრდენი მორფემის მსგავსია (უფრო სწორად — იდენტური): **გავა-თბ-ე, გავა-ხმ-ე...** (შდრ. **გავ-თბ-ი, გავ-ზრ-ი**). როგორც **ი** ელემენტიან ზმნათა ვანხილებისას ვნახეთ, ამ ტიპის საყრდენ მორფემასთან მოსალოდნელი იყო **ი** ელემენტი ნამყო ძირითადში, გვაქვს კი -ე მაწარმოებელი. საგულისხმოა ისიც, რომ პირველ სერიაში ამ ტიპის ზმნებს სისტემებზე -**ობ** თემის ნიშანი აქვთ, რომელიც -**ებ** თემის ნიშნისეულ -**ე**-სთან **ვ**-ს შერწყმის შედეგად მიღებულად ივარაუდება. **ვ-ებ-ობ** (15, 16)). მოსაზრება სარწმუნო ჩანს. ამგვარად, I სერიის ფორმათა ჩვენება **ვ**-ს ვარაუდობს ამ ფორმებში. ვფიქრობთ, ეს **ვ** თანხმოვნითი ნაწილია ნამყო ძირითადში არსებული -ევ სუფიქსისა, რომელიც სხვა ფორმებშიც გადაპყვება ზმნას (-ევ სუფიქსი ივარაუდება II კავშირებშიაც [13] და, შეიძლება, I თურმეობითშიც, თუმცა იქ ვითარება უფრო რთული ჩანს). ეს კი მიგვანიშნებს იმაზე, რომ -ევ (-**ე**) ისტორიულად არ ჩანს ნამყო ძირითადის მაწარმოებელი, მას სხვა ფუნქცია გააჩნდა (ეს საკითხი ამჯერად ჩვენი კვლევის მიზანს არ შეადგენს). -ევ სუფიქსის ფონეტიკური სახის ცვლა და ფუნქციურად მისი გაიგვება ნამყო ძირითადის -ე მაწარმოებელთან გვიანდელი პროცესია. **ვა-ო** პროცესი უფრო ადრინდელია. ეს პროცესი ხდებოდა მანამ, სანამ -ევ სუფიქსი გამარტივდებოდა. -ევ გაუმარტივებელი სახით დიალექტმა შემოგვიინახა ხოლო შემდეგ მოხდა დიალექტური ფორმების შემოჭრა სამწერლო ენაში.

ევ სუფიქსისა და **ო**-ს ურთიერთმიმართების თვალსაზრისით საინტერესოა ხევსურულის ჩვენება: ხევსურულ დიალექტში სუბიექტური მესამე პირის ნიშნად **ო** არა გვაქვს; ყველა შემთხვევაში -ა სუფიქსია წარმოდგენილი. საგულისხმოა ის ფაქტი, რომ ის ზმნები, რომლებსაც სალიტერატურო ქართულში **ო** აქვთ სუბიექტური მესამე პირის ნიშნად, ხევსურულში ნამყო ძი-

რითადს ი სუფიქსით იწარმოებენ: ავიღ-ი, გავიგ-ი, დავაგდ-ი... შესაბამისად III პირის ფორმებია: აიღ-ა, ვაიგ-ა, დავაგდ-ა... როგორც ვხედავთ, იმ ფაქტმა, რომ ნამყო ძირითადს ეს ზმნები ე სუფიქსით არ იწარმოებენ, გამოაჩენია ის, რომ არა გვაქვს შესაძლებლობა ი სუფიქსი. ეს კიდევ ერთი დადასტურებაა იმისა, რომ ორი პირობა: უმარცვლო საყრდენი მორფემა და -ე სუფიქსი აუცილებელია ი-ს გამოვლენისათვის. ხეცსურულისათვის სამართლიანი ჩანს შენიშვნა, რომ „ხეცსურული იმ ენობრივი კოლექტივის წევრი არ უნდა ყოფილიყო, სადაც აიღვე, აავიგე, დავაგდე... წარმოება გექონდა. ეს ზმნები ხეცსურულში უნიშნონი უნდა ყოფილიყვნენ“ ([17] 105).

ზემოთქმულიდან გამომდინარე, ვფიქრობთ, რომ „ავაგე“ ტიპის ზმნებში -ე სუფიქსი -ეგ-ის გამარტივებული სახეა, ხოლო -ო ვა კომპლექსის შერწყმის შედეგადაა მიღებული.

გამოთქმულია მოსაზრება, რომ „ო ალთმორფი პირისა ფონოლოგიურად შეპირობებული არაა ძველ ქართულში“... „შესაძლოა ო მიღებული იყოს ვა/ ვი/ უა/ უე-საგან უფრო ადრინდელ პერიოდში ან საერთო ქართველური ფუძე ენის დიფერენციაში“ [18]. ჩვენს შემთხვევაში ვა-ო პროცესი რომ ძველია, ეს კარგად ჩანს ძველი ქართულის ჩვენებიდანაც: იმ პერიოდისათვის ზემოწარმოდგენილი ყალიბები შექმნილია და მკაცრად დაკანონებულიც.

როცა ვლაპარაკობთ ი-ვა პროცესზე, არ ივარაუდება, რომ სუბიექტური მესამე პირის ო ყველა შემთხვევაში ამგვარი პროცესის შედეგია. მიუთითებენ, რომ ო-ს წარმოქმნისათვის „ამოსავალი ფონეტიკური ვითარება იყო (ვ-ს მეზობლობა), მაგრამ შემდეგ ო ანალოგიის მიხედვით სხვა ზმნებსაც გაუჩნდათ [19]. დებულება სარწმუნოა. ო სუფიქსი ყველა შემთხვევაში ვა კომპლექსის შერწყმის შედეგი არ არის. ამგვარი პროცესი ივარაუდება ისეთ ფორმებში, რომელთაც ხელი შეუწყვეს ყალიბის შექმნას. რომელიმე ზმნის ამ ყალიბში მოქცევა იწვევს III პირში ო სუფიქსის გამოვლენას.

ამ თვალსაზრისით საინტერესოა ნასახელარ ზმნათა ჩვენება. ნასახელარი ზმნები გვიანდელია. თუ ზმნური ფორმების საწარმოებლად უმარცვლო სახელური ფუძეა გამოყენებული, ვიღებთ „ავაგე“ ტიპის პარადიგმას: ვუ-მტრ-ე — უ-მტრ-ო, დავა-ტკბ-ე — დავა-ტკბ-ო, მოვი-ხმ-ე — მოი-ხმ-ო, მოვი-მხრ-ე — მოი-მხრ-ო, ვე-ძმ-ე — ე-ძმ-ო, ვე-ყმ-ე — ე-ყმ-ო, ვე-ქმრ-ე — ე-ქმრ-ო... ხოლო ზმნური ფორმების საწარმოებლად თუ მარცვლოვანი სახელური ფუძეა გამოყენებული, „ვაშენე“ ტიპის პარადიგმას ვიღებთ: ვი-მეფ-ე — ი-მეფ-ა, დავე-ხახლ-ე — დავე-ხახლ-ა, გავა-მართლ-ე — გაა-მართლ-ა, გავა-ლამაზ-ე — გაა-ლამაზ-ა...

„ავაგე“ ტიპის ზმნებში ე სუფიქსის პირველსახედ -ეგ მივიჩნევთ. რას უნდა გამოეწვია ვ-ს დაკარგვა პირველი და მეორე ტიპის ფორმებში? ქართული ენისათვის დამახასიათებელი ფონეტიკური პროცესია აუსლაუტში ხმოვნის მომდევნო პოზიციაში თანხმოვნის დაკარგვა: კარგა-კარგად, მაღლა-მაღლად, დაბლა-დაბლად [20]; ეს ზმნისართებში. სხვაგან: დავჯე-დავჯედ („დავჯე, რუსთველთან გავლექსე“). ადე-ადექ, კიდე-კიდეგ... სწორედ ეს მოვლენა უნდა იყოს ერთ-ერთი ძირითადი მიზეზი -ეგ სუფიქსისეული ვ-ნის დაკარგვისა. ამ პროცესისათვის გარკვეულად ხელი უნდა შეეწყოს იმავე ნაკვთში ე სუფიქსიან ფორმათა არსებობას და მოხდა ფორმოზღვივ დაშთხვევა -ეგ და -ე სუფიქსებისა, რაც გახდა მიზეზი მათი ერთ აფიქსად მიჩნევისა.

აქედან გამომდინარე, მეოთხე ყალიბის პარადიგმის სახე გამარტივებამდე ამგვარად წარმოგვიდგება:

ა-ვ-ი-ღ-ევ	} ავილ-ე	
ა-ი-ღ-ევ		} აილ-ე
ა-ი-ღ-ევ-ა		აილ-ო
	ა-ი-ღ-ევ-ა-ა-ი-ღ-ო	

როგორც ვხედავთ, „ავაგე“ ტიპის ზმნებიც ისტორიულად „მოვკალი“ ტიპისაა. მომხდარმა ფონეტიკურმა პროცესმა და -ევ სუფიქსის მორფოლოგიურმა რეინტერპრეტაციამ გამოიწვიეს ახალი ყალიბის შექმნა. არის შემთხვევები, როცა მესამე პირში **ო** სუფიქსია, მაგრამ ნამყო ძირითადის მაწარმოებელი არ არის -ე სუფიქსი (შევიპყარ—შევიპყრო, ვიყავ—იყო...). მსგავსი გამოწვევების ახსნა ხერხდება [10].

IV. ნამყო ძირითადის წარმოების ამოსავალი ტიპისათვის. ჩვენ განვიხილეთ ნამყო ძირითადის წარმოება ახალ ქართულში და ოთხი ფორმობრივი ჯგუფი გამოვყავით. დაყოფის ძირითადი საფუძველი საყრდენი მორფემის სტრუქტურა იყო. მეორე და მეოთხე ყალიბის ზმნათა განხილვისას აღვნიშნეთ, რომ ორივე ეს ჯგუფი ისტორიულად პირველი ყალიბისა იყო. მომხდარმა ფონეტიკურმა პროცესებმა და მორფოლოგიურმა რეინტერპრეტაციამ გამოიწვია ყალიბის სახის შეცვლა და ახალი ყალიბის შექმნა. აქედან გამომდინარე, დღევანდელი ვითარება ნამყო ძირითადის წარმოებისა მეორეულია და შედარებით რთული. როგორც ჩანს, ამოსავალი ვითარება უფრო მარტივი უნდა ყოფილიყო. ორი ძირითადი ყალიბი იყო: უნიშნო და -ე სუფიქსიანი. ვ. თოფურიას შენიშვნა ([2] 453) საკვებით სამართლიანია სწორედ ამ პერიოდისათვის: 1. უმარცვლო და კუმშვადი საყრდენი მორფემა ნამყო ძირითადში წარმოდგენილი იყო უნიშნოდ: მოვ-კალ — მოვ-კალ-თ, შეხუა-ბ — შეხუა-ბ-თ... და 2. მარცვლოვანი უკუმშველი საყრდენი მორფემა დაირთავდა -ე სუფიქსს: ვა-კეთ-ე...

როგორც აღვნიშნეთ, „მოვკალი“ ტიპის ზმნებში მომხდარმა გარკვეულმა ცვლილებებმა გაართულა წარმოება და არსებული ყალიბების დასახასიათებლად საჭირო გახდა (გარდა საყრდენი მორფემის სტრუქტურისა) დამატებითი ნიშნების შემოტანა: ფაქტი ერთია: ფორმობრივი ხასიათის ცვლილებებს შინაარსობრივი ცვლილებები არ გამოუწვევია.

დასკვნები:

1. ნამყო ძირითადის წარმოების ტიპს არ განსაზღვრავს გარკვეული ზმნური კატეგორიები და მორფოლოგიური ჯგუფები. ნამყო ძირითადის წარმოებაში გადამწყვეტი როლი ენიჭება საყრდენი მორფემის სტრუქტურას. ნიშნულობა არა აქვს, საყრდენი მორფემა ძირეულია თუ სუფიქსური.

2. ნამყო ძირითადში გამოვლენილი **o** ელემენტი გენეტურად ყველა შემთხვევაში არ არის ერთი და იგივე ოდენობა (არნ. ჩიქობავა). ორი ვარიანტი გაირჩევა: ა) როცა **o** ელემენტი არის ე. წ. „უფუქციო“, გაჩენილი თანხმონათესავემად მრავლობითის ფორმებში და გავრცელდა მხოლოდითშიც; ამგვარი **o** ელემენტი ჩვეულებრივ მონაცვლეობს ნულთან; ბ) როცა **o** არის გენეტურად მეორე ხოლმეობითის ნიშანი. ამგვარი **o** არ მონაცვლეობს ნულთან. გენეტურად და თვისობრივად განსხვავებული ელემენტები სხვაობას ავლენენ ქმედების თვალსაზრისითაც: **o/0** საყრდენი მორფემისეულ ხმოვანზე გავლენის უნარს მოკლებულია, ხოლო მეორე შემთხვევაში -**o** ელემენტი იწვევს საყრდენი მორფემისეული ხმოვნის დაკარგვას.

3. ასევე ითქმის -ე სუფიქსის მიმართაც: ნამყო ძირითადში გამოვლენილი -ე სუფიქსი ერთ შემთხვევაში თავისთავადი, დამოუკიდებელი მაწარმოებელია, ხოლო მეორე შემთხვევაში -ევ სუფიქსის გამარტივებული (თანხმოვანდაკარგული) სახე.

4. ნამყო ძირითადში მაწარმოებლად გამოყოფილ გენეტურად განსხვავებულ ოთხ ელემენტს გამოყენების სხვადასხვა სფერო აქვთ.

ა) „უფუნქციო“ ი ელემენტი დაერთვის მარცვლოვან კუმშვად საყრდენ მორფემას:

მოე-კალ-ი	მოე-კალ-ი-თ
მო-კალ-ი	მო-კალ-ი-თ
მო-კალ-ა	მო-კალ-ეს

ბ) ი ელემენტი, რომელიც წარმოშობით II ხოლმეობითის ნიშანია, გვხვდება უმარცვლო საყრდენ მორფემასთან:

გავ-თბ-ი	დავ-ბერ-დ-ი
გა-თბ-ი	დაბერ-დ-ი
გა-თბ-ა	დაბერ-დ-ა

რიგ შემთხვევაში საყრდენი მორფემის გაუმარცვლოვნების მიზეზი თვით -ი ელემენტია.

გ) -ე სუფიქსი (I შემთხვევა) გვხვდება მარცვლოვან უკუმშველ საყრდენ მორფემასთან:

ავა-შენ-ე	გავაკეთებ-ინ-ე
აა-შენ-ე	გავაკეთებ-ინ-ე
აა-შენ-ა	გავაკეთებ-ინ-ა

დ) ე (-ევ) გვხვდება მხოლოდ ძირეულ უმარცვლო საყრდენ მორფემასთან. წარმოების ამ ტიპისათვის ნიშანდობლივია სუბიექტური მესამე პირის ნიშნად ო სუფიქსი.

ავა-გ-ე	გავა-თბ-ე
აა-გ-ე	გაა-თბ-ე
აა-გ-ო	გაა-თბ-ო

5. დღევანდელი ვითარება ნამყო ძირითადის წარმოებისა მეორეულია და რთული. ამოსავალი ვითარება უფრო მარტივი უნდა ყოფილიყო: მეორე და მეოთხე ყალიბი პირველი ყალიბის სახესხვაობაა. პირველი ყალიბის ზმნებთან მომხდარმა ფონეტიკურმა პროცესებმა და აფიქსთა მორფოლოგიურმა რენტერპრეტაციამ გამოიწვია ახალი ყალიბების შექმნა. ფორმოზომიერი ხასიათის ცვლილებებს ფუნქციური ცვლილებები არ გამოუწვევია.

ლიტერატურა

1. ა. შ ა ნ ი ძ ე, ქართული ენის გრამატიკის საფუძვლები, თბ., 1973.
2. ვ. თ ო ფ უ რ ი ა, ნამყოს სახეობათა საერთო ნიშნისათვის ქართულში, ივე, VII, 1955.
3. ფ. ე რ თ ე ლ ი შ ე ი ლ ი, ზმნური ფუძეების ფონმატური სტრუქტურისა და ქსტორის საკითხები ქართულში, თბ., 1970.
4. ვ. თ ო ფ უ რ ი ა, ფონეტიკური დაკვირვებანი ქართველურ ენებში, II, ტუმ. X, 1930.
5. ა. შ ა ნ ი ძ ე, ნასახელარი ზმნები ქართულში, თხზ. ტ. I, თბ., 1957.
6. ვ. თ ო ფ უ რ ი ა, ქართველურ ენათა სიტყვაწარმოებიდან, II, ენიმის მოამბე, V—VI, 1940.

7. ფ. ე რ თ ე ლ ი შ ვ ი ლ ი, დ/წ(ენ) ვნებითობის სუფიქსთა გენეზისი, თუშ., ტ. 93. 1966.
8. გ. შ ა ჭ ა ე ა რ ი ა ნ ი, ვნებითობის სუფიქსური ტიპის ვენეზისის საკითხი ქართველურ ენებში, შვიცენ, ენისა და ლიტერატურის სერია, № 1, 1973.
9. არნ. ჩ ი ქ ო ბ ა ვ ა, რეცენზია "რომაზე" — Н. М а р р, Грамматика древнелитературного грузинского языка, Л., 1925; მიმოხილველი, 1, ტფ., 1926.
10. გ. გ ო გ ო ლ ა შ ვ ი ლ ი, შერეული პარადიგმები ნამყო ძირითადის წარმოებაში: ზოგადი და იბერიულ-კავკასიური ენათმეცნიერების საკითხები, თბ., 1978.
11. არნ. ჩ ი ქ ო ბ ა ვ ა, ქანურის გრამატიკული ანალიზი, თბ., 1936.
12. ბ. ჯ ო რ ბ ე ნ ა ძ ე, ზმნის გვარის ფორმათა წარმოებისა და ფუნქციის საკითხები, ქართულში, თბ., 1975.
13. გ. რ ო ვ ა ვ ა, აორისტისა და კავშირებითი II-ის ზოგ აფიქსთა გენეზისისათვის — ევ სუფიქსთა დაკავშირებითი ქართულსა და მეგრულში: სმპ, ტ. VI, № 8. 1945.
14. ფ. ქ ა ე თ ა რ ა ძ ე, ევ სუფიქსი II და III სერის ზმნებში: აღმოსავლური ფილოლოგია, III, 1973.
15. G. Deeters, Das Karthwelische Verbum, Leipzig, 1930.
16. ე. ო ს ი ძ ე, ერთი ტიპის ზმნათა აწმყოფის ფუძის აგებულებისათვის ქართულში, ქესს, III, 1963.
17. ა. კ ი ნ ქ ა რ ა უ ლ ი, ხევსურულის თავისებურებანი, თბ., 1961.
18. ბ. გ ი გ ე ნ ე ი შ ვ ი ლ ი, ზ. ს ა რ ჯ ე ე ლ ა ძ ე, [ა], [ბ], [წ] და [ო] სეგმენტთა ურთიერთმიმართებისათვის ძველ ქართულში: მრავალთავი, III, 1973.
19. არნ. ჩ ი ქ ო ბ ა ვ ა, ქართული ენის ზოგადი დახასიათება: ქველ, I, თბ., 1950.
20. გ. ა ხ ვ ე ლ ე ი ა ნ ი, ზოგადი ფონეტიკის შესავალი, თბ., 1966.

Г. Б. ГОГОЛАШВИЛИ

ОБРАЗОВАНИЕ АОРИСТА В СОВРЕМЕННОМ ГРУЗИНСКОМ ЯЗЫКЕ

Резюме

1. Решающее значение в образовании аориста имеет структура опорной морфемы, при этом не важно, представлена она корнем или суффиксом.

2. В роли показателя аориста выступают 4 гетерогенных элемента, каждый из которых имеет свою область применения: а) «нефункциональный» элемент *-i- tovka-i* «убил» присоединяется к слоговой редуцируемой опорной морфеме; б) элемент *-i-* (генетически — формант II итератива) *gavt*i** «согрелся» употребляется при неслоговой опорной морфеме; в) суффикс *-e* (самостоятельный, независимый аффикс) встречается при нередуцируемых слоговых опорных морфемах *ava*sh*-e* «построил»; г) суффикс *-e* (*←ev*) употребляется только при корневых неслоговых опорных морфемах: *avi*u*-e* «взял». Показателем S_3 в этом типе образования служит суффикс *-o*.

3. Современное образование аориста вторично и сложно. Исторически система, видимо, была проще.

საქართველოს სსრ მეცნიერებათა აკადემიის ენათმეცნიერების ინსტიტუტის ქართველურ ენათა განყოფილება

წარმოდგინა საქართველოს სსრ მეცნიერებათა აკადემიის ენათმეცნიერების ინსტიტუტმა

იზაბელა ნაღარევიძი

ტექსტის მორფოლოგიური სტრუქტურის სტატისტიკური ანალიზი

(კ. გამსახურდიას პროზის მაგალითზე)

მეტყველების ნაწილი (მ. ნ.) ერთ-ერთი ძირითადი გრამატიკულ-სემანტიკური კატეგორიაა, რომლის მიხედვითაც იყოფა ენის ლექსიკა. მეტყველების ნაკადის მორფოლოგიური სტრუქტურა შეიძლება წარმოდგენილ იქნეს ამ ნაკადში მეტყველების ნაწილების განაწილების სახით. არსებობს მოსაზრება იმის შესახებ, რომ ყოველი მეტყველი ხასიათდება მეტყველების ნაწილების ინდივიდუალური განაწილებით. მ. ნ. განაწილების ანალიზი ფართოდ გამოიყენება ავტორობის დადგენის მიზნით [1].

წინამდებარე შრომა ეძღვნება ქართულ მხატვრულ პროზაში მ. ნ. განაწილების გამოკვლევას. დასათვლელ მასალად გამოყენებულ იქნა ბარათები, რომლებიც ავტორმა გამოიყენა აღრიხედელ ნაშრომებში — კ. გამსახურდიას ნაწარმოებების სისწორული შედგენილობის შესასწავლად [5, 6]. შეფასებულ იქნა მ. ნ. განაწილების მუდმივობის ხარისხი კ. გამსახურდიას ზოგიერთ ნაწარმოებში, როგორც ერთი და იმავე ტექსტის სხვადასხვა ხერხით აღებულ არჩევანში, ასევე სხვადასხვა ტექსტებში. გამოკვლევულ იქნა მ. ნ. პროცენტული რაოდენობა არჩევანის ლექსიკონში (არსებითი სახელების რაოდენობა უნდა გაიყოს არჩევანის ლექსიკონის მთელ რაოდენობაზე) და ტექსტში (ამ შემთხვევაში, შესაბამისად, ყველა არსებითი სახელის რაოდენობა ტექსტში უნდა გაიყოს მთელ მოცულობაზე).

სულ გაანალიზებულ იქნა 6 არჩევანი:

„დავით აღმაშენებელი“ I—20000 სიტყვის მოცულობით; არათანამიმდევრობით აღებული არჩევანი; საანალიზოდ აღებულ იქნა რომანის ყოველი მე-17 გვერდი.

„დავით აღმაშენებელი“ II—20000 სიტყვის მოცულობით; არათანამიმდევრობით აღებული არჩევანი; გაანალიზებულ იქნა ყოველი მე-4 გვერდი III წიგნიდან.

„დავით აღმაშენებელი“ III—10000 სიტყვის მოცულობით; თანამიმდევრობით აღებული არჩევანი; რომანის დასაწყისიდან თანამიმდევრობით აღებული იქნა 10000 სიტყვის მოცულობის ტექსტი.

„დიდოსტატის მარჯვენა“ — 10000 სიტყვის მოცულობით; თანამიმდევრობით აღებული არჩევანი.

„ფოტოგრაფი“ — 4348 სიტყვის მოცულობით; მთლიანი ნაწარმოები.

„ვაზის ყვავილობა“ — 5000 სიტყვის მოცულობით; რომანის დასაწყისიდან თანამიმდევრობით აღებული არჩევანი.

დათვლის შედეგად მიღებული მონაცემები იხ. ცხრ. 1. ცხრილის ქვედა სტრიქონი გვიჩვენებს, თუ როგორია მ. ნ. განაწილება საშუალოდ ყველა ტექსტისათვის.

ცხრილი 1

არჩევანი	მოცულ.	არს. სახ.	ზმნა	ზედ. სახ.	ზმნიზ.	ნაცვალსახ.	სხვა დან.	
„დავით აღმ.“—I	ტ.ლ 5959 20000	37,50 40,40	32,93 20,54	17,10 8,93	7,27 6,93	2,24 7,85	2,96 15,35	
„დავით აღმ.“—II	ტ.ლ 5508 20000	33,62 39,00	35,46 21,08	18,40 9,45	6,46 5,68	2,08 8,06	3,98 16,73	
„დავით აღმ.“—III	ტ.ლ 3394 10000	35,58 44,43	33,91 21,16	16,20 8,53	7,04 5,73	2,72 6,77	4,55 13,38	
„დიდოსტ. მარჯ.“	ტ.ლ 3320 10000	35,03 43,10	34,50 20,86	17,30 9,70	6,74 5,56	2,20 5,80	4,23 14,98	
„ფოტო-გრაფი“	ტ.ლ 2002 4381	38,13 43,70	32,13 23,70	16,30 11,98	6,10 4,60	2,55 5,33	4,80 10,69	
„ვაზის ყვავ.“	ტ.ლ 1964 5000	35,62 38,40	29,48 19,45	17,60 10,84	7,17 6,20	3,26 9,85	6,87 15,30	
	ტ	69381	41,10	20,96	9,45	5,97	7,43	15,09

როგორც I ცხრილიდან ჩანს, ტექსტის დაახლოებით 70% უჭირავს არსებით სახელებს, ზედსართავ სახელებს და ზმნებს. არსებითი სახელების რაოდენობა ტექსტში ორჯერ მეტია, ვიდრე ზმნებისა, რაც შეესაბამება მარტივი გავრცობილი წინადადების კონსტრუქციას ენაში (S—V—O). ზედსართავი სახელების რაოდენობა ორჯერ ნაკლებია, ვიდრე ზმნებისა. დანარჩენი მეტყველების ნაწილების რაოდენობა შეადგენს ტექსტის 30%-ს, ხოლო ლექსიკონში ეს რაოდენობა კიდევ უფრო ნაკლებია.

ჩვენ მიერ დასახელებულ არჩევანთა ანალიზის შედეგად მიღებული პროცენტული შეფარდებები საკმაოდ მყარია, თუმცა „სიტუდენტის კრიტიკით“ ანალიზის შედეგად მივიღეთ, რომ მ. ნ. სიხშირეთა მერყეობა უმეტეს შემთხვევაში ერთი ტექსტის ფარგლებშიც კი სტატისტიკურად ღირებულება (შეადარეთ ერთმანეთს არსებითი სახელების სიხშირეები „დავით აღმაშენებელი“ I და „დავით აღმაშენებელი“ III არჩევანებში); სხვა სიტყვებით რომ ვთქვათ, დაუშვებელია არსებობდეს ამა თუ იმ მეტყველების ნაწილის შეხვედრის რაღაც მუდმივი ალბათობა ტექსტში. უნდა აღინიშნოს, რომ სხვაობა ორ განსხვავებულ ტექსტში მ. ნ. შეხვედრის ალბათობებს შორის ისეთივეა, როგორც ერთი ტექსტის ფარგლებში (შეადარეთ „დავით აღმაშენებლის“ მონაცემები სხვა ტექსტებს).

ყურადღება მიიქცია იმ ფაქტმა, რომ არსებითი სახელების პროცენტული რაოდენობა ყველა არჩევანის ტექსტში მეტია, ვიდრე შესაბამისი ტექსტის ლექსიკონში, მაშინ როდესაც ზმნებთან და ზედსართავ სახელებთან შეხვედრის სურათი გვაქვს. რამდენადაც ტექსტის ლექსიკონი უმეტესად იშვიათად შემხვედრი სიტყვებისაგან შედგება, ბუნებრივია ვივარაუდოთ, რომ არსებითი სახელების რაოდენობა უხშირესი სიტყვების ჯგუფებში მეტი იქნება, ხოლო ზმნებისა და ზედსართავი სახელების რაოდენობა მეტი იქნება იშვიათად შემხვედრი სიტყვების ჯგუფებში. ამ ვარაუდის შესამოწმებლად არ-

ჩვენათა სიხშირის ლექსიკონები დაიყო სიხშირეთა შემდეგ ჯგუფებად: I ჯგუფში შევიდა ერთჯერ შემხვედრი სიტყვები მთელს ტექსტში, II ჯგუფში — ორჯერ და სამჯერ შემხვედრი სიტყვების ჯამი, III ჯგუფში — 4—7-ჯერ შემხვედრი სიტყვები, IV ჯგუფში — 8—15-ჯერ შემხვედრი სიტყვები და ა. შ. ასეთ შემთხვევაში ყოველ ჯგუფში სიტყვათხმარების მთლიანი რაოდენობა მუდმივი სიდიდეა.

ამ დაყოფამ გვიჩვენა, რომ სიხშირის ზრდასთან ერთად არსებითი სახელების სიტყვათხმარების პროცენტული რაოდენობა სიხშირეთა ჯგუფებში თანდათან იზრდება, აღწევს რა მაქსიმუმს 8—15 სიხშირის ჯგუფში, ზმნების და ზედსართავების პროცენტული რაოდენობა კი მცირდება. ნაცვალსახელებისა და მეტყველების სხვა ნაწილების პროცენტული შეფარდება ისეთივეა, როგორც არსებით სახელებთან გვაქვს. საილუსტრაციოდ მოყვანილია არჩევანი „დავით აღმაშენებელი“-I-ის ანალიზის შედეგად. მიღებული მონაცემები იხილეთ ცხრ. 2. ასეთივე მდგომარეობა გვაქვს დანარჩენ ტექსტებშიც.

ცხრილი 2

სიხშირეთა ჯგუფები	ჯგუფის მოცულ.	არსებითი სახელი	ზმნა	ზედ. სახ.	ზმნობ.	ნაცვალსახ.	სხვა დანარჩ.
1	3473	33,52	36,81	19,98	6,92	1,27	1,50
2—3	1490 3424	40,39 40,47	31,51 31,06	17,15 16,70	6,92 7,69	1,98 1,95	2,15 2,13
4—7	579 2929	47,50 47,30	25,39 24,34	9,15 9,42	9,67 9,92	3,28 3,14	5,01 5,49
8—15	227 2368	51,12 51,42	18,96 18,88	6,17 6,18	8,37 8,23	3,95 3,80	11,42 11,43
16—31	116 2542	46,57 47,25	12,10 10,78	1,72 1,30	8,62 8,41	15,50 15,95	15,49 16,33
32—63	42 1833	40,40 40,58	9,52 10,03	4,77 3,87	9,53 9,93	16,65 17,78	19,00 17,78
64—127	28 2047	35,68 38,94	7,15 9,62	0 0	0 0	25,00 19,49	32,17 33,95
128—255	3 473	33,33 36,40	0 0	0 0	0 0	33,33 30,60	33,33 33,00
911	1 199	0 0	0 0	0 0	0 0	0 0	100 100

სამწუხაროდ, არ გვაქვს შესაძლებლობა მიღებული შედეგები შევეუდაროთ ქართულ ენაზე სხვა ტექსტების ანალიზის შედეგად მიღებულ მონაცემებს. მით უფრო საინტერესოა ჩვენი მონაცემები შევეუდაროთ სხვა ენაზე მიღებულ მონაცემებს. მე-3 ცხრილში მოცემულია რუსული [3], უკრაინული [2] და ესტონური [9] ტექსტების მონაცემები. შედარებამ გვიჩვენა, რომ რუსულ და ესტონურ ტექსტებში არსებით სახელთა პროცენტული რაოდენობა გაცილებით ნაკლებია (25—31), ვიდრე კ. გამსახურდიას ტექსტებში (საშუალოდ 41%); ხოლო ლექსიკონში არსებით სახელთა პროცენტული რაოდენობა ისეთივეა, 10, მა ც ნ ე, ენისა და ლიტერატურის სერია, 1980, №3

ცხრილი 3

არჩევანი		მოცულობა	არს. სახ.	ზმნა	ზედსართავი სახ.	ზმნბ.	ნაცვლ. საბელი	სხვა დანარჩ.
Частотный словарь русского языка (п/р Л. Н. Засориной)	ლ	9044	44,2	27,4	15,7	7,8	0,8	4,1
	ტ	1056382	26,6	17,1	9,4	8,1	13,3	25,5
რომელიც იყოფა ტექსტებად გაზეთის და ჟურნ. ტექსტ. დრამა	ტ	251419	32,8	14,5	12,0	6,9	10,0	23,8
	ტ	287336	20,4	20,9	6,2	9,0	16,2	27,3
	ტ	249306	31,0	13,5	12,5	7,3	11,5	24,2
	ტ	268321	23,4	19,0	7,4	9,0	14,9	26,3
Частотн. словарь Штейнфельд, 1963	ლ	24224	37,4	24,8	15,5	6,9	0,3	15,1
Компл. ЧС русской научно-технич. лексики, 1978	ლ	3047	43,1	23,5	20,8	6,3	6,3	
ესტონური პროზა (ავტორის ენა) Ю. А. Тулдаვა 1976	ლ	14654	44,2	26,6	9,5	10,7	4,4	4,6
	ტ	99898	31,7	22,5	6,0	15,8	11,4	12,6
კრიტიკის ტექსტები შოლოხოვის ტექსტები „წყნარი ღონი“	ტ	10000	29,6	17,3	12,8	10,3	9,5	20,5
	ტ	10000	36,7	18,3	12,7	7,7	4,8	19,8
	ტ	10000	36,9	18,2	14,4	6,9	5,2	18,4
ლოვენიკო „პოემა ზღვის“ შესახებ	ლ	4195	37,9	27,7	18,7	8,4	1,1	6,2
	ტ	20000	26,9	16,5	8,9	9,2	12,7	25,8
სმოლინი „შვილობა ქობეზს“ ომი სასახლეებს	ლ	4907	38,1	29,1	18,0	8,3	1,1	5,4
	ტ	20000	27,2	15,9	9,6	8,7	8,7	29,9
ტუტუნიაო „მორევი“	ლ	4761	34,6	37,6	14,2	7,9	1,0	4,7
	ტ	20000	24,5	21,4	6,1	7,2	11,7	28,7
გონჩარი „მედროშენი“	ლ	4960	32,2	34,3	17,8	10,2	1,1	4,4
	ტ	20000	24,9	19,4	8,8	10,0	11,4	25,5
სტელმახი ადამიანთა სისხლი „წყალი არ არის“	ლ	4791	34,2	34,1	17,9	8,9	0,9	4,0
	ტ	20000	26,3	18,5	8,5	7,9	10,7	28,1
სტელმახი „პური და მარილი“	ლ	5116	34,1	33,1	19,3	9,0	0,9	3,5
	ტ	20000	25,2	18,3	9,5	7,6	10,9	28,5

როგორც კ. გამსახურდიას ლექსიკონში (37 — 42) ვეაქვს. ასეთივე ვითარებაა დარჩენის მიერ გამოკვლეულ ზოგიერთ უკრაინულ მწერალთა ცალკეულ ნაწარმოებში [2]. ტექსტში არსებით სახელთა პროცენტული რაოდენობა ძალიან უახლოვდება ზასორინას სიხშირის ლექსიკონის [3] ტექსტში არსებით სახელთა პროცენტულ რაოდენობას (24 — 27), მაშინ, როდესაც არსებით სახელთა პროცენტული რაოდენობა უკრაინულ მწერალთა ცალკეული ნაწარმოების ლექსიკონში გაცილებით მეტია (32 — 38), თუმცა ისეთი დიდი რაოდენობის არ არის, როგორც ზასორინას სიხშირის ლექსიკონის ლექსიკონში (44,2%).

სავარაუდოა, რომ გამსახურდიას ტექსტებში არსებით სახელთა მაღალი სიხშირე უნდა იყოს დამახასიათებელი თვით მწერლისათვის. იგი შეიძლება ჩაითვალოს მისი სტილის განმასხვავებელ თვისებად, ამის ანალოგიური მოვ-

ლენა გვაქვს შოლოხოვის ტექსტების [1] ანალიზის დროს, სადაც არსებით სახელთა პროცენტული რაოდენობა გაცილებით მეტია, ვიდრე რუსული ენის სიხშირის ლექსიკონში. ეს ფაქტიც მწერლის ინდივიდუალობაზე უნდა მიგვაწინაშეგვადგინოს. მსგავსი მდგომარეობა გვაქვს მეტყველების სხვა ნაწილებთანაც (მაგ., იხ. ცხრ. 3. შედარებით შოლოხოვის და კრიუკოვის ტექსტში ნაცვალსახელთა ხმარების სიხშირე).

საზგასმით უნდა აღინიშნოს, რომ დამხმარე სიტყვების პროცენტული რაოდენობის სიმცირე შესაძლებელია გამოწვეული იყოს ქართული ენის თავისებურებით, მისი აშკარად გამოხატული ავლუტინაციითა და სინთეტურობით.

ქართულ ენაში თანდებულები: ვით, თან, ზე, ში, თვის, გან, კენ არ წარმოადგენენ დამოუკიდებელ ლექსიკურ ერთეულებს; ისინი სიტყვასთან არიან შერწყმულნი. რუსულში კი ეს თანდებულები ცალკეულ ლექსიკურ ერთეულს ქმნიან. მაგ., в (ზასორინას სიხშირის ლექსიკონში მისი სიხშირე უდრის 42 854), на (17 262), с (12 975), к (6246), у (4623), для (3254), от (3572), до (2063) ამ თანდებულების სიხშირეთა ჯამი უდრის 92 849. მათი რაოდენობა ტექსტში კი 92849/1056382. 100% = 8,8%.

გამოვიანგარიშეთ „სხვა დანარჩენი“ სიტყვების პროცენტული რაოდენობა ისეთი ვარაუდით, რომ რუსულ ტექსტში, ისე როგორც ქართულ ტექსტში, ზემოთ ჩამოთვლილი თანდებულები არ წარმოადგენენ დამოუკიდებელ ერთეულებს, ე. ი. შერწყმულნი არიან სიტყვებთან. თუ სხვა დანარჩენი სიტყვების პროცენტულ რაოდენობას გამოვსაყვებით თანდებულების პროცენტულ რაოდენობას ტექსტში მოვიღებთ 25,5 — 8,8 = 16,7%. სხვა მეტყველების ნაწილთა პროცენტული რაოდენობა უდრის 100 — 8,8 = 91,2%, 100%-ის ნაცვლად. დარღვეული ნორმირების პირობების (условие нормировки) აღსადგენად (დარღვევა მოხდა იმის გამო, რომ თანდებულების სიტყვებთან შერწყმის შედეგად არჩევანის მოცულობა შემცირდა 92 845 ერთეულით) ჩვენ მიერ ზემოთ მიღებული პროცენტული რაოდენობანი უნდა გავამრავლოთ სიდიდეზე 100/91,2 = 1,096, რის შედეგადაც არსებითი სახელებისათვის გვექნება შემდეგი სიდიდე 26,6% · 1,096 = 29,2%, ზმნებისათვის — 18,7% (17,1-ის ნაცვლად), ზედსართავებისათვის — 10,3% (9,4%-ის ნაცვლად), ზმნიზედებისათვის — 8,9% (8,1%-ის ნაცვლად) და სხვა დანარჩენისთვის — 8,3% (25,5%-ის ნაცვლად).

მაშასადამე, ავლუტინაციის მოვლენა საგრძნობლად ამცირებს ტექსტში დამხმარე სიტყვების პროცენტულ რაოდენობას, ხოლო ტექსტის მორფოლოგიური სტრუქტურა, როგორც დავინახეთ, იცვლება უმნიშვნელოდ.

ასე რომ, ტექსტის მორფოლოგიური სტრუქტურა დამოკიდებულია როგორც ენის ზოგად თავისებურებაზე, ასევე ინდივიდუალური ავტორის სტილზე. ამ ფაქტორების სრულყოფილი შეფასება, ენობრივი (უზუალური) ნორმების გამოკვლევა საშუალებას იძლევა გადაწყდეს როგორც ტიპოლოგიური ანალიზის ძირითადი პრობლემები შედარებით ენათმეცნიერებაში, ასევე ტექსტოლოგიური (კერძოდ სტილომეტრიის) ანალიზის კონკრეტული ამოცანები.

ლიტერატურა

1. G. Kjetsaa. Storms on the Quiet Don. Apilot study. SCAINDO-SLAVICA, t, 22, Munksgaard, Copenhagen.
2. Н. П. Д а р ч у к, Индивидуальное и общее в лексической системе авторского стиля (на материале современной украинской художественной прозы), Автореферат диссертации на соискание уч. ст. канд. филологических наук, Киев, 1975.
3. Л. Н. З а с о р и н а (ред.), Частотный словарь русского языка, Москва, 1977.
4. И. Ш. Н а д а р е й ш в и л и, Ю. К. О р л о в, Об употреблении слов различной частотности в поэме Ш. Руставели «Витязь в тигровой шкуре», Сообщения АН ГССР, т. 55, № 2, 1969.
5. И. Ш. Н а д а р е й ш в и л и, Ю. К. О р л о в, Описание роста словарного запаса с помощью модели частотной структуры лексики, в сб. тезисов научной сессии «Вопросы взаимосвязи искусства и науки», Тбилиси, 1974.
6. И. Ш. Н а д а р е й ш в и л и, Сравнительный статистический анализ лексики как метод изучения творчества писателя, в сб. «Структурная и математическая лингвистика», Киев, 1978, № 6.
7. Ю. К. О р л о в, О статистической структуре сообщений, оптимальных для человеческого восприятия, Научно-техническая информация, серия 2, 1970, № 8.
8. Ю. К. О р л о в, Модель частотной структуры лексики, в сб. «Исследования в области вычислительной лингвистики», вып. II, ч. I, Москва, 1978.
9. Ю. А. Т у л д а в а, А. В и л л у п, О частотности частей речи в авторской речи художественной прозы (на эст. яз., рез. русск.), в сб. «Труды по лингвостатистике», I (на эст. яз.), Тарту, 1976.
10. Э. А. Ш т е й н ф е л д, Частотный словарь современного русского литературного языка, Таллин, 1963.

И. Ш. НАДАРЕИШВИЛИ

СТАТИСТИЧЕСКИЙ АНАЛИЗ МОРФОЛОГИЧЕСКОЙ
СТРУКТУРЫ ТЕКСТА

(на материале прозы К. Гамсахурдия)

Резюме

Исследовалось распределение частей речи в словаре и в тексте художественных произведений К. Гамсахурдия. Показано, что для глаголов и прилагательных, процент которых в словаре выше, чем в тексте, характерно уменьшение их доли с ростом частоты; для остальных частей речи картина обратная.

საქართველოს სსრ მეცნიერებათა აკადემიის კიბერნეტიკის ინსტიტუტის თეორიული განყოფილება
 წარმოადგინა საქართველოს სსრ მეცნიერებათა
 აკადემიის აკადემიკოსმა თ. გამყრელიძემ

მ ა ი ა ა ნ ლ რ ო ნ ი კ ა ზ ვ ი ლ ი

აზ-ზაჯჯანის გრამატიკული ტრაქტატი „ალ-ჯუმალ“

აზ-ზაჯჯანს „ალ-ჯუმალ“ არაბული გრამატიკული ლიტერატურის მნიშვნელოვანი ძეგლია. იგი ჩვენამდე მოღწეულ გრამატიკულ ტრაქტატებს შორის ერთ-ერთი ყველაზე ვრცელი და სრულია. „ალ-ჯუმალ“ დაწერილია X საუკუნეში, ე. ი. იმ პერიოდში, როდესაც მრავალი გრამატიკოსი უკვე აღარ მისდევდა ბასრისა და ქუფის სკოლებში მიღებულ თვალსაზრისს, არამედ იღებდა ორივე სკოლიდან იმას, რაც ყველაზე საფუძვლიანად ეჩვენებოდა¹.

აზ-ზაჯჯანს, რომლის სრული სახელია აბუ კასიმ ყაბდ არ-რ-რაჰმან იბნ ისჰაკ აზ-ზაჯჯანს, დაბადებულია ნაჰვანდში², ას-სუჟუტის ცნობით კი—სამარაში ბაღდადის ახლოს³. შემდეგ მის ბაღდადში, დამასკოში, აილასა და ტაბარიში უცხოვრობდა და აქვე გარდაცვლილა 330-იანი წლების ბოლოს (ჰიჯრით), იბნ ხალიქანის აზრით. ზოგი მეცნიერი მისი გარდაცვალების ადგილად დამასკოს ასახელებს⁴.

აზ-ზაჯჯანს იყო ბასრის სკოლის ცნობილი წარმომადგენლის აზ-ზაჯჯანის⁵ მოწაფე და თავისი მასწავლებლის სახელს დაუკავშირა საკუთარი ნისბა. ბენ შენები მის მასწავლებელთა შორის ასახელებს სხვა ცნობილ გრამატიკოსებსაც: იბნ ას-სარჯანს, ალ-ანჰამ უმცროსს, ნაჰტაეაჰის, იბნ ღურაჲდ ალ-აზდნს, ალ-ანბარნს, ალ-მაზნდნს, იბნ აჰმად ალ-ჰმიდს და სხვებს⁶.

აზ-ზაჯჯანს, გარდა „ალ-ჯუმალ“-ისა, მიაწერენ სხვა თხზულებებსაც, რომლებსაც ჩვენამდე არ მოუღწევიათ: *إيضاح في النحو*, მოხსენიებული „ალ-ჯუმალ“-ში⁷, *الكاف في النحو*⁸, *كتاب الهجاء*⁹, და რამდენიმე სხვა ნაშრომს ფონეტიკისა და პოეტიკის საკითხებზე. მიუთითებენ აგრეთვე მის მიერ შესრულებულ კომენტარებს¹⁰.

ძირითადი ნაშრომი, რომელმაც ჩვენამდე მოაღწია, იბნ ხალიქანის ცნობით, მექაში უნდა იყოს შედგენილი¹¹.

¹ В. Ф. Гиргас, Очерк грамматической системы арабов, Спб., 1873, გვ. 16.

² С. Вгоскейманн, GAL, Weimar, I, გვ. 112.

³ ١٠٥ ص، بغية الوعاء، والسيوطي، ١٣٢٦، مصر.

⁴ ٣٧٩ ص، ح ١، ١٣١٠، مصر، وفيات الاعيان، وابن خلكان.

⁵ ١٣ ص... وفيات الاعيان، وابن خلكان.

⁶ ٦ ص، المقدمة، ١٣٧٦، باريس، الجمل، والزجاجي.

⁷ الجمل، الزججى، ٢٦٤. ٢٢.

⁸ بغية... والسيوطي، ١٠٦. ٢٢.

⁹ الجمل، الزجاجي.

¹⁰ ١٧٦. ٤٠٣. ١٧٦. ٤٠٣. ح ١، ١٣١١، قسطنطينية، كشف الظنون، الحاج خليفة.

¹¹ ١٠٥. ٢٢. وفيات... وابن خلكان.

„ალ-ჯუმალ“-ის რამდენიმე ხელნაწერი არსებობს. ო. რეშერის ცნობით, ერთ-ერთი უსრულესი და კარგად შენახული ხელნაწერი დაცულია სტამბულის ბიბლიოთეკაში¹². „ალ-ჯუმალ“-ის ხელნაწერები არის მადრიდში, კაიროში, ესკურიალსა¹³ და ალჟირში¹⁴.

ცნობილ ლიტერატორსა და სწავლულს ალ-ბატალავის (გარდიცვალა 521 წ. ჰიჯრით)¹⁵ ეკუთვნის „ალ-ჯუმალ“-ის ლექსების განმარტება, რომლის ხელნაწერი დაცულია სტამბულის ბიბლიოთეკაში¹⁶.

კ. ბროკელმანი მიუთითებს ამ ხასიათის რამდენიმე ნაშრომსა და მათ ხელნაწერებზე¹⁷.

ი. ვოლფს ეკუთვნის „ალ-ჯუმალ“-ის ლექსების გარკვეული ნაწილის გერმანული თარგმანი.

ჩვენ ხელთ გვქონდა 1957 წ. პარიზის გამოცემა, რომლის შემდგენელი ბენ შენები ეყრდნობოდა ალჟირის ბიბლიოთეკაში დაცულ ორ ნუსხას (№ 38, დათარიღებული 745 წ. ჰიჯრით და № 39).

გამომცემელმა ტექსტში ციტირებულ ბეითებს დაურთო სიბავეფჰის **الكتاب** -ის ამ-შანთამარსეულ კომენტარებთან შედარებული შენიშვნები.

გამოცემას ერთვის აგრეთვე პოეტა და ბეითების ზომების საძიებე ი.

ტრაქტატი შეიცავს 133 თავს. იგი ძირითადად ეხება მორფოლოგიისა და სინტაქსის საკითხებს, დალაგებულს არათანმიმდევრულად. უკანასკნელი ხუთი თავი ფონეტიკას ეძღვნება.

წინამდებარე წერილის მიზანია მკითხველს ზოგადად გააცნოს ხსენებული თხზულების შინაარსი, რომლის გადმოცემისას არ ვცვლით საკითხთა დალაგების ავტორისეულ წესს.

ტრაქტატი იწყება მეტყველების ნაწილთა დახასიათებით. აზ-ზაჯჯაჯ მეტყველების სამ ნაწილს გამოყოფს: სახელს, ზმნასა და ნაწილაკს. სახელი წინადადებაში ქვემდებარეს ან დამატებას წარმოადგენს. მას ახასიათებს ხაფდის ნაწილაკთა დართვა. ზმნა მოქმედებას გამოხატავს და აქვს დროის კატეგორია. ნაწილაკი ავტორის დამოუკიდებელი მნიშვნელობის ელემენტად მიაჩნია.

მეტყველების ნაწილების კლასიფიკაციისას არ არის დაცული ერთიანი პრინციპი. ზმნა და ნაწილაკი დახასიათებულია შინაარსისა, ხოლო სახელი კი — წინადადებაში მისი ფუნქციის საფუძველზე.

1. სახელისა და ზმნის ზუსტი და დაწვრილებითი დახასიათება მოცემულია იყრავბის კარში. ჩამოთვლილია სახელისა და ზმნის დაბოლოებანი, დამახასიათებელი კატეგორიები, აღნუსხულია დაუშვებელი ფორმებიც (რაც ჩვეულებრივია არაბი გრამატიკოსებისათვის). დაწვრილებითაა განხილული რაფვის, ნასბის, ხაჭდისა და ჯაზმის მაწარმოებლები, რომელთაც სათანადო ილუსტრაციები ახლავთ.

2. ზმნა. ზმნის დახასიათებისას ხაზი გაესმის დროის კატეგორიას. დრო სამია: **ماضٍ** და **مستقبل** და **في الحال**. ამა თუ იმ დროს განსაზღვრავს ზმნის

¹² O. Rescher, Mitteilungen aus Stambuler Bibliotheken, ZDMG, 64, 1912, გვ. 512.

¹³ C. Brockelmann, GAL, Weimar, S I, გვ. 170.

¹⁴ المقدمة، الجمل، الترجاجي، გვ. 14.

¹⁵ وفيات ...، ابن خلكان، გვ. 333.

¹⁶ O. Rescher, Kütübhan-e-Feizije, ZDMG, 68, 1914, გვ. 385.

¹⁷ C. Brockelmann, GAL, S I, 170, 171, 541.

ფორმასთან შეთანხმებული ზმნიზედა. დროის თითოეულ ფორმასთან მითითებულია სათანადო მაწარმოებლები. აღნიშნულია აწმყოსა და მყოფადის განურჩევლობა, რომელთა დიფერენციაცია კონტექსტის ან ნაწილაკების საშუალებით ხდება.

3. ორობითისა და მრავლობითის წარმოება: გარჩეულია ფორმები სხვადასხვა სტატუსის მიხედვით.

4. შეთანხმებული მსაზღვრელი (ნაყთი). აღწერილია ნაყთისა და საზღვრული სახელის ურთიერთობა. აქვეა ჩამოთვლილი თავისთავად განსაზღვრული სახელების ხუთი სახეობა.

5. მებრთველი კავშირები (ყატჭი) დახასიათებულია სათანადო ილუსტრაციებით.

6. თავქმდი. ავტორის თქმით, იგი ახლავს ყოველგვარ სახელს, გარდა განუსაზღვრელისა. თავქმდსა და წინამავალ სახელს შორის სრული შეთანხმებაა.

7. დანართი (ბადალი). განხილულია ბადალის ოთხი სახეობა: ა) მთელის შენაცვლება ნაწილით, ბ) საგნის შენაცვლება იმავე რიგის საგნით, გ) სახელის შენაცვლება მასდართით, დ) ე. წ. შეცდომის ბადალი. ამასთან აზ-ზაჯჯჯჯ, მიუთითებს, რომ ეს მოვლენა არ გვხვდება ყურანსა და კლასიკურ არაბულში.

8. ზმნის გარდამავლობა. ამ თავში განხილულია: გარდაუვალი ზმნები, რომელთაც არა აქვთ ობიექტი; გარდამავალი ზმნები ერთი ობიექტით; ზმნები, რომელთაც ობიექტის ნიშანი არა აქვთ, და ორობიექტიანი ზმნები.

9. გარემოებები — წინადადების წევრები, რომლებიც შემასმენელს მირთვის წესით უკავშირდებიან.

10. ნომინალი წინადადება.

11. მეშველი ზმნები, რომლებიც სახელს რაჟქში მოითხოვენ.

12. ნაწილაკები: ა) ნაწილაკები, რომლებიც სახელს ნასბში მართავენ (كن, ان, და მისთ.); ბ) დაწვრილებითაა აღნუსხული ان-სა და ان-ს ხმარების შემთხვევები და სხვაობა მათ შორის; გ) ნათესაობითი ბრუნვის ნაწილაკები (عن, الى, ومن, اى, და მისთ.); დ) حتى ნაწილაკის ხმარების შემთხვევები სახელებთან და ზმნებთან; ე) ე. წ. ფიცის ნაწილაკები.

13. ვნებითი გვარის ზმნები. აღწერილია არა მარტო ვნებითი გვარის ფორმების წარმოება, არამედ ამასთან დაკავშირებული სინტაქსური საკითხები.

14. მიმღობები. ავტორი დაწვრილებით ანალიზებს მოქმედებითი გვარის მიმღობის ფუნქციებს წინადადებაში. თავის დებულებათა დასასაბუთებლად იმოწმებს ბასრელ და ქუფელ გრამატიკოსებს და აღნიშნავს მათ აზრთა სხვადასხვაობას. აზ-ზაჯჯჯჯ არ იფარგლება საკუთრივ მიმღობის ანალიზით, არამედ მიმღობის ფუნქციით ხმარებულ სხვა ფორმებსაც დაწვრილებით ახასიათებს, მაგ.: فعل, فعول, فاعل, და فعيل.

15. ექსკლამატიურ წინადადებათა ტიპები.

16. სპეციალური მსჯელობის საგანია ე. წ. ჰიჯაზური ما, نعم, سئ, და حبا.

17. ავტორი განიხილავს შემასმენლისა და დამატების ურთიერთობის თითქმის ყველა საკითხს.

18. რიცხვითი სახელები. მათთან მოცემულია აღსარიცხი სახელისა და რიცხვითი სახელის შეთანხმების წესები.

19. მკაცრადაა განსაზღვრული სახელით, ნაცვალსახელით და მასდართო

გამოხატული წევრების პოზიცია წინადადებაში და ზოგიერთი ნაწილაკის სინტაქსური ფუნქციები.

20. იზაფეთი. მოცემულია ლაკონური განსაზღვრა: პირველი წევრი (المضف) იყრახის მიხედვით იცვლება, მას ჩამოეკვება თენვინი, ხოლო ორობითსა და მრავლობითში—ნუნ, მეორე წევრი (المضف اليه) შეიძლება იყოს განსაზღვრულიცა და განუსაზღვრელიც.

21. სქესის საკითხი თარიღის აღნიშვნასთან დაკავშირებით. ჩვენი ავტორის თანახმად თარიღის აღნიშვნისას მდებრობითი სქესის ფორმებს უპირატესობა ენიჭება მამრობითთან შედარებით.

22. მიმართვა (إنداء). გამოთქმათა ტიპები, ნაწილაკები და ფორმები, რომლებიც სპეციფიკურია ამ კონსტრუქციისათვის.

23. ცალკე პარაგრაფებშია განხილული საშველად მოხმობის ფორმა (استغناء), სხვადასხვა შემოკლებანი (مخرجة), პოეზიაში დასაშვები სპეციფიკური ფორმები და გამოთქმები, რომლებიც მწუხარებას გამოხატავენ. (ندبة).

24. სახელის განსაზღვრულობა-განუსაზღვრელობა. განსაზღვრული სახელის (معرفة) კვალიფიკაციის ნაცვლად ავტორი მხოლოდ მის სახეობებს ჩამოთვლის: საკუთარი სახელები, ნაცვალსახელები. ჩვენებითი ნაცვალსახელები და სხვ.

25. ნაწილაკები, რომლებიც ზმნის იმპერფექტივის ფორმას ნასბში მართავენ. აღნუსხულია ف კავშირის, أو ნაწილაკის, أو ნაწილაკის, و კავშირის, احد-ს ხმარების შემთხვევები, حتى ნაწილაკის ხმარება იმპერფექტივის ფორმასთან, რამდენიმე თავი ეთმობა و კავშირს.

26. أن კავშირი, მისი ხმარება კავშირებით და თხრობით კილოსთან. უკანასკნელ შემთხვევაში მას წინ უძღვის მდგომარეობის, მტკიცებისა და დარწმუნების აღმნიშვნელი ზმნები.

27. მეშველი ზმნები, რომლებიც გამოხატავენ მიახლოებას.

28. კონსტრუქციები, დასაშვები მხოლოდ პოეზიაში.

29. ჯაზმის ნაწილაკები (ما, لن, لم, ბრძანებითი ქ ნაწილაკით, აკრძალვის ყ და პირობითი კილოს სხვა ნაწილაკები).

30. ბრძანებითი კილოს ფორმები აზ-ზაჯჯაჟნს მიხედვით ფორმაუცვლელად ბოლოვდება პაუზით (مبنى على الوقف).

31. პირობითი კილოს ფორმების ხმარება დამოკიდებულ წინადადებაში.

32. პირობით-შედგებობითი წინადადება სინტაქსის ერთ-ერთი უმნიშვნელოვანესი საკითხია ჩვენი ავტორისათვის. აქ გაანალიზებულია პირობითი კილოს ნაწილაკების ხმარების სპეციფიკა სხვადასხვა ზმნასთან.

33. არაბული მორფოლოგიის კარდინალურ საკითხს ე. წ. მუნსარიფისა და ლაარ მუნსარიფის აზ-ზაჯჯაჟნც დიდ ყურადღებას უთმობს: „მუნსარიფი ისაა, რომელიც ხაჭდსა და თენვინს იღებს, ლაარ მუნსარიფი კი არ იღებს ხაჭდსა და თენვინს და ხაჭდის ადგილას ფათჰითაა“¹⁸. ასეთია აზ-ზაჯჯაჟნსეული განსაზღვრება. ლაარ მუნსარიფს ავტორი ორ ჯგუფად ყოფს: ა) ლაარ მუნსარიფი, რომელიც ასეთია როგორც განსაზღვრულ, ისე განუსაზღვრელ მდგომარეო-

¹⁸ الجمال، الزجاجة، ص. 224.

ბაში, ბ) ღაღრ მუნსარიჰი, რომელიც ასეთია მხოლოდ განუსაზღვრელ მდგომარეობაში. ღაღრ მუნსარიჰთან კავშირში ავტორი იხილავს ზოგიერთ ეთნიკურ სახელსა და ტოპონიმს.

34. ტიბი **ساع**, რომელსაც ბრძანებითის ფუნქცია აქვს.

35. გამორიცხვის ნაწილაკი. დეტალურადაა გაანალიზებული ყველაზე გავრცელებული ნაწილაკი **لا**.

36. სრული უარყოფა (**لا النفي**). აღნიშნულია მართული სახელის ფორმა **لا** ნაწილაკთან, სხვა სიტყვებით დაშორებული უარსყოფი სიტყვა (**منفي**), **لا** კითხვით **ل** ნაწილაკთან ერთად.

37. სპეციფიკატივი (**تمييز**).

38. კინობითი (**تصغير**). აზ-ზაჯჯანს გეძღვეს კინობითის წარმოების წესებს სამ, ოთხ და ხუთთანხმოვნიანი ძირებისაგან; განხილულია აგრეთვე ზმნიზედებისა და ნაცვალსახელებისაგან ნაწარმოები კინობითები.

39. მიმართებითი ზედსართავები (**نسبة**). ავტორი მათ ორ ჯგუფად ყოფს: „დამოწმებული ფორმები, რომლებიც არ იწარმოება საერთო წესით“ (**...مسعود يحفظ ولا يقاس عليه...**)¹⁹ და მეორე სახეობა, „რომელიც არ გვხვდება, მაგრამ იწარმოება გარკვეული წესით“ (**يذكر بالقياس**)²⁰.

40. ვასლიან და ჰამზიან ალიფს აზ-ზაჯჯანს განიხილავს მეტყველების სხვადასხვა ნაწილთან.

41. ფლექსიის მქონე და უფლექსიო მეტყველების ნაწილებს ეთმობა **باب المعرب والمبنى**²¹. აზ-ზაჯჯანს განმარტებით, ფლექსიის მქონეა მხოლოდ ზმნის იმპერატივის ფორმა (**مضارع**) და სახელი, რომელიც დაბოლოებას იცვლის მმართველების გავლენით (**اسم متمكن**), ხოლო მეტყველების ნაწილი, რომელიც დაბოლოებას არ იცვლის, მმართველების გავლენით, უფლექსიოა (**مبنى**).

42. მიმართვა.

43. ორთოგრაფიის საკითხები (მათ შორის ჰამზის ორთოგრაფია).

44. სქესი. ავტორის თვალსაზრისით, სქესის დაპირისპირება მხოლოდ სახელებს ახასიათებს. ზმნებისათვის პირველადია მამრობითი სქესი, ოღონდ ისინი იღებენ მდედრობითის ნიშნებს. ნაწილაკისათვის კი დასაშვებია ორივე სქესი. ავტორს არ გამოერჩა ე. წ. საერთო სქესის ფორმები და მდედრობითის ფორმები, რომელთაც სათანადო ნიშანი არა აქვთ.

45. მოქმედებითი და ვნებითი გვარის მიმღეობათა წარმოება.

46. რაჟყის ნაწილაკები.

47. გამოტოვებული ან დაფარული სიტყვის გამო ნასბში დასმული ფორმები.

48. კითხვით წინადადებათა თავისებურებანი.

49. პაუზალური ფორმები (**وقف**). ყურადღებას იქცევს სასაუბრო ენისათვის დამახასიათებელ ფორმათა ანალიზი.

¹⁹ **الجمل، الزجاجة**, გვ. 253.

²⁰ იქვე.

²¹ იქვე, გვ. 260.

50. ორობითი რიცხვის ფორმების მრავლობითით ჩანაცვლება და ხმარების სისწორის გამო თენვინის მოკვეცის შემთხვევები.

51. დამატებათა ხუთი სახე: აბსოლუტური ობიექტი, რომელიც მასდარით ვადმოიცემა (مطلق), პირდაპირი ობიექტი (مفعول به), მოქმედების დროის ან ადგილის გამომხატველი ნასბი (مفعول فيه), თანაობის აღმნიშვნელი ნასბი (مفعول معه) და მიზეზის გამომხატველი ნასბი (مفعول من اجله).

52. სხვათა სიტყვა (قوله ან حكاية).

53. ჩვენებითი ნაცვალსახელი (ذا), კავშირი أن ზმნების წინ, მიგებითი წინადადებათა ى და لا ნაწილაკებით, او და ما ნაწილაკებით.

54. ენერგეტივის ფორმები. ავტორი ერთმანეთისაგან მიჯნავს I და II ენერგეტივს, რომელიც, მისი აზრით, ნაკლებად გამოხატავს ინტენსივს.

55. الصلوات — რელატიური კავშირები: ما, اى، من، اى და სხვ.

56. მსხვერული მრავლობითის ტიპები „ალ-ჯუმალ“-ში განხილულია სათანადო მხოლობითებთან კავშირში. ამასთანავე მითითებულია როგორც ე. წ. სიმცირის მრავლობითი (جمع فى اقل العداء), ასევე الكثير جمع მრავლობითის ტიპი, რომელიც, ჩვეულებრივ, ათზე მეტი საგნის აღსანიშნავად იხმარება. მოცემულია ოთხთანხმოვნის სუსტი თანხმოვნის შემცველი ძირებისაგან მსხვერული მრავლობითის ტიპების წარმოება, მრავლობითის ტიპები, ნაწარმოები ფორმებიდან افعل، فاعل، فعلة და فعلة.

57. მასდართა ტიპები. პირველი თემის მასდარებთან ნაჩვენებია კავშირი ზმნის პერფექტივისა და იმპერფექტივის ხმოვნებისა მასდარის ტიპთან. მასდარის წარმოებასთან აკავშირებს ავტორი ადგილის სახელთა წარმოებასაც.

58. სახელთა ტიპები დაჯგუფებულია ძირში შემავალი თანხმოვნების რაოდენობის მიხედვით.

59. დარღვევები, რომლებიც აზ-ზაჯჯანს დასაშვებად მიაჩნია, ლექსში ვერსიფიკაციული შეზღუდვების ნორმების რეალიზაციისათვის.

60. თანხმოვნის ნაწილობრივი ასიმილაცია.

61. ზმნების ტიპები, ისევე, როგორც სახელები, დაჯგუფებულია ძირში შემავალ თანხმოვანთა რაოდენობის მიხედვით.

62. თასრინჰის აფიქსთა მორფოლოგიური ფუნქციები.

როგორც ზემოთ აღინიშნა, უკანასკნელი ხუთი თავი ფონეტიკის საკითხებს ეთმობა: ასიმილაცია (إدغام) და მისი იშვიათი შემთხვევები, მეღერი თანხმოვნები (حروف مجاورة) და ველარიზებული თანხმოვნები (حروف الاطباق).

აზ-ზაჯჯანს ტრაქტატის აგებულების სიბავეჯის აღსანიშნავად შედარებისას ჩანს, რომ მათ შორის გარკვეული მსგავსება არსებობს. მიუხედავად იმისა, რომ ალ-კაბის დასაწყისში განიხილება არაბული სინტაქსის საკითხები, შემდეგ მორფოლოგიისა და ბოლოს ფონეტიკისა. გვიანდელი ხანის გრამატიკები ამ თვალსაზრისით უფრო დახვეწილია²². სიბავეჯის გავლენა უმოთხრესად საერთო ციტატებში ჩანს.

ავტორი თავის მსჯელობას ხშირად ასაბუთებს ცნობილ გრამატიკოსთა ნააზრე-

²² შდრ.: المفصل فى النحو، الزمخشري.

ვის ციტირებით. სიბავეჯჰი²³, ალ-ხალლი²⁴, ალ-ქერა²⁵ და ალ-ქისან²⁶ არა-ერთგზის არიან მოხსენიებულნი ტრაქტატში. ციტირებულია აზ-ზაჯჯანის თანამედროვის აბუ ალ-აღარისის كتاب الايضاح (اجمال, გვ. 264). ზოგიერთ საკითხთან დაკავშირებით გარჩეულია როგორც ბასრელ, ასევე ქუფელ გრამატიკოსთა თვალსაზრისი²⁷.

უნდა აღინიშნოს, რომ აზ-ზაჯჯან არ დაკმაყოფილებულა ყურანისა და კლასიკური არაბული პოეზიის ნიმუშთა ანალიზით, სათანადო შემთხვევებში მას დიალექტური მასალაც მოაქვს: ბანუ თამნისა²⁸ და ბანუ სალნისა²⁹ ტომის მეტყველების ნიმუშები და მაგალითები ჰიჯაზური დიალექტისა³⁰.

М. О. АНДРОНИКЛАШВИЛИ

ГРАММАТИЧЕСКИЙ ТРАКТАТ АЗ-ЗАДЖДЖАДЖИ
«АЛ-ДЖУМАЛ»

Резюме

Среди дошедших до нас грамматических трактатов одним из наиболее полных и пространных является «Ал-джумал» аз-Заджджаджи.

Как явствует из изложенного в статье содержания трактата, его основную и большую часть составляют вопросы морфологии вперемежку с вопросами синтаксиса, и лишь последние пять глав уделены фонетике.

Наблюдается некоторое сходство в отношении структуры и цитации с первой арабской грамматикой Сибавейхи; как видно, автор был знаком и с работами других выдающихся арабских грамматиков.

Аз-Заджджаджи не обходит в своем трактате ни одного из кардинальных вопросов арабской грамматики и наряду с материалом литературного арабского языка использует также данные различных диалектов.

თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტის სემიოლოგიის კათედრა
წარმოადგინა საქართველოს სსრ მეცნიერებათა აკადემიის წევრ-კორესპონდენტმა კ. წერეთელმა

²³ الجمل გვ. 85, 89, 105, 111, 132, 318, 320, 324, 365.
²⁴ იქვე, გვ. 166, 299, 325.
²⁵ იქვე, გვ. 86, 124, 178, 192.
²⁶ იქვე, გვ. 95, 125.
²⁷ იქვე, გვ. 95, 111, 124, 150, 153, 178, 279, 325, 336, 360.
²⁸ იქვე, გვ. 264.
²⁹ იქვე, გვ. 315, 317.
³⁰ იქვე, გვ. 316, 317.

ძრონიკა და ინფორმაცია

საქართველოს სსრ მცენებრებათა აკადემიის შ. რუსთაველის სახელობის სახელობის
 ქართული ლიტერატურის ისტორიის ინსტიტუტში

მიმდინარე წლის 29 მაისს შ. რუსთაველის სახელობის ქართული ლიტერატურის ისტორიის ინსტიტუტში ჩატარდა ინსტიტუტის სამეცნიერო საბჭოს გაფართოებული სხდომა, რომელიც მიეძღვნა ინსტიტუტის ყოფილი დირექტორის, გამოჩენილი ქართველი პოეტის, საქართველოს სსრ მეცნიერებათა აკადემიის აკადემიკოსის გიორგი ლეონიძის დაბადების 80 წლისთავს. მოხსენებებით, სიტყვებითა და მოგონებებით გამოვიდნენ: ალ. ბარამიძე, გ. ასათიანი, ნ. მახათაძე, გ. შარკვეილაძე, შ. თინათინი, ი. ლოლაშვილი, დ. გოგოჭერი, ლ. ანდლუღაძე, შ. ვაშაყმაძე, გ. ციციშვილი.

ამა წლის 16 ივნისს თბილისის სართავ-სატრიკოტაჟო კომბინატში, რომელსაც შეფობას უწევს შ. რუსთაველის სახელობის ქართული ლიტერატურის ისტორიის ინსტიტუტი, გაიმართა ამ ინსტიტუტის სამეცნიერო საბჭოს გამსვლელი სესია, რომელიც მიეძღვნა გამოჩენილი ქართველი პოეტის იოსებ გრიშაშვილის დაბადების 90 წლისთავს, სიტყვებითა და მოგონებებით გამოვიდნენ: ალ. ბარამიძე, გ. მერკვეილაძე, გ. იმედაშვილი, ლ. ანდლუღაძე, ბ. არკვეილაძე, გ. შარაძე, სართავ-სატრიკოტაჟო კომბინატის კადრების განყოფილების ინსპექტორი ც. ჩოხელი, უფროსი ოსტატი ე. გამყრელიძე.

მიმდინარე წლის 24 და 25 ივნისს ჩატარდა შ. რუსთაველის სახელობის ქართული ლიტერატურის ისტორიის ინსტიტუტის წლიური სამეცნიერო სესია. სესიაზე მოხსენებებით გამოვიდნენ: ა. მიჩინაძეშვილი („ვ. ი. ლენინის სახე ქართულ ლიტერატურაში“), შ. თინათინი („ვეფხისტყაოსნის ერთი ახლად გამოვლინებული ფრაგმენტი და ინდო-ხატაველთა ამბის პრობლემა“), გ. არაბული („ვეფხისტყაოსნის“ ერთი ეპიზოდის შესახებ“), ბ. დარჩია („მუხრანელის“ თავისებურებანი), ნ. სულავა („ნათლის ტროპიკა ქართულ პიროვნებაში“), რ. ბარბაქაძე („ფერითი ელემენტი ქართულ სასულიერო მწერლობაში“), ჯ. ბარდაველიძე („ხალხური ლექსი და თანამედროვეობა“), ა. ცანავა (მითოსური ასპექტები ოთარ ჭილაძის პოეზიაში“), ლ. კრეღაშვილი („ვაჟა-ფშაველას უცნობი თხზულებანი“), დ. ჯინჭარაძე („პოეტი-დეკაბრისტები საქართველოს შესახებ“), გ. ახვლედიანი („თქმულემა დარიალის ციხე-კოშკზე და მ. ლერმონტოვის ბალადა „თამარი“).

კამათში მონაწილეობა მიიღეს აკად. ალ. ბარამიძემ, პროფ. მ. ჩიქოვანამ, პროფ. გ. მერკვეილაძემ, ფილოლოგიის მეცნიერებათა დოქტორმა გ. იმედაშვილმა.

შინაარსი

წერილები

რ. ჩხარტიშვილი, 30-იანი წლების ქართული სალიტერატურო კრიტიკა და ჟურნალი „მნათობი“	5
გ. გვენეტაძე, ილია ჭავჭავაძის შემოქმედებითი პროცესის ისტორიიდან	25
გ. ბერიძე, სულხან-საბა ორბელიანის ზოგიერთი იგავ-არაკის ხალხური პარალელები ჭავჭავაძეში ჩაწერილი მასალების მიხედვით	33
ნ. ცხოვრებოვი, რუსული ლიტერატურა და XX საუკუნის ქართული პოეზიის შედარებითი შესწავლის პრობლემები	42
გ. არაბული, ნანუჩა და „ვეფხისტყაოსნის“ ინტერპოლაციები	52
ჭ. კარ-პარისი, მაქსიმე აღმსარებლის პიროვნების ფოლკლორიზაცია	64
ლ. კოტაშვილი, ბერნარდოსეული კოლეჯის XI ზღაპარი	78
ვ. ახალაია, უიარაღოს თხზულებათა სტილური თავისებურებანი	84
რ. კუსრაშვილი, დავით გურამიშვილის ენის თავისებურებანი	96
ნ. მელიქიშვილი, საკუთარი სახელები იოსებ ფლავიოსის ერთი თხზულების ქართული თარგმანის მიხედვით	110
დ. ქლენტი, სახელთა ბრუნებასთან დაკავშირებული ზოგი თავისებურება საერო მწერლობის ენაში (XVIII ს.)	122
გ. გოგოლაშვილი, ნამყო ძირითადის წარმოება ახალ ქართულში	130
ი. ნადარეიშვილი, ტექსტის მორფოლოგიური სტრუქტურის სტატისტიკური ანალიზი (კ. გამსახურდიას პროზის მაგალითზე)	143
მ. ანდრეიკაშვილი, აზ-ზაჯაგნის გრამატიკული ტრაქტატი „ალ-ჯუმალ“	149

ძრონიკა დინფორმაცია

საქართველოს სსრ მეცნიერებათა აკადემიის შ. რუსთაველის სახელობის ქართული ლიტერატურის ისტორიის ინსტიტუტში	156
--	-----

СОДЕРЖАНИЕ

Статьи

Р. Ч. Чхარтишвили, Литературная критика 30-х годов и журнал «Мнатоби»	5
Г. Г. Гвенетадзе, Из истории творческого процесса Ильи Чавчавадзе	25
Г. М. Беридзе, Параллели материалов народного творчества Джавахетин с баснями Сулхан-Саба Орбелиани	33
Н. Д. Цховребов, Русская литература и проблемы сравнительного изучения грузинской поэзии XX века	42
Г. Х. Арабули, Наука и интерполяции поэмы Ш. Руставели «Витязь в барсовой шкуре»	52
Дж. Карр-Харрис, Фольклоризация личности Максима Исповедника	64
Л. Н. Коташвили, XI сказка из коллекции Бернардо	78
В. К. Ахалая, Стилистические особенности сочинений Унараго	84
Р. А. Кусрашвили, Особенности языка Давида Гурамишвили	96
Н. Г. Меликишвили, Имена собственные по грузинскому переводу «Иудейских древностей» Иосифа Флавия	110
Д. Г. Жгенти, Некоторые особенности, связанные со склонением имен в языке светской литературы (XVIII в.)	122
Г. Б. Гоголашвили, Образование аориста в современном грузинском языке	130
И. Ш. Надарейшвили, Статистический анализ морфологической структуры текста (на материале прозы К. Гамсахурдия)	143
М. О. Андроникашвили, Грамматический трактат аз-Задждаджи «Ал-джумал»	149

Хроника и информация

В Институте истории грузинской литературы им. Ш. Руставели АН Грузинской ССР	156
--	-----

6. 106/37

ფასი 1 მან.

Индекс 76 198